

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Atatürk'ten Erdoğan'a

KÜRT POLİTİKASI

Ramazan Topdemir

ATATÜRK'TEN ERDOĞAN'A KÜRT POLİTİKASI

PAROLA YAYINLARI

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

PAROLA YAYINLARI :266

Yakın Tarih: 49

Eser: Atatürk'ten Erdoğan'a Kürt Politikası

Yazar: Ramazan Topdemir

Yayın Koordinatörü: Ahmet Üzümcüoğlu

Genel Yayın Yönetmeni: Celal Coşkun

Editör: Hüseyin Movit

Kapak Tasarım: İsmail Ceyhan

İç Tasarım: İsmınur Genç -Celal Coşkun

Baskı-Cilt: Çalış Ofset Matbaacılık Turizm San. ve Tic. Ltd. Sti.

Davutpaşa Cad. Yılanlı Ayazma Sok. No: 8 Davutpaşa

Topkapı/İstanbul Tel: 0212 482 83 96

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 17265

ISBN: 978-605-9011-83-9

1. Basım: Temmuz 2014

© Ramazan Topdemir

© Parola Yayınları

Bu kitabın her türlü basım hakları Parola Yayınları'na aittir... Yazarın, çevirmenin, derleyeninin, hazırlayanın veya yayınevinin yazılı ve resmî izni olmadan basılamaz, yayınlanamaz, kopyalanamaz ve dijital kopyalar dahil çoğaltılamaz. Ancak kaynak gösterilerek kısa alıntı yapılabilir.

Parola Yayınları

Mareşal Çakmak Mah. Soğanlı Cad. Can Sok.

No: 5-A Güngören / İstanbul

Tel: 0212 483 47 96 Faks: 0212 483 47 97

web: www.parolayayinlari.com,

e-posta: parolayayin@gmail.com

ATATÜRK'TEN ERDOĞAN'A KÜRT POLİTİKASI

RAMAZAN TOPDEMİR

RAMAZAN TOPDEMİR

1969 Adıyaman doğumludur. İlk-orta lise öğrenimini memleketinde bitirdi. Lisans eğitiminden sonra; yüksek lisans ve doktora eğitimini tamamladı. İngiltere ve İsviçre’de araştırma çalışmaları yaptı. Halen Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır. Alanı ile ilgili makale çalışmaları yaptı. Ulusal ve Uluslararası konferans ve sempozyumlara katıldı. Başta TRT olmak üzere değişik yayın programlara katıldı. Yazı ve araştırmaları; Hürriyet, Sabah, Yeni Şafak ve Vatan Gazetelerinde yayınlandı.

Alanı İle İlgili Kitapları:

-Mustafa Necati Sepetçioğlu’nun Romanları Üzerine Bir Araştırma

-Bilinmeyen Yönleri İle Mehmet Akif Ersoy

-Baş Yazar Mehmet Akif Ersoy

-Akil Sözler ve Bilgece Öğütler

-Adıyaman Halk Bilimi

-Adıyaman Atasözleri ve Deyimleri

Diğer Kitabı:

Adnan Menderes’ten Recep Tayyip Erdoğan’a Güneydoğu Politikası

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	11
GİRİŞ.....	15

I.BÖLÜM

II.ABDÜLHAMİD'TEN ATATÜRK'E KÜRTLER 19

a-II.Abdülhamid'ten Atatürk'e Aşiretler	19
b- İstanbul'da II. Abdülhamid Kürt Aşiret Çocuklarına Nasıl Eğitim Verdi ?.....	21
c-Devletin Kürtler ile Bütünleşmesi	22
d-Atatürk ve Aşiretler	25
e- Osmanlı Döneminde Kürdistan Teriminin Kullanımı ile İlgili Bilgiler.....	26
f- Atatürk'ün Kürdistan İfadesine Bakışı.....	28
g- Mustafa Kemal Hakkında İdam Kararını Veren Kürt Yargıç	30
h- Atatürk'ün 1917'de Diyarbakır'daki Kürt Açılımı ve Kürt Koruması	31
ı- Halk Adamı General Mustafa Kemal'in Sosyal Etkinlikleri ve Diyarbakır'da Gördüğü Rüya	33
i-Atatürk ve Şark Bülbülü Celal Güzelses	34
J-Atatürk, Diyarbakır'da Kürdibesk Yani Kürt Müziğinin Temelini Attı.....	35
k-Atatürk: "Celal, Bana Peygamberi Anlat"	36
l- İlk TBMM'indeki Kürt Aşiret Reislerinden Atatürk'e Destek	38
m- İngiliz Gizli Belgelerine Göre TBMM'de Kürtlerle	

İlgili Hangi Kararlar Alındı?	40

II. BÖLÜM

I- CUMHURİYET DÖNEMİ KÜRTLER.....	43
a- Kürtlerin İstekleri.....	46
b- Fırsat Eşitliği Çerçevesinde Kürtlerin ve Türklerin Daimî Kardeşliği.....	48
c-Kürtlerin İstismar Edilen Hakları	50

II.ATATÜRK'ÜN KÜRTLERE VE KÜRT

SORUNUNA BAKIŞI	53
a- Atatürk'ün Kürtler Hakkındaki Düşünce ve Görüşleri	53
b- Atatürk Kürtlere Özerklik Sözü Verdi mi?.....	55
c-Atatürk Döneminde Devlet Yönetiminde Kürt Politikasındaki Ayrılıklar Nasıl Ortaya Çıkar?	56
d- Doğu İsyanları	57
e- Şeyh Said İsyanı	58
Kurulmasını Engelledi.....	60
g- Said Nursi Özerklik Hakkında Yani Doğudaki İdari Yapı Hakkında Neler Söylemiştir?.....	63
h-Said Nursi'nin Kürtçe-Türkçe ve Arapça Konuşulması Hakkındaki Görüşleri Nelerdir?.....	63
i-Şeyh Said İsyanından Sonraki Uygulamalar.....	68
j-Şeyh Said İsyanından Sonra Kürtler	
Batı Bölgesine Gönderildi	69

III.BÖLÜM

1. ATATÜRK ve DERSİM.....	71
a- TBMM Zabıtlarında Kürt Sorunu ve Dersim.....	71
b- Dersim Tutanak ve Değerlendirmeleri	73
d- İsmet İnönü'nün Hatıralarında Dersim	75
e-Dersim İsyanı 1930'da Planlanmıştır	76
f-Atatürk'ün Dersim Hareketinden Haberi Vardı	78
g-Atatürk'e Sunulan Kürt Raporları.....	79
h-1925-1936 Yılları Arasındaki Raporlarda	

Kürt Sorununa Çözümler	80
I-Zazalar Neden Gündeme Gelmedi?	82
İ-Zazalar Hakkında Bilgi Verir misiniz?	83
j- Zazalar ve Atatürk'ün Zaza Danışmanı	
Hangi Çalışmaları Yaptı?	84

IV. BÖLÜM

1-ATATÜRK'ÜN KÜRTLERE YÖNELİK	
YAPTIĞI KALKINMA HAMLESİ	87
a-Atatürk'ün Fırsat Eşitliği Hakkındaki	
Görüş ve Düşünceleri	87
b. Atatürk'ün Doğu İcraatları	89
c. Ulaşım ve Demiryollarının Bölge	
Kalkınmasına Etkisi	93
II- BÖLGEYE YAPILAN DEMİRYOLLARI	95
a. Sivas-Erzurum Hattı ile Malatya Bağlantı Hattının Yapımı	95
b. Elazığ Şube Hattının Yapımı	96
c. Fevzipaşa-Diyarbakır Hattı Yapımının Tamamlanması	96
III. BÖLGEDE YAPILAN BAYINDIRLIK ÇALIŞMALARI	96
a. 1933- 1938 Yılları Arasında Bölge İllerine Yapılan Yollar:	97
b. Bölgeye Yapılan Köprüler	98

V. BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE BÖLGE SANAYİSİNE	
GENEL BAKIŞ	101
1- Türkiye'de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları	101
2. Türkiye'de Bölgesel Dengesizliğe Ait Çalışmalar	103
3. 1927 Sayımına Göre Sanayi İşletmeleri ve Bölgenin	
Nüfusu	104
4. Bölgenin Sanayideki En Önemli İli Elazığ (1923-1938)	105

VI. BÖLÜM

DOĞUDA TOPRAK REFORMU	107
I. Atatürk'ün Köylüye ve Tarıma Verdiği Değer:	107
II. Toprak Reformu Bölge İçin Neden Gerekli?	110

III. Atatürk Toprak Reformunda Başarılı oldu mu?	111
IV. Aşiret Reisleri 1934'te İstanbul'daki Kürtlerden	112
Neden Vergi Aldı?	112
1934- 1938 Yılları Arasında Köylülere Dağıtılan Topraklar:	113
V. Doğu Bölgelerinde Yapılan İktisat Kongreleri (1931-1934)	114

VII. BÖLÜM

ATATÜRK'ÜN DOĞUDA YAPTIĞI GÖREV VE

İNCELEMELER.....	117
I-Demiryolunun Diyarbakır'a Ulaşması (29 Ekim 1935)	117
II- Atatürk'ün Eşi Latife Hanım 10 bin TL ile	
Erzurum'daki Depremzedelere Katkıda Bulundu.....	119
III- Atatürk'ün Malatya'ya Gelişi.....	122
IV- Atatürk Erzincan ve Bitlis'te	124
V-Atatürk Elazığ ve Gaziantep'te	125
VI-Kars ve Hoş Gelişler Ola Mustafa Kemal Paşa Öyküsü	127
VII- Atatürk'e Vefa.....	128

VIII. BÖLÜM

KALKINMADA ÖNCELİKLİ YÖRELERİN DURUMU	131
I- Kalkınmada Öncelikli Yörelere.....	131
II- Bölgesel Gelişmenin Özellikleri.....	132
III- Marmara Bölgesi	133
IV- Çukurova Bölgesi	134
V- Kürt Sorununun Nedeni Doğal Zenginlikler mi?.....	134
VI- Türkiye'nin Uluslararası Su Durumu.....	136
VII-Su Petrolün Önüne Geçti	137
VIII-Fırat-Dicle Havzası.....	138
IX- Bölge Barajlarının Tarihsel Gelişimi	140

IX. BÖLÜM

GAP'IN ORTADOĞU'YA VE TÜRKİYE'YE KATKISI	141
I- GAP-Bölgesi – Tarihte Verimli Hilal veya Yukarı Mezopotamya Olarak Adlandırılmaktadır	141

II-GAP'ın Temelini Atatürk Attı	143
III-GAP'ın Amaçları	145
IV-Güçlü Bir GAP Güçlü Bir Türkiye	146
V- 1934'ten Günümüze Bölgedeki Mevsimlik İşçiler ya da Irgatlar	148

X. BÖLÜM

DOĞUDAKİ GÖÇÜN YOL AÇTIĞI SORUNLAR	151
I- Bölgenin Yapısıyla İlgili Değişmeler	151
II- GAP'taki Göçün Sodyokültürel Yönü	153
III- Karadeniz'den Doğuya Göçün Faydası.....	154
IV-Bölgeye Göçlerin Başlaması	154

XI. BÖLÜM

BÖLGENİN EĞİTİM DURUMU VE SOSYAL YAPISI	157
I-Bölgenin Yetiştirdiği Ünlüler.....	160
II. Bölgenin Kültür Harikaları.....	163
III- Cumhuriyet Dönemini Konu Edinen	163
Romanlar ve Filmler	163
IV-Kürtleri Konu Edinen Filmler.....	165

XII.BÖLÜM

ATATÜRK'ÜN KÜRT POLİTİKASINI

ESAS ALAN HÜKÜMETLER.....	167
I-Atatürk'ten Sonra CHP'nin Kürt Politikası	167
II-İnönü'den, Özerklik Talebinde Bulunan Demokrat Parti Milletvekili	169
III-Adnan Menderes'in Esas Aldığı	172
Atatürk'ün Kürt Politikası	172
c- Adnan Menderes'in Doğu ve Güneydoğu ile İlgili Basında Çıkan Haberleri	178

XIII.BÖLÜM

RECEP TAYYİP ERDOĞAN ATATÜRK'ÜN KÜRT

POLİTİKASINI ESAS ALIYOR.....	181
I-Konu ile ilgili Yazılar:.....	181
19 KÜRT İSYANI ATATÜRK'E KARŞI MI YAPILDI?.....	190
ŞEYH SAİD İSYANI KÜRT İSYANI DEĞİL BİR ZAZA İSYANIDIR	191
-Menderes ve Erdoğan Atatürk'ten etkilendi.....	192
Atatürk'ün Kürt Baharını Erdoğan ve Öcalan Sahipleniyor.....	193

XIV. BÖLÜM

SORULARLA DÜNDEN BUGÜNE İSTANBUL'DAKİ KÜRTLER.....	197
EKLER:.....	301
CELAL BAYAR'IN GİZLİ KÜRT RAPORU.....	
İKTİSAT (MALİYE) BAKANI CELÂL BAYAR'IN.....	
GİZLİ KÜRT RAPORU	301
DÖNEMİN GAZETELERİNDEN HABERLER	320
KAYNAKLAR	320

ÖN SÖZ

Atatürk ve Kürt Sorunu konusuna geçmeden önce, bölgenin sosyal, siyasal ve coğrafi yapısı hakkındaki değişimleri hatırlamakta fayda vardır. Doğu ve Güneydoğu ile ilgili çok şey yazıldı ve söylendi. Bu bağlamda çözüm önerileri sunuldu, raporlar hazırlandı. Ama söylemler eylemelere geçmediği için Doğu ve Güneydoğu'da herhangi bir değişim olmadı. Bölgede can ve mal kayıplarının yanında binlerce aile mağdur oldu. Yazılan raporların ve ortaya konulan çözüm yollarının eyleme geçmesi mümkün değildi. Çünkü bölge ile ilgili çözüm yolları sunanlar, masa başında oturup raporlar hazırlamışlar, halkla bütünleşme gayreti göstermemişlerdir. Bundan dolayı Doğuyu ellerinde tutamayan tüm merkezi hükûmetlerin Batıyı da kaybettiğini gördük.

Doğu ve Güneydoğu bölgemizin, yerleşme düzeninin dağınıklığı, özellikle kırsal alana yatırım, hizmetlerinin gitmesine imkân vermemiştir. Bunun sonucu olarak eğitim ve sağlık konularında beklenen sonuçlar alınamadı. Ayrıca kalkınmanın en önemli unsuru olan yetişmiş insan gücünden faydalanılmadı. Bölgede bazı merkezler dışında, şehirleşme, beklenen ölçüde hizmet verecek bir gelişme göstermemiştir. Durum böyle olun-

ca, bu bölgeler uzun süre kamu görevlileri için cazip gelmemiştir. Doğuya gelenler de sürgün olarak gelmişlerdir.

Yatırımcının uğramadığı bir bölge olan Doğu Bölgesi, zamanla feodal yapının baskısı altında kalarak içe kapanmıştır. Özellikle 1946 yılın da yapılan seçimlerde aşiretler ve ağalar bölgenin gündemini belirlemeye başlamıştır. Eğitim seviyesinin düşük olduğu yerlerde halk, köyün, kasabanın, ilçenin önde gelen şahsiyetlerine sığınmak zorunda kalmıştır. Eğitim ve öğretimin bölgede yaygınlaşmamasının bir nedeni de feodal yapının halk üzerindeki olumsuz etkisidir. Doğu Bölgesi'nin kırsal alanlarında meydana gelen geri kalmışlığın sosyal yapısı şöyle sıralanmaktadır: Yoksulluk, şehirle bağlantıların kopuk olması, Okur yazarlık oranının düşük olması¹

Kürt Sorununda iki temel sorun bulunmaktadır: Birincisi ekonomik, ikincisi de sosyal ve kültürel haklardır. Bölge halkı yıllarca gözden uzak gönülden uzak bir şekilde zor yaşam şartları ile mücadele etmiş ve etmektedir. Yaz aylarında bir milyon bölge halkı mevsimlik işçi yani ırgat olarak değişik şehirlere gitmektedir. Yaz sıcaklarında, sağlıksız ortamlarda ırgatlık yapan bölge halkı öncelikle kalıcı aş ve iş istemektedir. Bu halk varlık içinde yokluk çekiyor, yirmi ya da yirmi beş milyon lira gündelik almak için canını dişine takıyor. Ve bu halk pamuk tarlalarında Kürtçe ağıtlarını, türkülerini, özlemlerini zaten dile getiriyorlar. Kiminin oğlu, kardeşi, yeğeni ya dağda öldürülmüş ya faili meçhul cinayetlere kurban gitmiş ya da askerde şehit düşmüştür. Bütün bu ıstıraplar içinde kalan bu halkın sessiz çığı tam duyulamamıştır. Öncelikle ve özellikle bölge halkı geri kalmışlıktan kurtarılmalıdır. Ekonomik sıkıntıdan kurtulan halk eğitimin, kültürel ve sosyal hakların nimetlerinden faydalanmayı talep edecek ve bir rahatlama ortamı kendiliğinden doğacaktır.

Bundan dolayı Kürt Sorunu'nda en önemli eksikliklerinden birisi bölge halkının çektiği ekonomik mağduriyeti gün-

1 Orhan Türkdoğan, *Doğu Anadolu'nun Yapısı*, Ankara 1987, s.127

deme getirmemiş olmasıdır. Bu eksikliği gidermek için bölgede adaletli paylaşım olmalıdır. Güneydoğu halkı bereketli topraklar üzerinde yaşamakta, doğal zenginlikleriyle birçok ülkenin iştahını da kabartmaktadır. Ve dünyanın en büyük yatırımı olan GAP da bu bölgede bulunmaktadır. Ancak halk yoksulluktan bir türlü kurtulamamaktadır. Güneydoğu'da yaşları 12 ile 14 arasında 49 bin kız, 38 bin de erkek çocuğu değişik işlerde çalışmaktadır. GAP İdaresi Başkanlığı halkla bütünleşerek istihdam alanı oluşturma konusunda çalışmalar yapmalıdır. Bu durum bölgeye yapılan yatırımların adaletli bir şekilde halka yansımadığını göstermektedir.

Güneydoğu eğitim yönünden önemli mesafeler kat etmiştir. Doğu'da Celal Bayar Döneminde açılan sadece Erzurum Atatürk Üniversitesi bulunmaktaydı. Şimdi ise bölgenin her ilinde üniversite açılmıştır. Eğitim ve öğretim konusunda halk oldukça bilinçlenmiştir. Bölge halkının kültürel haklarından eksik olanlar tamamlanmalıdır. Üniversiteler halkın kültürel ve sosyal zenginliklerini araştırıp kamuoyu ile paylaşmalıdır.

Bölgede görev yapan idari ve mülkü amirlerinin tutum ve davranışları konusundaki çözümdür. Bu çözümün en belirgin maddesi "Halka Sevgi ve Şefkatle Yaklaşarak Halkla Bütünleşmektir": Güneydoğu halkı yıllarca sevgiye, ilgiye hasret kalmıştır. Bölgede görev yapan başta idari amirler olmak üzere birçok memur halkla bütünleşememiş. Halk beklediği ilgi ve alakayı görememiştir. Bu durum halkta bir kırgınlı ve kızgınlık refleksi oluşturmuştur. Celal Bayar'ın 1936 tarihinde hazırladığı Şark Raporu'nda bu durumu ispatlayan birçok örnek mevcuttur. Celal Bayar'ın Şark Raporu'ndaki şu cümleler oldukça çarpıcıdır: "Bir vali ile karşılaştım. Vali, vilayeti hakkındaki değerlendirmeler karşısında yabancı kalmaktaydı. Çünkü Vali, vilayetinin ekonomisi hakkında yeterli bilgi sahibi değildi. İdare amirleri Doğu'yu sürgün yeri olarak görmekte bir an önce Batı'ya gitmenin yollarını araştırmaktadır. Şu anda bölgede görev yapan valiler, kaymakamlar ve diğer yöneticiler halkla bütünleşmelidir. Halkına değer

veren, halkının beklentilerini bilen idareciler Güneydoğu’da görev yapmalıdır. Güvenlik görevlileri halka karşı daha fazla hoşgörülü olmalıdır.

Diyarbakırlı şairimiz Cahit Sıtkı Tarancı’nın dizelerindeki özlemlerinin gerçekleşmesini bekliyorlar:

“Memleket isterim

Ne başta dert ne gönülde hasret olsun;

Kardeş kavgasına bir nihayet olsun;

Memleket isterim

Ne zengin fakir, ne sen ben farkı olsun

Kış günü herkesin evi barkı olsun...”

Konu ile ilgili olarak geniş bir kitap, gazete, dergi taraması yaptık. Arşivlerden belgeler bularak ekler kısmında sunduk. Bu çalışmanın kendi alanında ilk olmasının verdiği heyecan bizi mutlu etmiş, yorgunluğumuzu gidermiştir.

Ramazan TOPDEMİR

İstanbul - Mayıs 2014

GİRİŞ

Doğu ve Güneydoğu Bölgesi, Avrupa'nın en uç noktası olup Asya'ya açılan bir kapıdır. Bu bölgeyle bağlantılı coğrafyada yani Orta Doğu'da 400 milyon insan yaşamaktadır. Bölge, bu pazarı hedefleyen ve dünyadaki yatırımların ilgisini çeken bir yapıya kavuşması durumunda bir üretim ve ticaret merkezi hâline getirilebilir.

Kürt sorunu ile ilgili çok şey yazıldı ve söylendi. Bu bağlamda çözüm önerileri sunuldu, raporlar hazırlandı. Siyasi partiler, sivil toplum kuruluşları görüş belirttiler. Ama söylemler eylemlere geçmediği için Kürt sorunu devam etmektedir. Yazılan raporların ve ortaya konulan çözüm yollarının eyleme geçmesi mümkün değildi. Çünkü bölge ile ilgili çözüm yolları sunanlar, masa başında oturup raporlar hazırlamışlardır. Ancak bölgede yaşayan aydınlar, sanatçılar, akademisyenler sorunların içinde yaşadıklarından dolayı, kalıcı çözüm ortaya koyabilirler.

Bölge halkının beklentisi nedir? Halkın temel ve doğal isteği; huzur istihdam ve eğitimidir. Yılların biriken sorunları elbette bir çırpıda ortadan kalkmaz. Sanayide, tarımda, eğitimde, kültürde önceliği bölgeye vermek gerekir. Bölgede yetişerek, tanınmış, kendi alanında başarılar elde etmiş insanları, akademisyenler,

sanatçılar, gazeteciler el ele vererek bölgelerine karşı olan vefa borçlarını ödemelidirler. Girişimcilere, her türlü yatırım ortamı sağlanmalıdır. Bunun için gerekli eksiklikler tamamlanmalıdır. Devlet, İstanbul'da, Mersin'de, Antalya'da, Adana'da, İzmir'de bulunan doğulu iş adamlarını memleketlerine yatırım yapmak için teşvik etmelidir.

Bölgenin sorunlarının çözülmesi için öncelikle bölgede yetişerek sivrilen şahsiyetlerin doğup büyüdüğü bu yerlere sahip çıkmaları gerekmektedir. Sadece memleketinden söz eden ve memleketine bir çivi çakmayanlar, hem gözden hem de gönülden uzaklaşmışlardı. Gönüllerde yaşamanın yolu insanlığın hizmetine sunulan kalıcı yatırımlar ya da eserler yapmaktır. "Orda bir köy var uzakta, o köy bizim köyümüzdür" diyerek memleketine el sallayanlar unutulmaya mahkûm olacaklardır.

Bu gün doğuluların fahri hemşehrîsi Atatürk unutulmuyorsa bunun nedeni, bölgede başlatmış olduğu kalkınma hamlesidir. Mustafa Kemal, 1917 yılında 36 yaşında genç bir paşa olarak Diyarbakır'da görev yapmıştır. Görevi sırasında bölgeyi yakından tanıma fırsatı bulmuştur. 1919 yılında arkasında hiçbir maddi desteği olmadan, makamını, mevkisini, rütbelerini bırakarak Erzurum'da halk ile bütünleşmiş, halkın desteği ile Erzurum Kongresi'ni yaparak Anadolu'nun sesini ve bağımsızlık isteğini bütün dünyaya burada ilan etmiştir. Yurdun kurtuluşunun plan ve programını bu bölgede yapmıştır.

Atatürk, Cumhuriyet kurulduktan sonra da bölgeye giderek büyük yatırımlara mührünü vurmuştur. Doğuda bulunan demir yolları, köprüler, fabrikalar, Atatürk'ün eseridir. Yokluklar içerisinde bölgeye kalkınma hamlesi başlatılmıştır.

Doğu ve güneydoğu kalkınma hamlesinin önemli yatırımı, bilindiği gibi GAP'tır. Atatürk 1936 yılında Güneydoğu Bölgesi'ne **'Buraya Bir İnsanlık Gölü İnşa Edelim.'** emrini vermiş. Konu ile ilgili çalışmalar ve projeler oluşturulmaya başlanmış ve bugünkü dev entegre proje meyvesini vermiştir.

Atatürk, Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kalkınması için yaşamının son anına kadar yoğun bir çalışma içerisine girer. Doğu Bölgesi'nde 7 Kasım 1937'de en son açılışını yaptığı bayındırlık eseri Tunceli'deki Singeç Köprüsüdür.²

Atatürk ve Kürt Sorunu adlı çalışmamızın içeriği şöyledir:

- Atatürk'ün Kürtlere ve Kürt Sorunu'na bakışı geniş bir şekilde işlenmiştir. Bölgede hazırlanan Kürt Raporları, Kürt Aşiretlerinin Tavrı, Batılıların gizli faaliyetleri de ele alınmıştır. Ayrıca Celal Bayar'ın hazırlayıp Atatürk'e sunduğu Gizli Şark Raporu ile ilgili İsmet İnönü'nün Çankaya'da yaptığı tartışmalar da ele alındı. Diyarbakır, Erzurum, Elazığ, Malatya, Sivas demir yollarının yapımı ile inşa edilen köprüler, karayolları il adlarına göre ele alınmıştır.

- Doğu illerinde sanayinin genel durumu anlatıldıktan sonra kurulan tesisler hakkında bilgiler maddeler hâlinde verilmiştir.

- Atatürk'ün köylüye verdiği değer ve toprak reformu ile ilgili girişimlerden söz edilmiştir. Ayrıca doğu ve güneydoğu'da yapılan İktisat Kongreleri'nde alınan kararlar da belgeleriyle sunulmuştur.

- Atatürk'ün bölge illerine yaptığı gezi ve incelemelere geniş yer verilmiştir. Başta Diyarbakır olmak üzere, Malatya, Erzurum, Erzincan, Elazığ, Bitlis, Gaziantep, Kars illerinde incelemelerde bulunmuş halk ile beraber olmuştur. Doğu halkı Atatürk'e vefa gösterip Ata'nın kaldığı yerleri müzeye çevirerek ziyaretçilerin hizmetine sunmuşlardır.

- Kalkınmada öncelikli olan yörelerin tespiti ve bölgesel gelişmenin dinamik öğeleri sunmuştur.

-Türkiye'nin uluslararası su durumu, Fırat ile Dicle havzalarının önemi, bölge barajlarının tarihsel gelişimi anlatılmaktadır.

-GAP'ın tanımı, yararları, GAP ile ilgili sayısal veriler ifade

edilmiştir. **Ayrıca GAP’ın temelinin atılışının ilk emrini Atatürk’ün verdiğini de tespit ettik.**

- GAP’ta göç ve sorunları, Karadeniz’den GAP Bölgesi’ne göçün faydası, GAP’taki göçün sosyal ve kültürel durumu örnekler ile işlenmiştir. Dokuzuncu bölümde: Üniversitelerin kalkınmaya katkıları, bölgenin yetiştirdiği ünlü şahsiyetler, kültürel zenginlikler, birlik ve dayanışmanın örneği İstanbul’daki Anadolu konuları işlenmiştir. Onuncu bölüm de ise Doğu ve Güneydoğu’nun sorunları ve çözüm Yolları detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Ekler bölümünde ise zamanın **İktisat Vekili Celal BAYAR’ın**, Atatürk’e sunduğu **Gizli KÜRT RAPORUNU** yoğun çalışmalar sonucunda orijinal hâliyle bazı bölümlerini yayımlayarak bir ilki gerçekleştirmiş olduk. Atatürk’ün bölgeye yaptığı icraatlar, bölge halkına verdiği değer, izlenen başarılı politikalar ‘**Gözden Uzak, Gönülden Uzak Kalmış İller**’; Atatürk’ün desteği ve ilgisi ile şenlenerek bayındır hâle gelmiştir.

I.BÖLÜM

II.ABDÜLHAMİD'TEN ATATÜRK'E KÜRTLER

a-II.Abdülhamid'ten Atatürk'e Aşiretler

İstanbul'daki II. Abdülhamid'in Kürt Politikası'nın esası şöyledir: Doğrudan doğruya aşiretlerle kendi arasında bir bağ kurmak ve aşiretleri Bab-ı Âli'nin de aracılığı olmadan kendine bağlamaktır. Bu politikanın yürütülmesinde, en çok halifelik sıfatına ve hilafet makamına güveniyordu. Zira, aşiretler yüzyıllarca maddeten İstanbul'dan ayrı ve bağımsız yaşamalarına rağmen, manen halifeye ve hilafet makamına bağlılıklarını sürdürmüşlerdir.

Aşiretlerin bu tutumu II.Abdülhamid'in işini kolaylaştırdığı gibi, onun İslamcı politikası da aşiretlerin duygularını okşuyordu. Dolayısıyla, II.Abdülhamid ile aşiret reisleri ve şeyhler arasında şahsi bağların, dostlukların doğmasını ve aynı zamanda halife-mü'minin münasebetlerinin esasları olan koruyuculuk, saygı, itaat hislerinin kuvvetlenmesini sağlayacak ortam mevcuttu. Ayrıca, bu manevi münasebetleri engelleyecek her hangi bir kuvvet de yoktu.

II.Abdülhamid'in bu politika ile Bab-ı Ali'den bağımsız bir

şekilde, kendisini Müslüman halkın koruyucusu olarak aşiretlere kabul ettirebilmişlerdir. Zira aşiretler olsun, şehirlerdeki aşraf-ayan tabakası olsun her konuda Bab-ı Ali bürokrasisine şüphe ile bakıyorlar ve Bab-ı Ali'yi Avrupa ile ittifak hâlinde gördüklerinden, Doğu Anadolu'da Ermeniler lehine yapılan reformların sorumlusu olarak kabul ediyorlardı. Doğu Anadolu aşiretlerinin veya Müslüman halkın bu psikolojisinden yararlanan II.Abdülhamid yeri geldikçe Bab-ı Ali bürokratlarını, Avrupa'yı , Ermenileri, hatta iç muhalefet çevrelerini kolayca suçlayarak kendisini her şeyin üstünde tutmasını ve böylece itibarını, otoritesini arttırmasını bilmiştir.

“Aşiretlerin, Hamdiye Alayları statüsüne girmek istemelerindeki arzu ve ısrarın sebebi hiç şüphesiz, nizamnamenin getirmiş olduğu hükümlerdir. Bunların en başında, alaylara dahil olmayan aşiretlerin düzenli orduda askerlik yapacaklarına dair getirdikleri hükümdür. Asırlardan beri askerlik yapmayan veya yapmaya alışık olmayan bu kişilere, uzun yıllar emir altında memleketlerinden uzak yaşamak imkânsız gibi geliyordu.

Zaten aşiret hâlinde yaşamının vermiş olduğu serbestlikten dolayı mecburi askerlik hizmeti bunların tabiatına da aykırı geliyordu. Hâlbuki Hamidiye Alayları'na dâhil oldukları takdirde hem nizami askerlikten kurtulmuş olacaklar hem de kendi aşiretinden, memleketlerinden uzaklaşmadan askerliğini yapmış sayılacaklardı. Bu ferdi imtiyazın yanında, bir de aşiretin, aşiret reisinin devlet katında halife nazarında artması söz konusu idi. Alaya mensup aşiret reislerine halife, nişanlar, fahri unvanlar ve rütbeler veriyor, onları saraya kabul ediyordu. Ayrıca alaya dâhil olmak, aşireti maddi bir güç kazandırmakta idi. Bu ise aşiretin korunması ve diğer aşiretlerle boy ölçüşebilmesi için gerekli bir imtiyaz olarak görünüyordu. Kısacası, Hamidiye Alayları'na yazılmak aşiretlere geniş imtiyazlar sağlıyordu.”³

3 Bayram Kodaman, Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, Ankara 1987 s.434

b- İstanbul'da II. Abdülhamid Kürt Aşiret Çocuklarına Nasıl Eğitim Verdi ?

Aşiret Mektebi 1892 yılında Beşiktaş'taki Akaretler'de bir binada açılır, daha sonra 1894 yılında Kabataş'taki Esmâ Sultan Yalısı'na taşınır. 1907 yılında Aşiret Mektebi kapandığında aynı bina Kabataş Erkek Lisesi olur, Kabataş Lisesi sonraları günümüzde okul olarak kullandığı binaya taşınır. Aşiret Mektebi üzerine bir inceleme kaleme alan Alişan Akpınar'a göre Aşiret Mektebi'nin Esmâ Sultan Yalısı'ndaki binası daha sonra yıkılır. Aşiret Mektebi konusunda bir başka inceleme Eugene L. Rogan tarafından İngilizce olarak yayımlandı. Bu iki araştırmacının çalışmaları sayesinde Aşiret Mektebi konusunda bugün daha fazla bilgi sahibiyiz. Aynı yıllarda yapılan her iki çalışma da daha sonraları bir kitapta yer aldı. Aşiret Mektebi'nde okuyan bazı Kürt öğrencilerin o yıllarda çekilen fotoğrafları kartpostal hâline getirilir. Bu yapının en belirgin yanı iki şekilde somut olarak göze batmaktadır.1) Ağalık düzeni, servet esasına özellikle toprak mülkiyeti esasına dayanıyordu. Herkes kendine göre daha zenginin nüfuzuna girerek zincirleme bir bağıllık içinden zenginin-kuvvetlinin-egemenliği altında bulunuyordu. Böylece bir "ağa" tabakası meydana gelmiştir. 2) Şeyhlik düzeni ise mezhep ve tarikatlarından yani dinî duygulardan kaynaklanıyordu. Ağalar maddi yönden, şeyhler dinî yönden Doğu Anadolu halkını etkileri altında bulunduruyorlardı. Bu iki grup daha ziyade aşiretler ve kırsal bölgelerdeki halk üzerindeki etkili idiler. "Doğu ve Güneydoğu'da en belirleyici güç feodal yapı yani ağalık düzenidir. Bölgenin sosyal, ekonomik ve kültürel şeklini belirlemiştir. Özellikle toprak mülkiyetiyle, köylü ağaya muhtaç duruma gelmiştir. Ağalar mahalli otoriteleri baskı etki altına alarak güçlerini arttırmışlardır. Ağalar, sahip oldukları silahlı güçle bölgedeki otoriteyi sağlamışlardır. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi yabancı devletler de ajanlarıyla Doğu Anadolu'daki konsolosluklarıyla ve dinî ve siyasi amaçlarla açmış oldukları okullarıyla bir yandan Hristiyan

azınlıkları tahrik ediyorlar diğer yandan da mahalli idarelere müdahale ederek, merkezî otoritenin kuvvetlenmesini engelliyorlardı.”⁴

c-Devletin Kürtler ile Bütünleşmesi

II. Abdülhamid’ in Doğu Anadolu’daki sosyal yapıyı değiştirme gibi bir politikası yoktur. Aşiretlere silah vererek, Doğu Anadolu’daki güvenliği sağlamak amacı güdülmüştür. Bir bakıma yeni güç dengeleri kurarak, devlet gücünü korumaya çalışmışlardır. Başlangıçta gayet yumuşak, tarihçi bir politika ile aşiretleri ürkütmeden onları kendine bağlamayı uygun görmüştür. Bunda da başarılı olmuş ve aşiret reisleri yanında itibarı oldukça artmıştır. Daha sonra Ermeni olayları Hamidiye Alayları politikasının yürütülmesini engellediği gibi birtakım olumsuz sonuçları da beraberinde getirmiştir.

Kurulan alaylar doğrudan doğruya IV. Ordu’ya bağlıydılar. Bunun için kuruluşlarıyla eğitimleriyle kontrolleriyle IV. Ordu Komutanlığı yani Müşir Zeki Paşa ilgileniyordu. Bu yüzden kısa zamanda aşiret reisleri, aşiret ileri gelenleri, Zeki Paşa arasında çok sıkı ve samimi ilişkiler kurulmuştur. Sonuç olarak da Zeki Paşa, aşiretlerin koruyucusu ve onların işlerini halledecek tek otorite hâline geldi. Bütün aşiret reisleri Erzincan’a gelerek onu ziyaret ediyorlar ve bağlılıklarını bildiriyorlardı. Hatta 1833’te kalabalık bir grup Erzincan’a gelmiş oradan da İstanbul’a giderek padişah tarafından kabul edilmiştir. Zeki Paşanın izni ve haberi olmadan aşiretlere kimse bir şey yapamıyordu.

Bu durumun bazı sıkıntıları olmuştur. Hamidiye Alayları’na mensup aşiretler Zeki Paşa’dan güç alarak, mahalli hükûmet memurlarını hiç dinlememeye başladılar. Mahalli otoriteler, herhangi bir olaydan dolayı, bir aşiret subayını sorguya bile çekmiyorlardı. Bu hal, valilerle Zeki Paşa’nın arasının açılmasına sebep oldu. Paşa’nın damat oluşu nedeniyle saraya ve padişaha yakınlığı

Doğu Anadolu'daki valilerin aleyhine bir durum yarattı ve aşiretler indiğinde , valilerin bir otoritesi olmadığı hissi doğdu. Bu durum, idari yönden sıkıntı olacağı açıktır.

Aşiretlere bütün askeri okulların kapıları açılarak, çocuklarının gerek kendi alaylarında ve gerekse Osmanlı ordusu saflarında subay olmaları sağlanıyordu. Bu yolla da Hamidiye Alayları mektepli veya diplomalı subaylara teslim edilerek, daha etkili hale getirilecekti. Belki de aşiretleri devlete yakınlaştırmının ve devletle kaynaştırmanın en pratik çaresi olarak okullara çocuklarının kabulü yolu seçilmiştir. Harbiye mezunu subayların daha sonra yani Birinci Dünya Savaşı ve Kuvay-i Milliye zamanında oynadıkları rolü dikkate alırsak her şeye rağmen bu devirdeki uygulanan politikanın olumlu yanını görmek mümkündür. Adı geçen Harbiye, İdadi ve Rüşdiyelerin dışında ayrıca II.Abdülhamid tarafından açılan Aşiret Mektebi'ne de pek çok aşiret çocuğu kabul edilerek, yetiştirilmiş ve sonra aşiretlerine gönderilmiştir. Pek çok aşiret reisinin ve ileri gelenlerinin padişaha müracaat ederek çocuklarının o okullara kabulü hususunda izin istemeleri, bu eğitim politikasının aşiretlerce de benimsediğini gösterir.

"II.Abdülhamid, aşiret reisleriyle ve şeyhlerle olan münasebetlerini sadece hissi alanda bırakmamış, ayrıca aşiretlere bir takım menfaatler de sağlayarak, bunları kendine iyice bağlamıştır. Mesela, alaylara mensup aşiretlere silah, cephane vererek onlarda padişahın kendilerini koruduğu izlenimini uyandırmıştır. Diğer taraftan aşiret reislerine paşalık, miralaylık gibi çeşitli rütbelerin verilmesiyle II.Abdülhamid, aşiretlerin gözünde "Hami" padişah veya halife mertebesine çıkmıştır. Aşiret reislerinin çocuklarını da İstanbul'a getirerek, onları okutması, himaye etmesi, memuriyetlere ataması gelecekte de aşiretlerin bağlılığını ve itaatini sağlaması bakımından isabetli bir politika olarak görülebilir. Bu konularda kendisini eleştirenlere II.Abdülhamid şöyle diyordu : "Çeşitli rütbeler vererek subay yaptığımız aşiret ağaları yeni durumlarından memnup oldukları gibi, bu vesile ile biraz

disiplin öğreneceklerdir... Yine, aşiret ileri gelenlerinin çocuklarını İstanbul'a getirttiğim ve onlara memuriyetler verdiğim için eleştirildiğimi biliyorum. Uzun yıllardır pek çok memuriyetlerde Hristiyan Ermenileri kullandı niçin o zaman eleştirilmedi de kendi dinimizden olanları aynı görevlere atayınca eleştiriliyor?"⁵

Anlatılanlardan da anlaşılacağı gibi II.Abdülhamid uyguladığı şahsi politikasının doğruluğundan emindir. Bu inanç yüzündendir ki 1908 yılına kadar kendisinin tahtta ve hilafet makamında varlığıyla kaim olabilecek, şahsi ilişkilerle aşiretleri kontrol altına alma politikasına devam etmiştir. Bundan ötürü de aşiretler veya aşiret alayları devletten ve hükûmetten ziyade II. Abdülhamid'e bağlanmışlardır denilebilir. Padişaha olan bu bağlılık ve itaat, zamanla, bir dereceye kadar aşiretleri devlete bağlılığa ve hükûmetin emirlerini dinlemeye alıştırmış olduğu söylenebilir

Bu temin edilmiş ve sonuçta Ermenilerin Doğu Anadolu'da Ermenistan devleti kurmaları engellenmiştir. Dolayısıyla Doğu Anadolu ikinci bir Rumeli veya Makedonya olmaktan, Hamidiye alayları politikası sayesinde kurtarılmıştır. Zira bu politika ile aşiretler veya Müslüman halk hem uyanık tutulmuş hem de silahlandırılarak varlıklarını ve Doğu Anadolu'yu müdafaa kendilerine güven verilmiştir. Sonuç olarak şu söylenebilir ki, Hamidiye Alaylarından, bütün gayretlere rağmen, muntazam bir askeri teşkilat kurulamamıştır. Alaylara daima aşiret reisleri ve ağalar hakim olduğundan askerliğin sıkı icaplarına genellikle uyulmamıştır. Böylece modern harp usullerini ve kaidelerini de öğrenememişlerdir. Böyle olmakla ve hatta bazı şikâyetlere sebebiyet vermekle beraber, II. Abdülhamid, kendi eseri olan Hamidiye Alayları teşkilatını himaye etmeye ve yaymaya devam etmiştir.

5 İsmail Hakkı, Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, 11/273

-Alişan Akpınar, Osmanlı Devleti'nde Aşiretlerin Siyasal ve Askeri Durumları, 1997, s.37

d-Atatürk ve Aşiretler

Geçmiş tarihe baktığımızda Osmanlı padişahlarından II. Abdülhamid'in de Doğu Aşiretleri ile yakın dostluk kurduğunu görmekteyiz. II. Abdülhamid, doğunun güvenliğini sağlaması için Hamidiye Alayları kurmuştur. II. Abdülhamid, Hamidiye Alayları ile ilgili eleştirileri şöyle cevaplamıştır: “Kürt ağalarının çocuklarını İstanbul’a getirip memuriyete yerleştirdiğim için tenkit edildiğimi biliyorum. Senelerdir Hristiyan Ermeniler nazır mevkiini işgal etmişlerdir. Bundan sonra da kendi dinimizden olan Kürtleri kendimize yaklaştırmakta ne gibi zarar olabilir?” II. Abdülhamid döneminde askerî okulda okuyan Mustafa Kemal belki de II. Abdülhamid'in Hamidiye Alayları projesinden etkilenmiştir.

Atatürk Kürt aşiretleriyle yakın bir dostluk içindeydi. Ortak bir amaç etrafında toplanan Doğu ve Güneydoğu aşiretleri Atatürk'ü kanlarının son damlalarına kadar savunacaklarına söz vermişlerdi.

Kurtuluş Savaşı'nın başlaması üzerine sık sık aşiret reisleriyle görüşür ve gelişmeler hakkında onlara bilgi verir. Atatürk, bölgede görev yaptığından dolayı, sorunları yakından tanıma imkânına kavuşmuş ve halka bütünleşmiştir.

Bilindiği gibi Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcında doğu halkı ile bağımsızlık mücadelesini başlatmıştır. “Kâzım Karabekir Paşa, XV. Kolordu Komutanı olarak İstanbul'dan ayrılmadan önce 11 Nisan 1919'da Şişli'deki evinde ziyaret ettiği Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal Paşa'ya çok güvendiğinden ona Erzurum'da neler yapabileceğini anlatmış: ‘Milletin kurtuluş anahtarı Doğu'dur. Orada her şey mümkündür. Ordu da güçlüdür, halk da birlikte gider.’ demiştir.”⁶ Mustafa Kemal de Doğu'ya giderek Kurtuluş hareketini başlatmıştır. Bölgenin eşrafı, aşiret reisleri vatanın kurtuluşu için mücadelede bulunmuşlardır.

6 Ersal Yavi, *Doğu Anadolu'da Kürtlerin Sorunu*, Ankara, 1994, s. 103.

Atatürk aşiret reislerine gönderdiği mektuplarda birlik ve beraberliğe vurgu yapar:

“Bitlis’te Küfrevizade Şeyh Baki Efendi’ye,

Birinci Dünya Savaşı sırasında temas ve ilişkilerimizin bende yarattığı sevgi duygusuyla sizi her zaman anımsarım. Tüm ulusun yabancı düşman baskı ve etkilerinden kurtarılması için bugün de sürdürülen çabalarda sizlerin de büyük payı vardır. Vatana hizmet uğrunda göçü kabul ederek karargâhta bizimle birlikte kalan sizin bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da ülkenin kurtuluşu ve birliğine yönelik çalışmalarda aynı sıcaklığı ve isteği sürdürdüğünüzde kuşku yoktur.

Vatan için ortak çalışmalarımızın başarıya ulaşmasını engellemek ve ülkeyi bölünmüş parçalara ayırarak hepimizi birbirimize düşürmek suretiyle ulusu ve ülkeyi felakete sürüklemek isteyen düşmanlar bilindiği gibi ortaya bir Kürdistan sorunu çıkarmışlardır. Düşmanların bu ad altında parlak vaatlerle sürdürdükleri zehirli kışkırtmaların bazı cahil insanları kandırmak amacıyla bugün de devam ettikleri görülmektedir.

Tüm ülkeyi mahvetmek amacıyla yapılan bu kışkırtmaları ve etkileme çabalarını etkisiz hâle getirmek için sözünüzün geçtiği bölgede çaba harcamanızı ve ülkenin mutluluğu yönündeki olağanüstü çabalarınızın sürdürülmesini rica ederim. Buradan da bazı arkadaşlar da aynı amaçla çalışmak üzere o bölgeye gönderilmişlerdir. Gözlerinizden öper, başarılar dilerim.”⁷

e- Osmanlı Döneminde Kürdistan Teriminin

Kullanımı ile İlgili Bilgiler

Kürdistan ifadesini değişik parti yetkilileri siyasi anlamda kullanmaktadırlar. Kürdistan, Kürdistan toprakları, şeklindeki beyanatlarındaki muhteva daha çok ayrı bir devlet algısı oluşturun-

⁷ Seyfettin Turhan, Atatürk ve Komünizmin Ansiklopedisi, İstanbul, 1999, s.369

maktadır. Tarihi sürece baktığımızda dil bilimci yazar, Şemseddin Sami, sözlüklerinde Kürdistan maddesinin anlamını, açıklarken daha çok Kürtlerin yaşadıkları coğrafya ve bu coğrafyanın özellikleri anlatılır.

Türk tarihindeki söylemlere, yazışmalara baktığımızda da coğrafi bir ifade olarak karşımıza çıkar.

Erdoğan'ın, Diyarbakır'da yaptığı konuşmada Kürdistan ifadesinin kullanılması, muhtemelen bir yer, mekân ifadesidir. Buna benzer ifadeyi Atatürk, Söylev ve demeçlerinde, "Kürdistan" adında bir devlet kurmak isteyenler için kullanmıştır.

Kürdistan kelimesinin tarihteki kullanımına baktığımızda, "Erdoğan'ın: Kuzey Irak Kürdistan bölgesindeki kardeşlerim" ifadesi, Kürtlerin yaşadıkları bölge anlamındadır..

1-Bu terim ilk defa 12. yüzyılda Selçuklu Sultanı Sencer (1117-1157) zamanında kullanılmıştır.

2. XIV. yüzyıl kaynaklarının ortaya koyduğu kesin sonuç Anadolu topraklarında Kürdistan diye bir idari ya da coğrafi adlandırmanın olmadığıdır.

3.XV. yüzyılda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da iki Türkmen Devleti; Karakoyunlu ve Akkoyunlu görülmektedir. Bu dönemde de ne coğrafi adı ne de idari birim olarak söz konusu değildir.

4- XVI. yüzyılın başlarında Yavuz Sultan Selim'in Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu Osmanlı sınırlarına dâhil etmesiyle bölgede yeni idari birimler oluşturulmuştur. 14 Kasım 1515 tarihinde Bıyıklı Mehmet Paşa'nın tayin edildiği Diyarbakir beylerbeyliğidir. Beylerbeyliği dâhilindeki sancaklar şunlardır: Kara Amid, Kemah, Harput, Ruha, Arapgir, Ergani, İspir, Bayburd, Kiğı, Hizo, Palu, Hilvan, Bitlis, Cezire, Çüngüş, Siverek..

5- XVII. yüzyılda daha önce Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Maraş, Diyarbakır, Sivas, Erzurum, Kars Rakka, eyaletleri mevcut olup Kürdistan adında bir eyaletin olmadığını görmekteyiz.

6-XIX. yüzyılda Tanzimat sonrasında 1842 yılında idari birimlerde yapılan değişiklik sonucu Muş, Van, Hakkari, Cizre ve Diyarbakır'da ibaret bölgede Kürdistan eyaleti kurulmuş ise de 1864-1867 yıllarında ortadan kaldırılmış ve tekrar bölge Diyarbakır, Van vilayetlere taksim olmuştur.

Osmanlılar döneminde Kürdistan bir devlet adı değil Kürtlerin diğer yerlere nazaran biraz daha fazla olduğunu belirtecek şekilde coğrafi bir terim olarak kullanılmıştır. Bu durum Kanuni Sultan Süleyman'ın Fransa Kralı François'e yazdığı "... Ben ki.. Akdeniz'in Karadeniz'in ve Rumeli'nin ve Anadolu'nun ve Karaman'ın, ve Rumun ve Vilayet-i Dulkadiiriye'nin ve Diyarbakır'ın ve Kürdistan'ın ve Azerbaycan'ın ve Acem'in ve Halep'in ve Mısır'ın ve Mekke'nin ... nice diyarın sultanı ... Sultan I. Ahmet'e ait 20 Mayıs 1604 tarihli fermanında:

"Haremen-iş Şerefeyn hadimi ve Kuds-i Mübarek'in hami ve hâkimi ve Rumeli ve Tamişvar ve Vilayeti Bosna ve Zigetvar ve Vilayet-i Anadolu ve Karaman, Diyar-ı Arabistan umumen Kürdistan ve Kars ve Gürcistan ve Demürkapı..."⁸

Fermanlarda Kürdistan terimi ile anlatılmak istenen bölge hakkında kesin bir hüküm vermek değildir. Fermanlarda söz konusu olan Akdeniz, Karadeniz, ne kadar coğrafi bir terimse, Kürdistan da bu şekilde terimdir.

f- Atatürk'ün Kürdistan İfadesine Bakışı

Günümüzde sıkça gündeme getirilen Kürdistan terimi, ne yazık ki siyasi anlamda kullanılmaktadır. Arşivlere baktığımızda Kürdistan terimi Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı yer olarak ifade edilmiştir. Dolayısı ile Kürdistan teriminin bir siyasi anlamının olmadığı belgelerle ortadadır.

Bazı kesimler, GAP'ın, kurulması ile beraber, Doğu bölgeleri için "Mezopotamya" kavramı kullanmaya başlamıştı. Fırat ve

Dicle nehirlerinin bereketli alanı olan Mezopotamya'yı bir yönetim yeri olarak hayal etmekteydiler. Ancak bu hayal tutmadı. Son yıllarda Mezopotamya'nın yerini Kürdistan kavramı almaya başladı. Kürdistan, Lazistan, vb yer adları Osmanlı döneminde kullanılmaktaydı. Ancak Osmanlı yönetiminde, Kürdistan ifadesi Kürtlerin çoğunlukta olduğu yer, yaşadıkları mekan olarak kullanılmıştır. Osmanlı fermanlarında Kürdistan terimi ile anlatılmak istenen bölge hakkında kesin bir hüküm vermek değildir. Yavuz Selim, Kanuni, I. Sultan Ahmet'in fermanları buna örnektir. Fermanlarda söz konusu olan Akdeniz, Karadeniz, ne kadar coğrafi bir terimse, Kürdistan da bu şekilde terimdir. Dolayısı ile Kürdistan teriminin bir siyasi anlamının olmadığı belgelerle ortadadır.

Dilbilimci, yazar, Şemsettin Sami'nin, 1896 yılında yayımladığı Kamus'ul A'lam, sözlüğü bir bakıma "Özel Adlar Ansiklopedisi" niteliği taşıyan bir eserdir. Bu eserin 5. cildinde Kürdistan maddesi, Osmanlı döneminin coğrafi adlandırmalarını, o dönemin sınırlarını anlatan maddenin içeriğini geniş bir şekilde ele almıştır.

Mustafa Kemal, Osmanlı yönetiminde görev alan bir paşa olduğu için, bu dönemde söylenilen Kürdistan ifadesini coğrafi terim olarak kullanmıştır. Cumhuriyet'in kurulması ile beraber, Atatürk Kürdistan ifadesine yer vermemiştir.

Kürtlere özerklik konusu gündeme gelince asla Kürdistan kavramını kullanmaz. Kürdistan kavramının arka boyutunu bilen ve yıllarca mücadele eden Atatürk'ün yol haritası Misak-ı Milli sınırlarıdır. Atatürk, Irak ve Suriye yönetimleri gibi ülkesini ırk esasına göre ayırmamıştır. Atatürk, Arapların, Kürtlerin, Zazaların, Ermenilerin, Çerkezlerin, Türkmenlerin, Yezidilerin yaşadığı geniş vatan coğrafyasına "Anadolu" kavramını kullanarak bütünlüğü, birliği esas almıştır.

Mustafa Kemal, 1919'da 15. Kolordu Komutanı Kâzım Paşa Hazretleri'ne, hitaben yazdığı ifadelerde, Kürdistan kavramını

şöyle kullanır. “Diyarbakır’daki Kürt Kulübü, İngilizlerin kışkırtmasıyla İngilizlerin korumasında Diyarbakır’da bir Kürdistan kurulması amacını güttüğü için kapatılmıştır.” Atatürk’ün Diyarbakır’a konu ile ilgili gönderdiği 13 telgraf bölgede olumlu karşılık bulmuştur. Doğu’daki din âlimleri, müftüler, Kürdistan’ın kurulmasına tepkilerini bildiren telgraflarla Atatürk’e destek vermişlerdir.”⁹

1925’de Kürt Subaylarından Şeyh Said’in kayınbiraderi Cibranlı Aşirti’nden Albay Cibranlı Halid’in, yabancı güçlerle hazırladıkları Şeyh Said isyanındaki amaç, Anadolu topraklarında bir Kürdistan devleti kurmaktır.

g- Mustafa Kemal Hakkında İdam Kararını

Veren Kürt Yargıç

Birinci TBMM’nin kurulması üzerine, İstanbul Hükûmeti hareketi hemen harekete geçti. Aralarında Mustafa Kemal’in de bulunduğu bazı mebuslar için idam fermanı çıkarttırıldı. Bu fermanı çıkartan mahkeme başkanı ise Nemrut Mustafa lakaplı Kürt Mustafa’dır. Kürt Mustafa aslen Kürt şehri olan Süleymaniye’li’dir.

Birinci TBMM Hükûmeti Üyeleri Hakkında Çıkartılan İdam Kararları ve Mahiyeti

Birinci TBMM İcra Vekilleri Heyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa ve İcra Vekillerinin yargılamaları İstanbul’daki 1 Numaralı Divan-ı Harb-i Örfi’ce (İdare-i Örfiye 1. Divan-ı Harbi) yapılmıştı. Bu mahkeme, Mütareke döneminin başlarından beri tehcir ve taktıl davalarına bakıyordu. 10 Nisan 1920’de bu Divan-ı Harb-i Örfi’nin başkanlığına Bursa eski valisi olan ve “Kürt-Nemrut” lakabıyla tanınan Mustafa Paşa Atanmıştı. Kurulduğu 6 Aralık 1918 tarihinden, mütarekenin sonuna kadar Divan-ı Harb-i Örfi’nin başına kısa aralıklarla altı ayrı reis tayin edilmiştir.

9 Metin Heper, *Devlet ve Kömür*, İstanbul, 2002, s. 78-90.

“Bunlar arasında, gerek üyeliği sırasında, gerekse reis olduğu dönemde sanıklara karşı son derece sert davranan, bu sertliği zulüm derecesine varan ve bu sebeple kendisine halk tarafından “nemrut” lakabı takılan Süleymaniyeli Mirliva (Kürt) Mustafa Paşa, neredeyse mütareke döneminin tüm reislerini unutturmuştur. Mahkemenin üyelerini ise; erkânı harbiye mirlivalarından Recep Paşa, II nolu Divân-ı Harb-i Örfi azasından süvari miralay Recep Bey, miralay Ferhat Bey ve kaymakam Fettah Bey’den oluşturmuştur.

Hükûmet, 23 Nisan 1920 tarihinde kabul ettiği kararname ile ‘ülkenin içinde bulunduğu durumu bahane ederek Divan-ı Harb-i Örfilere olağanüstü yetkiler vermiştir. Bu yeni düzenlemeye göre mahkeme; önceden baktığı tehcir ve benzeri davalara ilaveten ülkenin asayişini bozup, iç ve dış emniyetini ihlal edenleri yargılamakla da yetkili kılınmıştır. Nitekim devletin kurumları da bozulan asayişin düzelmesinin, ancak Kuvay-ı Millîyecilerin yargılanıp tenkili ile mümkün olacağını düşünmektedirler.”

Mustafa Paşanın göreve gelir gelmez verdiği idam kararları, özellikle Urfa Mutasarrıfı **Nusret Bey hakkında verdiği iki ayrı idam hükmü, hakkındaki “nemrutluk” lakabını âdeta tescil ettirmiştir. Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşaya ve diğer Kuvay-ı Millîye mensuplarına verdiği idam cezaları da, Kürt Mustafa Paşanın Millî Mücadele hakkındaki düşüncesini yansıtmaktadır.**¹⁰

h- Atatürk’ün 1917’de Diyarbakır’daki Kürt Açılımı ve Kürt Koruması

Mustafa Kemal, Diyarbakır’da görev yaptığından dolayı bölge halkının sosyal, kültürel yapısını çok iyi öğrenmiştir. Halkla 10 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye’de Siyasal Partiler, Cilt. III, İstanbul-1989, s. 556-565; Taner Akçam, “Divan-ı Harbi Örfi’lerin Kurulması-İstanbul Yargılamaları”, Tarih ve Toplum, Sayı: 137, 1995), s. 47-52. Hüsamettin Ertürk, iki Devrin Perde Arka Sırtı, İstanbul-1996

bütünleşmiş yöre halkı ile aynı kaptan yemek yemiş, onlarla kalıcı dostluklar kurmuştur. Yani Kürtlerin dostluk ve güvenini kazanmıştır.

“Mustafa Kemal Diyarbakır’da ordu komutanı olduğu sırada emrindeki birliklerde bulunan Kürt askerlerden “Kürt Taburu” oluşturmuş, millî giysilerini, şapkalarını giydirip bellerine de meşhur Kürt hançerini taktırıp birlikler hâlinde eğitim yaptırtmış, hatta daha da ileri giderek bizzat kendi şahsi korumasını da Kürtlerden seçmiştir. Bu davranışını hem askerî birliğe hem de bölgeye duyurmuştur”¹¹

5 Mayıs 1917’de II. Ordu Komutanlığı’na atanan Mustafa Kemal Paşa, 13 Mart 1917’de Diyarbakır’a geldi. Silvan’da bulunan 16. Kolordu karargâhı da II. Ordu karargâhını teşkil etmek üzere Diyarbakır’a alındı.

13 Mart 1917 günü Ordu Komutanlığı görevine başlayan Mustafa Kemal Paşa birliklere şu emri yayımladı: “Allah’ın inayeti ve beni seven kalplerin sevgi ve güvenine dayanarak başarılı olacağımıza tam bir inançla II. Ordu emir ve komutasını üzerime aldım. Sayın komutan ve bütün kahraman silah arkadaşlarımı saygı ve samimiyetle selamlarım.”

Mustafa Kemal, Diyarbakır’da bulunduğu sıralarda bölgemizi Rus istilasından kurtararak Diyarbakır’da bayındırlık işleriyle de ilgilenmiştir. Kısa süre içinde Belediye önünden Balıkçılarbaşı’na kadar olan bölümünü genişletti. Mardin Kapısı’nı yeni bir düzene sokturdu. Mardin şosesini onarttı.

Halka gayet iyi davranır, halkın dertlerine, yardımcı olmaya çalışırdı. Kendisini ziyarete gelenler kim olursa olsun evvela karşılanır ve özel olarak hazırlanmış bulunan intizar odasına alındıktan sonra Paşa’ya malumat verildi. 9 Temmuz 1917’de Diyarbakır’dan ayrılan Mustafa Kemal Paşa, Mardin Halep yolu ile İstanbul’a hareket eder.

11 Mustafa Remzi Bucak, Bir Kürt Aydınından İsmet İnönü’ye Mektup, İstanbul, 1991, s. 70

1- Halk Adamı General Mustafa Kemal'in Sosyal Etkinlikleri ve Diyarbakır'da Gördüğü Rüya

Mustafa Kemal, Diyarbakır'da daha çok bilgili şahsiyetlerle diyalog kuruyor ve onlarla fikir alışverişinde bulunuyordu. Bundan dolayı geniş bir çevresi bulunmaktaydı. “Mustafa Kemal bir gece rüya görür, rüyasını yorumlamak için yörenin tanınmış âlimlerinden Şeyh Selim Efendi gelir. Mustafa Kemal gördüğü rüyayı şöyle anlatır: “Ay sol kolumdan geldi, kalbimin üstünde durdu. Ondan sonra da güneş de sağ kolumdan girdi, ikisi göğsümde birleştiler. Ondan sonra da ay sol kolumdan güneş sağ kolumdan çıktı gitti.” Şeyh Selim Efendi: “Sen Türkiye’de çok büyük adam olacaksın ve Türkiye’yi kurtaracaksın Fakat senden bir ricam var: Din-i İslam’a yardımcı ol, onlara baskı yapma.”¹²

Mustafa Kemal, Diyarbakır'da sosyal hayatın içindeydi. O, hem bir halk adamı hem de bir askerdi. Silvan'da kaldığında geceleri Kur'an okuyan Mustafa Kemal, kafasına takılanları ilçe müftüsü Abdurrahman El Hüseyin'e sorarak merak ettiklerini öğrenirdi.

Mustafa Kemal Paşa Diyarbakır'da bulunduğu sıralarda askerin bir kısmı Deliller Hanı'nda kalıyordu. Birinci Dünya Savaşı nedeniyle şehir, işgal altındaki bölgelerden, civar köylerden buraya göç etmiş fakir kimselerle dolmuş vaziyetteydi. Memleketin zenginleri, çeşitli semtlerdeki camilerde kazanlarla yemek pişirterek fakir halka ve göçmenlere dağıtırlardı. Bu arada Mustafa Kemal Paşa'nın emirleriyle askerin karavanası dökülmez fakirlere verilirdi.

Bir gün akşamüstü Paşa atına binmiş Seman Köşkü'ne gitmekte iken Deliller Hanı karşısındaki Hacılar Harabesi'nde, bir asker karavanası etrafında kümelenmiş sekiz çocuk görür. Çocuklar sekiz fakat kaşıkları bir tane. Bu çocuklardan bir tanesi 'ye' deyince, elinde kaşık bulunan çocuk karavanadan bir kaşık ye-

mek alıp ağzına götürür.'Ver' deyince, elindeki kaşığı yanındaki ne verir. Böylece, sıra ile ve komutla yemek yiyen bu çocuklardan komut vereni Paşa'nın dikkatini çeker, ilgilenir. Kimsesiz fakat gayet zeki ve cevval olan bu çocuğu yanına alır. Diyarbakır'dan ayrılırken beraberinde götürür.

i-Atatürk ve Şark Bülbülü Celal Güzelses

Atatürk, Celal Güzelses ile 1917'de Diyarbakır'da tanışır ve sanatçıyı sahiplenir. Mustafa Kemal'e, Celal Güzelses'in 1917'de Diyarbakır'da okuduğu "Ağarmış Saçların" "Felek gayet dönek, dünya cellad-ı müthiştir" adlı şarkısının hüznünlü sözleri de bir hatıra olmuştur artık. Atatürk, Diyarbakır'da II. Ordu Komutanı iken henüz 17 yaşlarında bir genç olan Celal Güzelses'i birkaç defa konserinde dinlemiş ve kendilerine iltifat etmişlerdi Diyarbakır'ın tanınmış **ses sanatçısı Celal Güzelses**, Diyarbakır türkülerinden oluşan bir dizi plak doldurmak üzere İstanbul'a gelir. Bu sıralarda Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan Atatürk, tarafından kabul edilir. Atatürk, Celal Güzelses'ten iki gazel dinler ve çok beğenir. Daha sonra Atatürk Celal Güzelses'e "Şark Bülbülü" unvanını vererek meşhurlaştırır. ...¹³

Dolmabahçe Sarayı'na davet edilen Celal Güzelses'i, Atatürk görünce duygulanır. Celal Güzelses, Dolmabahçe Sarayı'nda, Diyarbakır, Urfa, Erzurum, Bitlis, Muş yöresinden türküler söyleyerek geçmişi yad ettirir.

Atatürk Diyor ki: "Celal Bana Peygamberi Anlat"

Atatürk, Celal Güzelses'in musikisinden ve sesinden etkilenir. Celal Güzelses'in daha önce Diyarbakır Ulu Cami de müezzinlik yaptığını öğrenen Atatürk, Celal Güzelses'e şu soruyu sorar: "Celal bana Peygamberi anlat, nasıl biridir? Celal Güzelses, ummadığı bir soruyla karşılaşınca nasıl cevap vereceğini düşünür

13-Şevket Beysanoğlu, Her Yönüyle Diyarbakır, Ankara, 1985, s. 98.

ve mevlit okumaya başlar. Mevlit'in selam kısmında başta Atatürk olmak üzere herkes ayağı kalkar ve el bağlar.

Celal Güzelses okuduğu mevlidi bitirince, Atatürk'e şu cevabı verir: 'Efendim siz yok olmak üzere olan bir vatan kurdunuz, Cihana kafa tuttunuz, herkes sizi kabul etti, saygı duydu. İşte hiç görmediğiniz zatımuhteremin önünde ayağı kalktınız ve el bağladınız işte Peygamber'imiz budur.' deyince Atatürk, Celal Güzelses'i tebrik eder. Atatürk, Celalgüzelses'in okuduğu "Mevlit" in plağa kayıt edilmesi talimatını verir. Saray'daki ünlü müzisyenler, Celal Güzelses'e, İstanbul'da kalıp müziğini icra etmesini ısrarla teklif ederler ancak Güzelses, memleketi Diyarbakır'a gitmeyi tercih eder.

J-Atatürk, Diyarbakır'da Kürdibesk Yani Kürt Müziğinin Temelini Attı

Gelecek, geçmişle bütünleşerek anlam kazanır. Geçmişteki referanslar, yeni açılımların sağlıklı olmasını sağlar. Müzik, kültürel etkinlik ve Diyarbakır denilince 98 yıl önceye giderek, Mustafa Kemal'in, Diyarbakır'daki çalışmalarından söz etmek günümüze de ışık tutacaktır. Mustafa Kemal, 1917'de Diyarbakır'da görevdeyken sosyal hayatın içindeydi. O, hem bir halk adamı hem de bir askerdi. Silvan'da kaldığı geceleri Kur'an okuyan Mustafa Kemal, kafasına takılanları ilçe müftüsü Abdurrahman El Hüseyin'e sorarak merak ettiklerini öğrenirdi.

Mustafa Kemal'in başka bir ilgisi de bölgenin sosyal yaşamı, kültürü ve müziğiydi. Bölgenin, müziğine sahip çıkmış, Celal Güzelses'i Diyarbakır'da dinleyerek hayranlığını belirtmiştir. Mustafa Kemal, Cumhuriyet kurulduktan sonra Celal Güzelses'i, Dolmabahçe sarayına davet ederek sanatçıdan, Diyarbakır, Urfa, Erzurum, Bitlis, Muş yöresinden türküler dinlemiştir. Mustafa Kemal, özel doktorunu çağırarak, Celal Güzelses'in ses tellerini, sağlığını sıkı bir şekilde takip ettirmiştir. Celal Güzelses'e "Şark

Bülbülü” unvanını da Mustafa Kemal vermiştir. Kürt müziğiyle yakından ilgilenen Mustafa Kemal, Kürtçe, türkü söyleme usulunu, Kürt müziğini yani “Kürdibeski” destekleyerek, bölge müziğinin gelişmesinin temelini atmıştır. Atatürk’ün Sarayındaki Kürt Sanatçı Dolmabahçe Sarayı’nda Atatürk Diyor ki: “Celal Bana Peygamberi Anlat”

İstanbul’un ünlü müzisyenlerinin katılımı ile fasıl program düzenlenecektir. Diyarbakır milletvekili ve Bayındırlık Bakanı Feyzi Pirinçcioğlu, Dolmabahçe Sarayında düzenlenen etkinliğe Celal Güzel Sesi de beraberinde götürür. Feyzi Pirinçcioğlu, Celal Güzelsesi Cumhurbaşkanı Atatürk’ün yanına götürür. Atatürk, Celal Güzelses ile karşılaşınca duygulanır ve 1917’deki tanışma dönemini Köşkteki misafirlere anlatır. Celal Güzelses, Dolmabahçe Sarayında, Diyarbakır, Urfa, Erzurum, Bitlis, Muş yöresinden türküler söyler.

k-Atatürk: “Celal, Bana Peygamberi Anlat”

Atatürk Celal Güzelses’in musikisinden ve sesinden etkilenir. Celal Güzelses’in daha önce Diyarbakır Ulu Camii’nde müezzinlik yaptığını öğrenen Atatürk, Celal Güzelses’e şu soruyu sorar: “Celal bana Peygamberi anlat, nasıl biridir? Celal Güzelses, ummadığı bir soruyla karşılaşınca nasıl cevap vereceğini düşünür ve mevlit okumaya başlar. Mevlit’in selam kısmında başta Atatürk olmak üzere herkes ayağı kalkar ve el bağlar.

Celal Güzelses okuduğu mevliti bitirince, Atatürk’e şu cevabı verir: “Efendim siz yok olmak üzere olan bir vatan kurdunuz, Cihana kafa tuttunuz, herkes sizi kabul etti, saygı duydu. İşte hiç görmediğiniz zatımuhteremin önünde ayağı kalktınız ve el bağladınız işte Peygamberimiz budur.”¹⁴ deyince Atatürk, Celal Güzelses’i tebrik eder. Atatürk, Celalgüzelses’in okuduğu Mevlit’in plağa kayıt edilmesi talimatını verir. Ses plağının üzerine de

¹⁴ Beysanoğlu,a.g.ö. Sırsız PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Celal Güzelses için Şark Bülbülü unvanını Atatürk verir. Saraydaki ünlü müzisyenler, Celal Güzelses'e İstanbul'da kalıp müziğini icraa etmesini ısrarla teklif ederler ancak Güzelses, memleketi Diyarbakır'a gitmeyi tercih eder. Atatürk, Celal Güzelses'i doktoruna muayene ettirerek, sanatçının boğazını, ses tellerinin sağlığını muhafaza etmesi tavsiyesinde bulunmayı da ihmal etmez. Çağırarak, Celal Güzelses'i muayene ettirir, boğazına, ses tellerine baktırır birden duraklar ve düşünür.

Mustafa Kemal 15 Kasım 1937'de Diyarbakır'ı ikinci defa ziyaret etmiş, verilen müzik konserini dinlemiş, bölge halkında gördüğü gelişim ve değişimden memnun olarak şu konuşmayı yapmıştır: (1917-137) "Yirmi sene sonra tekrar Diyarbakır'da bulunuyorum. Dünyanın en güzel ve en modern binası içinde, modern, nefis bir müziği dinleyerek. Beşeriyetin medeni bir halkı huzurunda, bu halkın evinde duyduğum zevk ve saadetin ne kadar büyük olduğunu elbette takdir edersiniz. Bunu kaydetmekle bahtıyırım"

Atatürk'ün Kürdibeskini devam ettiren sanatçılar arasında; Celal Güzelses, Nuri Sesi Güzel, İzzet Altınmeşe, Bedri Aysel ve İbrahim Tatlıses de vardı. İbrahim Tatlıses, 7 Nisan 1989 tarihli söyleşisinde annesinin Adıyaman-Kâhtalı olduğunu ve annesinin Kürt olduğunu, babasının da Arap olduğunu ifade eder. Tatlıses, Kürtler ve Türklerin, müzik kültürlerinin ortak olduğunu ifade eder.¹⁵

Diyarbakırlıların Fahri Hemşehrîsi Atatürk, Diyarbakırlılar, Atatürk'e olan sevgi ve coşkularını pekiştirmek amacı ile Belediye Meclisi'nin 2 Nisan 1926 günkü toplantısında, Atatürk'ün Diyarbakırlıların fahri hemşeriliğini kabul etmeleri için bir karar verilmesi ve bu kararın telgraf ile bildirilmesi oy birliği ile kabul edilmiş ve şu telgraf çekilmiştir:

"Mülga Osmanlı İmparatorluğu'nun su-i tedbir ve idareleri

15 Ramazan Toprak, *Unutulmuş Adıyaman Halk Bilgisi*, Adıyaman, 1996

netice-i elimesi olarak mütareke senelerinde pek ulvi düşünceleriyle muhitimizi Rus istilasından kurtaran mübeccel Hükûmet-i Cumhuriyetimizden mülhem meşru kuvvetleri şahıslarında temsilen temin ettikleri ferdi saltanatın bırakmış olduğu meşum hatıratı ve can yakıcı tegallüb izlerini emir ve işaretleriyle ebediyen ref ve izale eyleyen Türkiye'nin büyük liderine memleketimiz halkının pek samimi şükranlarını ve hissiyat-ı hürmetkârenlerini arz ve takdime ve memleketin fahri hemşehriliğini kabul buyurmalarının telgrafiyen karar verildi.”

Atatürk Diyarbakırlıların fahri hemşeriliğini kabul ettiklerini ve bundan duydukları memnuniyeti 5 Nisan 1926 tarihli şu telgrafla bildirdi:

“Diyarbakır Belediye Reisi Nazım Beyefendiye

Muhterem Diyarbakır halkının fahri hemşehri intihap etmek suretiyle hakkımda gösterdikleri kadirşinaslıktan mutahassıs oldum. Muhterem hemşerilerime selam ve muhabettlerimin iblağını rica ederim.”¹⁶

Reisicumhur

Gazi Mustafa Kemal

1- İlk TBMM’indeki Kürt Aşiret Reislerinden

Atatürk’e Destek

İlk TBMM’de, 72 Kürt mebus bulunmaktaydı. TBMM kürsüsünde Türkler ve Kürtler ortak söz hakkına sahiptir sözünü, tüm Meclis onaylıyordu. Mebuslar, Türklerin ve Kürtlerin Kurtuluş Savaşı’nda olduğu gibi Meclis’te de ortak söz haklarının olduğunu bütün dünyaya ilan etmişlerdi.

17 Mart 1921’de Mustafa Kemal’in Başkanlığında toplanan Büyük Millet Meclisi, Doğu Anadolu’dan gelen telgraflarla Ulusal Birliğin pekişmesini sağladı. Türkiye’de, Doğu’yu ayırarak,

¹⁶ Diyarbakır İl Yıllığı, Diyarbakır, 1977- <https://rantey.org>

millî birliği parçalama çabası içinde olan düşmanlara karşı Kürt ve Türk vekiller bütünleşerek: “Bu Meclis’te Kürt Türk ayrılığı yoktur.” Mesajını gür bir sesle verdiler.

Oturum katibi Yozgat Milletvekili Feyyaz Ali Bey, Doğu Aşiretleri’nden, din adamlarından, eşraf önderlerinden gelen şu telgrafı okudu:

“Kürtler, küçük lokmanın çok kolay yutulacağını vaktinden çok evvel anlamışlardı. Türk birliğinden ayrılmak zihniyetinde olanları Kürtlerin mukadderatı ile eşdeğerdedir. Biz Kürtler TBMM’den başka kurtarıcı beklemediğimiz gibi İtilaf Devletleri’nden merhamet dilenmeye tenezzül etmeyiz.

Misak-ı Millî içinde barış yapılmasını sağlamak için, bütün varlığımızla hükûmetimize yardım edeceğimizi, TBMM hükûmeti içinde Kürtlüğün ayrı bir unsur olarak sayılmasını hiçbir zaman işitmek istemediğimizi, bildirir, başarılar dileriz. Telgrafın altında İzoli, Zeyve, Aluçlu, , Bükler, Cürdi, Deyükan, , Bariçkan aşiret reislerinin imzalarından başka; Kürt bilginleri, , Kürt eşrafi diye imzalar da bulunuyordu.

Lozan görüşmelerinde İngiltere’nin talebi üzerine, TBMM’deki Kürt milletvekillerine Türklerden ayrılmak isteyip istemedikleri sorulunca TBMM’si 23 Ocak 1923’te Ali Fuat Paşa’nın Başkanlığında toplandı. Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, yaptığı konuşmada:” Bu memleket Kürtlerle - Türklerle aittir.. Bu kürsüde yalnız iki ulusun Kürt ve Türklerin konuşma hakkı vardır. Daha sonra sözü Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey aldı: “ Kürtler hiç bir vakit ayrılık gayrılık gütmediler. Kürtler kanaatlerini bir ilkede topladılar. O ilke Türklerle kader birliği etmektir... Bitlis Mebusu Yusuf Ziya’nın 1923’teki şu sözleri günümüzün gerçeklerini ortaya koyuyor. “... Kürtler, Kürt aydınları Arnavutluğun sonunun ne olduğunu görüp dururken, , Irak’ın, Suriye’nin akıbetini görüp dururken, İrlanda’nın yası sesini duyarken hiçbir taşkınlığa kapılmazlar... Bütün Mebuslar bu konuşmayı alkışlar..)”¹⁷

17 Nurettin Gülmez, TBMM’i Zabıtlarında Doğu ve Güneydoğu Meselesi, Konya, 1998, s.77. ~~88~~ Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İlk TBMM’de görev yapan bazı Mebuslar ilerleyen zaman süreci içerisinde, saflarını ve tercihlerini değiştirdiklerinden dolayı Atatürk ile yollarını ayırmışlardır. Bu ayrılık, Atatürk’ten kaynaklanan bir tutum değildir. Başbakan ve ekibi Atatürk’ün izlediği politikayı izlerse çözüm sürecinde daha başarılı olacaktır. Geçmişte yaşananlar günümüze yol gösterecektir. Yeterki 1920’li yılların TBMM’si ruhu günümüz konjoktörüne göre okunarak 2013’te uygulansın.

m- İngiliz Gizli Belgelerine Göre TBMM’de Kürtlerle İlgili Hangi Kararlar Alındı?

Kurtuluş Savaşı’nın başlaması ile birlikte Mustafa Kemal ve arkadaşları zorlu, sıkıntılı mücadelelere başladılar. Bir yandan düşman kuvvetleri ile savaşırken diğer yandan da memlekette çıkan ayaklanmalarla uğraştılar. Bu sıkıntılı dönemlerde yabancı güçler de içteki birliğimizi bozmak amacı ile propaganda faaliyetlerine sıkı bir şekilde başlamışlardı. Bu propagandaların en dikkat çekenini de İngiliz Gizli belgeleriydi. Bu belgelerin birisinin içeriği şöyledir: İngiliz Gizli Belgelerine Göre 10 Şubat 1922 tarihli TBMM oturumunda şu kararların alındığı idda edilmektedir:

“1- Türk milletinin ilerlemesini hedef alan TBMM, Kürtler için özerk bir yönetim kurmayı üzerine alır.

2-Çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu iller için Kürt illeri gelenleri tarafından bir genel vali, genel vali yardımcısı ve bir müfettiş seçilebilir. Bu kişilerin Türk ya da Kürt olmalarına TBMM karar verir.

3-TBMM bir Kürt vali atayabilir. Bu kişi üç yıllığına atanır.

4.Kürt ulusal meclisi Doğu vilayetlerinde kurulacak ve üç yıl içerisinde oluşturulacaktır.

5- Özerk yönetimin sınırları Van, Bitlis, Diyarbakır vilayetleri ile Dersim sancağını içerisine alacaktır.

6- Bölgede asayişin sağlanabilmesi için jandarma birliği oluşturulacak, bu birliğin başına bir Türk getirilecektir.

7-Türkçe: Ulusal mecliste, resmi yazışmalarda kullanılacak, Kürtçe okullarda öğretilbilecektir.

8- Kürt ulusal meclisinin ilk görevi bölgede bir Tıp ve Hukuk fakültesi oluşturmak olacaktır.

9-Ankara Hükûmetinin onayı olmaksızın ve valinin bilgisi dışında vergi alınmayacaktır.”¹⁸

İngiliz gizli belgelerine göre Mecliste bu maddeler kabul edilmiştir. Ancak 10 Şubat 1922 tarihinde herhangi bir TBMM oturumu yapılmamış ve kayıtlarda böyle bir bilgiye ulaşılmamıştır. Yukarıda maddeler hâlinde verilen bilgiler sadece propaganda içerikli bir bilgi olduğu anlaşılmaktadır.

18 Erol Kurubaşı, Başlangıçtan 196'a Kürt Sorununa Uluslar arası Bakış, Ankara, 1967; Serûr Yeşil, *En Büyük Anı ve Kürtler*, İstanbul, 2007

II. BÖLÜM

I- CUMHURİYET DÖNEMİ KÜRTLER

Atatürk döneminde uygulanan Kürt Politikasında başarı sağlanmıştır. Atatürk'ün vefatından sonra, bölgeye olan bakış açısı şu şekilde sabitlenmiştir. “ Doğulu beylerin devleti kendi bölgelerinden uzak tutmalarında, devletin ise bu uzaklığı kabullenmesinde etnik ayrılığın payı büyük olmuştur. Türkiye dil, din, kültür ve uygarlık bakımından bir bütündür diyerek gerçekleri ortadan kaldıran resmî politikalar aslında devleti Doğu ile ilgilenme külfetinden kurtarmış, Doğulu bey ve ağaları sömürülerinde serbest bırakmıştır.”¹⁹

Günümüz Türkiye'sinde “Doğu” ve “Güneydoğu” sözcükleri coğrafi bir bölgeyi hatıra getirmekle birlikte bilenler ve 80 yıllık Cumhuriyet tarihi ile ilgilenenler için etnik bir anlam da ifade eder. Hatta “Doğu” ya da “Güneydoğu” denildiği zaman birçokumuzun zihnine, tarihsel arka planı inişler ve çıkışlarla dolu olan birçok siyasi kavramlar hücum etmektedir. Kuşkusuz siyasal açıdan bazen hüznün, bazen de öfke dolu olan bu kavramların başında “Kürt” kavramı gelmektedir. Bu Anadolu topraklarında yaşayan insanların tarih boyunca hep hüznün dolu öyküleri olmuş-

¹⁹ İsmail Cem, Türkiye'de Etnik Kimliğin Tarihinde İstanbul, 1996, s.123

tur. Çünkü bu toprakların fethedilmesi kolay olmadığı gibi, bu toprakları koruyarak buralarda yaşamak da kolay olmamıştır. Fakat üzüntüyle belirtmek gerekir ki, özellikle son çeyrek yüzyılda yaşanan acı olaylar, hem Doğuda, hem de Batıda hazin öyküler bırakmış ve birçok değerimizi aşındırmıştır.

Kültür devrimi yaşayan toplulukların en büyük zaaflarından birisi, belki de en önemlisi, yaşanan sosyal ve siyasal olaylara teşhis koyamamalarıdır. “Kürt sorunu” ya da “Güneydoğu sorunu” ve bu sorunlarla ilgili kavramlar da bu türdendir. Kimisine göre “Kürt sorunu diye bir sorun yoktur”; bazılarına göre de yaşanan olaylara “Güneydoğu sorunları” demek daha uygundur. Kimisine göre ise “Kürt” diye bazı insanların varlığından söz etmek bile vatan hainliğidir. Üzüntüyle belirtmek gerekir ki, bu konuda soruna doğru teşhis koymak ve çözüm yollarını araştırmaktan çok kafa karışıklığına yol açan bir kavram kargaşası vardır. Her şeyden önce, yaşanan acı olaylara ve “sorun” diyebileceğimiz hüznü öykülere ne denilirse denilsin, bu topraklarda kendisini “Türk” kabul etmeyen insanların var olduğu bir gerçektir. Eğer bunların bir kısmına “Kürt” denilecekse, bunların tarihleri çok eskidir. Anadolu’yu fetheden Türkler bu topraklara geldiklerinde ilk olarak samimî bir şekilde kendilerine destek olan Kürtleri bulmuşlardır. Yani tarihte Kürtlerle Türkler hep omuz omuza, büyük bir dayanışma içerisinde yaşamışlardır. Ufak tefek sürtüşmeler bir tarafa bırakılacak olursa, tarihte bu iki kavim arasında yapılmış bir savaştan söz etmek mümkün değildir.

Cumhuriyet’in kurulmasıyla birlikte milliyetçilik ve laiklik devletin iki ana temeli olarak kabul edilmiş ve ülkede A’dan Z’ye her şey bu iki ilkeye göre anlamlandırılmıştır. Amaç, dil, din, sınıf ve meslek ayırımı gözetilmeksizin Anadolu toprakları üzerinde yaşayan herkesin eşit haklara sahip olduğu görüntüsünü vermekti. Gerçekten de durum bir görüntüden ibaret kalmaya mahkûmdu. Çünkü bu değerli sonucu elde etmek için gerekli olan altyapıyı oluşturacak ne bir kadro yetistirildi, ne de mevcut kadrolara

bu alanda hizmet etme imkânı verildi. Cumhuriyet döneminde kurulan devletin resmî ideolojisinin ön gördüğü peşin kabullerin etkisinde kalan birçok Türk vatandaşı da, milliyetçilik damarının kabarması sonucu Kürtlerle ilgili olumsuz kanaatlere sahip olma-ya başlamıştır.

Bu anlayışa bağlı olarak, özellikle Cumhuriyet döneminde, Kürtlerin aleyhine sayılabilecek birtakım siyasal ve kültürel olumsuzluklar meydana gelmiştir. Söz gelimi, kendisini Kürt kabul eden bir vatandaşımız, “Ben Kürt’üm” dediğinde ya da Kürtçe konuştuğunda başına dertler açılabilirdi. Dolayısıyla vatandaşlık paydasında eşit olmayı hedefleyen olumlu sonuç akim kalmıştı. Nitekim zamanla bazı siyasî mihraklar tarafından iddia edilen “Kürt diye bir millet yoktur” ve “Kürtçe diye bir dil yoktur” gibi ön yargılar, hep resmî ideolojinin ön kabullerinin sonuçları olarak ortaya çıkmış ve Kürtlerle Türklerin kardeşliğine önemli ölçüde zarar vermiştir.

Osmanlıların son dönemlerinde, devlet-i aliye'nin yıkılmasından endişe eden bazı aydınların, devlet-millet elden gidiyor refleksiyle koyu bir milliyetçilik ve hatta komitecilik hastalığına yakalanması ve bu düşüncelerini “anasır-ı uhra” denilen diğer kavimlerin aleyhine kullanmak istedikleri bir vakıadır. Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte bu tip çarpık düşüncelere sahip olan aydınlar için âdeta gün doğmuştu. Denilebilir ki, aydınların idareye yaptıkları baskılar sonucu ayrı bir Kürt kültürel varlığı kabul edilmemiş, hatta Kürt ve Türklerin bir tek kökenden geldikleri ve aynı ırktan olduğuna ilişkin bilimsel kanıtlar üretilmeye çalışılmıştır. En tuhaf olanı ise, profesörlüğe kadar yükselmiş birçok ilim adamının kullandığı Kürtçe kelimelerinin tümünün aslında Türkçeden alınma olduğu yolundaki çabalarıdır. Siyasal ve kültürel baskılar sonucu Türk etnik kimliği tek kimlik ve Türk kültürü tek kültür olarak kabul edilmiş, Kürt etnik kimliği ve kültürü bas-ki altına alınmış, hatta inkâr edilen ve dışlanan bir kimlik hâline gelmiştir.

Bu girişten sonra “Kürt sorunu” olarak adlandırılan dramatik sosyal ve siyasal olayların ülke ekonomisine ve insanına ne gibi zararlar verdiğini, arkasında kimlerin olduğunu ve bir sorunlar yumağı hâline gelen bu meselenin nasıl çözülmesi gerektiğini anlatmaya çalışacağız.

a- Kürtlerin İstekleri

Her şeyden önce Türkiye’nin birçok vilâyetinde yaşayan Kürt vatandaşların talepleri ile terör örgütünün isteklerini birbirinden ayırmak gerekir. Kabul etmeliyiz ki, Kürtlerin son derece masumane ve haklı sayılabilecek bazı temel talepleri vardır. Bunların başında kendini Kürt olarak görme ve Kürtçe yayın, yani dilini serbestçe kullanma gelmektedir. Evet, onlar kendilerini Kürt olarak görmek istiyorlar. Dillerini çocuklarına rahatlıkla aktarabilecek bir özgürlük ortamında yaşamak istiyorlar. Kürtler dindar oldukları için dinlerini özgürce ve hiçbir baskı altında kalmadan yaşamak istiyorlar. Bugüne kadar Kürtçenin bir dil olarak benimsenmesi, bilimsel olarak nesilden nesle aktarılması ve Kürtçenin kitap dili olarak kullanılması, kısacası Kürtçenin bir eğitim dili olarak kabul edilmesi konusunda Türkiye’de önemli bir adım atılmamıştır. Kürtler, kendi dillerini özgürce konuşmak istemelerine karşın bugüne kadar Kürtçe, hiçbir şekilde Türk eğitim sistemine dâhil edilmemiştir.

Son zamanlarda Avrupa Birliği’ne uyum çerçevesinde kültürel haklar bakımından Kürtlere cömertçe davranılmasına rağmen, ne yazık ki, kültürel gelişmelerle ilgili adımlar, hep devletin yapısındaki koyu milliyetçilik ruhu engeline takılmıştır. Konuyla ilgili iki örnek üzerinde durabiliriz:

Birincisi Kürtçe kurslardır. Kürtçenin dil olarak değerinin anlaşılması bakımından son derece önemli olan dil kurslarının açılmasına izin verilmiş, ancak yaşama şansları olmadığı önceden belli olan bu kurslar bazı engellemeler ve ekonomik nedenlerden

dolayı açıldığı gibi kapanmıştır. Bazıları Kürtçe kurslarına yönelik bu ilgisizlikten memnun kalarak, “Gördünüz mü, işte Kürtçe kurslarına duyulan ilgi bu kadar. Demek kimse Kürtçe öğrenmek istemiyor” demeye başladılar. Kuşkusuz bu bakış açısı haklı değildir. Çünkü hiçbir Kürt, para vermek suretiyle anadili olan Kürtçeyi kurslarda öğrenmek istemez. Zaten kursların amacı, Kürtçenin bir eğitim dili olma statüsüne yükseltilmesidir.

İkinci örnek Kürtçe televizyon yayınlarıdır. Bilindiği gibi yıllar süren çetin tartışmalardan sonra, Avrupa Birliği’nin baskısıyla TRT’de süre ve kapsam bakımından sınırlandırılmış bir yayın programı başlatılmıştır. 80’li yıllarda “Kürt” sözcüğünün telâffuz edilmesi bile zor iken bugün devlet kurumu olan TRT’den Kürtçe yayın yapılıyor ve daha da önemlisi özel Kürtçe televizyon yayınları başlamış bulunuyor. Bu alandaki demokratikleşme sürecinin yeterli olduğunu kimse iddia edemez; ama gelinen noktanın da küçümsenmemesi gerekiyor. Ancak ne teröre karşı verilen önemli silâhlı mücadele, ne de demokratikleşme alanında yaşanan gelişmeler Türk ve Kürt halkının acılar yaşamalarına engel olamıyor. Hâlâ kan akıyor, hâlâ şehit cenazeleri memleketlerine gönderiliyor.

Yayın alanında sağlanan bu önemli adımın Kürtler tarafından benimsenmemiş ve kimseyi tatmin etmemiş olması garipse-necek bir durum değildir. Çünkü yayınlarda samimiyet ve doğruluk yoktur. Oysa Kürtçe yayın devlet televizyonlarında serbestçe ve usulüne uygun olarak yapılmadığı takdirde, bu boşluğun kimler tarafından doldurulduğunu bilmeyen yoktur. Bugün Doğu ve Güneydoğu’nun bütün yerleşim bölgelerinde, uydudan yapılan propaganda amaçlı Kürtçe yayınlar izlenmektedir. Kürtleri bu yayınlardan çekmenin tek yolu, alternatif ve samimî Kürtçe yayınlardır. Kürtlerin dili, kültürü, folkloru ve dinî hayatı bu programlarda, bilenler tarafından anlatılmalıdır. Aksi takdirde uydudan yayın yapanlar halka direktif vermeye ve gençleri dağa çekmeye devam edeceklerdir.

b- Fırsat Eşitliği Çerçevesinde Kürtlerin ve Türklerin Daimî Kardeşliği

Tarihte Kürtlerle Türkler arasında bir husumet mi var? Ya da bazıları tarafından iddia edildiği gibi Kürtler ve Türkler birbirilerini sevmiyor mu? Kuşkusuz böyle sorulara verilebilecek en doğru cevap, “Elbette ki, aralarında tarihsel hiçbir husumet olmamış ve Türklerle Kürtler birbirilerini seviyorlar” şeklinde olacaktır. Çünkü bu iki kavim kardeşlik bağıyla birbirilerine bağlıdırlar. İslam kardeşliği, bütün ihtilaf ve sürtüşmeleri ortadan kaldıran güçlü bir bağdır. Bu itibarla hakiki mümin ve dindar olan insanlar için söyleyecek olursak, hiçbir millî duygu İslam kardeşliğinin önüne geçemez. Doğu ve Güneydoğuda yaşanan bazı acı olaylardan sonra oralarda yaşayan Kürtlerin Türkiye’nin batısına göç etmeleri, binlerce şehit cenazelerine rağmen bugüne kadar Batı’daki Kürtlerle Türkler arasında ciddî bir sürtüşmenin yaşanmaması bu tezimizi doğrulamaktadır.

“Güneydoğulu biri olarak başımdan geçen bir anımı anlatmak istiyorum: 1993 yılı, Güneydoğu’da olayların yoğun yaşandığı bir dönemdi. Resmî bir görev dolayısıyla Manisa’nın bir ilçesinde bulunduğum sırada, cuma günü ilçe müftüsü, yeni ilçe olmuş bir kasaba camisinde vaaz vermeme teklif etti; kabul ettim. Cuma sabahı müftülüğün şoförüyle yola çıktık. Fakat şoförde bir tedirginlik hissetmeye başladım; hiç konuşmuyor ve üzgün duruyordu. Meğer bir gün önce gideceğimiz kasabaya Güneydoğudan iki şehit cenazesi gelmiş. Müftü Bey, camide vaaz verirken Güneydoğulu olduğumu söylediğim takdirde bazı gençlerin tepki gösterebileceğinden endişe ederek durumu bana hatırlatması için şoförünü uyarmış, ancak şoför bir türlü söylemeye cesaret edememiş. Tedirginliği bundanmış.

Derken kasabaya vardık. Vaazın sonunda, burada misafir olarak bulunduğumu ve Güneydoğudan geldiğimi söyleyerek kürsüden indim. Namazdan sonra cemaat, değil tepki göstermek,

elimi sıkmak ve beni kucaklamak için sıraya girdiler. Müftülük şoförünün yüzünde sevinç emareleri belirmişti. Önce kasabalılar bizi yemeğe aldılar. Ardından Güneydoğu'dan gelen şehit ailelerinin taziyelerini de yaptıktan sonra memnun bir şekilde kasabadan ayrıldık.

Bazı mevzii olaylar istisna edilirse, tarihte hiçbir zaman Kürtlerle Türkler arasında bir iç savaş olmamıştır. Ancak tüm Türkiye için geçerli olan bir şey söz konusu. O da şudur: Yüzyıla yakın bir zamandan beri İslami kardeşlik zayıflatılmıştır. Cumhuriyet'le birlikte din ve dinî kurumlar ağır yaralar aldı. Bin yıllık ortak tarih, kültür ve din şuuruyla perçinlenen bir kardeşliği bozmayı hedefleyen tuzaklar söz konusu. Bunun karşısında gerek Türklerde, gerek Kürtlerde İslami kardeşlik bilincinin geliştirilmesi gerekir. Toplumun bünyesinde kanayan bir yara gibi duran bu sorunu çözmenin tek yolu İslam kardeşliğini güçlendirmektir. Bunun için Doğu ve Güneydoğuda dinî ve kalbî hayat önemsenmelidir.

Hem Doğu'da, hem Batı'daki sivil İslami ve dinî kuruluşlar üzerindeki baskıların kaldırılması gerekir. Sözgelimi, halk dinini rahatlıkla öğrenebilmeli ve bu konuda baskı görmemelidir. Bazı düşünür ve yazarlar, Güneydoğu'da dinî motiflerin arttırılmasını tavsiye ederken, her nedense Batı Anadolu'yu unutuyorlar. Sanki sadece Doğulu vatandaşların din öğrenmeye ihtiyaçları varmış gibi. Oysa Türklerin de en az Kürtler kadar dini öğrenmeye ihtiyaçları vardır. Eğer konuyu sadece Kürtler açısından ve tek taraflı olarak ele alırsak, inandırıcı, içtenlikli ve yapıcı olmamız mümkün değildir. Kardeşliğin yeniden canlandırılması ve perçinlenmesi için dinin özgürce öğretilmesi ve öğrenilmesi gerekir ve bu konu aslında her şeyden daha çok acildir. Aksi takdirde Türklerle Kürtlerin birlikte yaşama şansları gittikçe azalacaktır.

c-Kürtlerin İstismar Edilen Hakları

Kürtlerin birtakım haklı taleplere sahip olduklarını söylemiştik. Ancak hakların kötüye kullanılmaması ve bazı kötü niyetli insanlar tarafından istismar edilmemesi için son derece dikkatli olmak gerekiyor. Bugün Kürtlerin sözde haklı talepleriyle ortaya çıkan ve siyasal rant peşinde koşan birtakım insanların kimlere hizmet ettiklerini anlamak zor değildir. Şöyle ki: Kürtlerin haklı taleplerini istismar etmeye müsait olan iki grup vardır:

Birincisi Kürt siyasetçilerdir. Terör olaylarını başlatmanın gerekçesine baktığımız zaman, Kürtlere demokratik haklarını vermek için “Türk Devleti’ni Kürtlere haklarını verme konusunda zorlamak” olarak anlaşılmaktadır. Fakat doğru olmayan bu gerekçe tamamen yüzeyseldir. Zira asıl gerekçenin bir Kürt devletinin kurulması olduğunu inkâr etmek mümkün değildir.

Biz yine de birinci gerekçeyi doğru kabul ettiğimiz takdirde, bu taleplerin binlerce ocak söndüren terör yoluyla desteklenmesi ve öne çıkarılması kabul edilebilecek bir husus değildir. Her şeyden önce terör yoluyla hak talebinde bulunmak etik değildir. Bir tek insanın haksız yere öldürülmesini bütün insanların katledilmesiyle eşit tutan bir dinin mensubu olan insanlar, kültürel haklar elde edeceğiz diye Müslüman kardeşlerini öldürebilirler mi? Üstelik yıllar sonra görülmüştür ki zora sokulan devlet değil, Türk ve Kürt halkları olmuştur. Binlerce evlâdını kaybeden anne ve babaların feryatları birbirine karışırken, güya hak elde etmek için terörü başlatanların ne gibi hüznü öykülere yol açtıklarının farkında bile değillerdir.

Kürtlerin taleplerinin haklı sayılabilmesi için, bu talepleri siyasal yollarla dile getirenlerin, hiçbir şekilde haklı görülemeyecek olan terörün aleyhinde olmaları gerekir. Ancak medyanın önünde yarım ağızla terörü kınamak, ama kapalı kapılar arkasında terör eylemlerine en ciddî malî destekleri bile esirgememek, Kürt haklarını istismar etmekten başka bir şey değildir. Kürtlere

yönelik olarak siyaset yapmanın da icazete bağlı olduğu eğer doğru ise, birçok Kürt siyasetçinin terörü lânetlerken zorlandığını görebiliriz. Kuşkusuz ocak söndüren terör olaylarına taraftar olmak insaf ölçüleriyle bağdaşacak bir şey değildir. Bazen bir hafta içinde onlarca şehit cenazesi peş peşe geliyor. Kaybolan gencecik hayatların hangi yürekleri ne kadar yaktığını biliyor musunuz?

İkincisi, Batılı siyasetçilerdir. Batılılar Türkiye'nin bütünlüğünü bozmak için Kürtlerin haklarını istismar ediyorlar. Bunu anlamak zor değildir: Batılılar hem Türkiye'deki Kürt terörünü siyasal yönden destekliyorlar, hem de büyük ölçüde finanse ediyorlar. Çünkü uzun yıllar Batılı başkentler terör örgütünü kendi terör listelerine almamakta direndiler. Listeye alanların da terör hakkındaki kanaatleri hiç değişmedi. Örneğin ABD çoktandır terör örgütünü listesine almış bulunuyor. Fakat şu anda Amerikalılar dâhil hiç kimse Kuzey Irak'taki emr-i vakileri görmezlikten gelemeyiz. ABD'nin amacı Kuzey Irak'taki bölgesel yönetimin düzenli silahlı gücünü oluşturmak suretiyle onları yavaş yavaş devlet geleneğine alıştırmak ve Türkiye için çözümü zor yeni bir sorun oluşturmaktır.

Aslında gerek Türkiye'de, gerek Suriye ve İran'da gerçekleştirilen bütün Kürt hareketlerinin nihai amacı bir Kürt devletinin kurulmasıdır. Bunu açıkça söylemek tepkilere yol açacağından faaliyetler "siyasal ve kültürel haklar" başlığı altında devam ettirilmektedir. Acaba Batılılar Orta Doğu'da bir Kürt devletinin kurulmasına neden katkıda bulunurlar? Bir Kürt devletinin kurulmasında Batılıların iki temel menfaati vardır: Birincisi, Türkiye gibi güçlü bir devletin zayıflatılmasıdır. İkincisi ve en önemlisi "Kürtleri Hristiyanlaştırma" projesidir. Böyle bir projeyi gerçekleştirdikleri takdirde Batılıların rüyaları gerçekleşmiş olur. Aksi takdirde Orta Doğu'da yeni bir devletin Müslüman bir kimlikle ortaya çıkmasını asla istemezler.

Terör olaylarının yol açtığı bir başka istismar konusu ise şe-

hitlerin kanları üzerinden yapılan çirkin siyasetlerdir. Doğu ve Güneydoğu'dan gelen şehit cenazeleri milliyetçilik dalgasını yükseltmek için radikal Türk milliyetçilerinin eline verilmiş büyük bir kozdur. Evladını kaybeden bir insanın çektiği acıyı tarif etmek imkânsızdır. Bu durumda olan anne ve babalar kolaylıkla duygusal davranabilir, hatta radikalleşebilirler. Dağlarda öldürülen Kürt çocukları için de durum aynıdır. Dağda çocuğu öldürülen bir babanın taziyesi çok farklıdır. Taziyede oturan baba bir kahramanın babası olarak algılanıyor. Yerel siyasetçiler tarafından kendisine maddi ve manevi destekler sağlanmaktadır. Öyle aileler vardır ki, daha önce terörü kınadığı hâlde oğlu öldürüldükten sonra diğer çocuklarını da, hatta bazen kızlarını da dağa göndermişlerdir.

Gerek dağlarda öldürülen çocukların kanları üzerinden yapılan politikalar, gerek şehit cenazeleri üzerinden yürütülen politikalar kelimenin tam anlamıyla çirkindir. Kendisini “insan” statüsünde görenlerin böyle dramatik ortamlardan siyasî rant elde etmeye çalışmamaları gerekir.

Gerek Kürtler, gerekse Türkler şu anda büyük bir kaos yaşıyorlar. Bir tarafta, şehit cenazelerinin yol açtığı ciddi bunalım sonucu ne yapacağını bilmeyen anne babalar, diğer tarafta demokratik hak ve taleplerinde samimi oldukları konusunda Türk halkını ikna etmekte zorlanan Kürtler. Bu aşamada karşılıklı bir güvensizliğin olduğu açıktır. Devleti yönetenlerin yapması gereken şeyler, kuşkusuz, şu şimdiki kadar yapılanlardan daha fazla olmalıdır. Devletin belli bazı kesimleri Kürtleri potansiyel suçlu görme alışkanlığından vazgeçmelidir.”²⁰

20 Musa Kazım Yılmaz, Güneydoğu Meselesi, Köprü Dergisi, Bahar Sayısı, 1989, s. 89,99

II. ATATÜRK'ÜN KÜRTLERE VE KÜRT SORUNUNA BAKIŞI

a- Atatürk'ün Kürtler Hakkındaki Düşünce ve Görüşleri

Atatürk'ün Kürtler hakkındaki düşüncelerini, ve bakış açısını **öğrenmenin en açık yolu Atatürk'ün Söylev ve Demeçleridir.** Atatürk Kurtuluş Savaşı döneminde Kürtlerle ilgili ifadeleri şöyledir:

15. Kolordu Komutanı Kâzım Paşa Hazretleri'ne,

Diyarbakır'daki Kürt Kulübü İngilizlerin kışkırtmasıyla İngilizlerin korumasında bir Kürdistan kurulması amacını güttüğü için kapatılmıştır. **Üyeleri hakkında yasal kovuşturma yapılıyor. Tanınmış Kürt beylerinden aldığım çok sayıdaki telgraflarda dağıtılan Kürt Kulübü'nün hiçbir Kürt'ü temsil etmediği,** birkaç serserinin girişimi olduğunu vatanın ve ulusun tam bağımsız ve özgür yaşaması için her türlü özveride bulunmaya hazır oldukları ve bu konuda buyruklarımızı bekledikleri bildirilmektedir.

- Doğu illeri halkının Ermeni çetelerinin acımasız saldırıla-

rına hedef olmuş, en büyük felaketi görmüş olmaları nedeniyle gerçekten her türlü özveri gereğini herkesten önce algıladıkları övünçle gözlenmektedir. Ama Anadolu'nun sakin yarıları böyle değildir. Siyasi zümrelerin kendi çıkarları doğrultusunda halkı oyuncak yapmış olmaları halkta her türlü örgüte karşılık çekingenlik yaratmıştır. Bu nedenle vardığım sonuç ulusun geleceğinin ve yaşama hakkımızın birlikte kurulabileceğini bunun için de her türlü siyasi ve kişisel eğilimlerden uzak sadece ulusu özgür ve bağımsız yaşatmaya yönelik Müdafai Hukuku Milliye'nin tüm bucaklara varıncaya kadar yaygınlaşmasını hazırlamak ve en büyük önemi buna vermek oldu. Her yanda gerek sivil gerek gerek askerî kesimlerde, siz kardeşimiz gibi bizimle aynı fikirde olan arkadaşlarımızın çabaları ve aracılığıyla aldığım telgraflar ulusun bu gereksinimi duyduğunu ve genel olarak bu işe başladığını görmektedir ve bunu şükranla anmak isterim. Merkezî hükûmetin âdeta tutsak durumunda olması, başkentin zorlu bir işgal altında bulunması nedenleriyle ulusun yazgısının, gene ulusun ordusunca ele alınması zorunluluğu sizce de bilinmektedir. Ben Kürtleri ve hatta ulusu bir öz kardeş olarak bir noktada buluşturmak istiyorum.

Mr. Noel adında bir İngiliz Binbaşı Urfa'dan Siverek yoluya Viranşehir'e giderek Millî **Aşireti reisleriyle görüşmüş ve Urfa'ya dönmüştür**. Osmanlı aleyhine çok kötü propagandalar yapmıştır. Aşiret reislerinden aldıkları karşılıklar kendisini pek memnun etmemiştir. Kürtler kayıtsız, koşulsuz devletten ve Türk kardeşlerinden ayrılmayacaklarını ve bu uğurda son nefeslerine kadar mücadeleye ve yaşamlarını feda etmeye hazır olduklarını söylemişlerdir. Adı geçenin vermek istediği büyük parayı kabul etmemişler, böylelikle vatanseverliklerini ve namusluluklarını göstermişlerdir.”²¹

21 Seyfettin Turhan, Atatürk'te Konular Ansiklopedisi YKY, İstanbul, 1996, s. 368

b- Atatürk Kürtlere Özerklik Sözü Verdi mi?

Atatürk 16-17 Ocak 1923 tarihinde İzmit'te düzenlediği basın toplantısında çeşitli sorunlara ilişkin sorular yöneltir Vatan Başyazarı Ahmet Emin Yalman da "Kürt Sorunu'nun ne olduğunun açıklanmasını ister Atatürk'ün yanıtı şöyledir:

"Kürt Sorunu bizim yani Türklerin menfaatine olarak da kesinlikle söz konusu olamaz. Çünkü bildiğiniz gibi bizim millî sınırlarımız içinde bulunan Kürt unsurlar öylesine yerleşmişlerdir ki pek sınırlı yerlerde yoğun durumundadırlar. Fakat yoğunluklarını kaybede ede ve Türk unsurların içine gire gire öyle bir sınır oluşmuştur ki Kürtlük adına bir sınır çizmek istesek Türklüğü ve Türkiye'yi mahvetmek gerekir. Sözgelisi Erzurum'a kadar giden, Erzincan, Sivas'a kadar giden, Harput'a kadar giden bir sınır aramak gerekir. Ve hatta Konya çöllerindeki Kürt aşiretlerini de gözden uzak tutmak gerekir. Dolayısıyla başlıbaşına bir Kürtlük taslamaktansa, bizim anayasa gereğince zaten bu tür özerklikler oluşacaktır. Öyleyse hangi ilin halkı Kürt ise onlar kendi kendilerini özerk olarak idare edeceklerdir. Bundan başka Türkiye'nin halkı söz konusu olurken onları da birlikte ifade etmek gerekir. İfade olunmadıkları zaman, bunlar kendilerine ait sorun çıkarmaları daima beklenir. Şimdi Türkiye Büyük Millet Meclisi hem Kürtlerin ve hem de Türklerin yetkili vekillerinden oluşmuştur ve bu iki unsur bütün menfaatlerini ve kaderlerini birleşmiştir. Yani onlar bilirler ki bu ortak bir şeydir. Ayrı bir sınır çizmeye kalkışmak doğru olmaz.

Atatürk'ün belirttiği özerklik 20 Ocak 1921 tarihindeki iller yönetiminde öngörülen özerkliktir. İllerin kendi kendin yönetmesi ile ilgili özerklik maddesinin içeriği şöyledir: Madde.11- İl, yerel işlerde manevi kişiliğe ve özerkliğe sahiptir. Dış ve iç siyaset Şeriat, adalet ve askerlik işleri, uluslararası ekonomik ilişkiler ve hükûmetin genel vergileri ile yararlanılması birden fazla iller kapsayan hususlar dışında, TBMM'nin kabul edeceği

yasalar gereğince evkaf, medreseler, eğitim, sağlık, ekonomi, tarım, bayındırlık ve sosyal yardım işlerinin düzenlenmesi ve yönetimi İl Kurullarının yetkisi içindedir.”²² Atatürk Kürtlere özerklik verecekti ancak baş gösteren isyanlar yüzünden bu kararından vazgeçtiğini ifade edenler de bulunmaktadır.

c-Atatürk Döneminde Devlet Yönetiminde Kürt Politikasındaki Ayrılıklar Nasıl Ortaya Çıkar?

Ömer Halis Bey’ in belirlediği politikayı destekleyenler arasında; Celal Bayar ve Ali Cemal Bey’i kapsar. “Celal Bayar 1936 yılında hazırladığı rapordaki görüşler Dersim Politikasında belirleyicidir: Celal Bayar; kalkınma, istihdam imkânlarının açılması, mülki idari amirlerinin halkla bütünleşmesi konusuna vurgu yapar. Doğuda yaşayan Kürt vatandaşlarımızın zinde bir güç olduğunu belirten Bayar, Kürtler ile ilgili nasıl bir politika izleneceği konusunda çalışma yapılmasını belirtir. Atatürk de Celal Bayar’ın raporunu Hükûmet programına alarak, Celal Bayar’ı destekler.

Umumi Müfettiş Abdullah Alpdoğan’ın, belirlediği politikayı benimseyenler arasında; Fevzi Çakmak, İsmet İnönü ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’da vardır. Bu politikayı benimseyenlerin düşüncesi; askeri hareket, olağanüstü yönetim arzusu, hareket hâzırlığı olarak yol yapım arzusudur. İsmet İnönü, hatıralarında Dersim meselesine değinir. İsmet İnönü’nün Dersim meselesine yer verdiği bölümün başlığı dahi anlamlıdır: asayiş meseleleri. İsmet İnönü, Doğu’nun asayışı şeklinde bir kavramsallaştırma yapar. Buna göre doğunun asayışı, siyasi ve adi olmak üzere iki boyutludur. Siyasi boyut, siyasi karakter gösteren sosyal ayaklanmalardır. Şeyh Sait isyanı ya da İhsan Nuri’nin Ağrı hareketleri buna örnek gösterilebilir. Bu tarz ayaklanmalar senelere yayılabilir. Adi boyut ise memleketin her tarafında tecrübe edilen “adi şekavet” meselesidir. Bu tarz hareketler ciddi olarak takip edile-

²² Serap Yeşiltuna, Atatürk ve Kürtler, İstanbul, 2007, s.20

rek, kısa sürede bastırılan hareketlerdir. Bu bağlamda daimî bir huzursuzluk yuvası da, İsmet İnönü'ye göre, Dersim'dir²³

d- Doğu İsyanları

Atatürk Dönemi'nde isyanlar olmuştur. Bu isyanlar Doğu halkının toptan isyanı değildir. Birçok kanaat önderi, aşiret reisleri meydana gelen ayaklanmalarda yer almamışlardır. Bu ayaklanmaları ya da isyanları kardeş kavgası olarak nitelendirmişlerdir. Bu ayaklanmalar, Doğu ve Güneydoğu'da bazı aşiret reislerin yabancılara kışkırtması ile cereyan etmiş isyanlardır. Bu isyanlaramacına ulaşmamıştır. Bu isyanlardan Koçgiri ve Ağrı İsyanları uzun sürmüştür.

Osmanlı Dönemi İsyancıları

Babanzade Abdurrahman Paşa isyanı (1806- Musul)

Babanzade Ahmet Paşa isyanı (1812 – Musul)

Zazaların isyanı (1820)

Yezidilerin isyanı (1830- Hakkâri)

Şerefhân isyanı (1831- Bitlis)

Bedirhan isyanı (1835- Botan)

Garzan isyanı (1839- Diyarbakır)

Ubeydullah İsyancı (1881- Hakkari)

Bedirhan Osman Paşa ve kardeşi Hüseyin Paşa isyanı (1872-Mardin-Cizre)

Bedirhan Emin Ali isyanı (1889- Erzincan)

Bedirhanlılar ve Halil Rema isyanı (1912-Mardin)

Şeyh Selim Şehabettin ve Ali isyanı (1912- Bitlis)

Koşgari isyanı (1920- Koşgiri)

Cumhuriyet Dönemi İsyancıları

Nasturi isyanı (1924- Hakkari)

²³ İnönü, 1987, s.268).

Jilyan isyanı (1926- Siirt)
Şeyh Sait isyanı (1925- Bingöl-Muş-Diyarbakır)
Seit Taha ve Seit Abdullah isyanı (1925-Şemdinli)
Reşkotan ve Reman isyanı (1925- Diyarbakır)
Eruhlu Yakup Ağa ve oğulları (1926-Pervani)
Güyan isyanı (1926-Siirt)
Haco isyanı (1926- Nusaybin)
I. Ağrı isyanı (1926)
Koçuşağı isyanı (1926- Silvan)
Hakkâri- Beytüşşebab isyanı (1926)
Mutki isyanı (1927- Bitlis)
Biçar harekâtı (1927- Silvan)
Zılanlı Resul Ağa isyanı (1929- Eruh)
Zeylan isyanı (1930- Van)
Tutaklı Ali Can isyanı (1930- Tutak-Bulanık-Hınıs)
Oramar isyanı (1930- Van)
II. Ağrı harekatı (1930)
Buban aşireti isyanı (1934- Bitlis)
Abdurrahman isyanı (1935-Siirt)
Abdulkuddüs isyanı (1935-Siirt)
Sason isyanı (1935-Siirt)
Dersim isyanı (1937-Tunceli)²⁴

e- Şeyh Said İsyanı

Atatürk, Kürtlere, özerklik verecekti. Ancak, Şeyh Said isyanının genç Cumhuriyet'i hayli fazla sarsması, sıkıntılara neden olmuştur. Atatürk, Şeyh Said İsyanından sonra özerklik fikrinden vazgeçmiştir. Şeyh Sai, d isyanı bir Kürt isyanı değildir. Şeyh Said'in kendisi aslen Zaza'dır. Bölgede isyan başladığında Şeyh Sait Müslümanların ve tarikatların bu cihada katılınması için ferman çıkarmasına karşın Zazaca konuşan bölgeler dışındaki aşiretleri bu isyana katılmaya ikna edememiştir. İsyanı 13 Şubat 1925

²⁴ Hasip Koylan, Şark İsyanları, İstanbul,1946, s.132

günü Genç ilinin Ergani ilçesine bağlı Piran köyünde başlamıştır. Kısa zamanda genişleyen isyan hareketi bölgede etkili olmuştur. İsyancılar önce Genç'i daha sonra Muş Çapakçur Elazığ ve Palu'yu ele geçirdiler. 7 Mart'ta Diyarbakır'ı kuşattılsa da başarılı olamadılar. Daha sonra ordu birliklerinin olaya hâkim olmasıyla isyan hareketi gerilemeye başladı. Şeyh Sait ve isyanın elebaşları 15 Nisanda ele geçirildi. Ancak isyanın bastırılması Mayıs ayı sonunu bulmuştur. Şeyh Sait İsyanı diğer isyanlarda görülmeyen birtakım özellikler taşır.

Azadi Örgütü Şeyh Said İsyanını Hazırladı

İstanbul'daki Kürtçülük faaliyetinde bulunan kişi ve kuruluşlar tamamen silinmişlerdi Ancak 1923'te merkezi Erzurum olmak üzere yeni bir bölücü teşkilâtlanmanın 8. Kolordu Bölgesinde kurulduğunu görüyoruz. Azadî adını taşıyan bu yeni cemiyetin çekirdeğini eski Hamidiye Alayları subayları ile Türk ordusunda görevli bazı Doğulu subaylar oluşturmaktaydı.

Azadî'nin liderleri Cibran aşireti ağalarından Halid Bey'le Bitlis beylerinden Yusuf Ziya Bey'di. Halid Bey, Abdülhamid'in Hamidiye ordusu için kurduğu Aşiret mekteplerine devam etmişti. Düzenli orduda albaydı. Gördüğü eğitimden olmalı, diğer liderlere oranla daha milliyetçiydi. Yusuf Ziya Bey ise Bitlis'te büyük nüfuzu olan biriydi. TBMM'ne Bitlis Milletvekili seçilmişti. Böylece bolca seyahat edebiliyor ve şüphe uyandırmaksızın pek çok kişiyle temas kurabiliyordu. Cibranlı Halid Bey, Kürt Teali Cemiyeti Başkanı Abdülkadir ve Bitlis Mebusu olarak TBMM de bulunan Yusuf Ziya Bey'le, Kürt Meselesi'ni Milletler Cemiyeti'ne götürmek istiyordu.

Cemiyet için ilk hazırlıkları bir grup subay yaptı. Daha sonra Doğu Anadolu'daki nüfuzlu şahıslar kazanılmaya çalışıldı. O sırada 1923 Meclisi için seçimler olduğundan Ziya, seçim kampanyası görüntüsü altında bu işi kolayca yapabiliyordu. Azadi

Cemiyeti 1924 yılında ilk kongresini yaptı. Katılanlar arasında, Halid Bey'in akrabası olan ve Diyarbakır'ın doğusunda yaşayan Zazalar arasında büyük nüfusu olduğu için davet edilen Şeyh-Sait de vardı. En çok bilinen etkili Azadî liderleri arasında şunlar vardı: Cibranlı Halid Bey (Erzurum'daki merkez şubesi başkanı), Kör Hüseyin Paşa (Haydaran Milisleri Komutanı, Malazgirt Şube Başkanı), Hasenanlı Halid Bey, Milis Komutanı (Varto Şubesi Başkanı), Yusuf Ziya Bey (Bitlis Şubesi Başkanı), Cemil Paşa ailesinden Ekrem Bey (Diyarbakır şubesi Başkanı),

Seyyid Abdülkadir Efendi (İstanbul Şubesi Başkanı).

1. Reis Seyit Abdulkadir
2. Reis Fuat Paşa
3. Reis Bedirhani Emin Ali,

Kâtip: Ferik Hamza Paşa

Azalar: Miralay Halil, Emekli Miralay Bedirhanî M.Ali, Emekli Askeri kaymakam M.Emin, Hoca Ali Efendi, Babanzâde Şükrü. Babanzâde Fuat, Fetullah Efendi, Dr. M.Ş. Sekban şeklinde zikretmektedir. Koylan ise; resmi kaynaklara göre verdiği bilgide, 56 kayıtlı üyenin isimlerini zikretmektedir Bu kuruluşun en etkili Kürtçü örgüt olduğu ve İngiliz güdümünde bulunduğu üzerinde de durulmuştur T.Cemiyet Diyarbakır, Bitlis, Elazığ, ve İstanbul'dan idare edilmekteydi.”²⁵

f-Şeyh Said İsyanında; Said Nursi, Kürdistanın Kurulmasını Engelledi

Bediüzzaman'ın Kürtçülüğe ve Kürtçü hareketlere bakışı ve yaklaşımında emsal gösterilebilecek mühim gelişmelerden biri de Şeyh Said İsyanı sırasındaki tavrı ve tutumudur.

İsyana karşı çıkan ve destek taleplerini tereddüt etmeden şiddetle reddeden bölgenin nüfuzlu din âlimlerinden biri de Bediüzzaman Said Nursi Hazretleri olmuştur. 1925 tarihinde Şeyh

25 Mehmet Şükrü Sekban, Kürt Meselesi, Ankara, 2000, s.36

Sait Doğu'da büyük çaplı bir isyan başlatmıştır. Şeyh Said isyana karar verdiğinde, bölge halkına etki edebilecek geniş nüfuz sahibi kişilere haberler göndermeye, onlardan destek istemeye başlamıştı. Şeyh Said'in kendisine destek olmasını istediği kişilerin başında Bediüzzaman Said Nursi gelmekteydi. Hemen bir mektup yazarak durumu anlattı. İsyan eden Şeyh Said; , Said Nursi'ye "İsyanımıza destek ver çağrısına, Said Nursi kendi el yazısı ile Doğu'da isyan çıkaran Şeyh Said'e şu mektubu yazar: "Yaptığınız mücadele kardeşi kardeşe öldürtmektir ve neticesizdir. Çünkü Türk- Kürt kardeşir ve birdir. Türk Milleti bin senedir İslamiyet'e bayraktarlık yapmış, dini uğrunda milyonlarca şehit vermiştir. İslam'ı savunan Türk milletine kılıç çekilmez ve ben de çekmem demiş ve isyana tepki göstermiştir.

O sıralar Van'da bulunan Bediüzzaman, Şark'ın fitne ateşiyle içten içe kaynadığını hissediyor, olacakların tedirginliği içinde etrafındakilere sükûnet tavsiye ediyordu.

Hatta bir cuma günü namazını kılmak için şehre Nurşin Camisi'ne gelmişti. Namaz eda edildikten sonra içlerinde Kör Hüseyin Paşa ile Çaldıranlı Mebus Hasan Bey'in de bulunduğu 10 kadar aşiret reisi Bediüzzaman'a gelip, Şeyh Said'in yanında olduğunu ve ona iştirak etmek istediklerini söylediler. Bu durum karşısında celallenen Üstat, onlara şiddetle karşı çıktı. Düşüncelerinin hatalı olduğunu söyledi.

Dinimizde, Müslümanların birlik ve beraberliklerini zedeleyecek ve harici düşmanlara karşı kuvvetlerini kıracak hiçbir dahili isyana yer olmadığını izah etti. Menfi milliyetçilik ile bu milleti parçalamanın varlığımıza kastetmek olacağını, bu gibi menfi hareketlere girişenlerin arkalarında ecnebi parmağı olmasından korkulacağını dile getirdi.

Aşiret reisleri, Bediüzzaman'ın bu ikazları karşısında memnuniyetlerini dile getirdiler. Daha sonraki günlerde de isyana iştirak etmediler.

Bediüzzaman, aynı ikazları kendisini isyana davet eden Şeyh

Said'e de yaptı. Yazdığı cevabi mektubunda onu bu teşebbüsünden vazgeçirmeye çalıştı. Bediüzzaman, mektubunda şöyle di-yordu:

“Türk milleti, asırlardan beri İslamiyet’in bayraktarlığını yapmıştır. Çok veliler yetiştirmiş ve çok şehitler vermiştir. Böyle bir milletin torunlarına kılıç çekilmez. Biz Müslüman’ız, onlarla kardeşiz, kardeşi kardeşe çarpıştıramayız. Bu şeran caiz değildir. Kılıç harici düşmana karşı çekilir. Dahilde kılıç kullanılmaz. Bu zamanda yegâne kurtuluş çaremiz, Kur’an ve iman hakikatleriyle tenvir ve irşad etmektir. En büyük düşmanımız olan cehli izale et-mektir. Teşebbüsünüzden vazgeçiniz. Zira akim kalır. Birkaç cani yüzünden binlerce masum kadın ve erkek telef olabilir.”

Bu meselede orijinal bir vesika da Nur talebelerinden Sela-haddin’in Üstad hakkında yazdığı bir fıkrada yer almaktadır. Bu fıkra Üstad’ın kendi el yazısıyla “Risale-i Nur’un şakirtlerinden Selahaddin’in ehl-i siyasete bakarak Üstadını müdafaa eden bir fıkrasıdır” şeklinde başlamaktadır. 11 maddelik bu mektubun 9. maddesinde Şeyh Said hadisesi anlatılırken 9. maddenin he-men iki satır üzerinde yine Beddiüzzaman’ın orijinal el yazısıyla “Umum Vilayat-ı Şarkiyeye” şeklinde yaptığı tashih görünmek-tedir.²⁶

Bu fıkrada mesele şöyle anlatılmaktadır:

İstifade için mücadeleyle, iştirake davet ettiği zaman cevaben; Yaptığınız mücadele kardeşi kardeşe öldürtmektir ve neticesizdir. Çünkü Türk-Kürt birdir, kardeşir. Türk milleti bin senedir İsla-miyet’e bayraktarlık etmiş, dini uğrunda milyonlarca şehit ver-miştir. Binaenaleyh kahraman ve fedakâr İslam müdafilerini to-runlarına, Türk milletine kılıç çekilmez ve ben de çekmem diye hem ret ve hem neticesiz mücadelelerden vazgeçmesini işaret buyurmuştur. İsyân hitamında Şark’ın ileri gelenlerinin uzak yerlere ikamete nakilleri münasebetiyle kendisi Isparta’da ikame-te memur bırakıldı”

26 Zekeriya Yıldız, Kürt Gerçeği, İstanbul, 2004, s.139,141

g- Said Nursi Özerklik Hakkında Yani Doğudaki İdari Yapı Hakkında Neler Söylemiştir?

Türkiye, etnik kimliklere göre şekillenen bir devlet olmamalıdır. Bilakis, demokratik değerlerle geliştirilmelidir. Yani bugün Kürtlerin ya da başka etnik grupların yaşadığı bölgelere verilebilecek federasyon, başka bölgeler için de örnek olacak ve devletin idarî yapılanmasında etnik köken ön plana geçecektir. Bugün modern demokratik değerler, insanları etnik kimliklerine göre ayırmayı değil, refah içinde bir arada yaşatmayı amaçlamaktadır.

Bu konuda, Bediüzzaman Said Nursi'nin geçen yüzyılın başında, yerinden yönetim konusunda Prens Sabahaddin'e verdiği cevap manidardır. Said Nursi, yerinden yönetimi olumlu karşılamakla beraber, etnik milliyetçiliğin yaygın olmasından dolayı endişelerini dile getirmiştir. Yani ayrılıklara sebep olabileceğini ifade etmiştir.

Bugün Kürtlerin yoğun yaşadığı yerlerde, hizmete yerel bir nitelik katmakla beraber, siyasal anlamda bir federasyona gidilmesi tehlikelidir. Ekonomik faaliyetler, hizmetin halka ulaşması, eğitim faaliyetleri, yerel yönetimlerin hızlı ve daha iyi görebilen ellerine teslim edilmelidir. Ancak ayrılığı çağrıştıracak, hatta istetecek ve körükleyecek bir federasyon için Bediüzzaman'ın yüzyılın başında taşıdığı kaygılar hâlâ geçerliliğini korumaktadır.

h-Said Nursi'nin Kürtçe-Türkçe ve Arapça Konuşulması Hakkındaki Görüşleri Nelerdir?

Her ülkenin bürokratik yazışmalarında ve ortak konularda birlik sağlamak için kullandığı bir resmî dili vardır. Türkiye'nin resmî dili de Türkçedir. Bu, devlet yönetiminde birliğin sağlanması için gereklidir. Ancak bu durum insanların ana dillerini konuşmalarına engel olmamalıdır. Kürtçeden ya da Arapçadan başka dil bilmeyen insanlara, hizmet aldıkları resmî kurumlarda

çeşitli kolaylıklar getirilmeli, bürokratik işlemlerde yardımcı olacak tedbirler alınmalıdır. Bu çerçevede, hizmet alanlarla iletişimin kolaylıkla sağlanabilmesi için mahallî dilleri bilen memurlar atanmalıdır.

Bediüzzaman, dilin eğitim ve sosyal hayattaki önemine de ayrıca vurgu yapmıştır. Bu anlamda “Medresetüzzehra” projesi çerçevesinde Türkçenin lazım, Arapçanın vacip, Kürtçenin ise caiz olduğunu ifade etmiştir. Buradan, Arapçanın dinî vecibelerden dolayı öğrenilmesi gerektiğini, Kürtçenin günlük hayatta serbestçe kullanılabilmesini, Türkçenin ise sosyal hayatın bir gereği olarak herkes tarafından bilinmesinin faydalı olacağını anlıyoruz. Ayrıca, Bediüzzaman halka ulaşmada mahalli lisanlara öncelik verilmesini vurguladıktan sonra, bilginin ortak bir dille ifade edilebilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bütün bu bilgilerden anlaşıldığı üzere, insanlara ana dilleri üzerinde sınırlayıcı bir baskı uygulanmamalıdır.²⁷

1-Şeyh Said’in Mahkemedeki Savunması

Şeyh Said İsyanından Dolayı İstanbul’daki Gazeteciler Neden Yargılanır?

Şeyh Said isyanı üzerine gerçekleşir. Şeyh Said ve arkadaşlarının tutuklanıp, mahkemeye sevk edilince bazı sanıklar İstanbul basınını suçlamaya başlamışlardır. Sanıkların ifadesi üzerine, Sebilürreşad, , Tevhid- Efkâr, Vatan, Son Telgraf, Tanin gazetelerinin sahiplerinin bir kısmı tutuklanır. Tutuklular arasında; Eşref Edip, Velid Ebuzziya, Abdulkadir Kemali de yer almaktaydı.

Şapka Meselesini, Şeyh Said, Sebilürreşat’ta okuduğunu beyan eder. Şeyh Said savunmasında on sekiz defa Sebilürreşat’ta okudum demiştir. Bunu iç yüzü ise şöyle ifade edilmektedir: “Ankara’dan kendisine telkinler yapılmış, “İsyanın nedenin gazeteler

27 Güneydoğu Meselesi ve Çözüm Yolu, a.g.e, 2006; Zekeriya Yıldız,age.

olarak göstersen, seni idam etmeyeceğiz” denilmiştir. Aylarca süren tutuklamadan sonra, mahkeme, gazete sahipleri ve yazarlarının tahliyesine karar vermiştir.²⁸

Diyarbakır’da görev yapan Şark İstiklal Mahkemesi, isyanla ilgili suçluların mahkemelerine bakmak için kurulur. Şeyh Said ve diğer şahısların yargılanmalarına 14 Mayıs 1927’de başlanır.

Şeyh Said’in mahkemede sorulara verdiği cevap:

İddianame okunduktan sonra önce Şeyh Said’in sorgusu yapılmaya başlanır.

“Mahkeme Reisi, Şeyh Said’e:

Kaç yaşındasınız, nerede tahsil gördünüz?

-Altmış küsur yaşındayım. Muş, Malazgirt, Hınıs ve Paluda tahsil ettim. Medresede okudum.

-İsyan hareketini nasıl düşündünüz? Yoksa ilham mı vaki oldu?

-Haşa, ilham vaki olmadı. Kitaplarda gördük. Allah’ın kaderi beni bu işe düşürdü. İçine bir düştüm, bir daha çıkamadım.

-Bu kıyamın hiç şartları yok mu?

-Bunun şartları nedir? Şartlarını bilmiyorum. Şeran vaciptir biliyorum.

-Kıyamın esbabı nedir, onu söyleyiniz?

-Şeriat meselesi. Bir de Sebilürreşad’ın yazdıkları hiddetimizi arttırıyordu, bizi teşvik ediyordu.

-Şeyh Efendi bunları bırakın kıyamınızın sebeplerini söyleyiniz?

Kıyamımızın esbabı Piran’da bir vak a oldu, müsademe oldu. Taraflardan mecruhlar oldu.

-Piran’a gelmezden evvel de din meselesinden dolayı kıyamı tasavvur ediyordunuz değil mi?

28 Eşref Edip, İstiklal Mahkemelerinde, Beyan Yayınları, İstanbul, 2002

-Kalbimde tasavvur ediyordum, lakin muharebe suretiyle değil. Risale yazıp şeriat ahkâmını tasrih edip kanunları da şer'a mutabık bir şekilde talep etmek istedik. Meclis-i Mebusana göndermek istedik.

-Ne için yapmadınız böyle.. Bir risale yazmadınız?

-Allah'ın kaderi bırakmadı. Piran vak'ası çıktı önünü alamadık.

Şeriat ahkâmı icra edilmiyor diye isyan ettiniz demek.

-Şeyh efendi siz buyurdunuz ki; Müslümanlar birbirinin kardeşidir. Müslümanı Müslüman üzerine hücumla sevk etmek caizmidir?

-Evet Müslüman Müslümanın kardeşidir. İmama kıyam etmek muharebeyi intaç etmez mi? Kitap öyle diyor..

-Siz icmai ümit ümmet ile intihap edilmiş bir reisi cumhur, bir meclis-i mebusan ve bir de heyet-i vekile varken bunlara dinde gördüğünüz kayıtsızlığı bildirmeden Müslümanları ne için kı'ale sevkettiniz?

-E.. Kıt'ale ben sevk etmek istemedim. Bu zevata da yazmadım, niyette kaldı, kader bırakmadı. Kavgaya düştük, iş elimize geçti.

-Bu kıyan-mınızı vacip görüyorsunuz küffar İslam beldelerini çiğnerken cihat nedir?

-O da cihattır, farzdır evet.. Belli.

-Yunan bütün memleketimizi çiğnerken ne için bu topladığınız dört bin kişi ile Yunan üzerine yürümediniz?

-O zaman yine giderdik, vaktimiz yoktu. O zaman biz çok perişandık. Vaktimiz olsaydı durmazdık. Balkan Muharebesinde müheyya olduk istemediler.

- Bu muharebede muhacir, fakir idik.

-Bu isyanı kimlerle ve nerede hazırladınız?

-Tertibatı evvel yoktu. Piran vak'asında alevlendi. Biz de düş-

tük içine ve işe başladık. Ben Lice'ye geldim hiçbir suretle kimseye bir şey söylemedim

Reis, Şeyh Said'e sordu:

Bir mektubunuzda fetih tabiri kullanıyorsunuz neden?

-Her neresi alınsa fetih deriz.

-Mektuplarınızda kendiniz için Emir-ül Mücahidin diyorsunuz. Kendi kendine Emir-ül Mücahidin namını alır mı insan?

Önce Emir-ül Mücahidin yazıyordum. Azameti kendime layık görmedim. Sonra Hadim-ül Mücahidin dedim.

Fetihten sonra müstakil bir Kürdistan krallığı yapacaksınız öyle mi?

Krallık falan bizim niyetimizde yoktu. Ben ne riyaset kabul ederdim ne de elimden gelirdi..

-Bu kadar kan döktükten sonra nedamet olur mu?

-Bilmem o kadar düşünmedim

Şeyh Said'in Açıklamalarına Devam Ediyor...

Mahkeme Reisi:-Beyannamenizde diyorsunuz ki; bazı din-dar mebuslar var fakat; dinsizler de var. Onlara dinsiz diyebilir misiniz?

-Şeyh Sait:-Beyanname öyle demiş ben o fikirde değilim. Hepsi dindardır. Fakat bazıları dine çok hizmet eder bazıları da az eder.

-Sizden ve benden çok mutakit olan Müslüman askerine kurşun atılır mı?

-Evet o da İslam askeridir. Kıyam fikrimizce cihattır.

Siz yalnız kendi reyinizle kıyam ediyorsunuz? Siz müçtehit misiniz?

-Hayır müçtehit değilim. Fakat ben böyle anladım.

-Mademmüçtehitdeğildiniz,şariatdiyeayaklanmamalıydınız.

Nihayeti nasıl olacağını düşünmedim. Meclis-i Mebusan'ın

da kısmı azami dindardır, taleplerimizi kabul ederler, medreseleri açarlar dedik.

-Düşünmediniz mi ki bu kıyımı Türkiye Cumhuriyeti askerle bastırır bizi imha ederler diye. Bu cüreti size veren ne idi?

-Delilimiz yoktu. Bu kadar askeri bir süratle sevkedeceklerini zannetmiyorduk.

-Sonra mı anladınız?

-Şimdi anladım"...²⁹

i-Şeyh Said İsyanından Sonraki Uygulamalar

Türkiye'ye Girişi Yasaklanan Kürtçe Yayınlar

Türk vatandaşlarından Kürtlere ilişkin olanıdır. Bu konuda Bakanlar Kurulu Kararı ile yurda girişine veya yayınlanmasına yasak getirilen yayınlar şunlardı:

"Yine aynı konuda; Suriye'de faaliyet gösteren "Hoybun Cemiyeti" tarafından Kürtçülük emelini gerçekleştirmek üzere Kahire'de çıkarılan La Question Kurde adlı mecmua aynı cemiyetin yayın organı olarak Şam'da çıkarılan Havar gazetesi yine cemiyet tarafından çıkarılan, Türk Affi Umumisi Karşısında Kürtler, Türkiye Reisicumhuru Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine Mektup, Bir Ermeni Nokta-i Nazarına Göre Kürt Meselesi ve bir bölümü resimli Arap dili üzerine yazılmış Elkaziyetülkürdiye adlı dört kitap ve son olarak Şam'da basılan "Kürdistan'da Yirminci Asırda Türklerin Medeniyeti" adlı kitabın yurda girişi yasaklanmıştır.

Şeyh Said Hadisesinden Sonraki Yayın Yasakları:

-Gonca-i Baharadli isimli Kürtçe kitabın yurda sokulmasının yasaklanması hakkında kararname: 5 Ağustos 1925)

-Kahirede yayınlanan ve Kürtçülük propogandası yapan "La Question" adlı Fransız dergisinin memleketimize sokulmaması hakkında kararname: (16 Mayıs 1931)

-Kürt Hoybun Cemiyeti tarafından hazırlanan dört kitabın

²⁹ Serap Yeşiltuna, Atatürk ve Kürtler, 2004, s.402,vd.

aleyhte yayın yapmasından dolayı Türkiye'ye girişinin yasaklanması ile ilgili kararname 1 Ağustos 1934

-Kürt Safahatı adlı kitabın yasaklanması konusundaki kararname 5 Haziran 1935

Bu konuda yasaklanan yayınların muhtevalarında ortak özellik, Türkiye'ye ve Türkiye'deki cumhuriyete karşı oluş ile yine Türkiye'de Türk vatandaşı olarak yaşayan Kürtleri Türkiye ve rejim aleyhine teşvik edici nitelikte oluşlarıdır.”³⁰

j-Şeyh Said İsyanından Sonra Kürtler

Batı Bölgesine Gönderildi

Şeyh Said isyanından sonra Kürtler başta İstanbul olmak üzere birçok ile gönderildi. Bu illere yerleşen Kürtler, ekonomik, sosyal ve kültürel alanda gelişim gösterdiler. İskân Kanunu'nun diğer bir yönü de Kürtlerin sosyal ve kültürel alanda gelişimleri amaçlanmıştır. “İskân Kanunu'nun gerekçesi, 1932 yılında Dr. Refik Saydam imzasıyla Meclis'e sunulmuştur. Gerekçede “dâhilde üreyip türemek”, halkın geçim imkânları kısıtlı ve sağlık durumu elverişsiz olan bölgelerden kurtarılması, topraksız halkın topraklandırılması, aşiretlerin ve Yörüklerin yerleşik hâle getirilmeleri ile zirai ve sınai verimi artırmaktan bahsedilir. Ayrıca iskân işinin dâhili ve harici iki boyutunun olduğundan bahisle ülke içindeki iskân işlerinin “temdin ve temsil” hususlarını içerdiği ifade edilir

Gerekçenin devamında altı çizilen bir diğer husus, göçebelik nedeniyle Türk kültürüne uzak kalmış olanların Türk kültürüne uyum sağlamalarıdır. İskân Kanunu'nun gerekçesinde göçebe ya da yerleşik her türlü aşiretin varlığının ülkede birlik tesis etmek hedefi önünde bir engel teşkil edeceğine işaret edilmektedir. İskân Kanunu'nun meclis görüşmelerinin Kanun'un hedeflerini göstermesi bakımından yararlı olduğu değerlendirilmekte-

30 Yeşiltuna- Serap, a.g.e

dir. Meclis görüşmelerinde söz alan ilk milletvekili Naşit Hakkı Bey'dir. Naşit Hakkı Bey, bölgeye dair gözlemleri vesilesi ile yukarıda da zikredilmişti. Naşit Hakkı Bey konuşmasının başında, "Türk olmanın şeref ve değerini bu topraklarda yaşayanların iliklerine kadar işletecek olan" bir kanun olarak, İskân Kanunu'nu niteler

Naşit Hakkı Bey, Kanun'un iki maddesine vurgu yapar. Bunlar Kanunun aşiretlerle alakalı kısımlarıdır. Naşit Hakkı Bey'e göre aşiretler, ilk çağlardan kalan toplumsal yapılardır ve İskân Kanunu bu yapıyı "kökünden kazıyacaktır."

Naşit Hakkı Bey, sınıf ve tezat vurgusu yapar. Bu iki hususu yaşatmak için devlet ile mücadeleye girişenlerden bahseder. İrtica hareketlerinden, dağ başlarındaki soygunculara ve silahlı isyancılara kadar geniş bir kesimin aşiret tipi yaşam tarzından beslendiğini ifade eder. Ayrıca bu grupları, "halk ile devlet arasında nüfuz ticareti yapan, halkın kanını emen, ırzına malına ve hayatına hükmeden" şeklinde niteler. Naşit Hakkı Bey, konuşmasının devamında aşiretleri "yüz karası teşkilatlar" olarak niteler ve İskân Kanunu'ndaki hükümlerin, bu yapıların bir daha oluşmasına imkân vermeyeceğini söyler. Ayrıca aşiret hayatını yarı hür olarak tabir eder ve vatandaşların tam hürriyete kavuşacağından bahseder

Naşit Hakkı Bey, aşiretler konusundan bahsettikten sonra toprak meselesine değinir. İlk olarak her Türk'ün kendi toprağı olması gerekliliğini vurgular. Devamında topraksız ya da oldukça sınırlı toprağına sahip çiftçilerin varlığından bahsederek sanayi atılımı için tarım gelirlerinin önemini hatırlatır. Konuşmasının sonunda ise devletin on yıldır elindeki toprakları muhacirlere ve muhtaçlara dağıttığını ancak bunun yeterli gelmediğini ifade ederek halkın topraklandırılmasının gerekliliğini vurgular. Buna ek olarak da özel mülk olan çiftliklerden bahseder. Etkin ve verimli şekilde işletilmeyen bu çiftlikler dolayısıyla millî bir mahrumiyet oluştuğunu anlatır."³¹

31 (Zabıt Ceridesi cilt 23, 1934, ss.68-69;Zabıt Ceridesi cilt 23 sıra 189, 1934, s.3 ;Zabıt Ceridesi cilt 23, 1934, s.68; Zabıt Ceridesi cilt 23, 1934, s.67
70

III.BÖLÜM

1. ATATÜRK ve DERSİM

a- TBMM Zabıtlarında Kürt Sorunu ve Dersim

Anadolu'da Millî Mücadele başlayınca, Batılılar Rumları, Ermenileri ve Kürtleri kışkırtma yoluna girdiler. Birjin adlı bir gazete Kürtlük için önemli propogandalar yapmaktaydı. Buna karşılık Kazım Karabekir Birinci Dünya Savaşı'nda bulunan aşiret alay kumandanlarını çağırarak açıkça bunlara Kürtlük meselesinin neticelerini, Kürtleri Ermenilere mahvettireceklerini anlatmış, memleketimiz için çalışılmazsa iki cihanda lanete hak kazanacaklarını söylemiş ve bunun üzerine söz ve yemin almıştı. "Dördüncü Aşiret Alay komutanı Haydar Bey, Kürtlük konusunda çok büyük propoganda ve paranın döndüğünü de Kâzım Karabekir Paşa'ya anlatmıştır. Öte yandan Diyarbakır'da bazı gençlerden oluşan Kürt Cemiyeti, İngilizlerin himayesinde bir Kürdistan istemekteydiler. Bunun için de Mister Nowill'in Diyarbakır'a gelmiştir. 1919 Mayıs ayında İngilizlerin çalışmaları ortadan kaldırılmış Kürtler ve Türkler birleşmişti. Mister Nowill'in tekrar harekete geçmek istemiş ancak başarılı olamamıştır.

TBMM’de Dersim Mebusu Hayri Bey ile arkadaşları Doğu’da bazı casusların dolaştığına, bu faaliyetlerin hem Türkler’e ve hem de Kürtlere zarar verdiğine, Dersim ve havalisinde neler olup bittiğine, aşar vergisinin toplanmasında dikkat edilmesi gereken noktalar bulunduğuna ve bunlara karşı ne gibi tedbirler alındığına dair Meclisten açıklama istemişlerdir.

Doğudaki son gelişmeyle ilgili olarak Meclis tarafından yapılan açıklamalar:

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Dersim’e tayin olunacak memurların tayin edilmesi hakkındaki sorulara cevap verilmemesinin neden?

Aşar vergisi ile ilgili yapılan yanlışlar hakkında bilgi verilmesi?

Dersim’de bu aralar ne gibi olayların cereyan ettiği, hükûmetin buna karşı ne gibi tedbirler aldığı?

Bölgede birtakım propagandacıların doğru olup olmadığı doğru olduğu takdirde Hükûmetçe ne tedbirlere başvurulduğunu açıklayınız?

Meclis tarafından verilen cevap özet olarak şöyledir:

Takrir sahiplerinden söz hakkı isteyen var mı?

Dersim meselesi malumu alinizdir ki, tamam dört yüz sene-den beri Devleti Osmaniye’yi meşgul eden bir meseledir. Öteden beri bu mesele için tayin olunan memurların ön yargılarından dolayı halk arasında bir hoşnutsuzluk baş göstermiştir. İşte onun için ta Murad Hazretleri’nin zamanından bu ana kadar halk daima mücadele hâlinde olduğundan dolayı halk sürekli tepki hâlinindedir. Dersim’de iki halk bulunmaktadır: Kürt ve Türk halkı vardır. Bu iki halk, her türlü oyunlara karşı duyarlı oldukları ifade edilmektedir. Doğu’da dolaşan casusların sıkı takipte olduğu kesin bir ifadeyle açıklanmıştır.”³²

Dersim’de aşar vergisi toplayan görevlilerin daha dikkatli

32 Nurettin Gülmez, TBMM zabıtlarında Doğu ve Güneydoğu Meselesi, İstanbul, 1992, s.173-174

olmaları hususunda gerekli uyarıların yapılacağı hususu önemle vurgulanmıştır.

b- Dersim Tutanak ve Değerlendirmeleri

İçişleri Bakanlığı ve Genelkurmay Dersim **ile İlgili Raporlar Hazırlatılmasını İster**. Zira Dersim ile ilgili rapor sahipleri bu iki kurumun mensuplarıdır. İsteklerin kaynağı olarak ise ihtiyaçlar düşünülmektedir. Dolayısıyla raporların varlığının bizi ulaştırdığı sonuç, Dersim'in, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren akıllarda yer sahibi olduğudur.

Dersim'de, cehalet, geçim darlığı, etnik eğilimler, intikam arayışları ve ağa-şeyh-reis sınıfının etkisi ile Dersim-devlet ilişkilerinin belirlendiği, silahların toplanması ve silahlarını teslim etmek istemeyip de dağa çıkanların etkisizleştirilmesi, bölge insanına karşı birkaç yüzyıldır süregelen merhametsiz davranışlar ve baskılar, bazı aşiretlerin siyasi otoriteye karşı gelmekte ısrarcı oldukları tespit edilmiştir.

Dersim'in dış dünya ile olan ticaret ve talan bağlarının kesilmesi ve geçimi zorlaşan halkın, ağa-şeyh-reis sınıfına baskı yapmasının sağlanması, dış dünya ile bağları kesilen Dersim'de sorun yaratanların ve yaratma potansiyeli olanların asker kullanmak suretiyle uzak bölgelerde iskân edilmesi, yolların tutulması, siyasi otoriteye karşı gelen aşiret köylerinin etkili şekilde bombalanması (uçak filolarıyla), bölgede askerî kuvvet bulundurulması, bölgenin silah varlığı ve coğrafi zorlukları nedeniyle etkili bir hazırlık sürecinden sonra askerî harekât tertip edilmesi gerekir.

Bölge gezilerinde Dersim mağdurları ile çok miktarda karşılaşılması, bölgedeki hareketlerin siyasi olmadığı, Dersim'deki herkesin kötü olmadığı, askerî girişimler ile ıslahat düşüncesinin birleştirilmesi, Cumhuriyet'in laik karakterinin halkı cezp edeceği, halk ile yakın ilişkiler kurularak devletin fikirlerinin halk ile paylaşılması, yapılacak askeri girişimlerde etnik ya da mezhepsel

bir hedeften ziyade itaat ve isyan problemlerinin esas alınması, bölgede görevlendirilecek memurların idealist, tecrübeli ve liyakat olunmasına dikkat edilmelidir.

Dersim'in Koçgiri ile 1921 yılında başlayan, Şeyh Said İsyanı (1925) ve Koçuşağı İsyanı (1926) ile hızlanan bir literatürü vardır. Naşit Hakkı'nın gezi ve gözlem notlarından (1925), Hamdi ve Cemal Beylerin İçişleri kökenli raporlarına (1926), Ömer Halis Bey'in raporundan (1932) Umum Müfettiş İbrahim Tali Bey'in hazırladığı iki ayrı rapora (1930 ve 1931) ve İçişleri Bakan Şükrü Kaya'nın bölge gezisi sonrası kaleme aldığı ve Başbakan İnönü'ye sunduğu rapora (1932) kadar mülkiye müfettişi, vali, umum müfettişi, general, bakan gibi üst düzeyde çalışmalar mevcuttur. Sayısal bir değerlendirme yapıldığında 1925-1935 yılları arasında 6 rapor ve 1 gezi yazısı hazırlanmıştır. 10 yıllık süreçte 7 Dersim çalışması olduğu ifade edilmelidir.

c-Dersim İle İlgili Bakanlar Kurulu Kararı Nelerdi?

Bakanlar kurulu kararı, Reşat Hallı'nın hazırlamış olduğu Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1972) adlı eserin ekler kısmında bulunmaktadır.4 Mayıs 1937 tarihli Bakanlar Kurulu kararı, Dersim çalışmaları açısından önemli bir belge görünümündedir. "Gayet gizlidir" ifadesi ile sınırlanan karar, "son günlerde Tunceli'de gerçekleşen olaylarla ilgili raporlara referans vererek başlar. 04.05.1937 tarihli Bakanlar Kurulu'nda Mustafa Kemal Atatürk ve Fevzi Çakmak'ın da fikirleri ile bazı kararlar alınmıştır. Buna göre "şedit ve müessir bir taarruz hareketi" ve isyan bölgele-
rindeki halkın toplanarak başka yerlere nakledilmesi kararlaştırılmıştır. Toplama ve nakil işine konu olan köylere baskın yapılması suretiyle hem silahlar toplanacak hem de nakiller gerçekleştirilecektir. Kararda, ilk planda iki bin kişinin nakledilmesi öngörülmektedir

d- İsmet İnönü'nün Hatıralarında Dersim

İsmet İnönü, hatıralarında Dersim Meselesi'ne değinir. İsmet İnönü'nün Dersim Meselesi'ne yer verdiği bölümün başlığı dahi anlamlıdır: Asayiş meseleleri. İsmet İnönü, Doğu'nun asayiş şeklinde bir kavramsallaştırma yapar. Buna göre doğunun asayiş, siyasi ve adi olmak üzere iki boyutludur. Siyasi boyut, siyasi karakter gösteren sosyal ayaklanmalardır. Şeyh Sait isyanı ya da İhsan Nuri'nin Ağrı hareketleri buna örnek gösterilebilir. Bu tarz ayaklanmalar senelere yayılabilir. Adi boyut ise memleketin her tarafında tecrübe edilen "adi şekavet" meselesidir. Bu tarz hareketler ciddi olarak takip edilerek, kısa sürede bastırılan hareketlerdir. Bu bağlamda daimî bir huzursuzluk yuvası da, İsmet İnönü'ye göre, Dersim'dir.

İsmet İnönü'ye göre Dersim, imparatorluğun dahi aciz kaldığı meselelerden biridir. İnönü, Dersim reislerinin, mezhep tahriklerinden de yararlanarak huzursuzluk yarattıklarını ifade eder. İsmet İnönü'ye göre sorun, kültür ve ekonomi ile alakalıdır. Dersimliler, iktisadi darlık içindedirler ve geçim çaresi civar bölgelerde aranmaktadır. İnönü'nün hatıralarında anlattığına göre Dersim halkı içinde görgülü bilgili olanlar pek çoktur. Büyük şehirde yaşayıp da Dersim'e dönenler, ağa-şeyh-reis sınıfının baskılarına maruz kalırlar ve sahip oldukları bilgi-görgü işlevsiz kalır.

İsmet İnönü, Dersim ile ilgili geçmiş tecrübeleri de kısaca tahlil eder. Bu tahlile göre idare, ayaklanmalar karşısında daima aciz kalmıştır. Her ayaklanma sonrasında ayaklananlarla uyuşmazlıkların giderilmesine çalışan tavır nedeniyle ayaklananların yaptıkları yanlarına kâr kalmış ve birkaç sene sonra aynı hareket tekrar etmiştir.

İnönü'ye göre Dersim'deki ayaklanmalar şekavete dayanır ve bölge halkı bu durumdan rahatsızdır. İyi niyetli ve vatansever bölge halkının ağa-şeyh-reis sınıfına söz geçirmesi de imkânsıza yakındır.

İsmet İnönü'nün anlatımları arasında dikkati çeken önemli bir husus, demir yolları ile Dersim arasında kurduğu bağıdır. İnönü, “işin başı muvasalasızlıktır” diyerek ulaşım imkânları ile şekavet arasındaki bağa işaret eder. İnönü'nün anlatımlarına göre kış mevsiminde bölgenin çevre ile irtibatı kesilir. Arazinin dağlık olması nedeniyle geçitleri ve yolları da nezih değildir. İsyân hareketleri vücut bulup karşılığında bölgeye asker sevk edildiği zaman isyancılar mağaralara sığınır.

İsmet İnönü'den aynen alıntı ile “Dersim meselesini nihayet demir yolu halletti” denebilir. Bölgenin kuzey ve güneyine demiryolu döşendikten sonra ülkenin herhangi bir coğrafyasında yaşanan asayişsizlik ile Dersim’de yaşanan asayişsizlik arasında bir fark kalmamış, demir yolu Dersim’e iki koldan gitmiş ve her tarafa yollar yapılarak Dersim ile civar bölgeler arasında bağ kurulabilmiştir.

İsmet İnönü'nün hatıralarında, Dersim meselesi ile ilgili olarak vurguladığı bir diğer husus, 1950 senesine gelindiğinde Türkiye’de ilkokulun en çok olduğu ilin Dersim olduğudur. İsmet İnönü, 1937 Eylül ayında başbakanlıktan ayrıldığında, “... halkın iktisadi ve sosyal ihtiyaçlarını öne alan bir idare tarzı kurulmak suretiyle, iyi bir neticeye bağlanmıştır”³³.

e-Dersim İsyanı 1930’da Planlanmıştır

Dersim’e yapılan hareket, İstanbul’daki Kürtleri de olumsuz etkilemiştir. Dersim’den İstanbul’a göçlerin olduğu gözlenmiştir.

Dersime yapılacak olan hareket 1930 Ağrı isyanından sonra planlanmaktaydı. Dersim’e yapılacak olan hareketin geciktirilmesinin iki nedeni vardı: Birinci neden: Ağrı isyanını verdiği ekonomik zarardan dolayı Cumhuriyet hükûmeti kendisini toparlamaktaydı. İkinci neden de ulaşım problemleriydi. İnönü, 1934 yılı Temmuz ayında TBMM’de yaptığı konuşmasında 5 Temmuz

³³ İsmet İnönü'nün Hatıraları, İstanbul, 1985

1934 tarihi itibarıyla tren hattının Elaziz'e ulaştığını belirtmektedir. Hatıratında da demir yolunun Dersim için önemine işaret eden İnönü, demir yolu döşendikten sonra ülkenin herhangi bir coğrafyasında yaşanan asayişsizlik ile Dersim'de yaşanan asayişsizlik arasında bir fark kalmadığını ifade eder. İnönü, 1934'te demir yollarının Doğu'da birçok ile yaygınlaşması ile güvenlik güçlerinin ulaşımını daha kolay olacağını düşünmekteydi. Dersim olayını bölgedeki "çıban başı" olarak nitelemektedir.

İsmet İnönü 1935'te Doğu'yu gezerek Kürt Raporu hazırladı. Hazırladığı raporda Kürtlerin Türkleştirilmesi için, İskân Kanunu dâhil birçok yasanın yürürlüğe girmesini sağladı. Ancak Doğu'da Kürt nüfusu, Türk nüfusundan daha çok artış gösterdi.

25 Aralık 1935 tarihinde çıkarılan ve 2 Aralık 1936 tarihinde yürürlüğe giren bir kanun ile Dersim Bölgesi'nde, "Tunceli Vilayeti" kuruldu. Bu kanun ile bu ilin vali ve diğer yöneticilerine, diğer illerde bulunmayan olağanüstü yetkiler verildi. Buna göre, İlin Valisi ve Kumandanı uygun gördüğü kişileri, il içinde başka yerlere sürgün edebiliyor, hatta il sınırları dışına çıkarabiliyordu. Yine aynı kanuna göre verilen idam kararlarının gecikmeden infaz emri de, Vali ve Kumandanın yetkisine bırakılıyordu. Bu anti demokratik kanun ile büyük su-i istimler ve zulümler yaşandı. Bu icraatlar ile halktaki tepki her geçen gün büyüdü. Dört yıllık süre için çıkarılan bu kanun, öngörülen maksat gerçekleşmeyince, iki yıllık süreler hâlinde üç sefer uzatıldı ve 31 Aralık 1946 tarihine kadar yürürlükte kaldı."³⁴(age)

İsmet İnönü Dersim İçin şu ifadeleri kullanır: **"Dersim sorununun çözümü basit ancak acıdır" diyerek çözümü askerî harekette bulmuştur.**

İsmet İnönü, Dersim ile ilgili geçmiş tecrübeleri de kısaca tahlil eder. Bu tahlile göre idare, ayaklanmalar karşısında daima aciz kalmıştır. Her ayaklanma sonrasında ayaklananlarla uyuş-

34 İnönü, a.g.e

mazlıkların giderilmesine çalışan tavır nedeniyle ayaklananların yaptıkları yanlarına kâr kalmış ve birkaç sene sonra aynı hareket tekrar etmiştir.

İsmet İnönü'nün, meclis konuşmaları ve hatıratı, şimendifer şebekesi ile Dersim arasındaki bağı göstermesi açısından işlevsel görülmektedir. Bunun da ötesinde Tunceli Vilayeti İdaresi Hakkında Kanunun gerekçesi ifade edilmelidir. Gerekçede Dersim'de uygulanacak ıslah ve idare tedbirlerinin merkezle irtibatı kolay olan, demir yolu imkânına sahip ve malzeme tedariki anlamında elverişli görülen güvenli bir yerden yürütülmesi, bu yerinde Elaziz vilayeti olması belirtilmektedir ki bu ifade dahi ulaşım imkânlarının bölge ile ilgili bir girişim de ne kadar ehemmiyetli olduğunu göstermektedir.

İsmet İnönü, asayişsizlik meselesine değinirken, kısa bir şekilde, iskân meselesine de değinir. Buna göre ormanlık köylerde ya da dağlık bölgelerde yaşayıp da geçimini sağlayamayan insanlar için bir iskân politikası uygulamak zorunluluk olarak değerlendirilmektedir. İnönü'ye göre tarım ve geçim şartları zorlaştıkça halk kendiliğinden harekete geçerek büyük şehirlerin etrafına göç etmektedir.

f-Atatürk'ün Dersim Hareketinden Haberi Vardı

Evet bu harekette Atatürk'ün haberi vardı. Her ne kadar sağlığını öne sürenler olsa da gelişmeleri yakından takip etmekteydi.

Dersim ile İlgili Bakanlar Kurulu'nun Kararı

Dersim hareketinde Atatürk'ün haberi vardır. Konu ile ilgili tutanaklar şunlardır: 4 Mayıs 1937 tarihli Bakanlar Kurulu kararı, Dersim çalışmaları açısından önemli bir belge görünümündedir. "Gayet gizlidir" ifadesi ile sınırlanan karar, "son günlerde Tunceli-

li'de gerçekleşen olaylarla ilgili raporlar"a referans vererek başlar. 04.05.1937 tarihli Bakanlar Kurulu'nda Mustafa Kemal Atatürk ve Fevzi Çakmak'ın da fikirleri ile bazı kararlar alınmıştır. Buna göre "şedit ve müessir bir taarruz hareketi" ve isyan bölgelerindeki halkın toplanarak başka yerlere nakledilmesi kararlaştırılmıştır.

Toplama ve nakil işine konu olan köylere baskın yapılması suretiyle hem silahlar toplanacak hem de nakiller gerçekleştirilecektir. Kararda, ilk planda iki bin kişinin nakledilmesi öngörülmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün 1938 yılı Meclis Açılış Konuşmasında Dersim

Mustafa Kemal Atatürk'ün TBMM'deki son konuşması 1 Kasım 1938 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu konuşma Atatürk tarafından kaleme alınmış ancak dönemin Başbakanı Celal Bayar tarafından okunmuştur. Mustafa Kemal Atatürk, bu konuşma metnine Tunceli'yi anlatarak başlar. Metin, bu açıdan dikkat çekicidir. Mustafa Kemal Atatürk, Tunceli'de yaşananları, "Uzun yıllardan beri süregelen ve zaman zaman gergin bir şekil alan ... toplu haydutluk olayları..." olarak nitelendirir ve bu olayların "... belli bir program içindeki çalışmalar sonucu kısa bir sürede..." ortadan kaldırıldığını ifade eder.³⁵

g-Atatürk'e Sunulan Kürt Raporları

Cumhuriyet kurulduktan sonra Doğu ve Güneydoğu'nun; ekonomik, sosyal ve kültürel sorunları için Kürt raporları hazırlanıp dönemin hükûmetlerine sunulmuştur. Dönemin şartlarına göre tespit edilen sorunların çözülmesi için gerekli girişimlerde bulunulmuştur.

1925- 1938 yılları arasında bu konu ile ilgili hükûmetlere sunulan raporları Millî Emniyet Hizmetleri (MEH) Teşkilatı'nın

35 Zabıt Ceridesi C: 27, 1938, s.3.

Başbakanlığa bölgedeki vilayetlerle ilgili olarak verdiği raporlar şunlardır:

1. Van Vilayeti Raporu (21 Mart 1928)
2. Urfa Vilayeti Raporu (5 Nisan 1928)
3. Hakkâri Vilayeti Raporu (8 Nisan 1928)
4. Elaziz Vilayeti Raporu (9 Nisan 1928)
5. Mardin Vilayeti Raporu (12 Nisan 1928)
6. Siirt Vilayeti Raporu (19 Nisan 1928)

7. Diyarbakır Vilayeti Raporu (Raporun tarihini tespit edememekle beraber diğer vilayet raporlarına yakın bir tarihte yazılmış olduğu düşünülmektedir.)

8. 1925- 1938 dönemi ile ilgili inceleyeceğimiz son rapor ise Elazığ Valisi Nizamettin Ataker'in valiliği sırasında hazırlanarak İsmet Paşa'ya sunulan rapordur.

9. İsmet İnönü'nün Kürt Raporu 1935
10. Celal Bayar'ın Şark Raporu 1936

h-1925-1936 Yılları Arasındaki Raporlarda Kürt Sorununa Çözümler

- Bölgede “maarif” namına çok az şey vardır. Bunun için okulların açılmasına önem verilmelidir.

- Bölgeye yapılan öğretmen tayinlerinde gerekli dikkat gösterilmemektedir. Öğretmen tayinleri titizlikle yapılmalıdır.

- Bölgede toplanması gereken vergi tahsil edilmemektedir. Bunun için devlet otoritesi güçlendirilmelidir.

- Aşiret ağaları, bölgede her türlü mal ve nüfuza sahiptirler. Bölge halkı varını yoğunu ağalara, şeyhlere vermiştir. Devlete verdikleri vergi ağalara verdiklerinin yanında hiç mesabesinde- dir. Bu gücü kırmak için aşiret düzeni kaldırılmalıdır.

- Ziraat eski usullerle yapılmaktadır. Fırat ve Murat nehirle- rinden tarımda istifade edilmemektedir.

- Bölgenin sosyoekonomik durumunu çok yakından ilgilendiren arazinin dağıtımı öncelikle idarenin çözmesi gereken bir sorundur.

Bütün raporlarda bu eksiklik şu şekilde dile getirilmektedir:

“Ekser yerlerde hükûmet kayıtları yoktur, dolayısıyla arazinin hakiki mutasarrıfları belli değildir... Bu bakımdan arazi meselesi mutlaka halledilmelidir. Araziyi hemen tahrir ettirmeli.” Bölge halkının okuma yazma oranı çok düşük olduğundan dolayı, yöredeki ağalar, toprakları, bağ ve bahçeleri kendi üzerlerine tapu etmişlerdir. Bunun için toprak reformu yapılmış ancak istenilen sonuç elde edilmemiştir.

-Bölgenin imkânsızlıklarından dolayı, bölgeye idareciler ve memurlar gelmemektedir.

- Bölge halkı hükûmet ile eşkıya arasında sıkışıp kalarak bir korku psikolojisi içine girmiştir. Köylü hükûmete, eşkıya hakkındaki bilgi verince, gece eşkıyanın baskını ile karşılaşmaktadır.

- Bölgede propaganda ve tahrik faaliyetlerinde bulunan yerli ve yabancılara karşı şiddetli yaptırımlarda bulunulmalıdır.

- Bölgede dikkate değer esnaf, tüccar ve sanat erbabı yoktur. Bu durum halkı mağdur etmektedir.

- Yol durumu oldukça kötüdür.

- Tabiat şartları çok zordur. Bölgenin bazı illerinde kış, 8 ay sürmekte ve yollar ulaşımına kapanmaktadır.

Türkiye daimî münâkalât yollarından uzak olduğu gibi kendi zemin arızaları itibarı ile kara yollarına da müsait değildir.³⁶

Buralarda da muvasala birtakım sarp geçitler vasıtası ile temin olunur. Şark Yaylalarında bilhassa kış mevsiminde münâkalât tamamen kesilir. Şehirler ve köyler aylarca karlar altında mahsur kalır. Bu mıntıkada ovalar ve vadiler bile deniz seviyesin-

36 Hamit Pehlivanlı, Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Meseleleri: Örnek Raporlar Işığında Karşılaştırmalı Bir İnceleme, *Yeni Türkiye*, Sayı: 23-24, Eylül- Aralık 1998, s.432-437.

den çok yüksektir. Erzurum şehri 1900, Van Gölü'nün sathı 1720 m. irtifaındadır. Böyle olunca ürünler şehirlere gidemediği için köylünün elinde kalarak çürür.³⁷

I-Zazalar Neden Gündeme Gelmedi?

Türkiye'nin ve dünyanın birçok yerinde yaşayan Zaza kökenli vatandaşlarımızın sosyal, kültürel beklentileri hiç gündeme getirilmedi. Doğu'ya damgasını vuran isyanlar aslında bir Kürt isyanı değil bir Zaza isyanıydı. 1921 Koçgiri, 1925 Şeyh Said isyanı ve Dersim ayaklanması bir Kürt ayaklanması değil bir Zaza ayaklanmasıdır. Şeyh Said ve Seyit Rıza da Zaza'dır. Doğu'da baş gösteren olaylar zincirinde Zazalar topluması aktörlük yapmışlardır. Bingöl, Elazığ, Diyarbakır, Tunceli, Erzincan, Malatya, Adıyaman ve daha birçok illerde mevcut olan Zaza vatandaşlarımız hakkında izlenecek politikalardan söz edilmemiştir. Atatürk, 1930 yılında Diyarbakır'da Prof. Dr. Hasan Reşit Tankut'u Zazalar üzerinde araştırma yapmak üzere Dersim'e göndermiştir.

Mustafa Kemal'in, Dersim'deki korumalığını üstlenen Diyap Ağa Zaza'dır. Diyap Ağa daha sonra mebus olur. Atatürk'ün fikir babası olan Ziya Gökalp'da Zaza kökenlidir. Zazalar hakkında çalışmalar yapan Prof. Dr. Orhan Türkdoğan'ın konu ile ilgili tespiti şöyledir: “Doğu'daki etnik gruplar sıralamasında ilk yer Kürtlere verilmiştir. Dış Proletarya ve benzeri güçlerin Zazacayı Kürtçenin bir alt lehçesi olduğu tezine katkı sağlayan bir kimlik kaybının içine itilerek Zazalar dışlanmıştır. Günümüzde siyasal Kürtçüler, Kanal Şeş ve masa başı yazarların Zazacayı, Kürtçenin bir alt lehçesi olarak kabul eden zihniyeti karşısında, sessiz kalmanın bir anlamı olmazsa gerek ... Gerçekler ortaya konulmalıdır”

Cumhuriyet döneminde Atatürk'ün yaklaşımlarına rağmen, Zaza gerçeği dışlanmıştır. Nitekim, ilk kez 1965 Devlet İstatistik Enstitüsü'nde Zazalara yer verilmiştir. Bu tarihten önce Devlet İstatistik Enstitüsü yörenin yerlilik kimliğini Kürtlere dayandırmıştır.

37 İsmail Hüsrev, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, İstanbul, 1934,s.74.

İ-Zazalar Hakkında Bilgi Verir misiniz?

Güneydoğu, günümüzde yerlilik kimliği açısından tamamen homojen bir yapıya dönüştürülerek, siyasal Kürtçülere fırsat tanınmaktadır. Güncel Dersim olayı ve sürüp gelen tartışmalar bu zihniyetin bir kanıtıdır. Dersim, sorumlu yöneticilerimiz, siyasal partiler, iletişim organları, akademisyenlerimiz ve bilim insanlarımız tarafından Kürt halkı ile özdeşleştirmekte, kendine özgü bir varlık alanı olan Zaza kökenli insanlarımız ise dışlanmaktadır. Bu toplumsal atıf sistemi, tamamen gerçek dışı, tarihsel ve sosyolojik verilere karşıttır. Nitekim, 1921 Koçgiri, 1925 Şeyh Sait ve 1938 Dersim ayaklanmaları tamamen Zaza kökenli grupların bir başkaldırısıdır. Bu nedenle, Zazalar Güneydoğu yöremizde ortaya çıkan olaylarda tamamen bir toplumsal aktör rolünü oynamışlar, Kürt etnik grupları ise tarafsız kalmayı tercih etmişlerdir.

Bunlardan daha da ilginç, 1925 Şeyh Sait Zaza ayaklanması Sünni kimliklidir. Dersim Zazalarından yardım istemişlerse de, Kürt Alayları'na katılmaları nedeniyle yardım alamamışlardır. Aynı şekilde 1938 Dersim ayaklanmasında Şeyh Ali Rıza bu kez Şeyh Said aşiretinden yardım istemiş, onlar da tarafsız kalmayı yeğlemişlerdir. Böylece, Sünni-Alevi Zaza ayrışımı, en bunalımlı dönemlerde bile toplumsal rolünü oynamıştır. Gözleneceği üzere, Kürtler kendilerini Zaza gruplarla özdeşleştirmekten uzak durmuşlar, II. Abdülhamid'in açtığı Aşiret Mektepleri ve Hamidiye Alayları'nın daimi temsilcileri olmuşlar, kendilerine özgü bir varlık alanı olan Zaza kökenli insanlarımızı tümü ile dışlamışlardır. Cumhuriyet döneminde de bu atıf sistemi tarihsel kimliğini sürdürmüştür. Nitekim, 1921 Koçgiri, 1925 Şeyh Sait ve 1938 Dersim ayaklanmaları tamamen Zaza kökenli grupların bir başkaldırısıdır. Bu nedenle, Zazalar Güneydoğu yöremizde ortaya çıkan olaylar zincirinde tamamen toplumsal aktör rollerini oynamışlar, "Dış Proletarya" ve benzeri güçlerin Zazaca'yı Kürtçe'nin bir alt lehçesi olduğu tezine katkı sağlayan bir kimlik kaybının içine itilmişlerdir.

“Türk toplum tarihinde, Güneydoğu’daki etnik gruplar kategorisinin ilk sırası Kürtlere tahsis edilmiş, Zazalar dışlanmıştır. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e kadar bu yapılaşma devam ettirilmiştir. İlk kez, Cumhuriyet döneminde, Atatürk’ün önsezisi ve ulus-devlet inşası nedeniyle, Zaza gerçeği gündeme gelmiştir. Atatürk, Ziya Gökalp’ten esinlenerek ilk kez 1930 yılında Diyarbakır Türk Ocağı Başkanı Prof. Dr. Hasan Reşit Tankut’u Zazalar üzerinde araştırma yapmak üzere Dersim’e yollamıştır*. Elde edilen verilerden yola çıkılarak, Dersim yöresinin otokton halkının büyük çoğunluğunun Zaza kökenli gruplar olduğu bir rapor hâlinde Atatürk’e sunulmuştur.”³⁸

j- Zazalar ve Atatürk’ün Zaza Danışmanı

Hangi Çalışmaları Yaptı?

Zaza Kökenli Prof. Dr. Zülfi Sencan’a göre Zazaca(Dimili) Kürtçenin bir lehçesi değildir. Zazaca tamamen bağımsız bir dildir. Zaza dilinde iki el yazması bulunmaktadır. Bunlarda biri: Bingöl’lü Mela Ahmede Hasi’nin, Mevlüdi, öteki de yine 1903’te kaleme alınmış olan Siverek Müftüsü Osman Efendi’nin eseridir. Orhan Türkdoğan, 1965 nüfus sayımında yer alırlar. Mahsun Kırımızıgöl, Küçük Emrah, Ceylan, Zaza Dayı(Kurtlar Vadisi), Polat Alemdar, .. Zazalar II. Abdülhamid’e küskünler, neden i de Hamidiye Alaylarında, yeterli görev almamalarından kaynaklanmaktadır.

“Zazalar nedense hiçbir açılımda gündeme gelmediler. Türkiye’nin ve Dünyanın birçok yerinde yaşayan Zaza kökenli vatandaşlarımızın sosyal, kültürel beklentileri hiç gündeme getirilmedi. Doğuya damgasını vuran isyanlar aslında bir Kürt isyanı değil bir Zaza isyanıydı. 1921 Koçgiri, 1925 Şeyh Said İsyanı ve Dersim ayaklanması bir Kürt ayaklanması değil bir Zaza ayaklan-

38 Orhan Türkdoğan, “Kimlik- Göç- Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı: 167, Nisan 2007)

masıdır. Şeyh Said ve Seyit Rıza da Zaza'dır. Doğuda baş gösteren olaylar zincirinde Zazalar toplumsal aktörlük yapmışlardır. Bingöl, Elazığ, Diyarbakır, Tunceli, Erzincan, Malatya, Adıyaman ve daha birçok illerde mevcut olan Zaza vatandaşlarımız hakkında izlenecek politikalarından söz edilmemiştir. Atatürk, 1930 yılında Diyarbakır'da Prof. Dr. Hasan Reşit Tankut'u Zazalar üzerinde araştırma yapmak üzere Dersim'e göndermiştir.

Günümüzde siyasal Kürtçüler, Kanal Şeş ve masa başı yazarların Zazacayı, Kürtçenin bir alt lehçesi olarak kabul eden zihniyeti karşısında, sessiz kalmanın bir anlamı olmazsa gerek... Gerçekler ortaya konulmalıdır!" diyen Prof. Dr. Orhan Türkdoğan, çalışmalarını bu konuda yoğunlaştırmıştır. Mustafa Kemal'in, Dersim'deki korumalığını üstlenen Diyap Ağa Zaza'dır. Diyap Ağa daha sonra mebus olur. Atatürk'ün fikir babası olan Ziya Gökalp'ta Zaza kökenlidir."³⁹

39 Türkdoğan, (agm)

IV. BÖLÜM

1-ATATÜRK'ÜN KÜRTLERE YÖNELİK YAPTIĞI KALKINMA HAMLESİ

a-Atatürk'ün Fırsat Eşitliği Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri

Doğu ve Güneydoğu bölgemiz, yerleşme düzeninin dağınıklığı, özellikle kırsal alana yatırım, hizmetlerin gitmesine imkân vermemiştir. Bunun sonucu olarak eğitim ve sağlık konularında beklenen sonuç alınamamıştır. Ayrıca kalkınmanın en önemli unsuru olan yetişmiş insan gücünden faydalanılmamıştır. Bölgede bazı merkezler dışında, şehirleşme, beklenen ölçüde hizmet verecek bir gelişme göstermemiştir. Durum böyle olunca, bu bölgeler uzun süre kamu görevlileri için cazip gelmemiştir. Doğuya gelenler de sürgün olarak gelmişlerdir.

Yatırımcının uğramadığı bir bölge olan Doğu Bölgesi, zamanla feodal yapının baskısı altında kalarak içe kapanmıştır. Özellikle 1946 yılında yapılan seçimlerde aşiretler ve ağalar bölgenin gündemini belirlemeye başlamıştır. Eğitim seviyesinin düşük olduğu yerlerde halk, köyün, kasabanın, ilçenin önde gelen şahsiyet-

lerine sığınmak zorunda kalmıştır. Eğitim ve öğretimin bölgede yaygınlaşmamasının bir nedeni de feodal yapının halk üzerindeki olumsuz etkisidir. Doğu Bölgesi'nin kırsal alanlarında meydana gelen geri kalmışlığın sosyal yapısı şöyle sıralanmaktadır:

- Yoksulluk
- Şehirle bağlantıların kopuk olması.
- Hareketsizlik
- Okur yazarlık oranının düşük olması⁴⁰

Atatürk, bölgenin en önemli sorunlarından birinin ulaşım olduğunu söyleyerek konu ile ilgili olarak şunları söyler: ‘ Memleketin ücra köşelerinde sadece kolluk güçleri güvenliği sağlamak için yeterli olmaz. Bu durumda güvenliğin sağlanması için gerektiğinde askerlerin bölgeye süratle ulaşması sağlanmalıdır. Bu ulaşım sağlandığında ülke güvenli hâle gelir. Demir yolu ve yollar sayesinde memleketin her bölgesinde az bulunan veya hiç bulunmayan yiyecek, içecek, giyecek maddeleri ulaşım vasıtasıyla diğer bölgelere ulaştırılır. Böylece hem insanların mağduriyeti giderilir hem de ticaret hayatı canlanır. Halk, köylüler bana şu iki kelime ile ihtar ettiler: Yol, okul! Hatta yoldan söz ederken yol köylünün kanadıdır, demeleriyle her şeyden evvel ona önem verdikleri anlaşılıyor. Gerçekten, bütün ekonomi birinci kelimenin ve her şey ikinci kelimenin içindedir. ⁴¹

Atatürk, Diyarbakır, Malatya, Elazığ ve Dersim gezisinde, Doğu ve Güneydoğu ile ilgili izlenim ve düşüncelerini yanında bulunan Sabiha Gökçen'e şöyle ifade eder: “İnsan ömrü yapılacak işlerin azameti karşısında çok cüce kalıyor Gökçen. Geçtiğimiz yerlerde fabrikaları görmek istiyorum, ekilmiş tarlalar, düzgün yollar, elektrikle donanmış köyler, küçük fakat canlı tertemiz sağlıklı insanların yaşayabileceği evler.

Büyük yemyeşil ormanlar görmek istiyorum. Gürbüz ço-

40 Orhan Türkdoğan, Doğu Anadolu'nun Yapısı, Ankara, 1987, s.127.

41 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.I, s.112

cukların, iyi giyimli çocukların, yüzleri sararmamalı, dalakları şiş olmayan çocukların okuduğu okullar görmek istiyorum. İstanbul'da **ne medeniyet varsa, Ankara'ya da ne medeniyet getirmeğe çalışıyorsak, İzmir'i nasıl mamur kılıyorsak yurdumuzun her tarafını aynı medeniyete kavuşturalım istiyorum. Ve bunu çok ama çok yapmak istiyorum.** Dedim ya insan ömrü çok büyük işleri başarabilecek kadar uzun değil. Mamur olmalı Türkiye'nin her tarafı, müreffeh olmalı. Devletin yapamadığını, millet; milletin yapmadığını devlet yapmalı. Her şeyi yalnız devletten ya da her şeyi yalnız millettten beklemek doğru olmaz. Devlet ve millet ülke sorunlarını göğüslemede daima el ele olmalıdır. "Ben yapabildiğim kadarını yapayım, sonra ne olursa olsun" demek benim kitabımda yok. Geleceği, geleceğin Türkiye'si'ni, düşünmek görevim. Bir iş aldık üzerimize bir savaşın üstesinden geldik, şimdi ekonomik alanda savaş veriyoruz, daha da vereceğiz ... Bu heyecanı yaşatmak, bu heyecanın ürünlerini görmek lazım.⁴²

b. Atatürk'ün Doğu İcraatları

Atatürk, ekonomik kalkınma hamlesini halkın refahını çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak için yaptığını söyler:

"Az zamanda çok ve büyük işler yaptık. Fakat yaptıklarımızı asla kâfi görmüyoruz. Çünkü daha çok ve daha büyük işler yapmak mecburiyetinde ve azmindeyiz. Yurdumuzu dünyanın en mamur ve medeni memleketleri seviyesine çıkaracağız."⁴³

Atatürk, harap ve yıkık ülkeyi baştan sona kaldırmak için kalkınma hamlesi başlattı. Bu dönemde kalkınmanın programı şöyle açıklanmaktaydı:

- Herkese iş sağlanması.

42 Sabiha Gökçen, Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti, Hazırlayan Oktay Verel, İstanbul, 1982, s.121.

43 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C: II, s.275, 276.

- Hızlı ekonomik kalkınma.
- İhracatın elverdiği kadar ithalat yapılması.
- Kişiler arasındaki büyük gelir farklarının giderilmesi (den-
geli gelir dağılımı).
- Enflasyonsuz kalkınma.
- Tüm bölgelerin kalkındırılması (bölgeler arası dengeli kal-
kınma).
- Özel girişimin geliştirilmesi.
- Hızlı teknolojik gelişme için yabancı sermaye ile işbirliği
yapılması.

Atatürk'ün ekonomik politikası da dünyanın kalkınmakta olan ülkelere örnek teşkil edecek özellikler taşımaktaydı.⁴⁴

Atatürk, halkın sağlığını, güvenliğini, ulaşımını, refahını te-
min etmekle görevli olduğunun önemi üzerinde durur:

- Memleketin içindeki asayiş ve adaleti devam ettirmek,
- Dış siyaset ve diğer münasebetleri iyi idare etmek,
- Yollar, demir yolları, bayındırlık işleri,
- Sağlık işleri,
- Sosyal güvenlik işleri,

Atatürk, kalkınma hamlesinin ülkenin her tarafına yayıldığını belirterek, tüm vatandaşların huzur ve güven içinde çalıştıklarını belirtir:

“Ülkenin en uzak köşelerinde bile halkın huzuru ve güvenliği öylesine sağlanmıştır ki bunu geçmişin en sakin dönemleriyle karşılaştırmak bile yersiz olur. Herkes güven içinde tarlasında çalışmakta ya da zanaatını yürüttüğü yerde işin başındadır. Bu insanlar çalışmalarının sonuçlarından yararlanabileceklerinden emin ve bunların ellerinden zorla alınamayacağının güveni içindedirler. Ekonomi, eğitim, sosyal yardım konularında şim-

44 Mustafa Aysan, Atatürk'ün Ekonomi Politikası, İstanbul, 2000, s. 41-42.

diden somut sonuçlar alınmıştır. Daha önceden var olan tarım okullarına Bursa'da, Balıkesir'de İzmir'de, Adana'da, Erzincan'da beş yenisi eklenmiştir. Savaşın ve değişmelerin işlemez hâle getirdiği Ziraat Bankaları yeniden çalışır hâle getirilmiş ve birçok yerde şubeler açılarak halkın yardımına koşulmuştur. Pek çok sığınak ve göçmen refahları yönünden uygun yerlere gönderilerek yerleştirilmiştir. Bu işin daha çok yürütülmesi için özel yardım bankaları kurulmak üzeredir.

Köylülere önemli düzeyde iki buçuk milyon liralık tarım aletleri dağıtılmıştır ve dağıtım sürdürülmektedir. Ayrıca köylülere tarım araç, gereçleri vermek, gerektiğinde bunları onarmak amacıyla sermayesinin yüzde 70'ine katıldığımız bir şirketle anlaşma yapılmak üzeredir. Bu anlaşma çiftçileri çok memnun edecek ve onların yararına olacaktır.⁴⁵

Cumhuriyet'in kurulması ile birlikte sanayi alanında kalkınma hamlesi yapılmaya başlandı. Gelişmenin sağlanması için ilk olarak 1923'de İktisat Kongresi toplandı. Ülkenin her tarafından gelen temsilcilerle memleket sorunları ele alınarak çözüm yolları ortaya konuldu. Bu çözüm yollarındaki kararların çoğu ziraatla uğraşanları ilgilendiriyordu. Çünkü nüfusumuzun % 72,3'ü köylerde yaşıyordu.⁴⁶

Kalkınmanın gerçekleştirilmesi için alınması gereken tedbirler şunlardır:

- Sanayinin teşvik edilmesi.
- Sanayi için gerekli eleman yetiştirecek teknik okullar açılması.
- Sanayi odalarının kurulması.
- Aşar Vergisi'nin kaldırılması.

45 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II, s.54-62/16. 01.1923 İzmir'de İstanbul gazetecileriyle görüşmesi; Yrd. Doç. Dr. Ahmet Emin Yalman, Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi (1919-1922); Ankara, 1998, s.187.

46 Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri, 1921-1938, Hazırlayan, Özel Şahingiray, Ankara, 1955, s.255.

- Tütün ekimi ve ticaretinin serbest bırakılması.
- Gezegen (Göçebe) aşiretlerin yerleştirilmesi.
- Yüksek öğrenim görenlerin bir süre köylere gönderilmesi.
- Yol vergisi gelirinin şose yapımına harcanması.
- Göllerde balık üretilmesi.⁴⁷

Atatürk, Doğu'nun yoksulluğunu yakından görüp yaşayarak, bölgede kalkınma politikası başlatmıştır. Demir yolları, köprüler, fabrikalar, Atatürk'ün döneminde yapılmaya başlanmıştır. Atatürk, yurt gezileri esnasında karşılaştığı sıkıntılardan çok etkilendir ve Hasan Rıza Soyak'a şunları söyler: "Bunaliyorum çocuk, büyük ıstırap içinde bunaliyorum! Görüyorsun ya, her gittiğimiz yerde mütemadiyen dert şikâyet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddi ve manevi perişanlık içinde."⁴⁸

Atatürk'ün bölgedeki geri kalmışlığı ortadan kaldırmak için yaptığı yatırımlardan bazıları şöyledir:

01/04/1924 Diyarbakır-Ergani Madeni'nin Devlet tarafından İşletilmesi hakkında kanun TBMM'de kabul edildi.

17/02/1925 Aşar Vergisi'nin Kaldırılmasına ilişkin Kanun TBMM'de kabul edildi.

01/03/1925 Tütün Rejisi'nin Fransızlardan Alınmasına İlişkin Kanun TBMM'de kabul edildi.

02/06/1929 Yol ve Köprüler Yapımına İlişkin Kanun TBMM'de kabul edildi.

09/06/1930 Tütün Tekeli Hakkında Kanun TBMM'de kabul edildi.

01/02/1932 Ankara'da Birinci Tütün Kongresi toplandı.

05/04/1934 Diyarbakır-Siirt yolunda Pasur Köprüsü açıldı.

02/07/1934/ Fevzipaşa-Diyarbakır demir yolu tamamlandı.

47 Levent Aksu, 'Atatürk'ün Devletçilik İlkesi Politikası', Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 158, 2005, s.78-79.

48 Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hatıralar, İstanbul, 1973, C. II, s. 405.

30/06/1934 Demir yolu Elazığ'a ulaştı.

10/08/1934 Yolçatı-Elazığ demir yolu hattı işletmeye açıldı.

24/04/1935 Adıyaman Göksun Köprüsü açıldı.

15/10/1935 Munzur Suyu köprüsü açıldı.

18/05/1936 Erzurum-Sivas demir yolu hattının temeli atıldı.

02/09/1935'de Keban Maden Köprüsü açıldı.

01/11/1936 Yazıhan- Hekimhan demir yolu hattı işletmeye açıldı.

25/05/1937 Malatya Bez fabrikası'nın temeli atıldı.

07/06/1937 Hekimhan- Çetin demir yolu hattı işletmeye açıldı.

01/07/1937 İslahiye demir yolu hattı işletmeye açıldı.

7/11/1937 Atatürk Tunceli'de Singeç Köprüsü'nü açtı.

16/11/1937 Diyarbakır-Cizre demir yolu hattının temeli atıldı.

08/10/1938 Ankara-Erzurum demir yolu hattı Erzincan'a ulaştı.⁴⁹

c. Ulaşım ve Demiryollarının Bölge

Kalkınmasına Etkisi

Demiryollarının hudutlara kadar ulaşması iç ve dış güvenlik açısından büyük bir önem taşımaktaydı. Atatürk gittiği her yerde ve her ortamda demir yollarının kalkınmanın temelini oluşturduğunu belirtir:

“Demiryolu ve yol ihtiyacı memleketin bütün gereksinimlerinin o kadar başında kendisini hissettirmektedir ki hiçbir hayal ve teori peşinde aldanmaksızın memleketin kaynakları ve evladıyla işe devam etmek kesinlikle çok gereklidir. Memleket evladı-

49 Yrd. Doç. Dr. Murat Koraltürk, Cumhuriyet Dönemi İktisadî Kronolojisi (1923-2002) Türkler Ansiklopedisi, C:XV, s.565-568.

nın ortaklaşa arzu ve inancının böyle olduğunu kendim yakından öğrendim. Milletimizin uygarlık yolunda gelişmesi için bütün devlet kuruluşlarında öngördüğümüz maddi ve manevi bütün önlemler, ancak demiryolları ve yollarla gerçek sonuçlarını verebilir. Uygarlığın bugünkü araçlarını, hatta bugünkü fikir sistemini demiryolu dışında yayabilmek güçtür. Demiryolu refah ve bayındırlık yoludur.

Memleketimizi demiryolları ile ve üzerinde otomobiller çalışır düzenli yollarla ağ hâline getirmek zorunluluğundayız. Çünkü Batı'nın ve dünyanın araçları bunlar oldukça, trenler oldukça bunlara karşı merkepler ve kağnı ile doğal yollar üzerinde yarışa girişmenin imkânı yoktur. Yolsuzluk araçsızlık en önemli eksiğimizdir. Bunların temini çok gereklidir. Memlekette yol yoktur. Birçok yerlerde kağnı arabalar ile deveden başka taşıt aracı bulunmamaktadır. Mevcut demiryollarının nerede ve ne kadar az olduğunu söylemeye gereksizdir. Bütün bu işlerde Meclis'in ve elbette Hükûmet'in üzerine düşen çok büyük görevler vardır.”⁵⁰

Atatürk, yurdun kalkınması için demiryollarının yapımı ile ilgili olarak Meclis'i sürekli bilgilendirir: “Sayın Milletvekilleri; Demir yolları bir ülkeyi medeniyet ve refah nurlarıyla aydınlatan kutsal bir meşaledir. Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri, dikkatle, ısrarla üzerinde durduğumuz demiryolları inşaat politikası, hedeflerine ulaşmak için durmadan başarı ile uygulanmaktadır.

Doğu ve güneyde, Sivas, Diyarbakır gibi büyük merkezlere ulaşan hatlar, geçen yıl içinde Sivas-Malatya hattı ile birbirine bağlanmıştır. Zonguldak'a varmış olan hat bile bu zengin kömür havzasını, iç vatana (İç Anadolu'ya) bağlamış bulunmaktadır.

Sivas'tan sonra, Doğu'ya doğru uzayıp gitmekte olan hatta ilk durağı. Divrik'e varmıştır. Bu kol önümüzdeki yıl Erzincan'a ulaşmış olacaktır. Diyarbakır'dan Doğu'ya uzanacak hattın da döşenmesine başlanmıştır.

50 (21. 09. 1924 Özel Teşebbüsle Yapılan Samsun Çarşamba Demiryolu'nun Temel Atma Töreni)

Doğu demiryollarının satın alınmış olduğunu bilirsiniz. Güneyde Nusaybin'e giden hattın başka yurt içinde bütün demiryollarının idare ve işletmeleri, Cumhuriyet hükûmetinin elindedir. Demiryolu inşaatımızın gelişmesi, İran transit yolunun gelişmesine ve motorize edilmesine de hizmet etmiştir.

Şose ve köprülerin inşaatı gelişmektedir. Demiryolu inşaat politikamızın uygulandığı yıllar içinde “78” köprü, geçişe açılmış bulunuyor. “23” köprü de inşa hâlinindedir. Bu köprülerin her biri başlı başına birer fen (teknolojik) ve sanat eseri olarak, yeni nesillere Cumhuriyet'in armağan ettiği abideler olacaktır. Demiryolu hatlarımızı iç bölgelere bağlayacak ve bu hatların bir an önce millî ekonomik kalkınmaya azami hizmetini sağlayacak olan kara yolu inşaatının önümüzdeki devrelerde yoğunlaştırılması ve bir plan dâhilinde yaygınlaştırılması lazımdır.⁵¹

II- BÖLGEYE YAPILAN DEMİRYOLLARI

Doğu ve Güneydoğu'da izlenen temel politikaların başında bölgenin ulaşım sorunu gelmektedir.

a. Sivas-Erzurum Hattı ile Malatya Bağlantı Hattının Yapımı

Yurdumuzun en değerli ve verimli ve her türlü gelişme ve yükselmeye elverişli bölgelerden biri olduğu halde Cumhuriyet dönemine kadar bakımsız kalarak layık olduğu bayındırlık ve ilerlemeye kavuşamayan Doğu illerimizi, mevcut demiryolları hatları ile hükûmet merkezine, Batı illerine, Samsun ve Mersin gibi önemli ihracat limanlarına bağlayarak bu bölgenin her suretle yükselmesine ve sonuç olarak günden güne artacak ve çıkış bulacak tahıl ve diğer ürünlerle halkın refahına hizmet edecek ve her kış kar fırtınaları ile geçilmez bir hâle gelen yüksek dağları ve diğer doğa engellerini aşacak, yurdun öteki yörelerinin bağlantı

51 Atatürk Söylev ve Demeçleri, C:I, s.394- 398.

ve ulaşımını güvenli bir biçimde sağlayacak, kısaca bu illere hayat ve mutluluk götürecek olan Sivas-Erzurum hattı ile Malatya'dan başlayıp teknik etütlerin vereceği sonuçlara göre bahsi geçen Sivas-Erzurum hattına uygun bir noktada kavuşacak ve bu suretle demiryolu şebekesini bir kat daha düzene koyacak, güney illerini de doğu ve kuzey illerine bağlayacak Malatya bağlantı hattı hükûmetçe uygun görülmüştür.

b. Elazığ Şube Hattının Yapımı

Fevzipaşa-Ergani demiryolu uğrak yerlerinin zorunlu olarak Elaziz merkezinden uzak bir noktadan geçmesi dolayısı ile Murat Çayı Vadisi gibi önemli ve verimli bir bölge ürünlerinin nakliyatı gereği gibi yapılmaması bu demiryolunun Sofular istasyonundan başlayarak Elaziz'de son bulmak üzere 22 km. uzunluğunda ve normal genişlikte bir şube hattı yapımı Hükûmetçe uygun görülmüştür.

c. Fevzipaşa-Diyarbakır Hattı Yapımının

Tamamlanması

Fevzipaşa Diyarbakır demiryolunun 435. km'ye kadar olanı 1932'de, geri kalan bölümü ise 1934'te tamamlanmıştır. Ayrıca 1934'te Çobanbey-Nusaybin, Derbesiye-Mardin hatları da yapılmış olup Bağdat demiryolu kısımları tamamlanmıştır

Demiryolu, her şeyden önce hudutlara kadar ulaşmayı hedefliyor, iç ve dış güvenlik açısından demiryolu ile sağlanacak ulaşım büyük bir önem veriliyordu. Demiryolunun yapımı ile birlikte karayolu ile köprü yapımı da sürdürülüyordu.⁵²

III. BÖLGEDE YAPILAN BAYINDIRLIK ÇALIŞMALARI

Yıllarca ihmal edilen bölgenin imar edilmesi hem uzun za-

52 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II, s.247.

man almakta hem de büyük harcamaları gerektirmekteydi. Atatürk bu konuda şunları ifade eder: “Memleketi imar edeceğiz dediğimiz zaman ancak yapabileceğimiz şeyleri yapacağız. Yoksa bütün asırların ihmal ettiği memleketi birkaç senede cennete çevirmek hayalini takip edemeyiz.”⁵³

Cumhuriyet döneminde köprülerin, yolların su bentlerinin, barajların yapımı için girişimlerde bulunulup yatırımlar yapıldığını görmekteyiz. Biz su ve barajlarla ilgili konuları ilerleyen bölümlerde işleyeceğiz.

a. 1933- 1938 Yılları Arasında Bölge İllerine

Yapılan Yollar:

Bitlis:

Bitlis- Diyarbakır, Van- Bitlis- Muş yolları üzerindeki geçiş engelleri ortadan kaldırılmıştır.

Diyarbakır Yolu (1933-1938):

Vilayet sınırlarında 17 km patika, 192 km imalatsız tesviye, 100 km imalatlı tesviye, 279 km tamire muhtaç şose ve 95 km muntazam şose olmak üzere 684 km yol mevcuttur.

Malatya-Elazığ Yolu:

Bu yolun uzunluğu 24 km olup gideri de 306. 000 TL'dir.

Elazığ:

Kazalara(İlçelere) giden yollar yalnız yaz aylarında geçişe müsait durumdayken, gerekli çalışmalar neticesinde her mevsim geçişe uygun hale getirildi.

Hakkari:

Çölemik-Van yolu üzerinde çalışmalar yapıldı.

Kars:

Rize-Erzurum vilayetleri arasındaki Kars merkezi, Kağız-

53 TBMM-IV. Dönem,1931- 1935, C. I, Ankara, 1996, s.619.

man- Tuzluca- Iğdır- Arpaçay- Çıldır- Ardahan- Göle- Sarıkamış- Posof gibi kazalardan oluşan Kars Vilayetinin şose yolları gerek yapıları gerek bugünkü durumlarıyla vilayetin en önemli ve en belirgin özelliğini teşkil etmektedir.

Malatya:

50 km. Malatya- Elazığ yolu ile 108 km uzunluğundaki Malatya- Sivas yolu kış mevsiminde ulaşım açılmıştır. Bu yol Besni-Adıyaman-Kâhta ve Gölbaşı tren istasyonundan transit vaziyette olduğundan dolayı buna fazlaca önem verilerek 38 adet menfez, iki köprü ve 24 km. şose yapıldı.

Siirt:

En önemli yolu Diyarbakır- Garzan Bitlis yoludur. Bu yol Diyarbakır- Bitlis- Muş- Van-Hakkari ve Ağrı illerine bağladığı için gerekli çalışmalar yapılmıştır.⁵⁴

b. Bölgeye Yapılan Köprüler

Garzan Köprüsü:

Siirt-Diyarbakır yolu üzerinde yapılan köprü inşaatı 1923'te başlandı, 1924'te tamamlandı.⁵⁵

Munzur Suyu Köprüsü:

Dersim ve çevresi dağlık bir alana sahip olduğundan dolayı ulaşım güçlüğüle sağlanmaktaydı. Dar yollarda gidiş gelişler oldukça sıkıntılıydı. Otomobil yalnız Hozat'a gitmekteydi. Munzur Suyu Köprüsü 15 Eylül 1935'te açılışı yapıldı.⁵⁶

Pusur Köprüsü

Diyarbakır- Siirt yolu üzerinde ve Siirt'ten 18 km. uzaklıktaki Pusur suyu üstünde yapılan köprü 5 Nisan 1934'te tamamlandı.⁵⁷

54 Bayındırlık İşleri Dergisi, 1935, no: V- VI, s.253 -256.

55 Bayındırlık İşleri Dergisi, No: I, 1935, s. 2.

56 Bayındırlık İşleri Dergisi, No: VIII, 1935, s. 38.

57 Bayındırlık İşleri Dergisi No: V, 1934, s.302.

Keban Maden Köprüsü:

Elazığ- Keban Madeni yolunun 55. km de Fırat nehri üzerindedir. Köprü en büyük nehrin üzerindeki geçit olması nedeniyle oldukça önemlidir. Köprü 2 Eylül 1935'te açılmıştır.⁵⁸

Göksun Köprüsü

Adıyaman, Kâhta, Pötürge'yi Gölbaşı istasyonuna bağlayan güzergâhta Göksu Irmağı üzerine inşa edilmiştir. Üç ilçeyi yurdun diğer kısımlarına bağlaması nedeniyle önemlidir. Köprü'nün yapımına 10 Ağustos 1933'te başlanılmış, 24 Nisan 1935'te de tamamlanmıştır. Köprü'nün uzunluğu 112,40 metredir. Bedeli ise 44.831,50 TL'dir.⁵⁹

Singeç Köprüsü

Atatürk'ün 7 Kasım 1937'de son açtığı bayındırlık eseri, Tunceli'deki Singeç Köprüsü'dür. Bu adın mazideki hikâyesi şöyledir: Asırlarca, Munzur suyundan geçenler sinerek geçtikleri için bu isim verilmişti. Böylesine kaygıların kalmamış olmasına rağmen huzur ve güvenliğin nasıl nimet olduğunu anlatmak için ismin yerinde kalmasını Atatürk tercih etmişti. Singeç Köprüsü; Elazığ-Hozat yolunda 36 metre açıklığında betonarme kemer şeklindedir. Tunceli bölgesinin ilk önemli eseridir. Köprü 29.419 liraya mal olmuştur.⁶⁰

58 15. Yılda Bayındırlık İşleri Dergisi, No. V, 1935, s. 331.

59 Bayındırlık İşleri Dergisi, 1933, No:V, s.308.

60 Bayındırlık İşleri Dergisi, 1937, No: V, s.337; Cemal KUTAY, Ardında Kalanlar, İstanbul, 1988, s.177.

V. BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE BÖLGE SANAYİSİNE GENEL BAKIŞ

Cumhuriyet'in ilk on yılında sanayi gelişmenin sağlanması için 1923 İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda önlemler alındı. Alınan önlemlerden en önemlileri Sanayi ve Maden Bankası'nın kurulmasıydı. (1925) ve Sanayi Teşvik Yasası'nın "1927" de çıkarılmasıdır. Bunlara ek olarak dış satıma yönelecek sanayilerin dış alım girdilerinin vergiden bağışlanması, esnaf ve sanatkârların örgütlenmesiyle ilgili yeni düzenlemeler sayılabilir.⁶¹

1- Türkiye'de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları

Yurdumuz, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte kalkınma ve sanayileşme sürecine girmiştir. Bir yandan ekonomik gelişme gerçekleştirilmeye çalışılırken, diğer yandan ekonomide yapı değişikliğine gidilerek sanayileşmeye çalışılmıştır.

1930'ların ekonomik ve sosyal şartları; ekonomik, kurumsal,

61 Ersal Yavi, age. s.78.

teknolojik ve bölgeler arası dengelerin sağlanması için devlet teşebbüslerinin kurulmasını gerektirmekteydi. O günlerde büyük, modern işletmelerin, kapital yoğun endüstrilerin kurulması için (demir-çelik, kâğıt, kimya vs. gibi sanayiler) gerekli sermayeyi, kısa sürede sağlayabilecek tek kaynak devlettir.

1934 yılında yürürlüğe konulan “Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı” ile devlet, kaynakların dağılımına doğrudan doğruya müdahaleye karar vermiştir. Amaç, bölgeler arası dengesizlikleri azaltabilmek için İstanbul ve İzmir dışında, sanayi tesislerin Anadolu’ya yayılması idi. 1930-1950 yılları arasında uygulanan devletçilik politikası çerçevesinde, önemli kamu yatırımları batıdan İç Anadolu’ya kaydırılmış; hatta yer seçimi kararlarında ekonomik etkenler dışında, stratejik nedenlerle sınai kuruluşlara gidilmiştir. Devlet, bölgeler arası ekonomik, dengenin sağlanması amacı ile 1934 yılında ‘Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’ ile devlet, kaynaklarının dağılımına doğrudan müdahaleye karar vermiştir. Amaç İstanbul ve İzmir dışında, sanayi tesislerinin Anadolu’ya yayılmasıydı. Bu girişimler sonucunda yatırımların bir kısmı Anadolu’da gerçekleştirildi.⁶²

Ülkemiz bölgeleri, coğrafi faktörler ve doğal kaynaklar, insan unsuru, sanayileşmiş ülkeler yakınlık ve bunlarla olan, ilişkiler de farklı gelişme olanaklarına sahiptir. Kalkınmanın daha dengeli bir düzeyde gerçekleşmesi ve devam etmesi için ekonomik ve sosyal birtakım politika tedbirlerine başvurulması bir anlamda zorunludur. Bilindiği gibi, planlı kalkınmada temel hedef, ekonomik büyüme ve gelişmeyi gerçekleştirmek olduğu kadar refahın kişiler ve bölgeler arasında dengeli ve adil dağılımının sağlanmasıdır. 1933-1938 yılları arasında uygulanmaya başlatılan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nda, sanayi itici sektör olarak ele alınarak, sanayinin yurt sathına yayılması ilke olarak benimsenmiştir. Bunun yanı sıra sanayilerin İstanbul ve İzmir dışına kaydırılması

62 Hasan Dinç, Atatürk Sempozyumu, Van- Hakkâri, 11-12 Ocak, 1985.

programlanmıştır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri bundan nasibini almamışlardır.⁶³

2. Türkiye’de Bölgesel Dengesizliğe Ait Çalışmalar

Cumhuriyet’in ilk yıllarında ortaya çıkan sanayileşme çabalarına paralel olarak, 1923 yılında İzmit İktisat Kongresi toplanmış, 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu kabul edilmiş ve yine 1927 yılında Türkiye’nin genel sanayi sayımı yapılmıştır.

Cumhuriyet öncesinde ülkede, endüstriyel faaliyetlerin kendiliğinden büyüme kutupları meydana getirir biçimde yöresel nitelik taşıdığı görülmektedir. Böylece endüstriyel faaliyetlerin İstanbul’da yoğunlaşmasının Cumhuriyet’ten önce başlamış olduğu ortaya çıkmaktadır.⁶⁴

Ülkenin sanayileşmesi ile bölgeler arası gelişmeler bütün bölgeler payını alacaktır. Batı ve Güney Anadolu’daki sanayileşmenin etkileri diğer bütün bölgelerde duyulacaktır. Bu durum bölgeler arası ekonomik ve sosyal ilişkilerinin birbirlerine etkilerini de hızlandıracaktır. Burada alınacak tedbirler, bölge sanayilerinin birbirine etkilerini artıracak ve böylece sanayinin bütün bölgelere yaygınlaşmasına hizmet edecektir. Ancak az gelişmiş bölgelerde belirli bir sanayi temelinin oluşturulması da zorunlu görülmektedir. Bu sebeple bu gibi bölgelerde sanayinin gerektiği nispette desteklenmesi gerekmektedir.

63 İzgi, Recep, Bölgesel Dengesizlik ve Sanayinin Yaygınlaştırılması, Ankara 1979, s.20.

64 Afet, İnan, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Plânı, Ankara, 1972, s.29.

3. 1927 Sayımına Göre Sanayi İşletmeleri ve Bölgenin Nüfusu

1927 Yılında Doğu ve Güneydoğu Anadolu İllerindeki Nüfus

Bitlis:	90.631
Diyarbakır:	194.316
Elazığ:	213.777
Erzincan:	132.325
Erzurum:	270.426
Gaziantep:	215.762
Hakkâri:	24.980
Kars:	204.846
Malatya:	306.882
Mardin:	183.471
Siirt:	102.433
Urfa:	203.595
Van:	75.329

Nüfus yoğunluğu en yüksek il: **Malatya, Erzurum, Elazığ Gaziantep, Kars, Urfa'dır. Nüfusu az olan iller ise Hakkari, Van ve Bitlis'tir.**⁶⁵

65 DİE. 1927 Nüfus Sayımı.

1927 Sayımına Göre Bölgenin Sanayi Durumu

İller	4 Kişiden Fazla	4 Kişiden Az	Toplam
	Çalışanı olan İşletme Sayısı	Çalışanı olan İşletme Sayısı	
Malatya	146	893	1.039
Mardin	449	432	881
Erzurum	154	726	880
Urfa	120	737	857
Diyarbakır	238	435	773
Elazığ	110	477	587
Siirt	43	276	319
Kars	28	171	314
Bitlis	22	141	163
Van	10	70	80
Bölge Toplamı	1.393	4.631	6.124

1927 Sanayi sayımına göre Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde en fazla iş yerine sahip illerin başında Mardin, Diyarbakır ve Erzurum bulunmaktadır. Van ve Kars illeri ise iş yeri sayısı yönünden geri sıralarda yer aldığını görmekteyiz.

4. Bölgenin Sanayideki En Önemli İli Elazığ (1923-1938)

Cumhuriyet kurulduktan sonra ticaret ve sanayide ilerlemeler görülür. Bu çalışmaların iyi yürütülebilmesi için Ticaret Borsaları ile Ticaret ve Sanayi Odaları yeniden yapılandırılmıştır. Elazığ ilinin gerek yer altı zenginlikleri gerekse yerleşim alanının merkezi bir yerde olmasıyla bu dönemde cazibe merkezi hâline gelmiştir. Doğu Anadolu'da özellikle Elazığ'da ticaret ve sanayi alanında organize yapılmıştır. Elazığ'ın, 1923-1938 yılları arasın-

daki gelişmeler diğer illere örnek olmuştur. Elazığ ilinin ticareti, limanlardan uzak olması, düzgün yollarının bulunmaması ve mesafelerin pek uzak olması yüzünden, uzun süre sönük kalmıştır.

Dolayısı ile 1923-1938 yılları arasında Elazığ ilinin ticari hayatı, İstanbul'a ve bir miktar da çevre illere gönderilen mallar ile çeşitli illerden getirilen çok gerekli mallardan ibarettir. Bu durum ise devrin şartları içerisinde normal karşılanmalıdır. Zira adı geçen dönem içerisinde, Elazığ ilinin başlıca ürünlerini tarım ve hayvancılığa dayanan ürünler oluşturmuştur. Elazığ ili düzenli yollara kavuşunca ihracatı da paralel olarak artmış ve bu dönemde de başlıca ihracat maddelerini yine tarıma dayalı ürünler oluşturmuştur. Özellikle tereyağı, ipek, koza, işlenmiş deri, bal, kil, balmumu, pamuk, buğday, arpa, mısır, susam, ceviz, badem vb.⁶⁶

Elazığ'da sanayi ürünleri olarak dericilik oldukça gelişmiş, un fabrikaları faaliyete başlamış olup çeşitli illere de un ihraç edilmiştir. Demiryolu Elazığ'a geldikten sonra ise burada ipek çekme fabrikası kurulmuştur. Kara ve demiryolu şebekelerinin gelişmesi, Elazığ'ın ticari ve ekonomik bakımından ilerlemesini sağlamıştır.

66 İbrahim Yılmazçelik, 'Cumhuriyet Sonrası Elazığ'da Tarım- Ticaret ve Sanayi (1923-1938), Fırat Üniversitesi Dergisi, C.III, Sayı: I,1989, s.235-262.

VI. BÖLÜM

DOĞUDA TOPRAK REFORMU

I. Atatürk'ün Köylüye ve Tarıma Verdiği Değer:

Atatürk, kalkınmanın temelinde tarımın olduğunu gittiği her yerde vurgular. Bu konuda köylünün, emeğinin karşılığını almasını ifade eder. Gerçek emek sahibinin köylü olduğunu açıklar:

“Türkiye’nin sahibi ve efendisi kimdir? Bunun yanıtını hemen ve birlikte verelim: Türkiye’nin gerçek sahibi ve efendisi köylüdür. Öyleyse herkesten daha çok refah, mutluluk ve varlığı hak eden, ona layık olan köylüdür. O nedenle TBMM hükûmetinin iktisadi siyaseti bu temel amaca yöneliktir. Efendiler diyebilirim ki bugünkü felaket ve sefaletin tek nedeni bu gerçek karşısındaki aymazlığımızdır. Gerçekten yedi yüzyıldan beri dünyanın dört bir yanına göndererek kanlarını akıttığımız ve yedi yüzyıldan beri emeklerini ellerinden alıp boşa harcadığımız buna karşılık hep horladığımız ve küçük gördüğümüz, bunca özverisine ve bağışlarına karşı nankörlük, küstahlık, zorbalık ettiğimiz uşak durumuna düşürmek istediğimiz bu gerçek sahibin önünde bugün utanarak gerçek tavrımızı takınalım ve saygı duruşuna geçelim.

Efendiler, ulusumuz çiftçidir. Ulusun çiftçilik alanındaki çalışmaların çağdaş iktisadi önlemlerle en verimli hâle getirmeliyiz. Köylünün çalışmalarının verimi ve sonuçlarını onun çıkarları açısından en yüksek düzeye çıkarmak iktisadî siyasetimizin temel ilkesidir. O nedenden dolayı bir yandan çiftçinin çalışmalarını arttıracak ve yararlı hâle getirecek bilgi ve araçları fenni gereçlerin kullanılmasını ve yaygınlaşmasını sağlamak, öte yandan da onun çabalarının da sonuçlarından en fazla yararı elde edebilmek için iktisadi önlemleri almak gerekir.

Şimdiye kadar var olan yolsuzlukların, çağdaş ulaşım araçlarının yokluğundan doğan durumların mal değişimi yöntemlerinin çiftçi aleyhine oluşunun, yasaların çiftçiyi kollamasının önüne geçilmelidir.⁶⁷

Atatürk fırsat buldukça halkın sıkıntılarını yerinde tespit etmek amacı ile zaman zaman halkın arasına katılırdı. 1936 yılında yaveri Nuri Conker'i de yanına alıp Çankaya'dan yola koyulur. Bir süre yol aldıktan sonra çift süren bir köylüye rastlar. Köylünün yanına gider. Çiftin bir yanında öküz, bir yanında da merkep vardır. Atatürk, köylü ile konuşmaya başlar. Köylü onu tanımamıştır. Atatürk, çifte öküz yerine neden merkebi koştüğünü sorar. Köylü, öküzünün vergi memurları tarafından satıldığını söyler. Atatürk bu konuyu ilgili yetkililere neden şikâyet etmediğini sorar. Köylü derdini kaymakama, valiye, başvekile anlatmanın zor olacağını söyler.

Atatürk, köylünün yanından ayrıldıktan sonra yaverine, İstanbul valisini, başvekili ve bakanları köşke çağırmasını emri verir. Ayrıca yolda karşılaştıkları köylü Halil'in de köşkte hazır olmasını söyler. Yaver Nuri Conker, köylü Halil'i ikna ederek köşke gelmesini sağlar. Devletin üst düzey yöneticileri köşkte Atatürk'ün sofrasındadırlar. Atatürk sofrada bulunanlara: “Birazdan efendimiz gelecek.” Diye uyarır.

67 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; C:I-s.219/1.3.1922/TBMM'nin I.Dönem, III. Yılının Açılışı.

Herkes şaşırır ve efendilerini merak ederler. Atatürk yaverine dönerek efendilerinin sofraya buyurması talimatını verir.

Atatürk köylü Halil'i yanındakilere tanıtır ve daha önce konuştuklarını tekrar ettirir. Köylü Halil yemekten sonra köşkten ayrılır. Atatürk yanında bulunan, başvekile, bakanlara, valiye şunları söyler: "Biz Cumhuriyeti süs olsun diye kurmadık. Hükûmetimizin halkın içinde, halk ile bütünleşmesi için kurduk. Görülüyor ki partimiz halktan uzaklaşmıştır."⁶⁸

Atatürk Tarsus'ta çiftçilere sohbeti sırasında ise çiftçilere şöyle seslenmiştir: "...Hepiniz bilirsiniz. Ulusun çoğunluğu sizlersiniz ve yine hepiniz bilirsiniz ki ülkemiz şu iki şeyin vatanıdır: Biri çiftçi, öbürü asker. Biz çok iyi çiftçi ve çok iyi asker yetiştiren bir ulusuz. İyi asker yetiştirdik, çünkü o topraklara göz koyan düşmanlar fazladır. O toprakları sürenler, o toprakları koruyanlar hep sizlersiniz. Bundan sonra da daha iyi çiftçi ve daha iyi asker olacağız. Ama bundan sonra asker oluşumuz artık eskisi gibi başkalarının hırsı, şanı ve ünü, keyfi için değil, yalnız ve yalnız bu aziz topraklarımızı korumak içindir."⁶⁹

Atatürk ile bir köylü arasında geçen şu konuşma da Türk köylüsünün durumunu ve beklentisini ortaya koymaktadır:

Atatürk: Hükûmetin Ankara'ya gelmesinden memnun musun ?

Köylü: "Evet" dedi.

- Niçin?

- Eşeğin sırtına ne koysam, tavuk, bulgur yahut çalı, Ankara'ya gidince hepsi para oluyor.

- Yalnız bunun için mi memnunsun?

Bir şey demedi. Ben iyi anlatmak istedim. Bugünkü hükûmetin vergi memuru, jandarması, mahkemesi ve diğer adamlarıyla senin için eskisinden daha iyi midir? Daha kötü müdür?

68 Vecdet Erkin, age, s.129.

69 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri: c.II- s.130-131/ 18. 3.1923.

Köylü bana din kitaplarına mahsus bir veciz lisanla şu cevabı verdi:

- Bize paşalar “Ver!” dediler, verdik. “Öl!” dediler, öldük. Bunlar da gitti, gitti yerine siz geldiniz. Siz de “Ver!” dediniz, verdik. “Öl!” dediniz, öldük. Şimdi merakla bekliyoruz. Bize ne zaman “Al!” diyeceksiniz.”⁷⁰

II. Toprak Reformu Bölge İçin Neden Gereklidir?

Toprak reformunda insan toprak ilişkilerinin düzenlenip topraksız köylüye, mülkiyet hakkı tanınmasıdır. Toprak Reformu ile ilgili olarak 14. 6. 1934’de yapılan Meclis görüşmesinde konu ile ilgili gerekçe **Atatürk tarafından şu şekilde ifade edilir:**

“Şarkta geniş çiftlikler ve bu çiftliklerde serf gibi yaşayan topraksız ve fakat toprağa bağlı birçok insan vardır. Ancak aynı vaziyette çiftliklere ve insanlara Anadolu’nun diğer birçok yerinde de tesadüf olunmaktadır. Şarkta bu topraksız ve fakat ve toprağa bağlı insanları bu bağdan kurtarıp toprağa sahip kılmak ne kadar lazımsa garpta da aynı vasıftaki bu insanları aynı surette bu kurtarmak aynı derecede ve belki daha şiddetle lazım ve zaruridir. “

Atatürk toprak reformu ile ilgili olarak yaptığı diğer bir konuşmada başka konulara dikkat çekmiştir: “Toprak yasasının bir sonuca eriştirilmesi TBMM’nin üstün çabalarından beklerim. Her Türk çiftçi ailesinin geçineceği ve çalışacağı toprağa sahip olması kesinkes lazımdır. Vatanın sağlam temeli ve bayındırlığı bu ilkeye dayalıdır. Bundan başka büyük toprakların çağdaş araçlarla işlenerek ülke için daha fazla üretim alınmasını teşvik etmek isteriz.”⁷¹

Atatürk, toprak reformu üzerinde durarak, topraksız köylüye

70 Mehmet Kaplan ve Diğerleri, Atatürk Devri Fikir Hayatı, C:I, Ankara, ,1981, s.78.

71 Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri: C:I – s. 374/ 1. 11. 1936 / TBMM V. Dönme II. Yılı Açılışı.

toprak verilmesini 1 Kasım 1937 tarihinde, TBMM'yi açış konuşmasında, konu ile ilgili düşüncelerini şöyle ortaya koyar: "Millî ekonominin temeli ziraattir. Bunun içindir ki ziraatte kalkınmaya büyük önem vermekteyiz. Köylere kadar yayılacak programlı ve pratik çalışmalar, bu maksada erişmeyi kolaylaştıracaktır. Fakat bu hayati işi isabetle amacına ulaştırabilmek için, ilk önce, ciddi etütlere dayalı bir ziraat siyaseti tespit etmek ve onun için de her köylünün ve bütün vatandaşların kolayca kavrayabileceği ve se-verek tatbik edebileceği bir ziraat siyaseti kurmak lazımdır. Bu si-yaset ve rejimde, önemli yer alabilecek başlıca noktalar şunlardır:

Bir defa memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bun-dan daha önemli olanı ise bir çiftçi ailesini geçindirebilen topra-ğın hiçbir sebep ve suretle bölünmez bir mahiyet alması.

Büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi ge-nişliği arazinin bulunduğu memleket bölgelerinin nüfus kesafeti-ne ve toprak verim derecesine göre sınırlamak lazımdır...

III. Atatürk Toprak Reformunda Başarılı oldu mu?

İsmet İnönü 1973 yılında Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nde toprak reformu ile ilgili olarak yaptığı konuşma-da şu görüşlere yer verir: "Ziraatte mühim bir şeyi yapamadık. Toprak reformundan söz edeceğim. Toprak reformunu yapama-dık. Toprak reformu özel şeylere, menfaatlara dokunan bir şey-dir. Büyük ölçüde siyaset müessir olmuştur." İnönü hem Atatürk döneminde hem de kendi döneminde toprak reformunun yapıl-mamasının nedeni toplum yapısından kaynaklanan sınırlamalar olmuştur. Açık bir ifadeyle belirtecek olursak Doğu'daki feodal yapı toprak reformuna engel olmuştur.

Atatürk, toprağı işleyen çiftçilerin işledikleri toprağın sahibi olabilmeleri için, mülkiyet hakkına sahip olmaları gereği üzerin-de durur. Bu görüşler **1937 Celal Bayar** hükûmeti döneminde de dile getirilir.

Cumhuriyet'in kurulmasından itibaren, özellikle 1930'lu yıllardan sonra toprak reformu için girişimlerde bulunulmuştur. Toplum yapısından kaynaklanan nedenlerden dolayı toprak reformu istenilen ölçüde gerçekleşmemiştir.

Atatürk, topraksız köylüye, toprak vermek amacı ile büyük çabalar gösterdi. Ancak istenilen sonucu elde etmek mümkün olmadı. Büyük çiftçilerin, nasıl toprak sahibi olduklarını, **İsmail Cem; Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi** adlı kitabında konu ile ilgili olarak şunları belirtir: "...Tarım kesimindeki geleneksel sömürü güçlenerek devam etmektedir. Ziraat Bankası kredilerinin sağladığı elverişli koşullar, büyük çiftçiye ve ağaya toprağını genişletmek imkânı vermiştir. Bu kimseler için makine almak-tansa ucuza toprak kapatıp ucuz ırgat çalıştırmak, o dönem için kârlı gözükmüştür. Tarımdaki gelişme orta ve fakir köylüye bir şey sağlamamış, bilakis yoksulluğunu perçinlemişti. Bu dönemin belki tek olumlu davranışı Aşar Vergisi'nin 1925'te kalkmasıdır ki bundan da asıl yararlanan zengin çiftçiler olmuştur. 1927 ve 1929 yıllarında topraksız köylüye hazine arazisinin verilmesi yolunda kanunlar çıkmışsa da denemeler sınırlı kalmış, toprak reformu konusunda devletçi aydınların zaman zaman gösterdikleri çabalar yönetimin üst kademeleri tarafından önlenmiştir. Daha çok muhacirlerin yararlandığı topraklandırma uygulamasını ise Atatürk döneminin iyi niyetli davranışları arasında gerekir."⁷²

IV. Aşiret Reisleri 1934'te İstanbul'daki Kürtlerden Neden Vergi Aldı?

Cumhuriyet döneminde Erzincan Valiliği yapmış olan **Ali Kemal Bey**, Doğu ve Güneydoğu'daki toprak ağalarını ve bu ağaların köylülere karşı tavrını şöyle ifade eder: "...Arazinin ekilebilecek kısımları, hemen umumiyetle beylerin, ağaların, aşiret reislerinin eline geçmiş olduğu için halk ekseriyetle ne bir eve ne

72 İsmail Cem, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, İstanbul, 1989, s.104.
112

de bir parça toprağa maliktir. Ağanın, beyin, aşiret reisinin mezra denilen arazisinde birer in tarzında yaptırmış olduğu kulübeye maraba namı ile sığınır. Bütün mülkü, altına serdiği bir çul, kırık bir testi, birkaç odun parçasıdır. Kursağına yufkadan ve katıktan başka bir şey girmez. Üstü başı lime limedir. Çıplak, aç ve haristir.”⁷³

Yıllar önce Doğu ve Güneydoğu bölgesinde insanların kendi iradesi ile yaşamakta zorluk çektiğini kaynakları ile tespit ettik. Bunun en büyük nedeni feodal yapının ağırlığını ve gücünü her yerde göstermesiydi. **1934 yılında İsmail Hüsrev** tarafından hazırlanan ‘**Türkiye Köy İktisadiyatı**’ adlı kitapta yer alan şu bilgiler halkın içinde bulunduğu sosyal yaşamın ibret verici bir manzarasını ortaya koymaktadır:

“Ağa, şark vilayetlerinden Türkiye’nin diğer köşelerine kadar tevâbii üzerinde beylik hukukunu muhafaza etmekte ve kullanmaktadır. Dersim’de 230 köye hükmetmiş olan Seyit Rıza’nın maliye nazırı her sene İstanbul’a giderek Kürtlerden cizye topladığını orada bulunmuş kimseler söylemektedirler. Bu cizye tediye olunmadığı takdirde Kürt’ün memleketteki ailesi, rahatını kaybeder. Bey tarafından daimi tazyiklere maruz kalır. İsyandan evvel bazı yerlerde aşiret reisi, kendi arazisinden geçenlerden bir nevi toprak bastı’ bile alıyordu. Mesela Muş Ovası’nın mühim bir kısmını mülkiyet altında bulundurmuş olan ‘Hacı Musa’ topraklarından geçenleri ‘baç’ tediyesine mecbur ederdi.”⁷⁴

1934- 1938 Yılları Arasında Köylülere Dağıtılan Topraklar:

	Aile Adedi:	Dekar:
Muhacir ve Mülteciler	28.536	1.151.690
Naklolunan Şahıslar	2.426	149.021
Topraksız ve az topraklı yerli çiftçiler	48. 411	1.517. 235

73 Ali Kemali, Erzincan; İstanbul, 1932, s.104.

74 İsmail Hüsrev, age., s.179

Göçebeler	7.886	129.388
Su taşınması ve yer kayması gibi felaketlere uğrayanlar	1.436	52.491
Toplam	88.695	2.999.825⁷⁵

V. Doğu Bölgelerinde Yapılan İktisat Kongreleri (1931-1934)

Doğu ve Güneydoğu'nun komşu illeri zaman zaman bir araya gelerek, iktisadi ve sosyal sorunlarını ortaya koymaktaydılar. Bu sorunlar, Ankara'ya iletilerek yetkililerden çözüm üretmelerini talep etmişlerdir. Bu taleplerden bazıları gerçekleştirilmiş bazıları gerçekleşmemiştir. 1931 senesinde Ankara'da toplanan Birinci Ziraat Odaları kongresi tarafından verilen raporlara nazaran "Muş vilayetinde istihsal olunan hububatın takriben % 80'i vilayet dâhilinde; istihlak ancak % 20'si civar vilayet ve kazalara sevk olunmaktadır.

Erzincan Ticaret Odası'nın raporuna göre Erzincan vilayetlerinde köylü ancak kendi ihtiyacını temin eder. Pazara sevkiyat yapanların miktarı yüzde ikiyi geçmez."⁷⁶

Diyarbakır'da Toplanan İktisat Kongresi "Doğu illerinin ticaret oda başkanları Diyarbakır'da bir araya gelerek ortak problemle üzerine görüştüler. 18 Haziran 1934 tarihli **Akşam gazetesinin** 7. sayfasında konu ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır:

Mıntika İktisat Kongresi, Diyarbakır, Mardin, Elaziz, Urfa, Karaköse, Malatya, Bitlis ticaret odalarından gelen muhahasların iştirakleri ile toplanmış, üç celsede mesaisini bitirmiş bu odaların iktisadî odaların dileklerini tetkik ederek mühim kararlar vermiştir.

Ankara'da toplanacak Umumi İktisat Kongresi'nde bulun-

75 Ömer Lütfü Barkan, 'Türkiye'de Toprak Meselesi, İstanbul, 1980, s.455.

76 İsmail, Hüsrev, age., s.105.

mak üzere Diyarbekir mebusu Zeki Mesut ve Diyarbekir Ziraat Odası reisi Adil Beyler intihap edilmiştir.

Mıntika iktisadiyatının inkişafı için verilmiş kararlardan ve odaların dileklerinden bazıları:

Diyarbakır

1-Dicle kıyılarında sulak arazide gayet iyi cins pancar yetişmekte olduğundan Diyarbakır'da bir şeker fabrikasının kurulması.

2- Takasın buradan harice sevkedilen badem, mazı ve kitreye de teşmili.

3-Üç seneden beri Urfa ve Mardin gümrüklerinden beklemekte olan tüccara ait 3.000 balya kadar malın ithâline müsaade edilmesi ve sairedir.

Mardin

1-Mardin, Şark vilayetleri için bir iskeledir. Bu sebeple birçok diril ve Japon bezi ve sair manifatura eşyası Mardin gümrüğünde yığılmış ve ahali büyük zararlara girmiştir...

2-Suriye ile yapılacak ticari anlaşmada, koyun, yün ve derilerden alınmakta olan fahiş tarifenin mutedil bir dereceye indirilmesinin temini.

Elazığ

Elazığ'da bir zirai ıslah istasyonunun tesisi.

Sanayinin makineleştirilmesi için Fırat suyundan istifade edilerek burada bir elektrik santralinin tesisi.

Ziraatin asri ihtiyaca göre modernize edilmesi hususunda Ziraat Bankası'nın yardımlarının temini.

Urfa

1-Ziraat ve Osmanlı Bankaları memleket ihtiyacına gayrikâfi olduğundan İş Bankası'nın Urfa'da bir şubesinin açtırılması.

2-Zirai ihtiyacın korunması için yün, pamuk ve çuval fabrikalarının Urfa'da inşası.

Malatya

1-Meyve ihracatı zamanlarında haftanın muayyen günlerinde Malatya kayısılarının takasa tabi tutulması.

2- Fazla stok kayısı kalmamak ve çürümek için meşhur Malatya kayısılarının takasa tabi tutulması.

3-Malatya dokumacılık tezgâhlarına lazım olan ipliklerin daha ucuz bir fiyatla temini için hükûmetçe Malatya'da bir filatör fabrikasının açılması.⁷⁷

⁷⁷ Akşam Gazetesi, 18 Haziran 1934.

VII. BÖLÜM

ATATÜRK'ÜN DOĞUDA YAPTIĞI GÖREV VE İNCELEMELER

Atatürk'ün, Doğu ve Güneydoğu'da uyguladığı politikalar-
dan birisi de yurt gezileridir. Yatırımları yerinde incelemek ve il-
gililerden bilgi almak amacı ile bölgeyi sıkça ziyaret etmiştir. Gezi
ve incelemelerinde bölge halkı ile iç içe olmuş, halkın sıkıntılarını
ve isteklerini yerinde tespit etmiştir. Atatürk yaşamının son anına
kadar bölgenin ekonomik, sosyal ve kültürel konuları ile yakın-
dan ilgilenerek çözüm bulmuştur.

I-Demiryolunun Diyarbakır'a Ulaşması (29 Ekim 1935)

Cumhuriyet döneminde Diyarbakır tarihinde önemli bir
yer olan olaylardan birisi de demiryolunun Diyarbakır'da ilk lo-
komotif düdüğünün duyulduğu gün, halk coşku içerisindeydi.
Fevzipaşa- Diyarbakır demiryolu hattının açılışında bir konuşma
yapan dönemin Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya: "... Diyarbakır
bugün demiryolu vasıtası ile bir taraftan Malatya ve Sivas üze-
rinden, Samsun'da Karadeniz'e ve diğer taraftan gene Malatya ve

Adana üzerinden, Mersin'den Akdeniz'e ve Kayseri'den geçerek Cumhuriyet'in idare merkezi ve kalbi olan Ankara'ya ve daha ötede Marmara ve Ege denizine bağlanmış oluyor. Hat şüphesiz Diyarbakir'de kalmayacak, şarkta dost ve kardeş memleketlerin demiryollarına kavuşacak ve birleşecektir".⁷⁸

Atatürk, yörenin yeraltı zenginliklerine de dikkat çekerek konu ile ilgili olarak şunları söyler: " Bu havalinin mahsulü ile beraber bakır cevheri ve bunun işletilmesi için icap eden kömür ve madene yakın bir sahada keşfolunan krom madeni ve sair levazımın nakli demiryolumuzun en emin bir surette işletilmesini ve verimini temin edecek amillerdendir.

Hükûmetin çıkardığı Ergani istikrazının tehalükle ve pek kısa bir zamanda kapatılması hususunda halkımız tarafından gösterilen büyük itimadin ne kadar yerinde olduğu yakın bir gelecekte fiilen görülecektir.

Bu meşhur bakır madeninin yolu üzerinde bulunmasından dolayı Bakır Yolu adını verdiğimiz bu hat eski Bağdat Yolu üzerindeki Fevzipaşa istasyonundan başlayarak Seyhan, Maraş, Gaziantep vilayetlerinin topraklarından geçmekte ve şimali Şari istikametinden Malatya ve Elaziz vilayetlerinden uğrayarak Yolçatı istasyonundan Elaziz'e bir kol ayrıldıktan sonra cenuba doğru dönerek Ergani Bakır madenlerine, Diyarbakir'e varmaktadır. İşte bu bakır yolunun Fevzipaşa'dan Diyarbakir'e kadar olan uzunluğu 505 km'dir.

Atatürk 15 Kasım 1937'de Diyarbakır'a gelerek yerinde incelemelerde bulunmuş, ilin problemleri hakkında yetkililerden bilgi aldıktan sonra halk ile beraber olmuştur. Atatürk Diyarbakır Halkevi'ndeki konseri dinledikten sonra şu kısa konuşmayı yapmıştır: "Yirmi sene sonra tekrar Diyarbakır'da bulunuyorum. Dünyanın en güzel ve en modern binası içinde, modern, nefis bir müziği dinleyerek. Beşeriyetin medeni bir halkı huzurunda, bu halkın evinde duyduğum zevk ve saadetin ne kadar büyük olduğunu elbette takdir edersiniz. Bunu kaydetmekle bahtiyarım."⁷⁹

⁷⁸ *Diyarbakır İl Yıllığı*, Ankara, 1973, s. 122.

⁷⁹ Son Posta Gazetesi, 15 Kasım 1937; Ulus, 16 Kasım 1937; Cumhuriyet, 15, 16 Kasım 1937

II- Atatürk'ün Eşi Latife Hanım 10 bin TL ile

Erzurum'daki Depremzedelere Katkıda Bulundu

13 Eylül 1924 tarihinde Erzurum'da büyük bir deprem oldu. Erzurum depremi ile ilgili haber, Varlık gazetesinin 14 Eylül 1924 tarihli sayısında yer aldı. Bölgeden toplanan haberler şöyleydi: 13 Eylül akşamı üzeri olan depremin ardından şimdiye kadar otuzun üstünde sarsıntı meydana gelmiştir. Deprem sonrası Sarıkamış'taki hanelerde hasar mevcut ise de nüfus zayıyatı yoktur. Bütün ahali geceyi dışarıda geçirmeye mecbur olmuştur.

Sarıkamış'ın Karakurt nahiyesinin bir kısım köyleri tamamen yıkılmış, ahali dışarıda yatmaya mecbur kalmıştır. Depremin esas merkezi olan Hasankale ile Horasan arasındaki Zivin köylerinde önceki depremlerde sağlam kalan veya yıkılması dolayısıyla hükûmetçe yeniden inşa edilen evler yeni depremde tamamen harap olmuş, ancak nüfus kayıpları olup olmadığı anlaşılmamıştır. Köprüköy'de insan zayıyatı 20 kişidir. Karaorgan'da ise birkaç yaralı bulunmaktadır. Erzurum'da 'Cami-i Kember'in' minaresine ilaveten iki caminin daha minaresi yıkılmış olup, hükûmet karşındaki belediye dahil bir kısım binalar da harap olmuştur. Erzurum- Sarıkamış demiryolu hattının 30-31. ve 58-59 km. arasında hasar mevcuttur. Hat üzerinde işleyen yolcu trenleri ikinci emre kadar iptal edilmiş ve hattı tamir çalışmalarına başlanmıştır.”⁸⁰

Atatürk, Cumhuriyet'in ilanından sonra, 30 Ağustos 1924 tarihinde Dumlupınar'dan başlattığı 'Sonbahar Gezisi' adıyla bilinen, uzun yurt gezisinde 30 Eylül 1924 günü Erzurum'a da gelmişti. Bu ikinci ve son geliştirdi. Daha Trabzon'dayken Erzurum ve çevresinde meydana gelen deprem haberini almış, Erzurum valiliğine bir tel çekerek üzüntülerini belirtmiş, olayla yakından ilgilenmiştir. Ayrıca kendisini ziyaret eden Erzurum heyetine de Erzurum'a geleceğini, hemşerilerini ziyaret edeceğini söylemişti.

30 Eylül 1924 günü, Erzurumlular atlı yaya Atatürk'ü Ilıca'da karşıladılar. Atatürk'ün yanında eşi Latife Hanım ve kalabalık bir

80 Erzurum İl Yıllığı, Ankara, 1973, s.127

heyet vardı. Yollar halı döşeli, takı ve bayraklarla süslüydü. O gün Erzurum'da yeni bir caddenin açılışı yapılacaktı. Belediye başkanı yeni caddeye (Gazi Mustafa Kemal) adını vermek istiyordu. Atatürk: 'Ben faniyim, ama Cumhuriyetimiz ebediyen yaşayacaktır. Caddeye Cumhuriyet adının verilmesi daha uygun olur dedi. Caddeye Cumhuriyet adı konuldu. Atatürk, onuruna verilen yemekte bir konuşma yaptı: 'Efendiler! Bu defa Erzurum'a gelirken ayrı ayrı mıntikalardan geçtim. Memleketin Şarkı ile Garbı ve merkezi arasındaki irtibat, Cumhuriyet idaresinin kafi görmeyeceği bir derecededir. Bunun için Şarkı vatan aksamına bağlayacak bir şimendifer hattının buraya kadar temdidini, Türk Cumhuriyeti için, hayati bir mesele addediyorum. Ve hükûmetin de buna aynı ehemmiyeti vermekte olduğunu ve memleketin aksa-yi şarkı ile aksa-yi garbinin medeni münakale vasıtalarıyla birkaç sene zarfında behemehal birleşeceğini size temin ederim.⁸¹

"Gazi'nin Erzurum'da geçirdiği ilk gece, şehir halkının deprem korkusunun yenmesi açısından da önemli olmuştu. Kazalarda büyük tahribat yapan ve küçük sarsıntılarla devam eden deprem nedeniyle halk evlerine gitmek isteniyordu. Gazi'ye kalması için vilayet konağında ve Müstahkem Mevki Kumandanlığı'nda iki yer ayrılmış, fakat hemen hemen herkes ne olur ne olmaz diye çadırda kalmasını tavsiye etmişti. Reis-i Cumhur'un birkaç yerinden çatlamış hükûmet konağı'nda ısrar etmesi halk üzerinde olumlu bir tesir meydana getirmiştir."⁸²

Ertesi gün, 1 Ekim 1924'te Atatürk vilayete gelerek Erzurum valisi Zühtü Durukan başkanlığında kurulan 'Zelzele Felaketzedelerine Yardım Komisyonu'nun çalışmalarını denetledi. **Doğrudan doğruya kendisi ve eşi Latife Hanım, on bin liralık bağışta bulundular.** Bu para o gün için bir servetti.

Bölge halkı zor günlerinde Atatürk'ü yanlarında görünce

81 Varlık, 2 Eylül, 1924, s.3.

82 İbrahim Ethem Atanur, Reis-i Cumhurun Doğu İncelemeleri, Erzurum, 2006, s.62-63.

moral olarak güçlendiler. Halkın sıkıntılarına el atarak problemlerin kısa zamanda çözülmesini sağlamıştır. Devletin bütün imkânları bölgeye aktı, bu işlerle görevli olanlar işlerini titizlikle başarmıştır. Ayrıca yurt içinden ve yurt dışından resmî kurumlar, basın kuruluşları, belediyeler ve halkın yardımları bölgeye ulaştırılmış ve depremzedelerin yaraları sarılmaya çalışılmıştır.

Kısa zaman diliminde felaketzedelere yeni binaları teslim edilmiştir. Atatürk deprem sıkıntılarının yanında halk ve idareciler ile kaynaştı. Atatürk, Erzurum'da karşılaştığı bir yolcu ile aralarında şöyle bir sohbet oluştu:

Paşa, ihtiyara:

- Ağa, böyle nereden geliyorsun? dedi.

- İhtiyar:

Paşam, Rus gelirken muhacir olmuştum. Çukurova'da idim. Şimdi köyüme dönüyorum, diye cevap verdi.

Paşa, zamanın nezaketini, halin emniyetsizliğini ileri sürerek böyle bir zamanda buralara dönmesinin pek yerinde olmadığını, kışın sıkıntı çekeceğini anlatmak istedi.

-Ağa yoksa oralarda geçinemedin mi? dedi.

- Hayır! Paşam, Çukurova cennet gibi bir yer. Bir eken yüz biçiyor. Allah millete zeval vermesin. Bize tarla da verdiler çayır da... Uşaklar da çalışkandırılar. Değil Çukurova gibi bir yerden taştan bile ekmeklerini çıkarırlar. Geçimimiz padişapta bile yoktu. Çok rahattık. Yalnız son günlerde işittim ki İstanbul'daki "ırzı kırıklar" bizim Erzurum'u Ermenilere vereceklermiş. Geldim ki göreyim, bu "namertler" kimin malını kime veriyorlar? Bu sözler Atatürk'ün gözlerini yaşartırken, yanındakilere: 'Bu milletle neler yapılmaz.' dedikten sonra ihtiyarla vedalaştı." ⁸³ 'Bölge halkı her fırsatta devlete ve Cumhurbaşkanına şükran duygularını dile getirmiştir. Bu şükran duygularının bir tezahürü olarak Erzurumlular 1926 yılında fahri hemşehrileri Atatürk'e bir ev ve bir çiftlik

hediye etmişlerdir. Erzurumlular adına hediyeler sunmak üzere Belediye Başkanı Nafiz ve eşraftan Tevfik Beylerden oluşan heyet 31 Ocak 1926'da Trabzon'a varmıştır. Hediye edilecek evin gümüş anahtarını da beraberlerinde götüren heyet, Gülcemal Vapuru ile Trabzon'dan ayrılmış ve 18 Şubatta karayolu ile Ankara'ya ulaşmıştır.⁸⁴

III- Atatürk'ün Malatya'ya Gelişi

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, Cumhuriyet hükûmetlerinin üzerinde önemle durduğu problemlerden biri de ulaşım idi. Anadolu'yu bir baştan bir baştan öte başa demir ağlarla örecektir geniş bir demiryolu programı yapmıştı.

Doğu Anadolu'nun ulaşılması güç şehirlerden biri de Malatya'ydı. Demiryolu programında Malatya iki yönden demiryolu şebekesine bağlanacaktı. Bunlardan biri Adana-Fevzipaşa-Malatya, öteki Sivas Malatya demiryoluydu. Önce Fevzipaşa demiryolu tamamlanmış faaliyete başlanmıştır.

10 Şubat 1931 günü İzmir'den Ege vapuru ile Akdeniz gezisine çıkan Atatürk, Mersin'e geldiği zaman özel trenine binerek yeni açılan demiryolundan Malatya'ya gitmiştir.

Atatürk trenden iner inmez Başbakan İsmet İnönü'ye bir telgraf çekti. Telgraf şöyleydi:

“Yeni yapılan yol ile Malatya'ya vardığım bu günde sizi takip ettiğiniz pek isabetli imar faaliyetlerinden dolayı bir daha tebrik ve takdirlerimi arz ederim efendim.”

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Malatya

13 Şubat 1931

Atatürk, Malatya istasyonundan doğruca yeni açılan caddeye

84 Şaban Ortak, '1924 Erzurum Depremi ve Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal'in İkinci Erzurum Gezisi, Atatürk Dergisi, C:III, Sayı:II, 2002, s.202.

gitti. Burada bir süre Malatyalılar ile birlikte yürüdü. Daha sonra Türk Ocağı'na geldi. Gençler çılgınca alkışlarken Atatürk onları selamladıktan sonra şu konuşmayı yaptı: “Arkadaşlar, önemli bir ilimizin merkezine bizi getiren demiryolu olmuştur. Bu güne kadar bu önemli ve çok feyizli Malatya'ya gelmek isteyenler, bu medeni vasıtanın bulunmamasından dolayı isteklerine kolaylıkla muvaffak olamamışlardır. Bu istekler, bu memlekete çok feyiz getirecek ve memleketin tabii değerlerinden dünyayı faydalandırarak mahiyettedir. Yeni eser, bu temel isteği tatmin edecektir, ümidindeyim.”⁸⁵

Türkiye Cumhuriyet Hükûmetinin tespit ettiği projeler dâhilinde belirli zamanlar içinde vatanın bütün bölgeleri çelik raylarla birbirine bağlanacaktır. Bütün vatan bir demir kitle hâline gelecektir. Demiryolları memleketin tüfekten, toptan daha önemli korunma silahıdır. Demiryollarını kullanacak olan Türk milleti, doğusundaki ilk sanatkârlığının, demirciliğinin eserini tekrar göstermiş olmakla övünecektir. Demiryolları, Türk milletinin refah ve medeniyet yollarıdır.

Atatürk, Belediye'ye uğrayarak, şehrin ihtiyaçları konusunda belediye başkanının verdiği bilgileri dinledi, halk ve esnaf kuruluşları temsilcileriyle görüştü. Kooperatifçilik üzerinde ısrarla durdu. Millî Eğitim Müdürü'nden, okulların durumu, öğrenci sayılarını sordu. İlgililere gerekli talimatları verdi. Geceyi Malatya'da geçirdikten sonra şehirden ayrıldı.

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, 13 Ocak 1931'de Malatya ziyaretine geldiğinde İsmet İnönü'ye: “Paşa, memleketini gördüm. Oldukça büyük bir köyümüş” deyince İnönü de şu cevabı verir: “Gazi Hazretleri emir ve himaye buyururlarsa Türkiye'nin bu köyü de şehir olur.” Demiryolları ile ilgili konuşmasında: “Türkiye hükûmetinin tespit ettiği projeler dâhilinde muayyen zamanlar vatanın bütün mıntıkaları çelik raylarla birbirine bağlanacaktır. Bütün vatan bir demir kitle hâline gelecektir. Demiryolları memleketin tüfekten, toptan daha mühim bir emniyet

⁸⁵ *Akşam Gazetesi*, 13 Şubat 1931; *Hakimiyeti Milliye*, 14 Şubat 1931.

silâhıdır. Demiryollarını kullanacak olan Türk milleti menşeindeki ilk sanatkârlığının, demirciliğinin eserini tekrar göstermiş olmakla müftehir olacaktır. Demiryolları Türk milletinin refah ve medeniyet yollarıdır.⁸⁶

Türkiye’de iktisat hayatının yüksek inkişafı ancak demiryolları ile olacaktır. Milletın saadeti, istiklâli bu yollardan geçecektir. Cumhuriyet hükûmetinin bu vadideki çok verimli gayreti ve çok idealist hareketi takdire şayandır. Burada mühim olan nokta Türk milletinin bu hakikatı bütün müşküllerine rağmen takdir etmesi ve ona sahip olması keyfiyetidir. Demir sanatının naşiri bulunan Türk, o vatanında ikmal edilmiş olan bu lazımeı elbette muasır medeniyetin bütün dünyada yükselttiği dereceye isal edecektir.”⁸⁷

IV- Atatürk Erzincan ve Bitlis’te

Atatürk’ün Erzincan’a üçüncü defa bir gece kalışı 29 Eylül 1924 tarihine rastlar. Cumhuriyet’in ilanından sonra, eşi Latife Hanım’la birlikte çıktığı uzun Sonbahar Gezisi sırasında, 28 Eylül 1924 günü Amasya’dan Erzincan’a hareket etmiş, o gün akşam otomobillerle Suşehri’ne gelerek geceyi Suşehri’nde geçirmişlerdi. 29 Eylül 1924 sabahı tekrar yola çıkan Atatürk, yolda Refahiye’den gelen kalabalık bir heyetle karşılaştı. Refahiyeliler şehirlerinde bir kahve olsun içmelerini istiyorlardı. Onları kırmadı. Refahiye’ye gelerek bir süre dinlendikten sonra Erzincan’a hareket etti. Şehre girerken toplar atılıyor, kurbanlar kesiliyordu. Halk caddeleri doldurmuş sevgi gösterilerinde bulunuyordu. Atatürk, Erzincan halkının bu yoğun ilgisine teşekkür ederek Erzurum’a hareket etti.⁸⁸

Mustafa Kemal, Doğu Cephesi’nde görevli olduğu günlerde Bitlis’e geldiğini, birkaç gün Bitlis’te kaldığını, sonradan yayımlanan Hatıra Defteri’nden okuyoruz. 7 Kasım 1916 günü notlarında V. Fırka Komutanı Miralay Fuat (Ali Fuat Cebesoy) Kurmay

86 Malatya İl Yıllığı, Ankara, 1973, s.145.

87 Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C.II, s.268.

88 *Erzincan İl Yıllığı*, Ankara, 1973, s.121.

Başkanı İzzettin Çalışlar, Neşet Bora, Topçu Komutanı Osman Senai ile birlikte Silvan'dan Bitlis'e gitmek üzere hareket ettim. Diyen Mustafa Kemal, Batman Köprüsü'nü geçerek, ziyarete geldiği sırada rahatsız olmasına rağmen, yol üzerindeki birliklerde konaklayarak 13 Kasım 1916 Pazartesi günü Bitlis'e gelmiştir.⁸⁹

V-Atatürk Elazığ ve Gaziantep'te

Atatürk, Doğu Anadolu'ya yaptığı son gezisinde 16 Kasım 1937 tarihinde Elazığ'a geldi. Günlerce Atatürk'ün yolunu bekleyen Elazıglılar, istasyondan şehre kadar yollara halılar döşeyerek coşkulu bir karşılama töreni düzenlediler. Atatürk, yetkililerle görüşerek şehrin sorunları hakkında bilgi aldı. Bir süre sonra Tunceli'ye bağlı Pertek ilçesine hareket etti. Atatürk, buradan Murat suyunu geçerek Hozat Deresi üzerinde yeni yapılmış olan Soyungeç Köprüsüne geldi. Beton köprü gerçekten gösterişli yapılmış çevrenin yıllardan beri süregelen ulaşım sorununu çözmüştü. Atatürk, köprünün açılışını yaptıktan sonra: 'Daha önce soyunup suya girdikten sonra geçilen ırmak, şimdi buna lüzum görülmeden sinerek geçiliyor. Köprüye bundan böyle Singeç diyelim.'⁹⁰

Daha sonra, Pertek Köprüsünü geçerek Pertek'e geldiler. Halkevi'nde dinlendikleri sırada Atatürk, gençlerle görüşmeler yaptı. Çocukların ve gençlerin yüzlerindeki (Şark Çıbanı) denilen, bir sineğin sebep olduğu yaralar üzerinde durdu. Hükûmet doktorundan bilgi aldı. Önce hastalığı meydana getiren sineklerle mücadele edilmesini, sonra yaraların tedavi çarelerinin kesinlikle bulunmasını emretti. Bir süre sonra Pertek'ten ayrılarak Elazığ'a döndü.

Elazığ, Halkevi'nde, Atatürk ve konukları için bir gece düzenlenmişti. Saat 20'de Halkevi'ne gelen Atatürk, ayakta uzun süre alkışlandı. Yemekten sonra millî oyunlar oynandı. Elazığ'ın "Çayda Çıra" oyununu Atatürk çok beğenmişti. Bu gecede "Ela-

⁸⁹ Bitlis İl Yıllığı, Ankara, 1973, s.144.

⁹⁰ 16 Kasım 1937 Cumhuriyet; 16 Kasım Ulus Gazetesi.

ziz” adı Elazığ’a çevrildikten sonra Atatürk ve beraberindekiler trenle şehirden ayrıldılar.⁹¹

26 Ocak 1933 tarihinde Atatürk halkın coşkun sevgi gösterileri içinde Gaziantep’e geldi. Ramazan Bayram’ı arifesiydi. Atatürk parti binasında biraz dinlendi. Gelenleri kabul etti ve onlarla görüştü. Şehir meclisi Atatürk’e verilmek üzere o zamanki parti başkanı Ömer Asım Aksoy’un hazırladığı “Antep Hemşeriliği” tutanağını ittifakla kabul etmişti. Hemşehrilik beratının Gazi’ye sunulması işine Belediye Başkanı Hamdi Kutlar memur edilmişti.⁹²

Atatürk’ün, Gaziantep Nüfusundaki Kayıt Bilgileri:

Mahalle: Bey Mahallesi

Hane: 4-

Cilt:86-

Sayfa: 56,

Ali Rıza oğlu Zübeyde’den doğma,

1881 Selanik doğumlu Gazi Mustafa Kemal adıyla tescil edilmişti.

Atatürk, Gaziantep Şehir Meclisi odasında, şehrin ihtiyaçlarını, bütçesini, ve yapılacak işlerini sorarak bilgi aldı. Şehir Meclis üyeleri bazı isteklerde bulundular. Atatürk şöyle dedi: “Antep güzel şehir, Gaziantep’liler vatanperver, cesur ve çok çalışkandır. Bu şehir her şeye layıktır ve gereken yapılacaktır.”

Atatürk’ten Gaziantep’e bir lise açılması istenmişti. 1 Şubat 1933 de Gaziantep’te ilk lise açıldı. Gaziantep Ortaokulu lise hâline getirildi.

Atatürk 27 Ocak 1933 günü saat 10’da halkın coşkun tezahüratı arasında Gaziantep’ten ayrıldı.⁹³

91 Elazığ İl Yıllığı, Ankara, 1973, s.119

92 26 Ocak 1933 Akşam Gazetesi; 26 Ocak Cumhuriyet Gazetesi

93 Gaziantep İl Yıllığı, Ankara, 1973, s.166

VI-Kars ve Hoş Gelişler Ola Mustafa Kemal Paşa Öyküsü

6 Ekim 1924 Salı sabahı Atatürk ve konuklar, trenle Kars'a hareket ettiler. Yol boyunca, istasyonlarda halk, bayraklarla karşıyor, coşkun gösterilerle uğurluyorlardı. Öğle vakti Kars istasyonuna geldiler. İstasyon'dan Türk Ocağı'na kadar, yollara halılar döşenmiş, polis ve jandarma birlikleri, öğrenciler, halk yolun iki yanına dizilmişti. Süslü arabalar, atlılar, millî giyimleriyle halk istasyonu doldurmuştu. Karşılalar, büyük kurtarıcıyı coşkunlukla karşıyor, her adım başı kurbanlar kesiyorlardı. Atatürk Türk Ocağı'nda kısa bir süre dinlendikten sonra Hükûmet binasına geldi. Burada Kağızman Ardahan'dan gelen özel heyetlerle bir süre görüştü. Halk okul ve yol istiyordu. Belediye'ye geldi. Kars'ın ihtiyaçları, yapılan işler konusunda ilgililerden bilgi aldı. Bir süre önce meydana gelen yer sarsıntısı Kars ve çevresinde geniş zararlar yapmıştı. Atatürk devlet yardımının en kısa zamanda Kars'a ulaşacağını bundan emin olmalarını söyledi. Daha sonra Komutanlığı ziyaret etti. Sıra okullara gelmişti. Kars Numune Okulu'na geldiği zaman genç bir öğrenci ateşli bir konuşma yaptı.

Atatürk, Türk Ocağı'nda akşam düzenlenen programa katıldı. Gençler zengin bir program hazırlamışlardı. Önce konuşmalar yapıldı, şiirler okundu. Kars'ın kurtuluşu ile ilgili bir temsil verildi. Gecenin en büyük sürprizi "Hoş Gelişler Ola" türküsü ile birlikte söylemişlerdi. Kız ve erkek oyuncular hem oynuyor, hem de türküyü hep bir ağızdan söylüyorlardı. Salon alkıştan inliyordu. Atatürk ve Latife Hanım, birkaç kere yerinden kalkarak gençleri selamlamışlardı.

Gece programı bittikten sonra Atatürk, Latife Hanım ve öteki konuklar, alkışlar arasında trene bindiler. Atatürk Kars'tan ayrılırken, bir türkü Kars'ta yankılanıyordu.

Hoş gelişler ola Mustafa Kemal Paşa

Askerin, milletin devletinle bin yaşa
Serfiraz ettin bu kademleri,
Mesut eyledin, Kars'a gelmeyi,

Hoş gelişlerin, bu görüşlerin,
Tebrik eyleriz, tebrik eyleriz.
Cephede mitralyöz ayna gibi parlıyor
Şarkistan Türkleri, Sancak elde bekliyor.
Marş marş askere kurban,
Marş illeri dönmez geri, Türk' ün askeri, Türk'ün askeri
Sağdan sola, soldan sağa,
Al da bayrağı, düşman üstüne.⁹⁴

VII- Atatürk'e Vefa

a. Diyarbakır Atatürk Köşkü

Atatürk, Çanakkale Savaşı'ndan sonra 1916 yılı şubat ayı sonlarında 16. Kolordu Komutanı olarak Doğu Cephesi'nde görevlendirilmiş, 14 Mart 1916 günü Kolordu Karargâhı olan Diyarbakır'a gelmiştir. Diyarbakır'ın surları dışındaki Semanoğlu Köşkü Atatürk'e verilmiş, Atatürk 27 Mart 1917 tarihine kadar bu köşkte kalmıştır. 1917 yılında 2. Ordu Komutanı olarak Diyarbakır'a tekrar gelen Atatürk, bu kez Mardin Kapısı dışındaki Pamuk Köşkü'nde kalmıştır.

Diyarbakır Belediyesi 5 Nisan 1926 günü aldığı bir kararla Atatürk'ü fahri hemşehrisi olarak seçmiş ve Diyarbakır'a ilk gelişlerinde kaldığı Semanoğlu Köşkü'nü kendisine hediye etmiştir. Köşk o günden sonra Atatürk köşkü olarak tanınmıştır.

Diyarbakır Atatürk Köşkü, Diyarbakır evleri tipinde geniş eyvanlı siyah beyaz kesme taşlardan yapılmış örneklerinden biridir. Atatürk'ün ölümünden sonra köşk onarılarak ziyarete açılmıştır.

b. Malatya Atatürk Evi ve Erzurum Atatürk Evi

Malatya Atatürk Evi, eski Halkevi binasında 1981 yılında düzenlenerek ziyarete açılmıştır. Atatürk Malatya'ya iki defa gelmiştir. İlk gelişi, Malatya'yı Adana'ya bağlayan demiryolunun 1931

⁹⁴ Kars İl Yıllığı, Ankara, 1973, s.156

yılı başlarında tamamlanması üzerine Atatürk 13 Şubat 1937 günü Sivas'tan Malatya'ya gelmiş Malatya'da bir gece kalmıştır. 1937 yılında Sivas – Malatya demiryolunun tamamlanması ile de 14 Kasım 1937 günü Sivas'tan Malatya'ya gelmiş, incelemelerde bulunarak aynı gün Diyarbakır'a hareket etmiştir.

Atatürk'ün Malatya'ya ilk geldiği zaman bir gece kaldığı eski Türk Ocağı, daha sonra Halkevi binasının giriş katındaki iki oda 1981 yılında Atatürk evi olarak düzenlenmiştir. Girişte sağdaki ilk oda Atatürk'ün Halk evini ziyaret ettiği sırada kullandığı masa ve koltukla döşenmiş, işlemeli bir sehpa konulmuştur. Girişin so-
rundaki odada Atatürk kitapları sergilenmiştir.

Erzurum-Atatürk Evi, Erzurum'un Yukarı Mumcu Mahalle-
si'nde, eski vali konağında 1984 yılında ziyarete açılmıştır. Bina, 1890 yılında yaptırılmış, eski Erzurum evleri tipinde bir konak-
tır. 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan Atatürk, Amasya, Tokat, Si-
vas, Erzincan yolu ile 3 Temmuz 1919 günü Erzurum'a gelmiş
Cumhuriyet Caddesi'nde bulunan bulunan Mevki Komutan-
lığı'na konuk olmuştu. Cumhuriyet'in ilanından sonra, 30 Ey-
lül 1924'te Erzurum'a ikinci defa gelen Atatürk'e Erzurumlular
bu evi hediye etmişlerdir. Atatürk'ün ölümünden sonra, Çocuk
Esirgeme Kurumu'na verilmiş, 1984 yılında Kültür Bakanlığı'na
devredilerek, Atatürk Evi hâlinde düzenlenmiştir.⁹⁵

95 Mehmet Önder, Atatürk Evleri ve Atatürk Müzeleri, Ankara, 1988, s.36, 38, 69

VIII. BÖLÜM

KALKINMADA ÖNCELİKLİ YÖRELERİN DURUMU

I- Kalkınmada Öncelikli Yöreler

Bilindiği gibi, gelişmişlik farkları sadece ekonomik yapıda değil, önemli ölçüde ekonomik faktörlere bağlı olarak, sosyal ve kültürel alanlarda değişmeye uğrayacak diğer boyutlarda da belirlenmektedir. Buna göre, Devlet Planlama Teşkilatı 1973, 1979 ve 1981 yıllarında illerin gelişmişlik seviyelerini ve farklılaşmalarını belirleyen üç araştırma yapmıştır. 1981'de yapılan çalışma, temelde ilçeler itibariyle yapılmış olmakla beraber, illeri itibarıyla gelişmişlik durumu da araştırma sonuçlarıyla ortaya çıkarılmış bulunmaktadır. Bu sonuçlara varmak üzere kullanılan başlıklar, şu ana gruplar içinde sıralanabilir:

1. Sanayileşme göstergesi
2. Ticarî ve mâli gösterge
3. Tarımsal gelişme ve modernleşme göstergesi
4. Sosyal ve kültürel gösterge
5. Sağlık göstergesi

6. Demografi göstergesi

7. Ulaştırma ve haberleşme göstergesi⁹⁶

II- Bölgesel Gelişmenin Özellikleri

Bir ülke kendine has ekonomik yapısı, gelişme şartları ve mekanizması olan bölgelerden meydana gelmektedir. Bölgeler arasında ekonomik, sosyal ve fiziki bakımdan büyük farklar vardır. Bu farkların en aza indirilmesi, başka bir deyimle geri kalmış bölgelerin gelişmesi, her şeyden önce ülke ekonomisi bakımından önemlidir. Bölgesel gelişmenin ülke ekonomisine sağladığı yararlar şu şekilde sıralanabilir:

- Ülkenin çeşitli bölgelerinde bulunan kaynakların iktisadi faaliyet içinde değerlendirilerek yüksek kalkınma hızının gerçekleştirilmesi

- Ülkede nüfus-kaynak dengesinin kurulması

- İktisadi mekânın ve şehirleşme olayının iktisadi gelişmeye en elverişli şekilde düzenlenmesi

- Bölgeler arası refah seviyesi farklılıklarının giderilmesi

Dengeli bir bölgesel gelişmeden amaç, üretim ve hizmet yatırımlarını en iyi şekilde aksettirebilen bir yerleşme sisteminin kurulmasıdır. Bu sistem içinde, nüfusun ve gelirin dağılımı ve artışı kadar diğer kaynakların da dengeli kullanımı söz konusudur. Bölgeler arası farklılık, sanayileşme süreciyle birlikte daha fazla arttığından, uygulanacak politikalar da oldukça önem kazanmaktadır. Gelişmiş bölgeler, genellikle sanayileşmiş bölgelerdir. Bu bölgeler müteşebbis için çeşitli avantajlar sağladığından, yatırımlar da bu bölgelerde yoğunlaşmaktadır. İşletmelerin kuruluş yerinin seçimini etkileyen ve bölgesel gelişmede rol oynayan dinamik faktörler şunlardır:

- Coğrafi durum

⁹⁶ Kalkınmada Öncelikli Yörelere ve Bölgesel Gelişmeler İçin Bir Model: Türkiye Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara/1989, s.62-64

- Altyapı hizmetleri
- Çevrenin destek gücü
- Sermaye birikimi
- Teşebbüs kabiliyeti
- Talep yapısı ve seviyesi
- Teşvik tedbirleri⁹⁷

Kalkınmada öncelikli yörelerden amaç özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleriyle diğer bölgeler arasındaki gelişmişlik farkının zaman içinde azaltılarak gidermektir. Kalkınmada öncelikli yörelerde yapılacak yatırımlar veya planlanacak sanayiler mevcut kaynakları harekete getirebilir ve bölgelerin itici güçleri olabilir.

III- Marmara Bölgesi

Ülkenin en gelişmiş yöresi olan Marmara Bölgesi'nde bölgesel planlama çalışmalarının başlatılmasının en önemli nedeni, İstanbul gibi Türkiye'nin en gelişmiş kentine sahip olmasıdır. Kentte belediyenin isteği ile İmar ve İskan Bakanlığı tarafından 1960 yılı sonunda ilk bölge planlama bürosu kurulmuştur.

Aşırı kentleşme ve merkezileşmenin önüne geçmek amacıyla proje ülkemizde bölgesel planlama konusunda bir tecrübedir. Bu projenin önemi sektörel planlama çalışmalarını bütünleştirmesi ve sektörler arası politikayı bölge ölçeğine indirgemesidir.

1964 yılında tamamlanan proje, planlama alanında tecrübesi olmayan 10-15 kişilik grupların çalışmasıyla ortaya çıkmıştır. Projenin uygulanabilmesi için yasal dayanak sağlanamadığından projenin zorlayıcı etkisi sınırlı kalmış ve pek uygulanabilme olanağı bulamamıştır.

97 Kalkınmada Öncelikli Yöreler ve Bölgesel Gelişmeler İçin Bir Model: Türkiye Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara/1989, s. 77

IV- Çukurova Bölgesi

Bu proje, ülkemizin en verimli tarımsal alanlarından biri olan Çukurova'yı kapsar. Tüm doğal üstünlüklerine karşın bu bölgedeki tarımsal potansiyelin tam kullanılmadığı mevcut tarımsal üretime dayanan daha yoğun ticari ve endüstriyel faaliyetin geliştirilmesinin mümkün olduğu noktasından hareketle, Çukurova Bölge planı hazırlanmıştır. Bu proje İmar ve İskan Bakanlığı'nca envanter çalışmalarıyla başlatılmış; 1963 yılında DPT projesiyle ilgilendirilerek çalışmalara katılmıştır.

Bu projenin hazırlanmasında, ülkemizde bölge planlama alanında faaliyette bulunan DPT ile İmar ve İskân Bakanlığı arasında koordinasyon sağlanması alanında gelişme kaydedilmiştir.

Projenin hazırlanmasında önce hedefler belirlenmiş, makro modeller kurulmuş, sektörel hedeflerin tanımı ve proje analizleri yapılmış, bir senteze gidilerek çok yönlü programa ulaşılmıştır. Merkezi plan içinde bölge planının yerinin ne olduğunun belirlenmemiş olması ve dolayısıyla merkezi plan ve bölgesel plan arasında herhangi bir koordinasyon sağlanamaması, yatırımlarının tüm bölgelere dağılımı konusunda bir çalışmanın olmaması ve nihayet bölge planlarının uygulanmasının nasıl olacağı konusunda belirsizlik adı geçen projenin uygulanmasını olanaksız kılmıştır.⁹⁸

V- Kürt Sorununun Nedeni Doğal Zenginlikler mi?

"Kürtlerin diğer meseleleri beni ilgilendirmez. Bizim Kürt meselesine verdiğimiz ehemmiyet, Mezopotomya'daki yer altı kaynakları içindir. **Mr. Holer-1922**

Uygarlığın temelleri Sümerlerle Doğu ve Güneydoğu'da tarihteki adıyla Yukarı Mezopotamya'da atılmış; Asur, Babil, ve Hititlilerle gelişmiştir. Uygarlığın bu bölgede doğmasının ana nedeni, bu bölgedeki verimli toprakların Fırat ve Dicle nehirlerinden

98 Gökçen, Ahmet, Kalkınmada Öncelikli Yörelerde Uygulanan Gelişme Politikaları, Kamu İş Hukuku ve İktisat Dergisi. C: I, 1987- s: 14-15

sulanmasıdır. Babilliler devrinde önemli olan Hindiya Kanalı her yıl 10.000 köle ile açılırdı. Tarihî devirlerde yapılan bu baraj ve kanalların yıkılmış olması, toprakların uzun süre gübrelemeden sömürülmüş olması nedenleriyle Güneydoğu Anadolu toprakları fakir düşmüştür. Bugün Fırat ile Dicle nasıl ki Türkiye ile komşu ülkeler arasında sorun oluyorsa, aynı nehirler tarihî devirlerde Asurlularla Babilliler arasında uzun süren mücadelelere sebep olmuştur.⁹⁹

Komşu ülkelerinde meydana gelen savaşların nedeni su ve petroldür. ABD'nin Orta Doğu'nun kalbine yerleşmesi, GAP'ın, Fırat ve Dicle nehirlerinin önemini arttırmaktadır. Türkiye, istikrarlı ve kararlı politikalarla Ortadoğu'nun en güçlü ülkesi konumuna gelmesi mümkündür.

Konu ile ilgili olarak “Ortadoğu’da Su Medeniyetlerinden Su Savaşlarına” adlı kitapta şu ifadeler yer almaktadır: “Kuzey Irak’ta yürütülen politikaların altında petrol kadar su paylaşımı meselesinin de yattığı inancındayız. Hatta Ortadoğu’da yapılan II. Körfez Savaşı’nın petrol uğruna yapılan son savaş olduğu iddia edilebilir. Bundan sora Orta Doğu’nun şekillenmesinden su paylaşımının büyük rolü olacaktır. Mesela savaş sonrasında yeni Irak hükûmetinin Dicle ve Fırat nehirleri ilgili istekleri farklı olabilir. Bu hükûmetin ABD güdümünde kurulması durumunda Fırat Nehri sularının Ürdün üzerinden borularla İsrail’e aktarılması gündeme gelebilir. Böyle bir gelişme Türkiye tarafından geliştirilen Orta Doğu’ya su akıtma ve bundan maddi kazanç sağlama yönündeki beklentilerini ortadan kaldırabilir.”¹⁰⁰

Orta Doğu’da su sorunu giderek artmaya başlamıştır. Gelişen teknoloji ile beraber suya olan talep gün geçtikçe artmaktadır. Nil-Fırat ve Dicle nehirleri bölgenin hayat kaynağını

99 Fahrettin Tosun, GAP, Ortadoğu ve Su Meselesi, Açık Oturumlar Dizisi, İstanbul, 1996, s.22-13

100 Cemal Zehir, Ortadoğu’da Su Medeniyetlerinden Su Savaşlarına, İstanbul, 2003, s.215

oluşturmaktadır. Bölgede petrolün yerini su almaya başlamıştır. Orta Doğu'da su problemi olan ülkelerin başında İsrail gelmektedir. İsrail bölgedeki su rezervlerini kendi faydasına kullanmak için değişik arayışlar içine girmiştir. Suyun uluslararası önemini belirten basın açıklamalarının başlıkları şu şekilde verilmiştir:

“Batılı kaynaklar, Orta Doğu'da petrolden daha değerli hâle gelmeye başlayan suyun 2000'li yıllara doğru stratejik bir önem kazanarak bölgede savaş rüzgarları estirebileceğini belirtiyor.”¹⁰¹ İsrail Başbakanı İzak Rabin: “ Umarım ki su sorunu silahla çözülmez.”¹⁰² İsrail Tarım Bakanı Rafael Eitani: “Bölgede su saatli bombadır.”¹⁰³

İsrail Fırat sularını kontrol etmek için Türkiye'ye ve GAP'a ilgi göstermekte, Fırat'ın aşağısında bulunan Suriye ve Irak ile muhtemel bir savaşa girmesi durumunda, Türkiye'yi kendi yanına çekerek bu ülkelere akan suyu kısmayı planlamakta, dolaşısıyla Türkiye'yi bir su kozu olarak kullanmayı amaçlamaktadır. Bu düşünceyi destekleyen diğer bir açıklamayı da İsrail'in Ankara Büyükelçisi Zui Elpelceg yapmıştır: İsrail'in suya ihtiyacının bulunduğunu, Türkiye'nin ise su açısından şanslı bir ülke olduğu, gelişmiş bir sulama sistemi kurulması ve bunun tarımda kullanılması durumunda GAP bölgesinin bir California hâline geleceğini açıklamıştır.¹⁰⁴

VI- Türkiye'nin Uluslararası Su Durumu

Türkiye'nin komşu devletlerle sınır aşan sulardan ekonomik amaçlı yararlanma konusundaki durumu aşağıda sunulmaktadır: Türkiye ile eski SSCB arasında bu konuda imzalanan şu temel anlaşmalar bulunmaktadır:

8.1.1927 tarihli “Hudutları Teşkil Eyleyen, Nehir, Çay ve

101 Cumhuriyet Gazetesi,, 22 Temmuz 1992)

102 Sabah Gazetesi, 22 Aralık 1992

103 Hürriyet Gazetesi,14 Temmuz 1991

104 Hasan Taşkın, *İsrail'in GAP, Senaryosu*, Ankara, 2005, s. 227-228

Dere Sularından İstifadeye Dair Mukavele” ve “Serdarabat Barajının İnşasına Dair Müzyeyel Protokol”;

23.4.1963 tarihli “Türk-Sovyet Karma Komisyonunun Arpaçay (Ahuryan) Üzerinde Müsterek Bir Baraj inşası ile ilgili Toplantısına Ait Protokol ve Ekleri”;

26.10.1973 tarihli “Arpaçay (Ahuryan) Nehri’nde Baraj inşası ve Baraj Teşekkülü Konusunda İşbirliğine Dair Anlaşma”.

Anılan anlaşmalar çerçevesinde sulardan ekonomik amaçlı yararlanma konusunda tarafların kabul ettiği temel ilke, her iki tarafından da düzenlenen akarsular üzerinde, öteki tarafa zarar vermeyecek biçimde, baraj ve sulama tesisleri kurabilme hakkına sahip olduklarıdır. Her iki tarafın anılan akarsulardan yararlanmasında kabul edilen kural ise yarı yarıya paylaşmadır.¹⁰⁵

VII-Su Petrolün Önüne Geçti

Giderek azalan su kaynakları ülkeleri yeni arayışlara yöneltmektedir. Bu arayışlar da beraberinde uyuşmazlıkları ve çatışmaları gündeme getirmektedir. İsrail Ordu Komutanı Moşe Dayan, 1967’de Araplarla yaptıkları savaşın nedeninin su olduğunu açıklar: “İsrail için su o kadar önemlidir ki biz, 1967’de Araplarla savaşa biraz da su kaynaklarını kontrol altına alabilmek için girdik.”-demektedir.¹⁰⁶

Türkiye’nin can damarını oluşturan Fırat ve Dicle üzerinde sulama tesisi yapmakta gecikmesi, bir ilgisizlikten değil mali ve teknik imkânlarının yetersizliğinden doğmuştur. Gerçekte bu iki nehirle kollarının Türkiye ekonomisine yapabileceği katkılar daha Cumhuriyet’in başlangıç yıllarından başlayarak yöneticilerin dikkatini çekmiştir.

1936’da Elektrik İşleri Etüt İdaresi kurulduğunda yeni örgü-

105 Sınıraşan Sular, Fırat Dicle Havzası ve Güneydoğu Anadolu Projesi, DPT, 1997, s.17-19-23-24

106 Hasan Taşkın age. s.178

tün ilk çalışmalarından birisi Fırat üzerinde Keban'da bir baraj yapımı üzerinde olmuştur. Aynı yıl Keban'da kurulan ölçüm istasyonu da bu düşüncenin gerçekleşmesine yönelik bir başka girişimdir. Bu istasyonun yıllar süren gözlem ve ölçümleri Fırat su kaynaklarıyla ilgili önemli veri toplanmasına imkân sağlamıştır.

1960'lara gelindiğinde Türkiye, daha büyük bir potansiyel taşıması nedeniyle, Fırat'ın geliştirilmesine öncelik verme kararını aldı. Bu önemli siyasal kararlar birlikte DSI ve DPT Fırat Havzası'nın geliştirilmesi konusunda yapılan yoğun çalışmalar başlatıldı. Bu çalışmaların ve yayımlanan raporların ilk fiili sonucu ise 1968 yılında Keban Barajı ve Hidroelektrik Santrali'nin bir İtalyan-Fransız ortaklığına ihale edilip inşaatına başlanmasıyla ortaya çıktı. Tek amaçlı, yalnızca elektrik enerjisi üretmek için inşa edilen Keban 1975'te faaliyete geçti. Keban bitir bitmez de Türkiye gene Fırat üzerinde Keban'ın biraz aşağısında elektrik üretimini amaçlayan bir başka barajın, Karakaya'nın yapımının peşine düştü.

VIII-Fırat-Dicle Havzası

Fırat ve Dicle'nin önemi rakamlarla şöyle ifade edilmektedir. 2.780 km ile Batı Asya'nın en uzun nehri olan Fırat 720.000 km²'lik havzaya sahiptir. Fırat Nehri, batıda Karasu ve doğuda Murat Suyu'nun Keban yakınlarında birleşmesiyle meydana gelmektedir. Türkiye'deki uzunluğu 1.263 kilometredir. Bilecik'ten Suriye topraklarına giren Fırat'ın Suriye'deki uzunluğu 680 km'dir. Irak'ta Fırat Nehri, Dicle ile birleşerek Şat-ül Arap adını almıştır. Fırat Nehri'nin rejimi önemli değişimler göstermekte olup, suları kış yağmurlarının ve karların etkisiyle nisan ayına kadar sürekli yükselmekte, sonra ekim ayına kadar alçalmaktadır.

Fırat Nehri'nin üzerinde bulunan Keban, Atatürk ve Birecik ana akım gözlem istasyonlarında elde edilen bulguların değerlendirilmesi ile Fırat Nehri'nin yıllık ortalama doğal akım mik-

tarı Keban Barajı'nda 20.70 milyar m³ Atatürk Barajı'nda 26.89 milyar m³ ve Birecik istasyonunda 30.73 milyar m³ olarak hesaplanmıştır. Ayrıca Türkiye sınırları içinde doğan ve Suriye topraklarında Fırat'a karışan akarsuların sınırlarımız içindeki toplam yıllık ortalama doğal akım miktarı 859 milyon m³ olarak bulunmuştur. Bu değerlere göre Fırat Nehri ve kollarının Suriye hududuna girdiği kesimde yıllık ortalama doğal akım miktarı 31.58 milyar m³ olmaktadır.

Fırat Havzası'nın Türkiye'deki yüzölçümü 127.304 km² olup, havzada yıllık ortalama yağış 540 milimetredir. Havzanın toplam ova arazisi yaklaşık 4.9 milyon hektar, sulanabilir alan ise 1.8 milyon hektardır. Suriye sınırları içinde Fırat Nehri'ne gelen ilave yıllık ortalama potansiyelin 4 milyar m³ olduğu tahmin edilmekte ve toplam su potansiyelinin yüzde 88.8'i Türkiye'de oluşmaktadır.

Elazığ yakınlarında doğan Dicle Nehri'nin toplam uzunluğu 1.900 kilometre olup, Türkiye'deki uzunluğu ise 523 kilometredir. Irak topraklarına giren Dicle, Mezopotamya ovasından geçerek Hammar Gölü'nün kuzeyinde Fırat ile birleşmektedir. Dicle Havzası'nın ülkemizde yer alan kısmı 57.614 km²'dir. Havzanın yıllık ortalama yağışı 807 milimetredir. Havzanın toplam ova arazisi 1.95 milyon hektar ve sulanabilir ova arazisi 403 bin hektar olup yapılan etütler sonucunda bu miktarın önemli miktarda artabileceği tahmin edilmektedir. Fırat'a göre daha kısa olan Dicle Nehri'nin rejimi düzensiz olup yaz aylarında su seviyesi oldukça düşüktür. Sularının mevsimsel değişimi bakımından dünyanın önde gelen akarsularındandır. Dicle'nin düzensiz akış rejimi birtakım sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu kapsamda nehir rejiminin düzenlenmesiyle ilgili olarak Irak ile 1946 yılında anlaşma yapılmıştır.¹⁰⁷

107 Özhan Uluatan, Ankara, Damlaya Damlaya (Ortadoğu'nun Su Sorunu), 1998, s.118, 119

IX- Bölge Barajlarının Tarihsel Gelişimi

1936 Atatürk'ün emriyle Fırat Nehri'nde' araştırmalar başlatıldı. (GAP'ın temeli bu tarihte atıldı.)

1938 Keban Boğazı'nda jeolojik ve topografik etütler başladı. Akım istasyonları oluşturuldu.

1954 DSİ kuruldu.

1961-1971 1961'de kurulan Fırat Planlama Amirliği "Fırat Havzası İstikşaf Raporu"nu 1964'te yayımladı. Bunu 1967'de tamamlanan "Aşağı Fırat Projesi İstikşaf Raporu" izledi. 1971'de "Dicle Havzası İstikşaf Raporu" hazırlandı.

1966 Keban Barajı'nın temeli atıldı.

1974 Keban Barajı hizmete girdi.

1976 Karakaya inşaatına başlandı.

1980 Aşağı Fırat ve Dicle projeleri GAP adı altında toplandı.

1981 Atatürk Barajı derivasyon tünelleri ve Şanlıurfa tünellerinin inşaatına başlandı.

1987 Karakaya Barajı elektrik üretmeye başladı.

1990 Atatürk Barajı'nda su tutuldu.

1992 Atatürk Barajı'nda elektrik üretilmeye başlandı.

1993 Bilecik Barajı'nın inşaatına başlandı.

1994 Şanlıurfa tünellerinden Harran Ovası'na su verildi.

1996 Karkamış Barajı'nın inşaatına başlandı.

1997 Kralkızı Barajı'nın inşaatına başlandı.

1997 Kralkızı ve Dicle barajlarında su tutuldu.

1998 Batman Barajı'nda su tutuldu.

1999 Karkamış Barajı'nın inşası tamamlanarak elektrik üretimine başlandı.¹⁰⁸

108 Bilim ve Teknik Nisan, 2001, Sayı:48, s.29-30

IX. BÖLÜM

GAP'IN ORTADOĞU'YA VE TÜRKİYE'YE KATKISI

I- GAP-Bölgesi – Tarihte Verimli Hilal veya Yukarı Mezopotamya Olarak Adlandırılmaktadır

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak illerinin kapsadığı alan GAP Bölgesi olarak tanımlanmaktadır. Güneyde Suriye, güneydoğuda ise Irak'la sınırı bulunan bu bölgenin yüzölçümü 75.358 km² olup, ülkemizin toplam yüzölçümünün yüzde 9, 7'sini oluşturmaktadır. Türkiye'de sulanabilir 8, 5 milyon hektar arazinin yüzde 20'si, Aşağı Fırat ve Dicle Havzaları'ndaki geniş ovalardan oluşan GAP Bölgesi'nde yer almaktadır.

Verimli Hilal veya Yukarı Mezopotamya olarak adlandırılan bu bölge, insanlık tarihinde medeniyetin beşiği olarak bilinmektedir. GAP Bölgesi, tarih boyunca Anadolu ve Mezopotamya toprakları arasında geçişi sağlayan bir köprü görevi görmüştür. Türkiye'nin iki önemli akarsuyu Fırat ve Dicle Nehirleri, GAP Bölgesi'nden geçer. Doğu Anadolu kaynaklanan iki nehir,

sularını Basra Körfezi'ne boşaltır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Türkiye'nin diğer bölgelerine oranla daha az yağış almaktadır. Bu nedenle öncelikle bölgenin çok zengin su kaynaklarından olan Fırat ve Dicle Nehirleri sularının, sulama ve enerji üretimi amacıyla değerlendirilmesi ve bu arada düzensiz akışı olan bu iki nehrin sularının dizginlenmesi düşünülmüştür.

Boşa akıp giden su servetinden elektrik enerjisi elde edilmesi için Atatürk'ün emri ile 1936 yılında Elektrik İşleri Etüd İdaresi kurulmuştur. İdare "Keban Projesi" ile yoğun etütlere başlamış, Fırat Nehri'nin her açıdan tetkiki ve sonuçlarının tespiti için rasat istasyonları kurmuştur. 1938 yılında Keban Boğazı'nda jeolojik ve topoğrafik etütlere girilmiştir. 1950-1960 yılları arasında gerek Fırat ve gerek Dicle üzerinde Elektrik Etüt İdaresi tarafından sondaj çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Yeni ihtiyaçların ortaya çıkması üzerine, 1954 yılında Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Böylece Türkiye'de havza çalışmaları yapılması fikri oluşmuş ve Türkiye 26 havzaya ayrılarak, DSİ Genel Müdürlüğü'nce etüt ve plânlama çalışmalarına başlanmıştır. 1961 yılında Diyarbakır'da kurulan Fırat planlama amirliği tarafından yapılan çalışmalar sonunda, 1964 yılında Fırat Havzası'nın sulama ve enerji potansiyelini belirleyen "Fırat Havzası İnkişaf Raporu" geliştirilmiştir.

Dicle Havzası için de, aynı paralelde çalışmalar DSİ Diyarbakır Bölge Müdürlüğü'nce sürdürülmüştür. Böylece Aşağı Fırat Havzası ve Dicle Havzası'ndan ne şekilde faydalanılacağı açıklık kazanmış ve 1977 yılında bu iki havza projesinin "Güneydoğu Anadolu Projesi" şeklinde adlandırılması benimsenmiştir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin entegre bölgesel planlama çerçevesinde ele alınması, yürütülmekte olan faaliyetlerin koordinasyonun sağlanması ve yönlendirilmesi görevi 1986 yılında Devlet Planlama Teşkilatı'na verilmiştir. Güneydoğu Anadolu Projesi Kalkınma İdaresi Teşkilatı, 6 Kasım 1989 tarih ve 3888 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kurulmuştur.

GAP Yüksek Kurulu, teşkilatın en yüksek karar organı olup her türlü, plan, proje ve programları inceleyerek karara bağlar. GAP yürütülmekte olan faaliyetlerin koordinasyonun sağlanması ve yönlendirilmesi görevi 1986 yılında Devlet Planlama Teşkilatı'na verilmiştir. Güneydoğu Anadolu Projesi Kalkınma İdaresi Teşkilatı, 6 Kasım 1989 tarih ve 3888 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kurulmuştur. GAP Yüksek Kurulu, teşkilatın en yüksek karar organı olup, her türlü, plan, proje ve programları inceleyerek karara bağlar.

GAP Yüksek Kurulu, Başbakan ve veya görevlendireceği bir devlet bakanının başkanlığında, GAP'tan sorumlu devlet bakanı, DPT Müsteşarlığı'nın bağlı olduğu Devlet Bakanı ile Bayındırlık ve İskân Bakanı'ndan oluşur. "Güneydoğu Anadolu Projesi" kavramı, Fırat ve Dicle Nehirleri üzerinde yapımı öngörülen; barajlar, hidroelektrik santraller ile sulama tesislerinin yanı sıra kentsel ve kırsal altyapı, ulaştırma, sanayi, eğitim, sağlık, konut, turizm ve diğer sektörlerdeki yatırımları da içine alan ve yörenin topyekûn sosyoekonomik kalkınmasını hedefleyen, çok sektörlü, entegre ve sürdürülebilir bir kalkınma anlayışı ile ele alınan bir bölgesel kalkınma projesi olarak anlaşılmaktadır.¹⁰⁹

II-GAP'ın Temelini Atatürk Attı

Bölgedeki Fırat ile Dicle nehirlerini verimli kullanma konusunda Osmanlı Padişahlarından II. Abdülhamid'inde emeğinin geçtiği bilinmektedir. II. Abdülhamid Dicle Nehri'nin adını taşıyan Dicle adlı bir gemi yaptırtarak zaman zaman Dicle'de incelemeler yaptığı bilinmektedir. Konumuz sulama ve GAP olduğundan dolayı bu noktaya da değinme gereği duyduk. Atatürk'ün GAP'ın temelini atılış olayına girmeden önce GAP'ın doğuşu ve tarihsel gelişimi ile ilgili olarak söylenenleri öğrenmekte fayda vardır:

109 Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Bilgi Serisi: 1 Temmuz 1997; A. Adnan Akçay, Bahattin Akşit 75 Yılda Köylerden Şehirlere Türkiye, "GAP" Nedir. 1999, s:

“Bildiğimiz toprakların en değerlisi bu topraktır ve en çok ürünü burası verir. Ürünleri bakımından o kadar iyi bir topraktır ki, normal yıllarda bire iki yüz ve bereket yıllarında bire üç yüz verir. Bunu bilen Babil kraliçesi Nitokris, kenti ikiye ayıran Fırat ırmağına yukarı doğru kanallar kazdırarak öyle girintili çıkıntılı bir yatak açtırır ki, ırmak bazı Asur köyleri içinde üç kez geçer oldu.” **Herodot Tarihi**

(Güneydoğu bölgesini işaret ederek) Buraya bir insanlık gölü inşa edelim.” **K. Atatürk**

“Şark’ın bu muhitinde yeni bir dağ doğacak, bu dağın ortasından bin altın fışkıracaktır. Buna el değdirmeyin çünkü yakar. Ama unutmayasınız dağ bu mıntıkaya ve Harran’a bereket saçacaktır.” **Karababa Menkıbesi**

“Kurucu Hişam bin Abdülmelik, bir Mervan suyu olmadığından, hesap uzmanları ile görüşüp yerin yüksekliğini ölçerek Fırat Nehri’nin en yüksek yerinden, doğu tarafından birer büyük set yaptırdı. Fırat’ın aktığı yerlere iki yüz bin kişi toplayıp çadırlarının yere deniz gibi Fırat suyu akıttı.” **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**

“Salı kıyından nehre itekledim. Baştan aşağı sırlı sıklam olduk. Sayıları üç yüzün üzerinde olan akıntı yerleri bunlar. Büyük bir çağlayan teşkil ediyorlar. **Von Moltke**

Bugünkü GAP’a temel kaynak teşkil eden Fırat ve Dicle gibi iki büyük akarsudan yararlanma çalışmaları, 1934 yılında başlamıştır. Özellikle bu bölgede akarsuların rasyonel şekilde kullanılması kararı, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Atatürk’ündür.

SSCB’nin Ankara Büyükelçisi, Atatürk’e bir nezaket ziyaretinde, Dinyeper Nehri’ndeki gelişmelerin ve nehrin yarattığı yeni büyük yapay gölü anlatmış, Atatürk ise Başbakanlardan Celal Bayar’a, “Biz de böyle bir insanlık gölü inşa edelim!” demiş ve Fırat Nehri üzerindeki araştırmalar bu

talimatla başlamıştır. Bu kararla, Türkiye'nin diğer nehirleriyle birlikte Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde de akım ölçme istasyonları kurulmuş ve alınmış iyi sonuçlar üzerine, 1962 yılında Fırat Nehri üzerinde Keban barajının inşa edilmesine karar verilmiştir.

Bu barajın tamamlanması, bugünkü anlamda bir GAP'ın doğmasında itici bir güç oluşturmuştur. Bu projenin uygulandığı 8 ilimizin toplam yüzölçümü 73.863 km² olup Türkiye yüzölçümünün yaklaşık onda biri, İtalya'nın dörtte biri, Hollanda'nın 1, 7, Belçika'nın ise 2,4 katı büyüklüğündedir. 7 milyon civarında nüfusun barındığı bu bölgedeki su ve toprak potansiyeli çok yüksek düzeydedir. Türkiye'deki toplam su potansiyelinin yüzde yirmi sekizi, ekonomik olarak sulanabilir toprak potansiyelin de yüzde yirmisi bu bölgede bulunmaktadır.¹¹⁰

III-GAP'ın Amaçları

GAP'ın amaçlarını ve yararlarını yaptığımız alan araştırmasında şöyle tespit ettik:

Ekonomik yapıyı geliştirerek GAP bölgesindeki gelir düzeylerini yükseltmek ve böylece GAP bölgesi ve diğer bölgeler arasındaki gelir farklılığını daraltmak,

- Kırsal alandaki verimliliği ve istihdam olanaklarını artırmak,

- GAP bölgesindeki büyük kentlerin nüfus emme kapasitesini artırmak,

- Bölge kaynaklarının etkili kullanımı yoluyla, kendi başına ekonomik büyüme, sosyal istikrarın ve ihracatın teşviki gibi ulusal amaçlara katkıda bulunmak.

Projenin Tarımsal Kalkınma Amaçları:

- Tarımsal verimliliğin artırılması ve çiftçilik faaliyetlerinin

¹¹⁰ İlhan Avcı, Bilim Teknik Dergisi, C: 25, Mart 1992, s. 23-245.

çeşitlendirilmesi yoluyla kırsal bölgelerdeki gelir düzeylerini yükseltmek.

- Tarımsal sanayilere yeterli girdiyi sağlamak.
- İstihdam olanaklarını artırarak kırsal nüfusun dışa göç etme eğilimlerini en aza indirmek
- İhraç edilebilir ürünlerin üretilmesine katkıda bulunmak

Projenin Sosyal Yararları

- a. Eğitim ve kültürel yararlar
- b. Nüfus ve göç faktörü
- c. Sağlık ve teşkilatlanma

GAP'ın sosyal ve siyasal amacını bölgede araştırmalar yapan **Ahmet Özer** şöyle ifade etmektedir:

Fırat ve Dicle suları ile beraber bölgenin güçlü potansiyellerini realize ederek, bölgelerarası dengesizliği gidermek, Türkiye ekonomisine katkıları ile ulusal kalkınmayı hızlandırmak.

- Ekonomik durumun iyileştirilmesi sonucu bölgedeki siyasi reaksiyonları gidererek toplumsal bütünleşmeyi sağlamak.

- Ekonomik ve toplumsal entegrasyonu sağlayarak Avrupa Birliği'ne katılmayı kolaylaştırmak.

- Bu gerçekleşmediği takdirde GAP'ın ekonomik ve stratejik üstünlüklerini de kullanarak Ortadoğu ve giderek İslam dünyasının lideri durumuna gelmek.

Fırat ve Dicle sularının kontrolü ile Irak ve Suriye'nin gücünü kontrol etmek ve bu ülkelere karşı her konuda pazarlık gücünü elinde bulundurmak şeklinde formüle edilebilir.¹¹¹

IV-Güçlü Bir GAP Güçlü Bir Türkiye

Güneydoğu Anadolu Projesi kısaca adıyla GAP sadece Tür-

111 Ahmet Özer Modernleşme ve Güneydoğu, Ankara,1998, s.32

kiye'nin değil, dünyanın en büyük projelerinden biri konumundadır. 1993 yılında yapılan bir araştırmaya göre "Modern Dünyanın Yedi Harikası" sıralamasında ikinci sırayı bu proje alıyor. 1994 yılında Time dergisinde yayınlanan bir araştırmada da GAP dünyanın en büyük 9 projesinden biri olarak gösterilmişti.¹¹²

GAP'ın getireceği bereket Türkiye'nin yıldızını parlatacaktır. Ancak GAP'ın memleketin her yerinde aynı algılanması gerekmektedir. Ankara'da farklı, bölgede farklı algılanması bir çelişkiyi beraberinde getirir. Ekonomik ve sosyal ilişkilerin çok çeşitlilik kazandığı ortamda, gözle görülür aşamalar kaydetmek için bölgede GAP bakanlığının oluşması gerekmektedir. Yani uzaktan kumandayla işler halledilemez. GAP halkla bütünleşmeli ve geleceğini tam olduğunu belirtmenin gerekliliğine inanmalıyız. Güçlü bir Türkiye için güçlü bir GAP'ın tek çözüm yolu bölge insanının sorunlarını çözmektir. Yıllardan beri bu toprakların sıkıntısını çekip yarınlara umut bağlayan halkın beklentisini açığa çıkartmak gerekecektir.

GAP deyince sadece sulama projesi, baraj göleti anlaşıyor. Balıkçılığın olacağından söz ediliyor. Güçlü bir Türkiye ancak güçlü bir GAP ile oluşur diyorsak halkı ikinci plana atmamak gerekecektir. Halkın fikri alınıp arzuladıkları yaşam seviyesi oluşturmalıdır. Yapılan hizmetlerin amacı güçlü olmaksızın bu güçlülüğü halkın içinde aramak gerekmektedir.

Güçlü bir Türkiye'nin anahtarını teşkil eden GAP için bir sosyal plan yapmanın gerekli olduğunu bilmek gerekecektir. Çünkü yöre insanı ilgi bekliyor, bu ilginin yüzeysel olmamasının gerekli olduğunu ifade etmekte yarar vardır. Değişik insanlara el atmak onların meselelerine çözüm bulmak için farklı bir yapıyı arz eden bölgeye yetişmiş elemanları gönderip ön hazırlık yapılmalıdır.

Belirttiğimiz ve belirteceğimiz birtakım meselelere ilgili-

112 Cemal, Zehir, Ortadoğu'da Su Medeniyetlerinden Su Savaşlarına, İst.. 2003, s.115

lerin el attığını söylüyoruz. Ancak yapılacak olan projelerin gecikmemesini prensip etmekteyiz. GAP'ın başlamasıyla beraber nüfusun doğru orantılı olarak artması belirlenen bir gerçektir. Bölgeye gelecek olan nüfus için önceden hazırlık yapılmasının kaçınılmaz olduğunu bütün yetkililer bilmektedir.

Büyük proje uygulayıcıları çalışmaya sadece ekonomik veriler ve tablolarla bakmamalıdır. Yöre halkının sosyokültürel yönlerini göz önünde bulundurmalıdır. Halkın eğitim seviyesi, kültürü, yetiştirme tarzı, zevkleri, arzuları göz önünde bulundurulmalıdır. Uzmanlar sosyal eylem ve sosyal değişimler karşısında araştırmalar yapıp çözüm yollarını ortaya koymalıdır.

Zorunlu göçün etkisiyle geleneksel değerlerinden başka ortamlara sürüklenen, yeni çevre koşullarını benimseyecek seviyede olamayan bölge halkı için sosyokültürel yapılarına uygun yerleşme planları oluşturmada GAP'ta özlenen kalkınmanın gerçekleşmesi zor olacaktır.

Hazırlanan projeler halkın bilgisine sunulmalı ve halkın görüş ve düşünceleri alınmalıdır. Görülüyor ki toplumun kalkındırılmasında ve sorunların çözümünde teknolojik sorunlar yeterli olmamaktadır. Toplumun değişmesi, nüfusunun artması sosyokültürel boyutlarda olan bir kalkındırma.

V- 1934'ten Günümüze Bölgedeki Mevsimlik

İşçiler ya da Irgatlar

Mevsimlik işçilerin durumunu İsmail Hüsrev 1934'te yayımladığı kitapta şöyle anlatır:

'Mevsim icabı ticari mahsulât mıntıkalarına gelerek çalışan ve mevsimin sonunda köyüne dönen köylü. Mevsim amelesinin membaı Orta Anadolu yaylaları ile Şark Vilayetleridir. Mevsim amelesi Türkiye'nin en fakir köylüsüdür. Onlar pek cüzî bir ücretle çalışırlar. Şimendifer, araba paraları olmadığından uzak vilayetlerde sahillere yorganlarını sırtlarına yaya olarak götürürler.¹¹³

¹¹³ İsmail Hüsrev, age. s.136

Atatürk yoksulluk konusunda şu ifadeleri dile getirir: “Yoksullukla, işsizlikle, hastalıkla, cehaletle, her türlü darlıkla ve sosyal ıstırapla mücadele etmek devletin görevidir. Atatürkçü millîyetçilik anlayışı, ne sosyal dertlere kayıtsız kalınmasını, ne de millî bütünlüğün sınıf kavgası kışkırtmalarıyla parçalanmasını kabul eder.”¹¹⁴

Görüldüğü gibi Türkiye’de mevsimlik işçilik çok eskilere dayanmaktadır. Barınma, yeme içme sorunlarının yanında, sağlık sorunları, hak edilen ücreti alamama sıkıntısı her zaman gündeme gelmiştir. 1970’li yıllarda bu durum böyleydi. Şimdi de benzer durumlar söz konusudur. Günümüzde Çukurova artık mevsimlik işçi almamaktadır. Tarım makinelerinin gelişmesi ile beraber insan gücüne ihtiyaç kalmamıştır.

Yaptığımız araştırmada mevsimlik işçilerin sayısı bir milyonu aşmaktadır. Bu sayı bütün aile fertlerini de kapsamaktadır. Mevsimlik işçilerden öğrenci olanlar; illerde valilikler, ilçelerde kaymakamlıklar tarafında maddi olarak desteklenerek, okul dönemindeki gecikmelere azaltılmalıdır.

Mevsimlik işçiler; Malatya’ya kayısıya, Giresun’a fındığa, Niğde’ye patatese, Adana ve Urfa’ya pamuk tarlalarında çalışmaya gitmektedirler. Küçük çadırlarda çocukları ile birlikte kalan kayısı işçileri, ekonomik sebeplerden dolayı bu sıkıntılı duruma katlanmaktadırlar. Bir kilo et fiyatına sabahdan akşama kadar 40 derece sıcaklığın altında çalışan işçiler günlük yevmiyeleri 20 TL ile 30 TL arasında değişmektedir. Yetkililer mevsimlik işçilerin yaşadığı bu sıkıntılara bir an önce el atarak köklü çözümler üretilmelidir.

114 Sadi Irmak, Atatürk Bir Çağın Açılışı, İstanbul, 1984, s.38

X. BÖLÜM

DOĞUDAKİ GÖÇÜN YOL AÇTIĞI SORUNLAR

I- Bölgenin Yapısıyla İlgili Değişmeler

Güneydoğu Anadolu Projesi Fırat ile Dicle nehirleri üzerinde yapımı öngörülen barajlar hidroelektrik santralleri, sulama tesislerinin yanı sıra, tarım ulaşım, sağlık ve diğer sektörleri de kapsayan bir entegre kalkınma projesidir.

GAP'ın bölgeye gelmesi ile birlikte Adıyaman'ın Samsat ilçesi ve diğer illerden yüze yakın köy sular altında kalmıştır. Bundan dolayı bölgede nüfus artışı ile birlikte köyden kente göç olgusu giderek artmıştır. Bu göçler iç ve dış göçler olarak yaşanmıştır. İç göçler Gaziantep, Şanlıurfa'ya, dış göçler ise başta İstanbul olmak üzere Adana, Mersin ve İzmir'e yönelmiştir.

GAP bölgesi 73.863 bin kilometre kare genişlikte olup Türkiye'nin toplam yüzölçümünün %9,5 ini oluşturmaktadır. Bugünkü verilere göre GAP,7 milyonu aşkın bölge nüfusunu etkileyecektir. Bu nedenle toplumsal düzenleri bozulan bölge insanı göçe zorunda kalmıştır. Bu göç gerek bölgede gerekse de başka bölgelerde yeniden yerleşme, kentleşme, gecekondulaşma

ve aşırı bir nüfus büyümesine neden olacaktır. Bu yeni oluşum ile birlikte göç edilen yerlere uyumsuzluk ve yabancılaşıma sorunlarının yanında; sağlık, eğitim, işsizlik sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Bu oluşumların en canlı örneği Elazığ-Keban Barajı'dır. Keban Barajı'nın yapımı ile birlikte 1.212 yerleşim birimi su altında kalmıştır.

Elazığ'da barajın yapımından dolayı 7.264 ailenin %45'i dışarıya göç ederken % 55'i Elazığ'a yerleşmiştir. Gecekonduya yerleşen ailelerin 967,3'ü işsiz okuma yazma oranları düşük ve çocukların sağlık sorunlar mevcuttur.¹¹⁵

Barajlardan dolayı göç dalgası yaşanan bölgelerden birisi de Çukurova'dır. Seyhan Baraj suları altında kalan topraklar beraberinde yeni alanların doğmasına yol açmış ve tarımdaki verimin artmasını sağlayarak işsizliği azaltmıştır. Bunun yanında Çukurova'ya artan göçle beraber gecekondulaşma da artmış, alt yapı ve sosyal sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Aynı seviyede olan insanların göç ettiği belirli semtlerde gruplaşmalar ve kültürel çatışmalar olmuştur. Akrabalık bağları zayıflamış, ferdiyetçilik ön plana çıkmıştır.

Coğrafi konum açısından düz alanlara doğru nüfus hızla artmaktadır. Engeli olan alanlarda arzulanan hizmetlerin getirilmemesi düz alanları çekici hâle getirmektedir. Dağınık yerleşmeden dolayı bir üstünlük meydana gelmediğinden dolayı hem güvenlik hem de toplu yaşamının vermiş olduğu sosyal aktivite fiziksel alanlarda değişimleri gündeme getirmektedir. GAP kapsamındaki illerde yeni yerleşimlerle beraber kentleşmenin getireceği birtakım farklılıklar dışa yansıtacaktır. Yöre halkı gelir seviyesine göre yerleşim alanı seçecektir.

115 Sabri Çakır, GAP'ın Sosyo-Kültürel ve Psikolojik Etkileri, Kültür Dergisi, Sayı:97, s. 50-53

II- GAP'taki Göçün Sodyokültürel Yönü

GAP'ın faaliyete geçmesi ile beraber göç olgusu da hız kazanmaya başlamış bulunmaktadır. Kırsal alanda istihdam ortamı bulamayan nüfusun bir kısmı şehir içine bir kısmı da şehir dışına göç edecektir. Göçle gelenler sosyal ve kültürel sorunları da beraberinde getirecektir. Büyük şehirlere uyumsuzluk, çevre ile kültürel çatışmalar. Apartman yaşamının kurallarına uyma, ferdi istek ve arzuların artması çocukların eğitiminde yaşanan zorluklar sıkça görülmeye başlanacaktır.

Kırsal alandan şehre göç eden bireyler geleneklerini, göreneklerini, örf ve âdetlerini arzuladıkları gibi yerine getiremeyeceklerdir. Bir toplumu birbirine bağlayan kültürel değerlerin aşınmaya uğraması hayal kırıklığını beraberinde getirecektir.

Halk GAP'ı sadece ve baraj olarak biliyor. Aynı zamanda bir sevincin takdir edildiğini GAP adını kullanarak gösterdiler. Yöre halkı GAP'ın kaç kw saat enerji üreteceğini, ne kadar alanları sulayacağını bilmiyordu. Sular altında kalan topraklarda yaptığı iş avukatlara gidip topraklarının parasını almaktı. İş bilen, yöntem bilen topraklarından en iyi şekilde faydalandı ve kamulaştırma bedelleri ile yatırımlar yapıldı.

Halk buruk göç ağıtları yakıp babalarının, atalarının topraklarını terk ederek başka şehirlere göç ederken duygularını da şöyle dile getirmekteydiler: **“Biz cenaze gömer gibi topraklarımızı suya gömdük ve memleketimizden göç etmek zorunda kaldık.”** Sözleri ile içinde bulundukları psikolojiyi de ortaya koymuşlardır. Güneydoğu halkında görülen diğer bir özellik ise GAP hayranlığının iş yerlerine yansımasıdır. Bu durum bir kompleksi meydana getirmiştir. GAP Tur, GAP Kebap, GAP Tekstil, GAP Otomotiv, GAP Kırtasiye vb. GAP'ın sadece bir kesimin değil bütün halkın olduğunu anlatmak gerekir.

III- Karadeniz'den Doğuya Göçün Faydası

GAP amacına ulaştığı zaman değişik bölgelerden göç alacağı muhakkaktır. Mevsimlik göçler, kalıcı göçler yoğunlaştıkça bir takım meseleler de gündeme gelecektir. Yani bölge halkı ile göç eden halk arasında kaynaşmanın olması gerekmektedir. Bu da kültür köprüsüyle oluşur.

GAP kapsamındaki yöre halkının genel yapısı içe kapanık olmasıdır. Bu durumun nedeni gerek bölgenin iklimi, gerekse sosyal faaliyetlerin azlığından kaynaklanmaktadır. Diğer bir husus ise kırsal kesimden dışa açılmanın çok az olmasıdır.

Karadeniz Bölgesi'nin insanları iklimlerinin yapısı gereği atik ve hareketlidirler. Dışa dönük olmaları girişimciliklerini de beraberinde getirmektedir. Üstelik bu bölge insanları iş sıkıntısı çekmektedir. Karadeniz Bölgesi'nin toprakları dar olduğu için yöre halkı geçimini tam sağlayamamaktadır. Eğer GAP yürürlüğe tam manasıyla girerse Karadeniz insanlarını bölgeye özellikle getirtip girişimci yönünden faydalanmak gerekir.¹¹⁶

Böylece hem kültürel zenginlik artmış olacak hem de bölge insanı hareket kazanacaktır. Ayrıca GAP'taki balıkçılık faaliyeti Karadenizlilerle daha da verimli olacağını ifade etmek gerekir. Tüm bu gelişmeler; öncelikle yöre halkını toprağına bağlarken, bölgeye yönelebilecek insan ve yatırım göçüne sebep olacak, eski medeniyetlerin mirasçısı olan bölge bir turizm cenneti hâline getirilmelidir.

IV-Bölgeye Göçlerin Başlaması

Yıllar önce GAP bölgesinden göç edenler topraklarını yakın akrabalarına bırakmışlardı. Büyük kentlere yerleşen yöre halkının bir kısmı; topraklarının değer kazanmasından dolayı memleketlerine geri dönüş eğilim baş göstermektedir. Büyük şehirlerin sorunları, hayat şartlarının giderek zorlaşması geriye göç olgusu-

116 Orhan Türkdoğan, Güneydoğu Kimliği, Bolu, 1995, s.165

nu hızlandırmaktadır. Bölge halkı doğduğu büyüdüğü topraklara geri dönerek, elindeki sermaye ile istihdam alanı açma becerisini de gösterecektir. Gelişme yönünden Türkiye'nin ikinci Marmara Bölgesi olmaya aday olan GAP bölgesi giderek cazibe hâline gelecektir.

Kısaca belirtecek olursak GAP'ın gelişmesiyle meydana gelecek olan göç hareketliliği sosyal, kültürel ve fiziksel yönleri olumlu ve olumsuz olarak karşımıza çıkmaya başlamıştır. Sosyal sorunları asgariye indirmek için yerinde ve zamanında projeler üretip uygulamak gerekir. Bu konuda bölgeyi bilen, halkı yakından tanıyan araştırmacılara ve yöneticilere ihtiyaç vardır. Halk ile kolay iletişim kuran onlara sevgi ve şefkat eli uzatanlar kalıcı eserler bırakarak gönüllerde yaşayacaklardır.¹¹⁷

117 Bu yazı Habitat II Kent Zirvesi, İstanbul, 12 Haziran 1996 tarihinde sunduğum bildiridir.(R.T)

XI. BÖLÜM

BÖLGENİN EĞİTİM DURUMU VE SOSYAL YAPISI

Atatürk, “Batı Bölgesi için İstanbul Üniversitesi’nde başlamış olan reform programını daha radikal bir tarzda uygulayarak Cumhuriyet’e cidden modern bir üniversite kazandırmak, Doğu bölgesi için Van Gölü sahillerinin en güzel bir yerinde kurulacak üniversiteyle modern bir kültür şehri yaratmak şeklinde şimdiden faaliyete geçmelidir” tarzındaki önerisini şöyle açıklar:

Memleketi şimdilik üç büyük kültür bölgesi hâlinde mütaala ederek Garp Bölgesi için İstanbul Üniversitesinde başlanmış olan ıslahat programını daha radikal bir tarzda takip ederek Cumhuriyet’e cidden modern bir üniversite kazandırmak, merkez bölgesi için Ankara Üniversitesi’ni az zamanda kurmak lazımdır; ve **Doğu bölgesi için Van gölü sahillerinin en güzel bir yerinde her şubeden ilkokulları ile ve nihayet üniversiteyle modern bir kültür şehri yaratmak yolunda şimdiden fiiliyata geçilmelidir.**

Bu hayırlı teşebbüsün Doğu vilayetlerimiz gençliğine bahşedeceği feyiz Cumhuriyet Hükûmeti için ne mutlu eser olacaktır.

Tavsiye ettiğim bu yeni teşebbüslerin, eğitim ve öğretmen ihtiyacını ziyadeleştireceği şüphesizdir. Fakat bu cihet hiçbir vakit işe başlama cesaretini kırmamalıdır. (Konu ile ilgili ikinci kaynak ¹¹⁸)

İnsanların maddi refahını sağlamak kadar, onların bilgi kültür ve beceri seviyelerini de yükseltmek gerekir. Bu işlevlerin tam olarak yerine getirilmesi için eğitim ve öğretimin daha verimli bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Üniversiteler bulundukları şehirlerin yol göstericileridir. Yenilikçi girişimler ve aktiviteler üniversitelerin temel işlevleridir. Günümüzde bölgede eğitim ve öğretim kurumlarının oldukça çoğaldığını görmekteyiz.

Bölgede bulunan Dicle Üniversitesi (Diyarbakır), Yüzüncü Yıl Üniversitesi (Van), Fırat Üniversitesi (Elazığ), Atatürk Üniversitesi (Erzurum), Adıyaman Üniversitesi imkânları ölçüsünde yararlı çalışmalar yapmaktadırlar. Doğu ve Güneydoğu'nun acil sorunlarını ancak üniversiteler çözebilir. Devlet üniversitelere geniş bütçeler ayırmalıdır. Doğu ve Güneydoğu alanında çalışmaları ile tanınan Prof. Dr.Orhan Türkdöğen konu ile ilgili olarak şu düşüncelere yer vermektedir: "Doğuda 27 yıl hizmet gördüğüm Atatürk Üniversitesi, halk üniversite ilişkileri bakımından örnek bir müessedir. Bu üniversitelerde yetişen gençler bugün Van, Diyarbakır, Malatya, Elazığ ve Harran üniversitelerinde önemli görevler yüklenmişlerdir. Ancak bu yeterli değildir. Ziyaret ettiğim bu üniversitelerin bir kısmında, köylüler; 'Üniversitelerin dertlerine çare olmadıklarından, yol ve yöntem bilmediklerinden' acı acı şikâyetinde bulunmuşlardır. Bu durum üniversitelerin zamanla kabuğuna çekilme ve bir fildişi kule içine kapanma diyebileceğimiz bir halet-i ruhiyeye yönelmelerine yol açabilir. YÖK ve resmî kuruluşlar bu açıdan denetleyici ve uyarıcı rol oynamakla yükümlüdürler.' ¹¹⁹

118 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,. C.I, s. 419- 420; Atatürk'ten Hatıralar, Hasan Rıza SOYAK, Cilt:II, Ankara, 1973; (Atatürk'ün I-XI- 1937 Pazartesi Günü Türkiye Büyük Millet Meclisini Açış Nutuklarında Üniversite ile İlgili olan bölümü.)

119 Prof.Dr. Orhan Türkdöğen,*Doğu ve Güneydoğu Kabile Aşiret Yapısı-*

Cumhuriyet tarihinin en büyük projesi olan GAP'ın öncelikle tarımsal amaçlı olması Ziraat Fakültesi ve bağlı yüksekokullara önemli görevler düşmektedir. GAP'ın başarıya ulaşmasında üreticimize hizmet götürecek Ziraat mühendislerinin sulu tarıma yönelik araştırmalar yapıp sonuçlarını üreticilerimize ulaştırmaları önemli bir görevdir.

Akademisyenler yaptıkları yayınlarla, ürettikleri projelerle hem bilim dünyasını hem de halkı aydınlatmalıdırlar. Halktan uzak duran eğitim ve öğretim kurumlarının istenilen başarıyı elde etmeleri mümkün değildir. Üniversiteler, GAP İdaresi Başkanlığı ile Sanayi ve Ticaret odalarıyla ortaklaşa hareket ederek projeler üretmelidirler. Üretilen projeler icraata geçirilerek halkın hizmetine sunulmalıdır.

Zengin bir kültür mirasına sahip olan bölgemiz açık hava müzesini andırmaktadır. Sanat tarihçileri, arkeologlar, edebiyatçılar, tarihçiler, turizmciler alan araştırması ve çalışması yapmalıdırlar. Elde edilen bilgi, belge ve eserler kamuoyunun bilgisine sunulmalıdır. Uluslararası toplantılar düzenleyerek, tarihî zenginliklerimizi dünyaya tanıtmalıyız. Bunun için de devletin üniversitelere araştırma fonları tahsis ederek ortam hazırlamalıdır. Aksi takdirde tarihî değerlerimiz yok olup gitmeye mahkûm olur. Atatürk, bölgenin ve ülkenin kalkınmasında eğitimin önemli olduğunu belirtir. Anne ve babaların çocuklarına bırakacakları en önemli mirasın eğitim olduğunu belirtir. Atatürk'ün eğitimcilerden en büyük arzusunu ise şöyle açıklar: "Yetiştirilecek çocuklarımıza ve gençlerimize, görecekleri eğitimin sınırları ne olursa olsun, ilk önce ve her şeyden önce Türkiye'nin bağımsızlığına, kendi benliğine, millî geleneklerine düşman olan bütün unsurlarla mücadele etmek gereği öğretilmelidir."¹²⁰

I-Bölgenin Yetiştirdiği Ünlüler

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi, insan kaynakları bakımından da zengin bir bölgemizdir. Bölgede yetişerek dünya çapında tanınan iş adamları, sanatçılar, akademisyenler bulunmaktadır.

Uluslararası üne sahip şahsiyetler kazandıklarını kendi topraklarının insanları ile paylaşarak, gönüllerde taht kurmuşlardır. Örneğin Rahmetli Kadir Has, memleketi Kayseri'ye büyük hizmetlerde bulunmuştur. Fabrikalar, okullar, hastaneler, yurtlar yaparak memleketine katkıda bulunmuştur. Kadir Has yaptığı hizmetler için: **“Vatan Borcumu Ödüyorum.”** demiştir. Aynı durum Sakıp Sabancı, Vehbi Koç için de söz konusudur. Memleketine büyük yatırım yapan şahsiyetlerden birisi de Bolulu İzzet Baysal'dır. Memleketi Bolu iline başta üniversite olmak üzere hastaneler, okullar, kütüphaneler yapmıştır. Bolu'da İzzet Abant Üniversitesi kurulmuştur. Bolu ilinin girişinde: **“İzzet Baysal Şehrine Hoş Geldiniz.”** Yazısını görmekteyiz Bölge halkı da yetiştirdiği ünlü simalardan memleketlerine sahip çıkmalarını ümitle beklemektedir. Kazandığını bölge halkı ile paylaşan ve memleketine sahip çıkan şahsiyetlerin bulunması ümit vericidir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgemiz vatanımızın kutsal bir toprağıdır. Bölge yetiştirdiği şahsiyetlerle adından söz ettirmiştir. Biz de alan çalışması yaparak bölgenin yetiştirdiği ünlülerden bazılarından söz etmeye gayret edeceğiz. Bölgede üç Cumhurbaşkanı, iki Başbakan, Meclis başkanı, iki Genelkurmay başkanı, bakanlar, ünlü sanatçılar ve iş adamları yetişmiştir. Memleketlerini ve görevlerini yazacağımız bu şahsiyetler bölge gençlerine birer örnek olacağı düşüncesindeyiz.

Adıyaman: Prof. Dr. Mustafa Gündüz, Şair ve Yazarlar: Sabri Galip NAKİPLER, Mustafa SUCU, Ahmet Akil YAĞINLI, Mehmet Emin GERGER, Sefer AKGÜL, İşadamı Mehmet ERDEMOĞLU, Ses Sanatçıları: Kahtalı MIÇI, Mehmet SESKE,

Bestekar ve Ozanlar: Mahmut ÇETİNKAYA, Hamit ÇELİK, Hasan DUYMAZ, Mahmut ÖZÇİFTÇİ.

Bitlis: Tarihçi: İdrisi BİTLİSİ, eski Dışişleri Bakanı Kamran İNAN

Diyarbakır

Başbakan Yardımcısı ve TBMM. eski başkanı: Hikmet ÇETİN, Şair ve Yazarlar: Ahmet ARİF, Sezai KARAKOÇ, Süleyman NAZİF, Cahit Sıtkı TARANCI, Faik Ali OZANSOY, İhsan IŞIK, Taner TİMUR, Ziya GÖKALP

Fenerbahçe Spor Yönetim Kurulu Başkanı Aziz YILDIRIM, Ses Sanatçıları: Celal GÜZELSES, İzzet ALTINMEŞE, Küçük EMRAH, İzzet YILDIZDOĞAN.

Elazığ

Yazar ve Şair Ahmet Kabaklı, Servet KABAKLI, Ses Sanatçısı Bülent SERTTAŞ, Fatih KISAPARMAK, Oyuncu: Necati ŞAŞMAZ .

Erzincan

Başbakan Yıldırım AKBULUT, Genelkurmay eski Başkanı Cemal TURAL, Sinema ve tiyatro sanatçıları: Tamer KARADAĞLI, Metin AKPINAR, Haluk BİLGİNER, Ses Sanatçıları: Adnan ŞENSES, Mustafa SANDAL.

Erzurum

IV. Cumhurbaşkanı Cemal GÜRSEL, Fikir ve Düşünce Adamları: Z. Fahri FINDIKOĞLU, Ali İhsan TOKGÖZ, Sadullah PAŞA, Ömer Nasuhi BİLMEN, İbrahim Hakkı ETHEM, Sinema Sanatçıları: Erol TAŞ, Eşref KOLÇAK,

Gaziantep

Siyasetçi- Yazar Mustafa TAŞAR, Dilbilimci Ömer Asım AKSOY, Rifat BİLGE, İşadamı Abdulkadir KONUKOĞLU, Prof. Doğu ERGİL, Prof. Dr. Mahir KAYNAK, Sanatçılar: Edip AKBAYRAM, Kenan DOĞULU...

Hakkâri

Tiyatro Oyuncusu Yılmaz ERDOĞAN ve kardeşi Mustafa ERDOĞAN.

Kars

Sanatçılar: Murat ÇOBANOĞLU, Yavuz BİNGÖL, Azer BÜLBÜL, Yıldız TİLBE.

Kilis

Eski Genelkurmay Başkanı Doğan GÜREŞ, Prof. Dr. Kadri TİMURTAŞ.

Malatya

II. Cumhurbaşkanı İsmet İNÖNÜ- VIII. Cumhurbaşkanı Turgut ÖZAL, Prof. Dr. Orhan TÜRKKDOĞAN, Yazarlar: Niyazi Mısrî- Yazar Eflatun Cem GÜNEY, Ses Sanatçıları: Yüksel ÖZ-KASAP, Çetin ALP, Selahattin ALPAY- Belkıs AKKALE- Zerrin ÖZER.

Sinema ve tiyatro Sanatçıları: Kemal SUNAL, İlyas SALMAN- Yasemin YALÇIN- Kenan IŞIK- Gazeteci Yazar Vahap MUNYAR- Gazeteci Yazar İsmail KAPAN.

Mardin

İşadamı: Zeynel Abidin ERDEM, Yazar Murathan MUNGAN, Ekonomist Masum TÜRKER.

Siirt

Şair: Hilmi YAVUZ, Eski Cumhurbaşkanlığı Orkestra Şefi: Hikmet ŞİMŞEK, Sertap ERENER.

Şanlıurfa

Şairler: Kemal Edip KÜRKÇÜOĞLU, Şair NABî, Akif İNAN, Suut Kemal YETKİN, Bekir YILDIZ.

Akademisyenlerden Bazıları: Prof. Dr. Abdulkadir KARAHAN, Prof. Dr. Servet ARMAĞAN, Prof. Dr. Kamil TURAN, Gazeteci Yazar: Bekir COŞKUN.

Gazelhan: Kazancı Bedih, . Ses Sanatçıları: Mehmet ÖZ-BEK, İbrahim TATLİSES, Müslüm GÜRSES, Mahmut TUNCER. Modacı Faruk SARAÇ

Tunceli

Ses sanatçıları: Hakkı Bulut, Seher DİLOVAN.

II. Bölgenin Kültür Harikaları

Yer altı zenginlikleri, verimli toprakları ile yüzyıllarca seçkin bir yer olan bölgede değişik kavimler, milletlerin burada yerleşik bir hayat sürdüğünü görüyoruz. Yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çeken tarihî mekânların restore edilerek korunma altına alınması gerekmektedir. Aksi takdirde nice uygarlıkların son kâhıtları da yok olup gidecektir.

Bölgede bulunan tarihî ve turistik yerlerin adları ve bulundukları şehirler: **Erzurum:** Çifte Minareli Medrese, Üç Kümbetler, **Kars:** Ani Harabeleri. Ağrı: İshak Paşa Sarayı. **Bitlis:** Ahlat Mezarlığı. **Van:** Akdamar Kilisesi, Van Kalesi. **Gaziantep:** Yasemek Açık hava Müzesi, Karkamış Harabeleri, Mozaikler Kenti Zeugma. **Şanlıurfa:** Harran, Balıklı Göl, Halil-ür Rahman Cami, Hz. İbrahim ile Hz. Eyüp Makamları. **Adıyaman:** Nemrut Dağı, Arsamia, Gerger Kalesi, Doğu Teras, Batı Teras, Zey ve Pirin Mağaraları, Cendere Köprüsü, Karakuş Tümülüsü. **Diyarbakır:** Diyarbakır Surları. **Batman:** Hasankeyf, Ulu Cami, Kale. **Mardin:** Mardin Kalesi, Meryem Ana Kilisesi ve Patrikhanesi.¹²¹

III- Cumhuriyet Dönemini Konu Edinen

Romanlar ve Filmler

Halide Edip Adıvar:Kürt aşireti Bedirhanlılarla akrabadır. “Anılarının bir kesitinde Ali Şamil Paşa’nın kendi çocuklarıyla beraber nasıl eğlendikleri konusuna değinir: Akşamları çok ne-

121 *Türkiye’nin Kültür Hazineleeri*, İstanbul, 2004, s.202

şeliydi. Oğullarını Kürt kıyafetine sokar, Mahmure Abla bir Kürt havası çalar, Paşa başta, bir Kürt oyunu oynarlarken bir yandan ısılla havayı tekrarlar, aynı zamanda da benim elimden yakalayarak oynayanların arasına alırdı. Hepimiz bir ağızdan el ele salıılarak ‘Hey Zeyno, hey Zeyno’yu söyleyerek, tavandaki avizeleri zıngırdatarak, tepinerek döne döne sıçrar dururduk. Habeş Hanım yerde bir minderde oturur, sarışın hanım odadan çıkar çıkmaz Paşa hemen onun yanına koşar, yanaklarını okşar: ‘Halide bu benim has boya karım, elini yanaklarına sür bak hiç boyası çıkıyor mu?’ derdi.¹²²

Reşat Nuri (1889-1956) 1956’dan önce yazdığı, ancak ölümünden sonra 1961’de yayımlanan “Son Sığınak romanında Doğubeyazıt’ta 1939’ların isyanları işlenir. Doğu ve Güneydoğu Türk edebiyatında gerçek yerini alışı 1960 sonrasındır. Ömer Polat, Ağrı, Aladağ yöresindeki yoksul köylülerin sorunlarını, yaşam koşullarını Mahmudo ile Hazel, Saragöl, Dilan adlı romanlarında anlatmıştır.

Ömer Polat’ın romanlarında yöre türküleriyle, destanlarıyla beslenen bir anlatım yer alır. Ulusal motiflerin romanlarda geniş bir şekilde ele alındığı görülür.

1960’la su yüzüne çıkan ülke gerçekleri, 1968 öğrenci olaylarıyla gözleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu’ya çevirir. Daha önce üniversiteli birçok aydınla yazarın Doğu ve Güneydoğu Anadolu köylerinde yedeksubay, öğretmenlik yapmış olmaları, Anadolu’yu tanıma imkânı ve ortamı sağlamıştır.

Şükrü Gümüş’ün Zap Boyları, Ferit Edgü’nün Kimse ile O romanları. Bu romanlar, sonradan Hakkari’de Bir Mevsim adıyla sinemaya aktarılacaktır. Şükrü Gümüş, romanında yoksul bir ailenin yaşamla giriştikleri zorlu bir savaşımı anlatırken Ferit Edgü, romanlarında, zorlu yaşam gerçekleriyle boğuşan yöre insanını anlamak, anlatmak istemektedir.

Ümit Kaftancıoğlu’nun Tüfekliler romanında ise Kanco

122 Halide Edib-Adıvar, Mor Salkımlı Ev, 1992, s.97)

aşiretiyle Rutan aşiretlerinin ileri gelenlerinden Türk'le- Necimoğulları'nın çıkar çatışması romanın ana konusunu oluşturur. Mardin'de geçen romanda etnik yapıya da değinilmiştir. Tüfekliler romanındaki Kanco aşireti Milletvekili Ahmet Türk'ün aşiretidir.

Lütfü Kaleli, Haşhaş romanında ekimine izin verilerek geçim kaynağı hâline gelmiş bu bitkinin yarattığı olaylarda canlarını yitiren Malatyalıların yaşadıkları acı gerçekleri anlatır.

Yusuf Ziya Bahadınlı, Gemileri Yakmak romanında kendini geliştirerek işçi sınıfının çıkarları için mücadele eden Memo'yu anlatır. Memo, daha güzel bir dünyanın özlemi içindedir. Bu dünyaya ulaşmanın tek yolunun mücadele olduğunu belirtir.

Kemal Bilbaşar (1910-1983), Cemo, onun devamı olan Memo romanlarıyla Kürt topraklarında yaşayan Kürtlerin yaşamlarına eğilir. Genelde çan satarak geçimini sağlayan Memo'nun Cemo'ya olan aşkını, yörede yaşanan çelişkileri anlatır. Yaşanan sorunları deşmeden, ana nedenlerine pek değinmeden sergiler olayları. 1960'ların kısa süren özgürlük ortamının arkasından 1971'le insan hak ve özgürlüklerin baskı altına alınışı, yazarları, çeşitli yöre halklarının çektikleri acıları, yoksulluk içinde geçen yaşamlarını, geri bıraktırıllarının nedenlerini bütün açıklığıyla sergilenir.

Bekir Yıldız da Güneydoğu Anadolu yöresinde yaşayanların öykülerini konu edindi. Yaşadıklarını, daha doğrusu yaşatılan siyasal, ekonomik, toplumsal sorunlarını deşip ortaya çıkardı. Reşo Ağa, Kaçakçı Şahan, Kara Vagon, Sahipsizler adlı öykü kitaplarında bu konuları, derinlemesine ve genişlemesine toplumcu bir görüşle inceledi.”¹²³

IV-Kürtleri Konu Edinen Filmler

Doğu'yla Güneydoğu'da yaşayan, yaşadıkları toprakları anla-

123 Behçet Necatigil, Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü, İstanbul, 1977

tan daha birçok romancı, öykücü, şair var. Bunlardan bu yöreleri bir baştan bir başa gezi notlarına konu etmiş olan Fikret Otyam'ı, Doğu Şiirleri'yle Hilmi Yavuz'u, tanımaktayız. Vanlı olan, Yaşar Kemal, roman ve öykülerinin birçoğunda, özellikle Çukurova'ya göçen Kürtlerin yoksulluklarını güç koşullar altındaki yaşam savaşımalarını, siyasal, toplumsal, ekonomik baskılarla gelenek, göreneklerin ağırlığı altında ezilişlerini anlatmıştır. Yaşar Kemal, çocukluğunda evlerine gelen ozanları dinlemiş, onların anlattığı öyküleri, masalları, eserlerinde işlemiştir Türk sinemasında Doğuyu daha çok Tarık Akan, Hakan Balamir, Türkan Şoray, Hülya Koçyiğit, Fatma Girik, Şener Şen, Kemal Sunal ve İlyas Salman canlandırmış.. Atıf Yılmaz'ın Mezarımı Taştan Oyun'u, onu Kanlı Feryad ve Baha Gelenbevi'nin Boş Beşik'i izledi. 1950'li yıllarda çekilen bu filmler köy gerçekliğinden uzaktı, köy sadece bir dekordu, köy manzaraları, ırmak kıyıları, dağlar filmlere görsel malzeme oluşturmıştu.

Berdel, Boş Beşik, Kuma gibi filmlerin çoğunlukla kadın merkezli olduğuna dikkat çeken yazar, trajedinin de izleyiciyi mıknatıs gibi çekmesinden dolayı şu saptamada bulunmuş: "Trajedi kadından anlaşılır. Kadınların kimlikleri vurgulanmaz, kadın sorununa dikkat çekilir ve kadının kendini ifade edemeyişi cinsiyetine bağlanır, yanına hiç kimse dokunmaz." Yeşilçam'ın en eski yönetmenlerinden Atıf Yılmaz beyazperdeye Türkiye'nin doğusundan giren yönetmenlerden. Mezarımı Taştan Oyun, Kanlı Feryad, Dağları Bekleyen Kız ve Murad'ın Türküsü, Yılmaz'ın 'doğu' filmlerinin ilklerinden. 1951'de Diyarbakır'da çekilen ve başrolünü Hüseyin Peyda'nın oynadığı Mezarımı Taştan Oyun'da kıskançlık uğruna öldürülen Abdo Ağa'nın hikâyesi anlatılır.¹²⁴

XII.BÖLÜM

ATATÜRK'ÜN KÜRT POLİTİKASINI ESAS ALAN HÜKÜMETLER

I-Atatürk'ten Sonra CHP'nin Kürt Politikası

Tek parti döneminde Fırat'ın doğusu “memnu mıntıkaydı,” yabancıların bu sınırı aşması yasaktı. Bölgede bilimsel inceleme ve araştırma yapmak casusluk sayılırdı. Şark vilayetlerinde inceleme yapmak, rapor yazmak parti müfettişlerinin, umumi müfettişlerin ve valilerin göreviydi. Bu raporlarda asayiş sorunları ile aşiretlerin devlete mensubiyet durumları yazılırdı. Toplanan bilgilerin kaynağı jandarmaydı. Mecburi iskân kanununun uygulanmasında, 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerinde de bu raporlar kullanıldı. Yargılamalarda da bu raporlar dayanak olurdu. Devlet düşmanı damgasını alanlar siyasetten ve devlet yaşamından soyutlanır, dost olarak tanımlananlar için de ikbal kapıları açılırdı.

Eski başbakanlardan Ferit Melen; “...Şarkta 1950'lere kadar büyük bir baskı dönemi yaşandı. Jandarma kimseye gözünü açtırmazdı. Oraların her şeyi jandarma onbaşı idi. Zaten Güneydoğu Anadolu ‘memnu bölge’ durumuna getirilmişti. Kimseler

gitmez, kimseler geçmezdi” diyor ve ekliyor: “...Devletin söylenmeyen politikası “Kürtler” ‘zenginleşmesinler, okumasınlar’ şeklindeydi. Örneğin askerde yüksek rütbelere pek çıkmazlar, devlet dairelerinde belirli bir düzeyin üstüne katiyen ulaşamazlardı”. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü için de Kürt sorunu bir güvenlik sorunuydu.

1946’da Celal Bayar’la yaptığı bir görüşmede “Doğu’da parti teşkilatları kurmayalım. Siz kurmazsanız biz de bizimkileri lağvedelim... Particiliğin millî birliği bozmasından endişe ederim” önerisinde bulunuyordu. Celal Bayar ise; İnönü’ye şu cevabı verir: Doğu’daki vatandaş bize: - “ Biz vatandaş değil miyiz? biz vergi ödemiyor muyuz? Askere vatan müdafaası için gitmiyor muyuz? Öyleyse neden Doğu bölgemizde parti kurulmasın? Soruları ile karşılaşacaklarını söyler. İsmet İnönü’ye göre Doğu Me-selesi bir asayiş meselesiydi. İnönü’ye göre hükûmet, Ankara’da kurulduğu için memleket bütünlüğünü ön plana almak durumundadır. Dolayısıyla asayişsizliğin engellenerek, dağların tepelerinde dahi otorite kurabilmek bizzat devletin varlığıyla alakalıdır. İnönü’ye göre imparatorluk devrinde, bölge valileri yerel otoritelerle anlaşma yaparak yerel otoritelerin olumsuz etkilerini bertaraf etmek yoluna gitmişler, bir başka ifade ile eşkıya ile anlaşma söz konusu olmuştur. İsmet İnönü’ye göre bu zihniyet, Cumhuriyet ile beraber kökünden silinmiştir.

İsmet İnönü’nün asayişsizlik başlığı altında değindiği son husus, “temizleme”dir. İnönü, Cumhuriyet hükûmetleri olarak bir eşkıyayı bir başka eşkıyadan yardım alarak ortadan kaldırmak yoluna gitmediklerini ifade eder. “Her hangi bir yerde asayişsizliğe ait en ufak bir eğilim gördüğümüz zaman, orasını ciddi bir surette temizlemişizdir” diyen İsmet İnönü, temizlemek ifadesini daha anlaşılır kılmaya yönelik şu açıklamayı da yapar : “Eşkıya adalete teslim olur. Mutlaka öldürmek şart değildir”

Dersim hadisesinin çok kanlı ve zalimce yöntemler ile bas-

tırılmasından sonra uzun yıllar Kürt Meselesi önemli oranda gündeme gelmedi. Gözü iyice korkan Kürtler, artık “Kürtüm” demeye bile çekinir oldular. Jandarma ve zabıta’yı gördükleri yerde Kürtçe konuşmaktan vazgeçtiler. Hatta yarım yamalak kelimelerle Türkçe konuşarak kendilerini aklamaya çalıştılar. Jandarma ve devlet korkusunu iliklerine kadar hissederek hayatlarını korumak içgüdü’sü ile yaşamaya devam ettiler. Devlete karşı çıkanların veya haklarını savunmak isteyenlerin başına gelen korkunç hadiseler, nesilden nesile ibret ve korku ile aktarıldı.¹²⁵ (İnönü Hatıraları, 1987, s.272).

II-İnönü’den, Özerklik Talebinde Bulunan Demokrat Parti Milletvekili

İsmet İnönü’nün 1925 Şeyh Sait isyanından sonra Kürtlere yaptığı baskı politikaları sonucunda, Kürtler daha da bilinçlenerek, faaliyetlerine hız vermişlerdir. Remzi Bucak’ın bu uzun mektubunda, Kürtlerin gördüğü baskılar, Kürtlerin uyanışını sağladığı için, teşekkürlerini de sunuyorlar.

Avukat Mustafa Remzi Bucak, Urfa- Siverek doğumludur. 1950-1954 yıllarında Demokrat Parti, Diyarbakır Milletvekili olarak Meclis’e girmiştir. Görev yaptığı dönemde bölgesi için önem arz eden çalışma ve faaliyetlerde bulunmuştur:

- Diyarbakır Milletvekili, Mustafa Remzi Bucak’ın;24 Kasım 1952 tarihinde Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanunu yürürlükten kaldırılması hususundaki kanun teklifi TBMM’de kabul edilmiştir. Böylece 1927 yılından beri yürürlükte olan Umumi Müfettişlik, bugünkü adıyla Olağan Üstü Hal Bölgesi (OHAL) kaldırılmıştır.

-1952 yılında İskan Kanunu’nun kaldırılmasında aktif rol aldı. İskân Kanunu’nun kaldırılması ile Batı’ya göç eden aileler tekrar memleketlerine geri döndüler. Mustafa Remzi Bucak,

¹²⁵ İnönü,a.g.e

Kürt Sorunu ile ilgili görüş ve düşüncelerini, eleştirilerini, İsmet İnönü'ye Açık Mektup olarak ifade etmiştir. İnönü'ye yazılan mektuptan öne çıkan paragraflardan birkaç örnek:

İsmet İNÖNÜ'ye Açık Mektup

“Sayın İsmet İnönü,

Zatı devletinize, tecrübeli bir devlet adamı olarak size düşen ilk ve son vicdani, millî, vatani ve hatta insani vazife şimdiye kadar olan hadiselerin üzerine, sadece Kürt'ün aleyhine netice verecek bir sünger geçirmeyip, hastalığın esasını, menşeyini tedavi etmenin çaresini arayıp bulmaktır..

Tekrar ediyoruz Sayın İnönü, Cumhuriyet Devleti hudutları içinde ve yaklaşık olarak sekiz milyon Kürt yaşamaktadır; ve bunlar mesela Kıbrıs'taki Türkçe konuşan kitlenin sahip olduğu siyasi, içtimai, iktisadi hakları serbestçe kullanmaktan vazgeçtik, kendilerine Kürt diyebilmek, ana dillerini serbestçe konuşmak ve okuyup okutabilmek hakkına bile sahip değillerdir.

Birçok hâllerde zavallı Kürt, Kürtçe konuştuğu için maddi ve manevi baskı ve işkencelere uğramaktadır... Bir davaya, bir meseleye “Yok” demekle, varlığı inkâr edilmekle ne dava halledilir, ne de problem ortadan kaldırılır. Bu gerçeği kabul etmeniz gerekir...”

Mustafa Remzi Bucak'ın, İnönü'ye yazdığı mektupta, Mustafa Kemal'in, Diyarbakır, Silvan'da Ordu komutanlığı yaparken Kürtlerle bütünleştiğini gösteren şu olaya yer verir:

Mustafa Kemal'in yanında askerlik yapan Ethem Uluçay, anlatır: Diyarbakır'da Kolordu Kumandanı sıfat ve yetkisiyle bulunduğu sırada, Gazi Mustafa Kemal Paşa, emrindeki birliklerde mevcut Kürt askerlerden “Kürt taburu” teşkil ettirerek, millî elbiselerini yani şalvar ve şapka giydirip, bellerine de meşhur Kürt hançeri taktırıp müstakil birlik hâlinde eğitim ettirmiş, hatta

daha ileri giderek, bizzat kendi özel korumasını da Kürtlerden seçmiştir.

Sayın İnönü, Kürt Ne İster? Kürt kendi dili ile serbestçe okur yazar olmayı ister. Ankara'nın tayin ettiği keyfci ve baskıcı memur amirlerden kurtulup kendisinin yetiştirdiği öz evladının idaresinde insan gibi yaşamak ister.. Kendi topraklarının zenginliklerinden faydalanmak ister... Kürt'de her kazasında bir lise, bir sanat mektebi görmek ister. Her kasaba ve köyünün birbirine bağlı, yıl on iki ay trafiğe açık yollar ister. Ve bütün bunlar içinde gerekli maddi gelirin, bizzat kendi topraklarından sağlanmasını ister. Mesela, bakır, krom, ham petrol vs. gibi doğal zenginliklerin işletilmesinde elde edilen gelirden pay almasını ister. İster meşru ister gayrimeşru bir çocuk kabul ediniz; Şeyh Said Efendi merhumla İsmet Paşa'nın birleşmesinden hasıl olan bu Kürt millîyetçiliği adlı çocuk bugün en az kırk yaşında, bir babayiğittir.

Bu gerçeği görmemek veya görmemezlikten gelmek sadece kendilerinden başkalarına yaşam hakkı tanımayan bencillerin düştükleri duruma düşer...

Damataşı gibi, her defa başka bir Doğu vilayetlerinden bir, iki zayıf karakterli mebusu vekil sandalyesine oturtmakla, Kürt milletini kandırabileceğinizi düşünmeyiniz. Yaptığınız baskılarla, Kürtler canlandı, birlik, beraberlik içinde ve birbirlerini yakından tanıma imkânına kavuştuklarını da lütfen biliniz ¹²⁶

En Derin Saygılarımla

Mustafa Remzi Bucak

3 Ocak 1965- Newyork

126 Bucak, Bir Kürt Aydınından İsmet İnönü'ye Mektup, Mustafa Remzi Bucak, 1991, İstanbul)

III-Adnan Menderes'in Esas Aldığı Atatürk'ün Kürt Politikası

Adnan Menderes'in demokratik faaliyetlerine başlamadan önce kısaca geçmiş dönemi hatırlatmakta fayda vardır: Eski başbakanlardan Ferit Melen; Adnan Menderes'ten önceki dönemi şöyle değerlendirmiştir: "...Şarkta 1950'lere kadar büyük bir baskı dönemi yaşandı. Jandarma kimseye gözünü açtırmazdı. Oraların her şeyi jandarma onbaşı idi. Zaten Güneydoğu Anadolu 'memnu bölge'(yasaklı) durumuna getirilmişti. Kimseler gitmez, kimseler geçmezdi" diyor ve ekliyor: "...Devletin söylenmeyen politikası (Kürtler) 'zenginleşmesinler, okumasınlar' şeklindeydi. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü için de Kürt sorunu bir güvenlik sorunuydu. 1946'da Celal Bayar'la yaptığı bir görüşmede "Doğu'da parti teşkilatları kurmayalım. Siz kurmazsanız biz de bizimkileri lağvedelim... Particiliğin millî birliği bozmasından endişe ederim" önerisinde bulunuyordu. Celal Bayar ise; İnönü'ye şu cevabı verir: Doğu'daki vatandaş bize: - " Biz vatandaş değimliyiz?, biz vergi ödemiyor muyuz? Askere vatan müdafaası için gitmiyor muyuz? Öyleyse neden Doğu bölgemizde parti kurulmasın? Soruları ile karşılaşacaklarını söyler

Demokrat Parti'nin İktidarı : "Yeter Söz Milletindir."

Kırk altı gün süren seçim kampanyasında özellikle DP ile CHP birbirleriyle var güçleriyle mücadele ettiler. 10 Mayıs akşamı seçim yasakları başladı. Halk meraklı ve gergin bir bekleyiş içine girdi. Nihayet 14 Mayıs 1950 seçimleri yapıldı. Seçimler sonunda . Demokrat Parti ülke genelinde büyük başarı kazandı.

14 Mayıs 1950 Seçim Sonuçları:

Demokrat Parti: 4.242.831-

Milletvekili Sayısı: 408 Oy Oranı: %53.59

Cumhuriyet Halk Partisi: Oy sayısı: 3.165.096- Milletvekili Sayısı: 69- Oy Oranı: %39.98¹²⁷

a- Kürtlerin Demokrasi ile tanışması: Demokrat Parti'nin seçimleri kazanması ile birlikte; sürgündeki Kürt aileleri eskiden yaşadıkları yerlere geri döndüler. Sürgündeki aileler, sürüldükleri yerlerde çocuklarını okutma imkânları bulmuşlardı. Bitlisli Şeyh Selahattin'in oğlu Kâmrân İnan, liseyi Bursa'da okudu. (Kâmrân İnan uzun süre Anavatan Partisi'nde Dışişleri Bakanlığı yaptı.) Sürgündeki ailelerin çocukları bu dönemde okuyarak doktor, avukat ve öğretmen oldular. İşte böyle bir dönemde, Kürtler, jandarma baskısı, tahsildar korkusu ve memurlardan gördükleri insanlık dışı davranışlardan kurtulmak umuduyla DP'yi desteklediler. 1950 yılında birçok kişi DP listelerinden milletvekili seçildiler.

Çok partili döneme geçişte Kürtler, DP'yi destekledi. İlk yılların DP adayları CHP'nin dışladığı eşraftan seçildi. Diyarbakır'da sürgünden dönen Mustafa Ekinci ile Yusuf Azizoglu ve Kürt kimliğini koruyan Mustafa Remzi Bucak seçildiler. DP'li Kürt eşrafın Meclis'teki muhalefeti şarkın ihmal edildiği iddiasına dayanıyordu. Demokrat Parti 14 Mayıs 1950'de ezici bir çoğunlukla yönetime geldi. Toplumda bir rahatlama oldu. Bu arada, yaşanmış baskıların ezilmişliği içindeki Kürt parlamenterlerden çoğu bu sınırlı rahatlamaı yeterli buldular. DP'nin 1950 seçimlerinde aldığı oyların çoğu Kürt nüfusu ağırlıklı illerden geliyordu. Menderes, DP'nin yükselişinin devam etmesini istiyor ve bölgede nüfusu bulunan ailelerle irtibatını kesmiyordu.

Adnan Menderes Doğu'daki ailelerle diyaloga girmektedir. Konu ile ilgili bir örnek: İletişime girdiği ailelerden birisi de Şeyh Said'in âilesiydi. Menderes, 1954'te Ali Rıza Efendi'yi Ankara'ya davet etmiş; milletvekilliği teklifinde bulunmuştu. Ali Rıza Efendi'nin adaylığı Celal Bayar engeline takıldığı için, gerçekleşmedi. 1957 seçimleri yaklaşıyordu. Erzurum milletvekilleri Rıfki Salim Burçak ve Mustafa Zeren, Menderes'e, Şeyh Said'in torunu Abdülmelik Fırat'tan söz etmiş ve milletvekilliği için 'iyi bir aday' diye önermişlerdi. Menderes, bir an önce tanıştırılması direkti-

fini vermişti. Fırat şöyle devam ediyor: “Erzurum milletvekilleri bizim âileden birinin aday olmasını istiyorlardı. 1957 seçimleri için benimle konuştular. Dedim ki, ‘Böyle bir düşüncem yok; kendim karar veremem.’ Bunun üzerine, ‘Biz âilenin durumunu biliyoruz; yaşın müsait olmasa da, görünüş itibarıyla en uygun seni görüyoruz. Adnan Bey de tanışmak istiyor seninle’ dediler. Beni o vasıtaıyla, bu işe tam inanıp evet demem için, Başbakan Menderes’e götürdüler.”

Erzurum milletvekilleriyle beraber DP merkezine giden Fırat Adnan Menders ile tanışmasını şöyle anlatır: ‘Menderes’le ilk defa karşı karşıya geldim. Benim üzerimde müsbet etki bıraktı. İnsanlar hep çok serttir, falan diyorlardı; baktım fevkalade mahcub tipli, güler yüzlü, mütevazı bir insan. Erzurum milletvekilleri ‘Biz konuştuk; ama Melik Bey, okumak istediğini söylüyor; aday olmak istemiyor.’ dediler. Adnan bey, ‘Ben de Halk Parti’ye lise mezunu olarak girdim; üniversiteyi milletvekili olarak bitirdim. Seni münasip görüyoruz ve girmeni istiyoruz.’ dedi.

Menderes’in amacı, bizim aileden birinin parlamentoya girmesi ve kopma aşamasına giren Kürt-Türk diyalogunu yeniden kurmaktı. Menderes, 54’te amcamın parlamentoya girmesini istediğini söyledi. Menderes, Şeyh Said ailesinden birisinin Meclis’e girmesiyle Kürt sorunu konusunda adım atmak istiyordu. Benim bu zamana kadar siyasete atılmak gibi bir düşüncem yoktu. Bunu ısrarla söylüyordum. Menderes, ‘Ben sizde milletvekilliği yapacak olgunlukta bir tip görüyorum. İyi olur; sen de hem milletvekilliği yapabilir, hem de okuluna devam edebilirsin’ dedi.”¹²⁸

Demokrat Parti’nin iktidarıyla Türkiye’ye bir özgürlük gelmişti. Artık pek çok şey konuşulabiliyordu. Ankara ve İstanbul Üniversiteleri’nde okuyan Kürt öğrencilerin sayısı da 1950’den sonra artmıştı. Artık orta hâlli aile ve memur çocukları da, sıkın-

128 Ferzende Kaya, Mezopotamya Sürgünü Abdülmelik Fırat’ın Yaşamı, Ankara, 2002, s.156-158

tılar içinde bile olsa okuyorlardı. Sayılan ve ilişkileri giderek artan bu Kürt öğrenciler arasında, Türkiye'deki antidemokratik uygulamalar, Kürtlerin yoğunlukta olduğu illerinin geri kalmışlığı ve Tek Parti Dönemi'nin Kürtlere uyguladığı baskılar konuşulmaya başlandı. Yörelerinin kapalı ailelerinden Ankara ve İstanbul'a gelen bu gençlerin dünyaları, gazete okuma, radyo dinleyebilme ve daha geniş kültür olanaklarına kavuşma fırsatı bulunca giderek genişledi. Üniversitedeki öğrenci hareketlerine katılıyor ve öğrenci örgütlerinde, "oy" sahibi olduklarının bilincine varıyorlardı. İlk algıladıkları ve birleştikleri nokta, müzik ve folklorlarına sahip çıkma duygusuydu.

Demokrat Parti milletvekillerinden rahmetli Mustafa Remzi Bucak, hatıralarında, Kürtlerin demokratik faaliyetlerini şöyle anlatır: M. Remzi Bucak İstanbul'daki öğrencilik yıllarında birkaç arkadaşı ile beraber bir gazinoya gittiklerini, sahneye çıkan bazı kişilerin "Lorke lorke" diye başlayan türküyle birlikte Kürtleri taklit ederek hem Kürt folkloruyla hem de Kürt diliyle alay edip gelenleri eğlendirmeye çalıştıklarını gördüğünü anlattı. Bu tablo karşısında kendilerini aşağılanmış hisseden Remzi Bey ve arkadaşları, 'hemen orada "Dicle" adlı bir folklor ekibi kurarak İstanbul'da sahnelere çıkmaya karar vermişlerdi. Rahmetli Faik ve Bekir Bucak kardeşler ile Ali Karahan'ın da katılımıyla kurulan folklor ekibi ile Diyarbakır ve Doğu geceleri düzenlemeye başladılar.

"1950'den sonra öğrenci derneklerinde 'Karadenizliler', 'Çukurovalılar' ve 'Doğulular' gibi grup hareketleri oluşuyor ve bu da dayanışmayı güçlendiriyordu. Diyarbakır, Ağrı, Bitlis ve diğer tüm Doğu illerinden gelen gençler, kendi 'gece'lerini yapıyor ve bu geceler için özel dergiler yayımlıyorlardı. Ankara'da kurulmuş olan bütün Doğu Anadolu il demekleri 1951 yılında beş gün süren ortak 'Doğu Geceleri' yaptılar. Bu eğlence gecelerinde Diyarbakırlı Celal Güzelses, Urfalı Cemil Cankat, Malatyalı Fahri, Elazığlı klarnet ustası Şükrü ve Erzurumlu unutulmaz

klarnetçi Seyfettin Sıgmaz yer aldılar. Dünün çekingen, korkak ve hak aramayan Kürt gençleri bu havalarından giderek kurtuluyordu. 1950'lerin başlarında tarımda verimli bir dönem yaşanmış, inşaat sektörü canlanmış, bu arada köyden kente göç artmıştı. Bu yeni kentlilerin cepleri alışıktı olmadıkları bir şekilde para gördü.

Geri bir bölgeden gelmiş olmanın ortak sıkıntılarını paylaşan bu gençler arasında "hemşehrilik" dayanışması kurulmuştu. Sürgüne gönderilmiş ailelerin çocukları da bu üniversitelerde, aynı bölgeden gelen hemşehrileriyle birlikte eğitim gördüler. İstanbul'daki bu gençler genellikle 'Dicle' ve 'Fırat' Talebe Yurtlarında kalıyorlardı. Hemen hemen hepsi, anne ve babalarından son yirmi-yirmibeş yılın acılarını ve baskılarını dinlemişlerdi. Kürtçe konuşmaları yasaklanmıştı. Türkülerini kendi aralarında ve gizlice söylemişlerdi. Kimi kez dışlanmış, küçük görülüş ve 'kuyruklu Kürt' diye nitelendirilmişlerdi. Geri kalmış yörelerde yetişmiş bu buruk gençler İstanbul'a uyum sağlamaya çalışıyorlardı. 1950'lere girerken 'Dicle-Fırat' gazetesini çıkararak kaleme aldıkları yazılarda bölgelerindeki geri koşulları ve yaşam biçimini dile getirdiler."¹²⁹

Adnan Menderes : “Kürt Sorununu Demokrasi İçinde Çözmeyi Düşündük.”dedi. 1960 darbesini yapan Milli Birlik Komitesi üyelerinden Yüzbaşı Numan Esin, arkadaşları ile beraber Yassıada'ya giderek Menderes'i ziyaret ettiklerini anlatır. Numan Esin; katıldığı açık oturum toplantısında, Adnan Menderes'in Kürt Sorununa Bakışını Şöyle açıklar:

-Numan Esin:... Yassıada'da Adnan Menderes'i ziyaret ettim. Bir buçuk saat kendisiyle konuştum. Çok başarılı, çok faydalı bir konuşma oldu.. Rahatladı o da, bir sigara ikram ettik kendisine. Daha sonra birçok meseleyi bizimle tartıştı ve görüştü. Şimdi onlardan bir iki tanesini söyleyeyim isterseniz. Onlardan biri Güneydoğu, Kürt sorunuydu. Numan Ersin: Adnan Menderes, Kürt

129 Ramazan Topdemir, Adnan Menderes'ten Recep Tayyip Erdoğan'a Güneydoğu Politikası, 2009,s.44-46

sorununu demokrasi içerisinde açık seçik çözeceğini söylüyordu.

130

b-Adnan Menderes ve Doğu Kalkınması: Başbakan Adnan Menderes, 4 Eylül 1950 Erzurum'a gelerek incelemelerde bulundu. Yetkililerden, kentin sorunları ile ilgili bilgi alan Adnan Menderes, kent meydanda halka hitap ederek: "Şarkı Muzdarip Vatandaşların Yaşadığı Yer Olmaktan Çıkartacağız" dedi.

Başbakan Adnan Menderes'in hayatını incelediğimizde; çiftçi bir aileden geldiğini, toprağı ve köylüyü çok iyi tanıdığını görmekteyiz. Bu dönemde, ülkenin fukara tabakalarının, köylüsünün, kentlisinin, kasketli, çarıklı, şalvarlıların durumunu iyi kavramış, çok kısa zamanda Türkiye gerçeğine çözüm bulmak için gayret göstermiştir. Adnan Menderes'in hizmet anlayışında: "Halk Yararına Halk İçin" sloganı vardır.

Adnan Menderes'in GAP'ın temelinin atılışının öyküsü de kısaca şöyledir: GAP ile ilgili bürokrasi çalışmaları bittikten sonra Başbakan ekibi ile birlikte Doğu'ya gider. Esenboğa Havaalanı'ndan kalkan askerî uçakta Başbakan Adnan Menderes, bakanlar, milletvekilleri, bürokratlar, yerli ve yabancı gazetecilerle Diyarbakır'a gittiler. Heyet sırasıyla Malatya, Diyarbakır, Elazığ, Malatya Urfa'da incelemelerde bulundular. Adnan Menderes, gezi incelemesini, Elazığ'dan başlattı. Murat Nehri ile Fırat Nehri'nin bulunduğu yerde uzun bir süre kaldılar. Adnan Menderes, yanındakilere dönerek: "Beyler işte bu noktaya dünyanın en büyük barajını yapacağız. Herkes bundan emin olsun." dedi. Başbakan ve yanındaki heyet geceyi Malatya'da geçirdikten sonra, Urfa'ya geldiler. Urfa'da yoksulluk ve fakirlik daha çok göze batıyordu.

Halk perişandı. Uçsuz bucaksız Harran Ovası kuraktı. Adnan Menderes ve beraberindekiler kurak olan Harran Ovası'nu uzun uzun seyrettiler. Yanında bulunanlar Başbakan Adnan Menderes'in, göz pınarlarının dolduğunu gördüler. Çiftçi bir

ailenin çocuğu olan Adnan Menderes, bu kurak ovaları görünce göz yaşlarına hâkim olamamıştı. Yanındakilere: “Allah Nasip ederse Harran Ovası’nı yemyeşil yapacağız.” demiştir.

Adnan Menderes, Doğu ve Güneydoğu’ya şefkat eli uzatmıştır. Kürt sorunu ile yakından ilgilenmiş, Kürt sorununu demokrasi içinde çözeceğiz demiştir. Adnan Menderes, Batılı ülkelerin engellerine rağmen dev eseri olan GAP’ın yapımını başlatmıştır. **9 Ekim 1959 tarihinde yazar Turgut Akın’ın makalesinin son cümlesi ile yazımızı noktalamak istiyoruz: “Anadolu’yu palavrasız - Baştan - Başa sevmek lâzım.” Bu söz dün olduğu gibi bugün de geçerlidir. Sorunun çözümündeki ince nokta bu sözde yatıyor.**

c- Adnan Menderes’in Doğu ve Güneydoğu ile İlgili Basında Çıkan Haberleri

Başbakan Adnan Menderes, Erzurum’a gelerek İncelemelerde bulundu. Yetkililerden, kentin sorunları ile ilgili bilgi alan Adnan Menderes, kent meydanında halka hitap ederek: “Şarkı Musdarip Vatandaşların Yaşadığı Yer Olmaktan Çıkartacağız” dedi.

(Milliyet 4 Eylül 1950)

”Orta Anadolu ile Güneydoğu’yu birbirine bağlayan ilk karayolu köprüsü olan “Birecik Köprüsü açıldı.

(11 Nisan 1955 Milliyet)

Adnan Menderes’in Doğu Gezisi ve GAP (Eylül 1959 Yer: Diyarbakır- Elazığ- Urfa)

-Atatürk’ün, 1934 yılında Doğuyu işaret ederek “Buraya bir insanlık gölü inşa edelim sözünü ve talimatını Adnan Menderes, Doğu ve Güneydoğu’da GAP’ın inşasını başlatmıştır. (Süleyman Demirel de bu dönemde Su İşlerinde mühendis olarak görev

yapmaktaydı.) ... Halk perişan ve yoksuldu... Menderes ve beraberindekiler kurak olan Harran Ovası'nı uzun uzun seyir ettiler.

Başbakan Adnan Menderes'in hayatını incelediğimizde; çiftçi bir aileden geldiğini, toprağı ve köylüyü çok iyi tanıdığını görmekteyiz. Bu dönemde, ülkenin fukara tabakalarının, köylüsünün, kentlisinin, kasketli, çarıklı, şalvarlıların durumunu iyi kavramış, çok kısa zamanda Türkiye gerçeğine çözüm bulmak için gayret göstermiştir. Adnan Menderes'in hizmet anlayışında: "Halk Yararına Halk İçin" sloganı vardır.

-Menderes- Şanlıurfa'da Birecik köprüsünün açılışını yaptı : Başbakan Adnan Menderes, Orta Anadolu ile Güneydoğu'yu birbirine bağlayan ilk karayolu köprüsünün açılışını yaptı. 720 metre uzunluğundaki Urfa iline bağlı Birecik Köprüsü'nün açılış törenine 100 bin kişi katıldı. Törende 350 kurban kesildi.

(11 Nisan 1956- Hürriyet)

Başbakan Erzurum'a Gelerek İncelemelerde bulundu. Yetkililerden, kentin sorunları ile ilgili bilgi alan Adnan Menderes, kent meydanda halka hitap ederek: **"Şarkı Mustarip Vatandaşların Yaşadığı Yer Olmaktan Çıkartacağız" dedi.**

(Milliyet 4 Eylül 1950)

Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes, Diyarbakır'a gelerek incelemelerde bulundular.

(Hürriyet 6 Ekim 1950)

Adnan Menderes'in Doğu Gezisi ve GAP (Eylül 1959 Yer: Diyarbakır- Elazığ- Urfa)

Türkiye Gazetesi 2 Eylül 1987 -1959- Urfa

Soru: Geçmişten günümüze Doğu ve Güneydoğu'yu ziyaret eden Cumhurbaşkanlarının ziyaret ettikleri iller hakkında bilgi Verir misin?

XIII.BÖLÜM

RECEP TAYYİP ERDOĞAN ATATÜRK'ÜN KÜRT POLİTİKASINI ESAS ALIYOR

RP İstanbul İl Teşkilatı Irak'ta Saddam'ın zulmünden kaçan sığınmacı mülteciler için yardım kampanyası başlattı. 15 Nisan 1991 tarihinde konu ile ilgili bir açıklama yapan RP İstanbul il Başkanı Recep Tayyip Erdoğan: “Kürt sığınmacılara her türlü yardım yapılmalıdır. Kürt kardeşlerimize yediğimizden yedirmeli, giydiğimizden giydirmeliyiz”¹³¹ dedi. 30 Nisan 1991 tarihinde İstanbul il başkanlığının Kürt mültecilere gönderdiği 10 kamyon malzeme ihtiyaç sahiplerine ulaştırıldı.

I-Konu ile ilgili Yazılar:

Erdoğan da Atatürk Gibi Konuşuyor- Hürriyet Gazetesi-
13 Nisan 2013

Akil Adamlar toplantısında Atatürk'ün sözlerine vurgu yapan Başbakan Erdoğan, Kurtuluş Savaşı'ndaki dayanışmayı , İlk TBMM'deki atmosfer ruhunu açıklamıştır. Doğu ve Güneydoğu'ya giden ya da gidecek olan Akil Adamlar, STK'lara, halka, **Atatürk'ün Güneydoğu Politikalarından** söz edecekler midir?

131 12 Nisan 1991 Milli Gazete

Kürt sorununu 30 yıllık süreçte mi anlatacaklar? Dünü anlatmadan bugünü anlamak kolay olmayacaktır.

Akil Adamlar; Dersimli Diyar Ağa'nın, Doğuda, "Mustafa Kemal'in korumalığını yaptığını biliyorlar mı" "Urfa'ya Paşa geldi, halkı temaşa geldi".. ya da "Kesin Şu Fıratı bu yıl akmasın biricik yavruları yetim bırakmasın.." Ya da "Şu Fıratın suyu akar serindir" türkülerinin öykülerini, Ya da Dicle Nehri'nin dertsiz, kedersiz ve sessiz aktığını hissettiler mi? Ceylanların su içtiği Fırat Nehri için çılgın ağıtlar yakıldığını öğrendiler mi? "Doğunun yoksulluğunu gören Atatürk'ün, yanındakilere: "Bunaliyorum çocuk bunaliyorum, her yerde yokluk, dert keder" dediğini" duydular mı? Garip bir dost olan Doğu halkının ruhu nedir? Özlemi, hayal kırıklığı, yitirdikleri, beklentileri, kazanımları nedir? **Bu halk neye ağlar, neye güler, neye kızar, neye sevinir bunları da bilmek gerekir.**

Atatürk'ün ve Erdoğan'ın, dayanışma ve kalkınma ile ilgili yaptıkları konuşmalardaki benzerliklerden tespitler:

Atatürk, ülkenin kurtuluş anahtarının Doğu'da olduğunu, ordu ile milletin bütünleşerek zaferler elde edeceğini; izlediği Güneydoğu Politikası ile ortaya koymuştur. TBMM'nin kurulması ile beraber, inanç ve ırk bakımından herkesi temsil eden, mebuslar yöresel giysi ve kıyafetleri ile Meclis'te görev yapmışlardır. Atatürk 1919'da Kürt ve Türklerin kardeş olduklarını her ortamda dile getirmiş ve bölgenin desteğini koşulsuz bir şekilde almıştır. Atatürk'e aşiret reisleri, aydınlar, din adamları hep destek vermiştir. Atatürk, Cumhurbaşkanı olduktan sonra da Doğu'daki Kürt dostları ile irtibatını kesmemiştir.

Atatürk birlik ve dayanışmayı ortaya koyan şu sözleri de günümüze ışık tutmaktadır: "Van'dan, Diyarbakır'dan, Trakya'ya, Karadeniz'den, Akdeniz'e kadar yurdumuzun her köşesindeki memleket evlatları aynı cevherin damarlarıdır."

Doğuda yol, köprü, okul yaptıran Atatürk halka şefkat eli uzatarak fırsat eşitliğini sağlamıştır 13 Şubat 1931'de Malatya'da yaptığı şu konuşma günümüze ışık tutmaktadır: “İstanbul'da ne medeniyet varsa, Ankara'ya da ne medeniyet getirmeye çalışıyorsa, İzmir'i nasıl mamur kılıyorsa yurdumuzun her tarafını aynı medeniyete kavuşturalım istiyorum. Ve bunu çok ama çok yapmak istiyorum.”

Başbakan Erdoğan'ın 4 Nisan 2013'te” Akil İnsanlar Toplantısında Atatürk'ün Sözlerini Günümüze Referans Gösterdi

Erdoğan Akil Adamlar toplantısında Kurtuluş Savaşı'ndan söz ederek, konuşmasını Atatürk'ün birlik ve dayanışma düşüncesi ile bütünleştirdi. Başbakan: 7 Ağustos 1919 Erzurum Kongresi'ndeki beyannamede kardeşlik, birlik ve beraberlik ruhunun bütünleştirildiğini ifade etti. Atatürk'ün konu ile ilgili şu sözlerini hatırlattı: 29 Ekim 1923'te Atatürk “..Ama bu millî sınırlar içinde, Türkler'in yanı sıra, başka İslâm unsurlarının yaşadığı kaydedilmektedir. Bunlar ise ortak geçmişi olan kardeş milletler olarak telakki edilmektedir. Buradaki Türk ve diğer unsurların yaşadığı yerlerin millî sınırlar içinde yer aldığı, millî birlik ve beraberlik ruhu içinde ‘vatan’ oluşturduğu ve ülkemizin ayrılmaz bir parçasını teşkil ettiği belirtilmektedir.” Mecliste sınırlarımız dahilinde yer alan inanç bakımından, mezhep bakımından, ırk bakımından herkesi temsil eden mebuslar bulunuyor.”

Toplantıda Başbakan Erdoğan sözü Doğu'daki kalkınmaya getirerek, Atatürk'ün 1931'deki sözlerinin bir benzerini ifade etti: “İstanbul'da ne varsa Diyarbakır'da da o olacak dedik. Yol, baraj, konut, okul, üniversite, hastane, ambulans, havalimanı ne lazımsa onu bölgeye kazandırdık, kazandırıyoruz. Hükûmet, devlet olarak, o bölgeyi şefkatle kucaklıyoruz.” 1919'dan 2013'e baktığımızda ortak konular, ortak söylemler bugüne ışık tutmaktadır.

tatürk'ün Kürt Politikasını Erdoğan ve Öcalan Esas Alıyor (Hürriyet- 16 Ekim 2013)

Mustafa Kemal Atatürk, 57 yıllık yaşamının 22 yılını (1916-1938) Kürtlerin ekonomik ve demokratik kalkınması için bölgede çalışmalar yaparak Kürt Politikası oluşturur. Bugün Atatürk'ün Kürt Politikasını, hükûmet ve İmralı'nın esas aldığını görüyoruz. Konuşmalarda, beyanatlarda, demeçlerde Mustafa Kemal referans gösterilmektedir. İlk TBMM'de, 72 Kürt Mebus bulunmaktaydı. Bitlis Mebusu Yusuf Ziya'nın TBMM'de 1923'teki şu sözleri günümüzün gerçeklerini ortaya koyuyor. "... Kürtler, Kürt aydınları Arnavutluk'un sonunun ne olduğunu görüp dururken, , Irak'ın, Suriye'nin akıbetini görüp dururken, İrlanda'nın yaslı sesini duyarken hiçbir taşkınlığa kapılmazlar... (Bütün Mebuslar bu konuşmayı alkışlar..)

1921'de çıkan Koçgiri isyanı üzerine Mustafa Kemal "Nasihat Heyeti" oluşturarak, isyancılarla görüşmeler yaptırmış, talepler üzerinde çalışmalar olmuştur. Aynı politikanın bir benzeri bugün de uygulanıyor. Akil Adamların yapmış oldukları faaliyetler, devletin yürüttüğü çalışmalar, Mustafa Kemal'in izlediği politika ile paraleldir. Erdoğan'ın konuşmalarında vurguladığı ilk TBMM'si ruhunda da aynı bakış açısı mevcuttur. Başbakan Erdoğan'ın 4 Nisan 2013'te "Akil İnsanlar Toplantısında Atatürk'ün sözlerini günümüze referans göstermiştir. Başbakan, 7 Ağustos 1919 Erzurum Kongresindeki beyannamede kardeşlik, birlik ve beraberlik ruhunun bütünleştirildiğini ifade ederek; Atatürk'ün konu ile ilgili şu sözlerini hatırlatır: 29 Ekim 1923'te Atatürk "...Türk ve diğer unsurların yaşadığı yerlerin millî sınırlar içinde yer aldığı, millî birlik ve beraberlik ruhu içinde 'vatan' oluşturduğu ve ülkemizin ayrılmaz bir parçasını teşkil ettiği belirtilmektedir."

Öcalan, İmralı'ya gelen heyete ya da avukatlarına, Atatürk'ün Kürt Politikalarından söz eder ve bu sözleri aynı zamanda hükûmete, Başbakan Erdoğan'a da bir mesajdır: "Koçgiri isyanındaki

politikaya benzer çalışmalar yapılmasını belirtir. Nevruz'daki konuşma metninde İlk TBMM'si ruhunu, Misakı Mili Sınırlarını, Türk ve Kürtlerin kardeşliği konusunu dile getirir. Mustafa Kemal'in, Kürtlerle ittifak yaparak Cumhuriyet'i kurduğunu söyler.

Öcalan: Seyit Rıza'yı kim asıyor? Kürt-Türk uzlaşmasını istemeyenler asıyor. Seyit Rıza'yı Mustafa Kemal'i beklemeden asmalarının nedeni, Kürtlerle uzlaşmasının önüne geçmekti. Yine Mustafa Kemal'i Kürt düşmanı olarak göstermek..." şeklindeki düşünceler, Atatürk'ün Kürt Politikasının esas alındığını ortaya koyar. Abdulah Öcalan'ın, Atatürk dönemindeki siyasi yapılanmadan etkilendiğini konuşmaları ile gündeme getirerek son sözünü de söylemiş olur:

Öcalan: "Dr. Mehmet Şükrü Sekban'ı ve onun günümüzdeki Sekbancılığını ben temsil ediyorum, onaylıyorum. Sekban'ın düşüncesinde olan Kürtler, Türkiye Cumhuriyeti içinde yaşamak istiyorlar. Ben de bu görüşteyim. Demokratik Türkiye Cumhuriyeti altında yaşamak istiyorum ve Atatürk'ün kültür milliyetçiliğine inanıyorum." 1908'de Kürt cemiyeti kuran Dr. Mehmet Şükrü Sekban, Kürt Sorunu adlı kitabında Türk-Kürt kardeşliğinin çağdaş mimarlarından biri olarak tarihe geçmiştir. Söylenenler ve talepler İmralı'nın yol haritasını da ortaya koyar. Öcalan hemşehrisi, Kürt siyasetçi Diyarbakırlı Dr. Mehmet Şükrü Sekban'ın izlediği yolu benimsediğini vurgular. Sekban, Kürtlük faaliyetinde bulunurken Kürt ve Türk kardeşliğinin ortak paydaları üzerinde birlik olması gerektiğini ifade eder.

İşte Atatürk'ün Kürt politikası açılımı –Hürriyet Gazetesi
7 Kasım 2009

Bilindiği gibi 10 Kasım Atatürk'ün ölüm yıldönümü.

Gündemdeki konu demokratik açılım. 10 Kasım'da TBMM'de, açılım gündeme alınsın mı, alınmasın mı tartışması yapılıyor. Doğal olarak konu ile ilgili açıklamalar yapılıyor. Bu

durumu göz önünde bulundurarak **TBMM**'ye öneride bulunmak istiyorum. Gerekirse bu öneri ve çalışmalarımı **TBMM**'ye de takdim ederim.

Önerim; “TBMM’den, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu **Mustafa Kemal Atatürk**’ün Doğu ve Güneydoğu’da izlemiş olduğu politikayı ve **Atatürk**’ün yaptığı Kürt sorunu açılımının kamuoyuna sunulması konusunda gündem oluşturularak açılım tartışmaları yapılmalı ve halk bu konuda bilgilendirilmelidir.”

“**Atatürk**’ün Doğu ve Güneydoğu Politikası” ve **Atatürk**’ün Kürt sorunu açılımı ilgili geniş kaynaklı kitap çalışmamda yaptığım tespitler özetle şöyle:

Birlik mesajları: Mustafa Kemal 24.6.1919 tarihindeki Söylev’inde Kürtleri kardeş olarak niteleyerek şu ifadede bulunur:

“Kürtler kayıtsız, koşulsuz devletten ve Türk kardeşlerinden ayrılmayacaklarını ve bu uğurda son nefeslerine kadar mücadeleye ve yaşamlarını feda etmeye hazır olduklarını söylemişlerdir...”

KARDEŞ KÜRTLER

Atatürk, halka şefkat eli uzatmış ve bölge halkı ile bütünleşmiş, ayrımcılık yapmamış, her fırsatta birlik ve dayanışma temasını şu sözleri ile vurgulamıştır:

“**Van’dan, Diyarbakır’dan, Trakya’ya, Karadeniz’den Akdeniz’e kadar yurdumuzun her köşesindeki memleket evlatları aynı cevherin damarlarıdır.**”

Atatürk’ün bölgedeki kalkınma hamlesi ve bölge ile ilgili görüşleri:

Harap ve bitap düşen memleketi bayındır hâle getirmek için ‘**Doğu Açılımı**’ yapan **Atatürk**, halkın şu iki isteğine önem vermiştir: Okul ve yol... **Doğu** ve **Güneydoğu**’nun sosyal ve ekonomik şartlarını iyi bilen ve halkı iyi tanıyan **Atatürk**, ömrünün son anlarına kadar bölge için çaba göstermiştir. Bölgenin yoksulluğu

karşısında duyulan **Atatürk, Hasan Rıza Soyak**'a şunları söyler:

'BUNALIYORUM ÇOCUK'

"Bunaliyorum çocuk, büyük ıstıraplar içinde bunaliyorum. Gittiğimiz her yerde dert ve şikâyet dinliyoruz. Her taraf maddi ve manevi derin yokluklar içinde." Ve kalkınma hamlesi bu dönemde daha da hızlandırılır. **Atatürk** döneminde 6124 işyeri açılır. **Atatürk** 1935 tarihinde **GAP**'ın temelini atılması talimatını **Celal Bayar**'a verir.

Atatürk, Doğu ve Güneydoğu'ya yaptığı gezi ve incelemelerindeki gözlemlerini **Sabiha Gökçen**'e şöyle ifade eder:

"İnsan ömrü yapılacak işlerin azameti karşısında çok cüce kalıyor. Geçtiğimiz yerlerde fabrikalar görmek istiyorum, ekilmiş tarlalar, düzgün yollar, elektrikle donanmış köyler; küçük fakat tertemiz, sağlıklı, insanların yaşayabileceği evler, büyük yemyeşil ormanlar görmek istiyorum. Gülbüz çocukların yüzleri sararmamalı, dalakları şiş olmayan çocukların okuduğu okullar görmek istiyorum... Batı'da ne medeniyet varsa Doğu'da da aynı medeniyet olmalıdır... Ben yapabildiğim kadarını yapayım, sonra ne olursa olsun demek benim kitabımda yok. Geleceği, geleceğin Türkiye'sini düşünmek görevim. Bir iş aldık üzerimize, bir harbin üstesinden geldik, şimdi ekonomik alanda savaş veriyoruz, daha da vereceğiz. Bu heyecanı yaşatmak, bu heyecanın ürünlerini görmek lazım."

10 Kasım'ın anısına, Atatürk'ün 7 Kasım 1937 Tunceli ziyareti:

İlk Meclis zabıtlarında Doğu ve Güneydoğu sorunu gündemlere gelir ve sıkça konuşulur. Örneğin **Dersim** Mebusu **Hasan Hayri** Bey, Dersim'in, bugünkü adıyla **Tunceli** ve çevresindeki durumu Meclis gündemine taşır ve hükûmetin aldığı tedbirler tartışmaya açılır, görüş ve önerilere yer verilir. Bu dönemde **Dersim** ve civarının asayışı ve diğer konular ele alınır.

10 Kasım kutlama hazırlıklarının yapıldığı bu günlerde; Cumhurbaşkanı **Atatürk**, hasta hâli ile 7 Kasım 1937 tarihinde (ölümünden bir yıl önce) **Tunceli**'ye gider. O dönemde yayınlanan **Ulus** gazetesi haberi manşetten şöyle verir.

“Tunceli halkı büyük şefi, emsalsiz tezahüratla karşıladı.”

Atatürk'ün demokratik özerklik düşüncesi –Hürriyet Gazetesi- 24 Temmuz 2011

Atatürk, Kürtlere demokratik özerklik verilmesi ile ilgili olarak ne düşünüyordu?

Halk özerkliğin içeriği ve anlamı hakkında pek bilgi sahibi değildir. Basında yer alan özerklik ifadeleri değişik yorumlara da neden olmaktadır. Dolayısı ile özerklik kavramını sözlükteki anlamıyla ifade etmek gerekir.

ÖZERKLİĞİN TANIMI

Özerklik: “Bir topluluğun, bir kuruluşun ayrı bir yasaya bağlı olarak kendi kendini yönetme hakkı, muhtariyet, otonomi. İkinci bir anlamı da; “bir kişinin, bir topluluğun kendi uyacağı yasayı kendisinin koyması” olarak tanımlanmaktadır.

Kürtler ve Türkler, Kurtuluş Savaşı'nda beraber mücadele etmişlerdir. Atatürk, “Kürtlere özerklik sözü vermiştir. Biz de özerklik istiyoruz” iddalarının tarihsel boyutu şöyledir: Atatürk'ün belirttiği özerklik 20 Ocak 1921 tarihindeki iller yönetiminde öngörülen özerkliktir.

İllerin kendi kendini yönetmesi ile ilgili özerklik maddesinin içeriği şöyledir:

“Madde. 11- İl, yerel işlerde manevi kişiliğe ve özerkliğe sahiptir. Dış ve iç siyaset şeriat, adalet ve askerlik işleri, uluslararası ekonomik ilişkiler ve hükûmetin genel vergileri ile yararlanılması birden fazla iller kapsayan hususlar dışında, TBMM'nin kabul edeceği yasalar gereğince evkaf, medreseler, eğitim, sağlık, ekonomi, tarım, bayındırlık ve sosyal yardım işlerinin düzenlenmesi ve yönetimi İl Kurulları'nın yetkisi içindedir.”

TÜRKLER VE KÜRTLER KARDEŞTİR

Atatürk, Türklerin ve Kürtlerin kardeş olduğunu, vatan toprakları üzerinde yaşayan herkesin bir damarın cevherleri gibi olduğunu belirtmiştir. Atatürk'e 16-17 Ocak 1923'te İzmit'te düzenlediği basın toplantısında Vatan Başyazarı Ahmet Emin Yalman "Kürt Sorunu"nun ne olduğunu sorar. Atatürk şöyle der:

MİLLÎ SINIRLAR İÇİNDE Kürt sorunu, bizim yani Türklerin menfaatine olarak da kesinlikle söz konusu olamaz. Çünkü bildiğiniz gibi bizim millî sınırlarımız içinde bulunan Kürt unsurlar öylesine yerleşmişlerdir ki, pek sınırlı yerlerde yoğun durumundadırlar. Fakat yoğunluklarını kaybede ede ve Türk unsurların içine gire gire öyle bir sınır oluşmuştur ki Kürtlük adına bir sınır çizmek istesek Türklüğü ve Türkiye'yi mahvetmek gerekir. Sözgeşi Erzurum'a kadar giden, Erzincan, Sivas'a kadar giden, Harput'a kadar giden bir sınır aramak gerekir. Ve hatta Konya çöllerindeki Kürt aşiretlerini de gözden uzak tutmamak gerekir. Dolayısıyla başlı başına bir Kürtlük taslamaktansa, bizim Anayasa gereğince zaten bu tür özerklikler oluşacaktır. Öyleyse hangi ilin halkı Kürt ise onlar kendi kendilerini özerk olarak idare edeceklerdir. Bundan başka Türkiye'nin halkı söz konusu olurken, onları da birlikte ifade etmek gerekir. İfade olunmadıkları zaman, bunlar kendilerine ait sorun çıkarmaları daima beklenir. Şimdi Türkiye Büyük Millet Meclisi hem Kürtlerin ve hem de Türklerin yetkili vekillerinden oluşmuştur ve bu iki unsur bütün menfaatlerini ve kaderlerini birleşmiştir. Yani onlar bilirler ki bu ortak bir şeydir. Ayrı bir sınır çizmeye kalkışmak doğru olmaz."

BİRLİK VE BERABERLİK ÇAĞRISI

Bu düşüncelerine yer veren Atatürk, birlik ve beraberlik içinde yaşamının önemine ve vazgeçilmezliğine vurgu yaparak günümüzdeki tartışmalara da ışık tutmuş olmaktadır.

Atatürk ve Kürtler - Hürriyet Gazetesi-10 Kasım 2012

Mustafa Kemal'in Doğudaki Faaliyetleri: 24. 6. 1919

“Kürtler kayıtsız, koşulsuz devletten ve Türk kardeşlerinden ayrılmayacaklarını ve bu uğurda son nefeslerine kadar mücadeleye ve yaşamlarını feda etmeye hazır olduklarını söylemişlerdir...”

1916'da Kürtlerle bütünleşen bir Paşa

Diyarbakır'da Kolordu kumandanı sıfat ve yetkisiyle bulunduğu sırada, Gazi Mustafa Kemal Paşa, emrindeki birliklerde mevcut Kürt askerlerden “Kürt taburu” teşkil ettirerek, millî elbiselerini yani şalvar ve şapka giydirip, bellerine de meşhur Kürt hançeri taktırıp müstakil birlik hâlinde eğitim ettirmiş, hatta daha ileri giderek, bizzat kendi özel korumasını da Kürtlerden seçmiştir.

:Bilindiği gibi Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcında Doğu halkı ile bağımsızlık mücadelesini başlatmıştır. “Kâzım Karabekir Paşa, XV. Kolordu Komutanı olarak İstanbul'dan ayrılmadan önce 11 Nisan 1919'da Şişli'deki evinde ziyaret ettiği Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal Paşa'ya çok güvendiğinden ona Erzurum'da neler yapabileceğini anlatmış: ‘Milletin kurtuluş anahtarı Doğu'dur. Orada her şey mümkündür. Ordu da güçlüdür, halk ta birlikte gider.’ demiştir. Mustafa Kemal de Doğu'ya giderek Kurtuluş hareketini başlatmıştır. Bölgenin eşrafı, aşiret reisleri vatanın kurtuluşu için mücadelede bulunmuşlardır.

19 KÜRT İSYANI ATATÜRK'E KARŞI MI YAPILDI?

Bu İsyanlar, Atatürk'e karşı yapılmamıştır. Doğu halkının toptan isyanı değildir. Birçok kanaat önderi, aşiret reisleri meydana gelen ayaklanmalarda yer almamışlardır. Atatürk Kürt aşiretleriyle yakın bir dostluk içindeydi. Ortak bir amaç etrafında toplanan Doğu ve Güneydoğu aşiretleri Atatürk'e kanlarının son damllarına kadar savunacaklarına söz vermişlerdi. Bu ayaklanmalar, Doğu ve Güneydoğu'da bazı aşiret reislerin yabancıların

kışkırtması ile cereyan etmiş isyanlardır. Bu isyanlar amacına ulaşmamıştır. Ayaklanmalar; İskân Kanunlarına, feodal yapının ellerindeki imkânlarını gitmesine, vergi toplanmasına, kaçakçılığı kovuşturmak için yapılanlardan dolayı isyanlar çıkmıştır.

ŞEYH SAİD İSYANI KÜRT İSYANI DEĞİL BİR ZAZA İSYANIDIR

Şeyh Sai, d isyanı bir Kürt isyanı değildir. Şeyh Said'in kendisi aslen Zaza'dır. Bölgede isyan başladığında Şeyh Sait Müslümanların ve tarikatların bu cihada katılınması için ferman çıkarmasına karşın Zazaca konuşan bölgeler dışındaki aşiretleri bu isyana katılmaya ikna edememiştir. İsyanı 13 Şubat 1925 günü Genç ilinin Ergani ilçesine bağlı Piran köyünde başlamıştır. Kısa zamanda genişleyen isyan hareketi bölgede etkili olmuştur. İsyancılar önce Genç'i daha sonra Muş Çapakçur Elazığ ve Palu'yu ele geçirdiler. 7 Mart'ta Diyarbakır'ı kuşattılsa da başarılı olamadılar.

Atatürk, bölgeyi sosyal, kültürel, eğitim ve ekonomik yönden kalkındırma hamlesi başlatmıştır. Adnan Menderes, Atatürk'ün işaret ettiği Doğu'da bir üniversite kurulmalıdır düşüncesin gerçekleştirerek Erzurum'da Atatürk Üniversitesi'ni kurmuştur. Atatürk'ün temelini attığı GAP'ın gelişimi Adnan Menderes döneminde olmuştur.

KORUMASI KÜRTTÜ

Atatürk'ün Kürt halkına karşı olan tutumunu şöyledir:

“Diyarbakır Silvan'da Kolordu Kumandanı sıfat ve yetkisiyle bulunduğu sırada, Mustafa Kemal Paşa, emrindeki birliklerde mevcut Kürt askerlerden ‘Kürt Taburu’ teşkil ettirerek, millî elbiselerini yani şalvar ve şapka giydirip, bellerine de meşhur Kürt hançeri taktırıp müstakil birlik hâlinde eğitim ettirmiş, hatta

daha ileri giderek, bizzat kendi özel korumasını da Kürtlerden seçmiştir.”

Mustafa Kemal de Doğu’ya giderek Kurtuluş hareketini başlatır. Bölgenin eşrafı, aşiret reisleri, Paşa ile birlikte vatanın kurtuluşu için mücadelede bulunmuşlardır.

Atatürk, bölgede kalkınma hamlesi başlatmıştır. Bu kalkınma hamlesi “Eğitimde Kalkınma, Kalıcı Yatırım, Fırsat Eşitliği ve Halk ile Bütünleşmek olarak ele alındığını görmekteyiz. Atatürk’ün bölgede uyguladığı bu politikayı, kamuoyuna sunarak çözüm üretmeyi amaçlamaktayım.

-Şeyh Said İsyanı hem Kürtleri hem de Cumhuriyeti sarsan Zaza isyanıdır.

“Şeyh Said isyanı bir Kürt isyanı değil; bir Zaza isyanıdır. Şeyh Said zaten Zaza’dır ve Cumhuriyet’e karşıdır. Esas olarak isyana Bingöl, Diyarbakır ve Palu (Elazığ) bölgesindeki Zazalar katılmıştır. Şeyh Said, bu ayaklanmaya Doğu halkının katılması için ‘ferman’ çıkarmasına rağmen, diğer aşiretleri ikna edememiştir.”

-Menderes ve Erdoğan Atatürk’ten etkilendi

- Atatürk, bölgeyi sosyal, kültürel, eğitim ve ekonomik yönden kalkındırma hamlesini başlatmak için 1932’de Ankara’da DT-CF’deki konuşmasında, Doğu’da bir üniversite kurulması gerektiğini ifade etmiştir. Atatürk’ün bu düşüncesini Adnan Menderes, Erzurum Atatürk Üniversitesi’ni kurarak gerçekleştirmiştir.

Atatürk, 1931’de Malatya’da şöyle demiştir:

“İstanbul’da ne medeniyet varsa, Ankara’ya da ne medeniyet getirmeye çalışıyorsak, İzmir’i nasıl mamur kılıyorsak yurdumuzun her tarafını aynı medeniyete kavuşturalım istiyorum. Ve bunu çok ama çok yapmak istiyorum.”

Başbakan Tayyip Erdoğan’ın, 2005’de Diyarbakır’daki şu konuşması dikkat çekicidir ve Atatürk’ün sözlerine benzemektedir.

“İstanbul Şişli’deki bir öğrencinin teknik donanımına, Şırnak’taki, Hakkâri’deki öğrenci de sahip olmalıdır. Türkiye ne

kadar Ankara, İstanbul, Konya, Samsun, Erzurum ise, o kadar da Diyarbakır'dır.”

-Sınır ülkelere komşu olan Doğu bölgemizdeki illerimiz değişik etnik cereyanlarından etkileniyor. Kürt vatandaşlarımızın bir kısmı bu olumsuz etkiler altında kalıyor.

Atatürk'ün Kürt Baharını Erdoğan ve Öcalan Sahipleniyor

Nevruz, yeni gündür, baharın, dirilişin, kardeşlik ve barışın çiçek açtığı bir dönemdir. Halaylarla, şarkı ve türkülerle, ikramlarla kutlanan Nevruz aynı zamanda halkların baharını simgeler. Atatürk, “Şarkı, Mustarip İnsanların Yaşadıkları Yer Olmaktan “ çıkartarak Kürt Baharı'nı meydana getirmiştir.Kurtuluş Savaşı'nda Kürtlerle bütünleşerek mücadele eden ve zafer kazanan Atatürk, ortak değerlerin bilinci ile Nevruz geleneğimizi de sahiplenerek birlik ve bütünlüğümüzü sağlamıştır. 22 Mart 1922'de Ankara-Keçiören'de yapılan Nevruz etkinliklerine Atatürk de katılmış ve halkın coşkusuna ortak olmuştur.23 Mart 1922'de ise TBMM'nin önünde Nevruz kutlamaları yapılmıştır.

Ankara'da yapılan kutlamalar Türk Dünyası tarafından da takdirle karşılanmıştır.”Azerbaycan Hükûmet Başkanı Neriman Nerimanof”'un Mustafa Kemal Paşa'ya Nevruz dolayısıyla çektiği 24 Mart 1921 tarihli telgrafta şöyle denmektedir: “Cenubi Kafkasya Komiseri, Azerbaycan Serbest Harbiye Mektebi Talebeleri, iki bölüklü Süvari Nişancı Türk Alayı askerleri, Türk Milletinin, büyük Nevruz Bayramı'nı tebrik ediyor ve biz ümid ediyoruz ki Azerbaycan İnkılâp Ordusu kahraman Türk Ordusu ile beraber Garp emperyalizmi tazyikinde bulunan Şark milletlerini yakında kurtarırlar. Yaşasın Şark İnkılâp başları Mustafa Kemal..”

Erdoğan ve Öcalan'ın Kürt Baharı vurgusunun temeli Atatürk'tür. Ülkemizde kanın durması, kardeşliğin ve birliğin esas alınması sevindirici bir gelişmedir. Bu gelişme AKP ve BDP'nin seçim vurgusunun temelinde, seçim malzemesi olarak kullanılmaktadır. AKP ve BDP'nin: “Akan Kanı Durdurduk, hiçbir gen-

cimiz ölmüyor, analar ağlamıyor” söylemi ile AKP ve BDP’nin oy toplamalarının arka planına bakmak gerekir. Bu söylemin arka planında Mustafa Kemal’in 98 yıl önceki mücadele ve çalışması, fedakârlığı bulunmaktadır. Günümüzde oluşan Kürt Baharının karşılığını Erdoğan ile Öcalan oy olarak toplamaktadırlar. Atatürk’ün Kürt Baharı eserini; Erdoğan ve Öcalan ilk TBMM’sini , Gazi Mustafa Kemal’i referans göstererek dile getirip sahiplenmektedirler. Diğer partilerde bu konuda yeterli performans ve çaba gözükmemektedir.

Aynı takımı tutan, aynı müziği dinleyen, tarihî bir, halayı, horonu, delilosu bir, giysileri bir, renkleri bir olan ve bine kadar bir olan halkların kardeşlik çimentosunun temelini Mustafa Kemal, 1916’da Diyarbakır’da bir bahar mevsiminde atmıştır

Türk ve Kürt halklarını bir cevherin damarı olarak niteleyen Atatürk, yine bahar mevsiminde Kuvayı Millîye hareketini Erzurum’da başlatmıştır. Sağlam temellere ve ortak değerlere dayalı olan kardeşlik bilinci ile TBMM kurulmuş ve Kürt Baharı Mustafa Kemal ile canlanmıştır. Öcalan’ın Nevruz konuşmasında söylediği Fırat ve Dicle’nin bereketli topraklarındaki barajların temelini atan, demiryolunu, fabrikayı yapan ve inşa eden de yine Atatürk olmuştur. Öcalan ve Erdoğan’ın günümüzde sözünü ettikleri Türk ve Kürt kardeşliği vurgusunu Mustafa Kemal 1919’da yapmıştır. Mustafa Kemal’ konuyu 24. 6. 1919 tarihli beyanatında şöyle ifade etmiştir:

“Kürtler kayıtsız, koşulsuz devletten ve Türk kardeşlerinden ayrılmayacaklarını ve bu uğurda son nefeslerine kadar mücadeleye ve yaşamlarını feda etmeye hazır olduklarını söylemişlerdir...”

Atatürk Kürt Baharı’nın oluşması için 22 yılını harcamıştır. Bugün dile getirilen Nevruz, barış ve huzurun, kaynağının Atatürk olduğunu bilmek gerekir.

Ata'nın Kürt Politikası CHP'ye ne kazandırır

Hürriyet Gazetesi- 6 Nisan 2014

CHP'nin kurucusu Atatürk, sosyal, kültürel ve ekonomik icraatları ile Kürtlerin sevgisini ve takdirini kazanmıştır. Doğu'da çıkan 18 isyana rağmen Atatürk bölge halkına şefkat eli uzatmıştır. Atatürk, bölgeyi ekonomik, sosyal, eğitim ve kültürel yönden kalkındırma başarısını göstermiştir. Bölgede Kürt, Zaza, Türkmen, Arap ayrımı yapmamıştır. Atatürk kendisine, Zazalar hakkında danışmanlık yapan Prof. Dr. Hasan Reşit Tankut'u, Dersim'e göndererek raporlar hazırlamasını istemiştir. Atatürk, dönemin ulaşım zorluklarına rağmen Atatürk bölgeye Cumhurbaşkanı sıfatıyla 20 defa giderek sorunları yerinde inceleyerek çözümler üretmiştir. Böylece CHP, Atatürk'ün sayesinde 30 yıla yakın bir süre iktidar olmuştur.

Arşivlere baktığımızda, CHP'nin Kürtler arasındaki varlığı kısaca şöyledir:1950 seçimlerinde CHP aldığı 59 milletvekilinin ellisini Doğu ve Güneydoğu'da kazandığını görmekteyiz.Ancak CHP daha sonraki yıllarda Doğu'da umduğunu bulamaz.Kürtler, 1954'te CHP'den ayrılırlar. Bu ayrılışın geniş sosyal, tarihsel, siyasal ve kültürel yönleri bulunmaktadır.

Ecevit döneminde ise; Kürtler, Ecevit'e "Karaoğlan" efsanesi ile destek verirler. Ecevit, Kürt sorununu gelişimini hem yurt içinde hem de yurt dışında titizlikle inceler. 1976'den sonra Başbakan Ecevit döneminde Mecliste 35 Kürt milletvekili bulunmaktaydı. Bu milletvekillerin temsilciliğini yakın zamanda vefat eden Şerafettin Elçi yapmıştır.

Zaman içerisinde CHP'nin varlığı ve oy oranı Doğu bölgesinde azalmaya başladı. CHP, son yıllarda Adıyaman, Şanlıurfa ve Tunceli dışında destek bulamadı. Günümüzde, sözünü ettiğimiz illerden de yeterli desteği bulamamıştır. Zaman süreci içerisinde; CHP'nin Kürtlerden sosyal ve duygusal ayrılışından dolayı, iktidar olma ve bölgede oy alma şansı oldukça azalmıştır.

CHP, Atatürk'ün, "Doğuyu ellerinde tutamayan hükûmetler Batı'yı da kayıp ederler", bakış açısını ve politikasını uygulasaydı, bugün CHP'nin oy oranı ve varlığı Kürtler arasında devam etmiş olacaktı.

XIV. BÖLÜM

SORULARLA DÜNDEN BUGÜNE İSTANBUL'DAKİ KÜRTLER

Soru: 1900'li Yıllarda İstanbul'daki Kürtlerin faaliyetleri hakkında bilgi verir misiniz?

Seyid Abdülkadir, Said Nursi, Emin Ali Bedirhan, Halil Hacıyali, Müküslü Hamza, Liceli Ahmed Ramiz, Memduh Selim, Abdullah Cevdet, Mehmed Şükrü Sekban, Süleymaniyeli Kürt aydın tabakası, İstanbul'da güç koşullarda yaşamak zorunda kalan sade ve yoksul Kürtlerin değişik sorunlarına kısa zamanda yardımcı olabilmek için, onlara değişik hizmetlerde bulunur ve onlarla bütünleşmenin yollarını arar. Toplumsal bir örgütlenmenin bilinçli olarak yavaş yavaş yaşama geçirildiği görülmektedir. Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 yılında çıkmaya başlayan yayın organının ikinci sayısında yayımlanan bir ilan bu konuda bize küçük bir fikir vermektedir: “Derneğimizin Hukuk Danışmanı Haydarizade Davut Efendi, Kürt halkının mahkemelerdeki meşru davalarını ücretsiz olarak takip etmek gibi bir ulusal hamiyet göstermekte olduğundan, Kürt kardeşlerimizin meşru hak-

larıyla ilgili davaları olduğunda, adı geçen Efendinin Sirkeci’de Musul Hanı’ndaki 25 ve 26 numaralı yazıhanesine müracaatlarını salık veririz” Abdullah Cevdet de bu doğrultuda gazete ve dergilere ilanlar verir, örneğin Cem dergisinde yayımladığı ilanlarda yoksulların parasız tedavi edildiğini belirtir.”

Abdullah Cevdet: Göz hekimi, cuma ve pazarlardan maada her gün saat ikiden dörde kadar Cağaloğlu’nda Ayasofya Polis Merkezi karşısında İçtihat Evi’nin ikinci katındaki muayenehanesinde hastaları kabul eder. Fukara meccanen. Telefon: İstanbul, 895.” Bu konuda 1918-1919 yılları arasında İstanbul’da yayımlanan Jîn dergisinde benzer ilanlara rastlamaktayız. Doktor olan Mehmed Şükrü Sekban’ın Beyoğlu’nda bugünkü Çiçek Pasajı’nın bulunduğu Said Paşa Hanı’ndaki muayenehanesine halkı çekebilmek için İstanbul’da çıkan Kürtçe dergi ve gazeteler bu tür ilanlar vermişti. İstanbul’da yaşayan Kürt topluluğunun değişik katmanları arasındaki aydın-halk yakınlaşmasının işareti olan bu etkinlikler çağımızın başında İstanbul’da belli bir yoğunluk kazanır. Aydınlar tarafından sergilenen bu tür dayanışma örnekleri İstanbul’daki yoksul Kürtler arasında büyük bir sevinç ve güven yaratır. Kürt aydın tabakasının bu atağı daha sonra İstanbul’daki Kürt kolonisinin toplumsal örgütlenmesinde önemli bir rol oynar.¹³²

Soru :Yazar Halide Edip Adıvar’ın üvey babası Ali Şamil Paşa Belediye Başkanlığı nasıl Yaptı?

Ali Şamil Paşa, hem Selimiye Kışlası kumandanlığı hem de Üsküdar ve Kadıköy Belediye Başkanlığı’nı fahri olarak yaptı. Bu mekânlarda büyük nüfuzu olan Şamil Paşa, askerlik mesleği ile gündeme gelmiştir.Devlet adamı ve kumandan. 1855’te Cizre’de doğdu, 1908 yılında Trablusgarp’ta öldü. Cizre emîri Bedirhan Paşa’nın oğlu. Babasıyla Girit’te ve Şam’da bulundu, Osman-

¹³² Rohat Alakom,Eski İstanbul Kürtleri, İstanbul,1998,s, 59-60; Nuri Der-simi, Hatıratım,İstanbul 1992, s.31.

lı-Rus savaşlarında kimi başarılar elde etti. Bu savaşlarda toplam kalan Ali Şamil Paşa, Selimiye kışlası kumandanı tayin edildi. İstanbul'da hatırı sayılır bir ün ve etkinin sahibi oldu. İstanbul şehremini Rıdvan Paşa ile aralarındaki düşmanlık had safhaya geldi. Rıdvan Paşa'nın Ali Şamil Paşa'nın adamları tarafından vurularak öldürülmesi üzerine, bütün Bedirhan ailesi, Sadrazam Mehmed Ferid Paşa tarafından 1906'da Trablusgarp'a gönderildi. İki yıl sonra orada öldü ... Ali Şamil Paşa, Halide Edip Adıvar'ın üvey babasıdır.

Soru : Ali Şamil Paşa ve Kürtler, 1906'da İstanbul Belediye Başkanını öldürdü mü?

“İstanbul'da bir olay patlak verdiğinde günah keçisi olarak akla ilk gelen Kürt hamalları olur. 1906 yılında Belediye Başkanı Rıdvan Paşa'nın öldürülmesi olayının Bedirhaniler tarafından yapıldığı öne sürülür, olay sonucunda birçok Kürt yakalanır. Bunlar arasında hamallar ve hamal tahsildarları vardır. Rıdvan Paşa'yı Göztepe'de öldüren silahlı kişilerin, özellikle Bedirhanilerden Ali Şamil Paşa ve yeğeni Abdürrezzak Bey tarafından silahlandırıldıkları ve korundukları öne sürülür.

Rıdvan Paşa'nın öldürülmesi, İstanbul'da sayıları hayli kabarık olan Bedirhaniler üzerinde büyük bir terörün esmesine neden olur. Başta Ali Şamil Paşa olmak üzere birçok Bedirhanli, Trablusgarp'a sürgün edilir. Sadece Bedirhaniler değil, İstanbul'da yaşamakta olan diğer Kürtlerin adı da bu olaya karıştırılır ve bunlardan bazıları ağır cezalara çarptırılır. İdam cezasına çarptırılanlar arasında Vanlı, Bitlisli ve Hakkâri bazı Kürtler bulunmaktadır.¹³³

Soru : Kürt Teavün Kurucusu (Kürt Yardımlaşma Derneği) Dr.Mehmet Şükrü Sekban'ın düşünceleri nelerdir?

Osmanlılar döneminde ilk yasal Kürt Cemiyeti 1908 yılın-

133 Rohat Alakom, Eski İstanbul Kürtleri, 2011, İstanbul,s.133

da Diyarbakır'da kurulmuştur. Osmanlı Kürt İttihat ve Terakki Cemiyeti adı ile kurulan bu teşkilatın ardından yine aynı yılda İstanbul'da Seyyid Abdülkadir Başkanlığında Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti kurulmuştur. Kurucuları arasında Ferik Şerif Paşa, Naim Baban, Mutkili Halil Hayali, Damat Müşir Ahmet Zülkif Paşa, Babanzade Zihni Paşa da vardı. Bu Cemiyet'in kurucularından Şükrü Mehmet Sekban anılarında amaçlarını şöyle sıralamıştır: "Kürtler için en ufak bir imtiyaz düşünmüyorduk. Altı Doğu vilayetinde reform yapılması konusunda mutabık idik. Muktedir ve namuslu valiler tayin edilmesi, birkaç ana yol inşası, adaletin iyi bir şekilde uygulanması için, mahkemelerin yeniden ele alınması."

Cemiyetin "Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi" adında bir yayın organı vardı ve yazarları arasında Süleymaniyeli Teyfik, Babanzade İsmail Hakkı, Diyarbakırlı Ahmet Cemil, Süleymaniyeli Fethi, Seyit Abdülkadir ve Malatyalı Bedri gibi isimler bulunuyordu.

Bu cemiyet özellikle Kürtçe kitap hazırlayıp yayınlamaya dönük çalışmalarda bulunmuş, ancak kısa ömürlü olması nedeniyle bu çalışmaların çoğu sonuçlanmamıştır. Bu dönemde Kürt Teali Cemiyeti adı ile başka bir cemiyet de kurulmuştur. Bu cemiyet daha sonraları İttihat ve Terakki tarafından kapatılınca, 1912 yılında itibaren diğer bazı Kürt cemiyetlerinin kurulduğunu görmekteyiz.

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra çeşitli ırk ve mezhepten zümrelerin faaliyetlerine hız verdikleri görülmektedir. Bunlar arasında Ermeni ve Rum faaliyetleri oldukça mesafe kat etmişti. Ermeni faaliyetleri bir bakıma I. Dünya Savaşı öncesinde tamamen Çarlık Rusyası'nın kontrolüne girmişti. Orta Doğu'da Ermeni dayanağının elinden çıkması İngiltere'yi Doğu Anadolu Müslüman halkı üzerinde etkili olmaya sevk etmişti.

XIX. yy'da görülen ve günümüzde bölgeci-ayırma Marksist

kalemler tarafından “Kürt direnişi” olarak nitelendirilen mahalli hareketler, bir teşkilat etrafından toparlanmaya çalışıldı. Böylece İngiltere’nin desteği ile kurulan ilk teşekkül olarak “Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti” ortaya çıktı.¹³⁴

Soru: Dünden Bugüne Genelkurmay Başkanlığının Kürt politikası Nasıldı?

Osmanlı Genelkurmayı, Kürt sorunu hakkında çalışmalarda bulunmuştur. II. Abdülhamid’in çalışmaları bunun en önemli belgesidir.

“Genelkurmay Başkanlığı’nın Güneydoğu ile ilgili ilk çalışmayı dönemin Genelkurmay Başkanı Maraşal Fevzi Çakmak yapmıştır. Bu çalışma 1933’te yapılmıştır. Genelkurmay Başkanı, Mareşal Fevzi Çakmak’ın Doğu ve Güneydoğu’daki bazı kıpırdanmalara karşı dikkatli olunmasını ve alınması gerekli tedbirler konusundaki çalışması bulunmaktadır.

İkinci Doğu ve Güneydoğu İle İlgili araştırma ve rapor çalışması: 1962’de yapılmıştır. Genelkurmay’ın hazırladığı Doğu ve Güneydoğu’ya ait sosyal, kültürel, çalışma, on beş sayfadan oluşmaktaydı. 1962 yılında Cevdet Sunay tarafından imzalanmış olan bu plan uygulanamamıştır.

Üçüncü Çalışma ise 1996’da yapılır. Genelkurmay Başkanlığı, Güneydoğu ile ilgili 25 Eylül 1996’da Davranış İlkeleri Rehberi” adını taşıyan kitapçık hazırlamıştır. Kitapçıkta yer alan bazı bilgiler şöyle: “Baskıya ve korkuya dayalı bir otorite kurmaya kalkmanın ancak kısa vadede etkili olabileceği işaret edilmektedir. Askerlerin özellikle şu konulara dikkat etmeleri gerekir: Güneydoğu’da görev yapan TSK mensuplarının bölge halkının manevi değerleri başta olmak üzere, sosyal, kültürel konulara dikkat etmeleri gerekir. Halk ile devlet arasındaki iletişimi güçlendirmelidir.”¹³⁵

134 Prof.Dr. Abdülhaluk Çay, Her Yönüyle Kürt Dosyası , İstanbul, 1993, s.189,190

135 Nevzat Bölükgiray, Özal Döneminde Terör, İstanbul, 1991, s.220,221

Günümüzde, Güneydoğu'da yaşananların olumsuz algısı asker üzerinde yoğunlaşmaktadır. Gündeme gelen konular genelde bu boyutta şekil almaktadır. Yıllarca hükûmetlerin Kürt meselesi konusunda aldığı iki tedbir vardır: Birincisi: Sosyal ve ekonomik konuları; şeyhlere ve ağalara havale etmek olmuştur. İkinci tedbir de güvenlik konusudur. Bu konu da askere havale edilmiştir. En zor en yıpratıcı konu da ne yazık ki güvenlik konusudur. Bu konu bilinmeyen denklemler gibi çözülmemiştir. İlginç olan konuda yaşanan olumsuzlukların sorumluluğunu hiç bir hükûmet kabul etmemiştir. Sorumluluk yine askere yüklenmiştir. Bölge halkının bakışı askere karşı zaman zaman değişim göstermiştir. (Geçmişte bölge halkı askere sevgisini göstermek için türküler söylemiştir: "Urfa'ya Paşa geldi anney, halkı temaşa geldi". demiştir.) Asker de politika yapamaz, konuşamaz denilerek, çözümsüzlük devam etmiştir. Hem de uzun yıllar, can kayıpları, maddi kayıplar olmuş ve Cumhuriyet'in değerleri erozyona uğramıştır. Genelkurmayın Kürt Politikası Var mı? sorusunun cevabına geçmeden önce konu ile ilgili yapılmış olanlara bakmak gerekir.

Asker ve Halk Bütünleşmeli: Başbakan Erdoğan'ın açıkladığı demokratikleşme paketinde Genelkurmay'ın bölge ile ilgili yaklaşımı konusunda bir açıklama yer almamıştır. TSK'nın Güneydoğu'da izleyeceği Kürt Politikası belirlenmeli ve uygulanmaya konulmalıdır. Çağdaş Muasır Medeniyet seviyesine çıkmaktaki esas fikir; bugünün ve yarının sosyal, kültürel ve teknolojik gelişimlerine ve politikalarına göre çalışma stratejileri yapmak ve uygulamaktır. Bu uygulamayı Genelkurmay da yapmalıdır. Kürtler ve Türklerin kardeşliği temasını, tarihsel, sosyal, kültürel değerleriyle ortaya koyan "Atatürk'ün Kürt Politikası'nın esasları TSK'da öğretilmeli ve uygulanmalıdır.

Halk Bilimi değerleri hayata geçirilmeli, yapılmış yanlışlarla yüzleşilmeli: Halkın kazanımları, beğenileri, ortak değerlerinin açılımı yapılmalıdır. Genelkurmay, uzmanlardan yararlanıp, çağın gerekleri olan sosyal ve kültürel, tarihsel iletişimi bölge hal-

kı ile sağlamalıdır. Bu iletişim asker algısı üzerinde pozitif etki yapacak, ön yargıların çabaları da boşa çıkacaktır. Bölgedeki, TSK mensupları, Kürtçe, Zazaca bilmeli, bölgenin geleneklerini, göreneklerini, müziğini benimseyerek paylaşmalı, geçmişle yüzleşme özverisinde bulunmalıdırlar. Halkın taziyesinde, düğününde, kirvelik törenlerinde, asker uğurlamalarında, coşkusunda, futbolunda yanında olmalıdırlar.

İstanbul'daki Kürt hamallar neyi boykot ettiler?

908 yılında Avusturya'nın bazı Osmanlı topraklarını, Bosna-Hersek'i ilhak etmesi sonucunda Avusturya-Osmanlı ilişkileri kötüleşir ve İstanbul'da Avusturya mallarına karşı bir boykot eylemi başlar. İttihatçılarca ortaya konulan bu eylemi İstanbul'da bulunan Kürt hamalları yığinsal olarak destekler. Avusturya malları gümrüklerde kalır, hamallar tarafından taşınması durdurulur. Dükkânlarda satılan Avusturya malları boykot edilir. Kürt hamallarının başını Kürt Ali adında bir hamal çekmektedir. Kürt Ali'nin tutumu ve hamalların direnişi o zamanlar Avrupa basınına yansır, hatta bir Avusturya gazetesi Kürt Ali ile bir görüşme yapar. Galata hamallarının başını çeken Kürt Ali; "okuma-yazması olmayan, kısa boylu, sağlam vücutlu, köse bir Kürt" olarak tanıtılır.

Avusturya mallarına yönelik olarak hamalların başlattığı boykot 27 Şubat 1909 tarihinde son bulur ve Avusturya malları tekrar hamallar tarafından taşınmaya başlanır.

İstanbul'dan Anadolu'ya idarî tecrübesi olan şahıslar ve subayların geçirilmesi de bu gizli gruplarca gerçekleştirilmiştir. Bu sayede Anadolu'daki subay kadrosu 33 ve idarî yönetici kadrosu tamamlanmıştır. Bu kaçırma işlerinde, Sandalcılar ve Mavnacılar cemiyetlerinin de büyük rolü olmuştur. Bu cemiyetlere bağlı liderlerin M.M. Teşkilâtı'ndan olmasına özen gösterilmiştir. Bu özen, 2.3.1339 tarihli aşağıdaki belgede açıkça görülmektedir:

“İstanbul Müdafaa-i Millîye Hey’et-i Merkeziye Reisi İhsan Paşa Hazretlerine

Hamallar Kethüdası Salih Reis ve rüfekasının muhakemesi intacına kadar Heyet-i İdaresinin İngilizlere mütemayıl ellerde kalmasını mahzurlu gördüğümünden Sandalcılar, Mavnacılar Heyet-i İdareleri dahi dâhil olduğu halde umumun Teşkilatımıza merbut ve Heyet-i Merkeziye’ce müntehip kimselere tevdi olunması için lazım gelenler nezdinde teşebbüsal ifası zımında İstanbul Kumandanlığı’na işar kılınmıştır.

Keyfiyeti bittakip İstanbul’un tertibat-ı tedafüiyyesini duçar-ı halel etmemek ve İngiliz casuslarının Teşkilatımıza sokulmasına meydan vermemek üzere Heyet-i İdarelerin daima metin ve sadık ellerde bulundurulmasına hasr-ı himmet buyrulmasını rica ederim. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Müşir Fevzi” 34-Ayrıca M.M. Grubu’na Hamallar Teşkilatı’nın büyük yardımları olmuştur. Bu Teşkilatın önemini, M.M. Grubu Başkanı Hüsamettin Bey’in Demir Bey’e yazısındaki (18.1.1339) şu satırlar ortaya koymaktadır: “... amele meselesinin kıymet ve ehemmiyeti ne derecelere kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Erkânıharbiye-i Umumiyesince takdir olunduğunu ordumuzun muhtaç olduğu ikmal işlerini temin ve vapurlara nakliyatı bu zevata merbut olduğunu, Hamallar Teşkilatı’nın cansiperane hidematını yeni Müstantik Cevdet Bey’e bildirmek ve tenvir etmeniz muktezidir...”¹³⁶

Soru : ABD’nin gündemine giren İstanbul’un hamal lideri Zaro Ağa neler yaptı?

Zaro Ağa, 1777 yılında Bitlis’in Mutki ilçesine bağlı Meydan köyünde doğmuş, 1934 yılında 157 yaşındayken İstanbul’daki Şişli Etfal Hastanesi’nde ölmüştür. Dünyanın en uzun yaşayan

¹³⁶ Nazmi Sevgen, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Kürt Beylikleri, s.125. Bülent Çukurova Atatürk Araştırmaları Merkezi- sayı:05 Hamallar—ATA-tam.gov.tr)

insanı olarak bilinen Zaro Ağa, 157 yıllık ömrü boyunca 10 Padişah, 1 Cumhurbaşkanı görmüş, 7 savaşa katılmış, 29 kez evlenmiştir.

Selimiye Kışlası, Ortaköy ve Tophane camilerinin yapımında çalışmış, 50 yaşından sonra da hamallığa başlamıştır. Zaro Ağa aslında Şerif Mirza Aşireti'ne mensup bir Kürt'tür...

Ömrü hayatında Amerika'yı, İtalya'yı, Yunanistan'ı ve İngiltere'yi görme şansına sahip olan Zaro Ağa, "Hiçbiri benim vatanım kadar güzel olamaz" demiştir. Zaro Ağa, Atatürk'ü çok sever ondan "Sultan" diye bahsederdi. Severdi sevmesine de kadınlara fazla özgürlük tanıdığı için ara sıra da olsa onu açık açık eleştirirdi. İki kez Atatürk'ün huzuruna çıkan Zaro Ağa, ilk çıkışında kadınlara fazla özgürlük verdiğini Atatürk'e de söylemişti. Ulu Önder, Zaro Ağa'nın bu sözlerini tebessümle karşılamıştı.

Cumhuriyet daha yeni ilan edilmişti... Birkaç yıl sonra Şeyh Said isyanı patladı. Ancak 1925 yılında ayaklanma bastırılarak Şeyh Said ve 47 arkadaşı ölüm cezasına çarptırıldılar. Cezalar ertesi gün infaz edildi... İstanbul'daki Kürtlerin en yaşlısı olan Zaro Ağa o yıllarda Cumhuriyet Gazetesi'nde yayınlanan bir röportajında Şeyh Said İsyanı ile ilgili şunları söylemişti: "Ben ne o, Şeyh Said'i tanırım, ne de adamlarını bilirim."¹³⁷

Soru: Zaro Ağa Ressamlar için nasıl model oldu?

Askeri Tıbbiye hocalarından Ahmed Rasim Paşa'nın kızı olan Mihri Hanım (Müşfik) saray ressamı Fausto Zonaro'nun öğrencisi olmuş, daha sonra Roma ve Paris'te eğitimini sürdürmüştü. İlk önce Dârülmuallimat'a resim öğretmenini olarak atanan Mihri Hanım 1914 yılında Darülfünun (Üniversite) içinde açılan İnâs (Kız) Sanâyi-i Nefise Mektebi'nde okulun atölye hocalığına,

¹³⁷ Mevlüt Çelebi, Dünyanın En Uzun Yaşayan Adamı: Zaro Ağa, İstanbul, 2010

sonra da müdürlüğüne getirilmiştir. Mihri Hanım, müdürlüğü döneminde atölyelerde model olarak kullanmak üzere Arkeoloji Müzesi'nden çıplak erkek heykeli istemiş ve ilk kez çıplak kadın modelini atölyeye sokmuştur ancak Sanâyi-i Nefise Mektebi'nin "nü" tablo çalışmalarında bilinenin aksine modellik yapmamıştır.

Dönemin kadın ressamlarından Mihri Müşfik Hanım bu mektepte kız öğrencilere resim dersi vermektedir. Ancak öğrencilerin erkek modellerle çalışmaları yasaktır. Müşfik Hanım birçok kez yetkililerin kapısını aşındırır ve erkek model için izni koparır. Ama Maarif Nazırı Şükrü Bey'in bir şartı vardır. Modellik yapacak erkek yaşlı ve kız öğrencilerin ruhuna ve hislerine hitap etmeyecek fiziki özelliklere sahip biri olacaktır. Gün geçtikçe büyüyen İstanbul'da o günlerde 100 yaşını çoktan devirmiş ve ağzında diş kalmamış olan Zaro Ağa'dan daha uygun hiç kimse bulunamaz bu iş için.

Yapılan değerledirmeler üzerine Tophane-Boğazkesen kahvelerindeki sandalyeleri aşındıran yüz yaşını aşmış iri cüsseli Zaro Ağa mektebe davet edilir. Ve Zaro yeni görevine başlar. Zaro Ağa'nın karşısında rahat hareket eden kız talebeler zamanla kendine ısınarak hürmet gösterip, çalışırken rahat hissetmesi için çay ikram etmeye ve laflamaya çalışırlar. Zaro Ağa 2-3 gün sonra derslere gelmez, mektebe bir daha uğramaz olur. Okula gitmeyişi yıllar sonra, "Kızlar hep bana bakıyorlar, gözlerini benden ayırmıyorlar. Üstelik bir çubuk (kurşun kalem) alıyorlar, onu uzatıyorlar" diye açıklar ve ekler: "Aha biyle biyle göz kırpiylar. Sonra başımı, yanağımı okşıylar. Buraya bah, beri bah dirler. Hangisine bahayım bilmirem, hepsi de huriler gibi, bir iki dene olsa ne ise. Emme ben bu kadar kızı nideyim, aha da gelmem vallah!.."

Bir müddet Sanayi-i Nefise mektebinde talebelere modellik yaptıktan sonra, dönemin idarecileri o günün ağır ekonomik koşulları altında ezilen Zaro Ağayı keşfederler. 1929 Büyük Bunalımı Türkiye'yi öncelikle Türk parasının değerindeki düşme bir-

takım tedbirlerinde alınmasını gündeme getirmişti. Türkiye'nin 1930'lara doğru devletçilik yönünde değişen ekonomi politikasına bağlı olarak idare denetiminde kurulan ve yerli malı kullanımı tavsiye eden ve tasarrufu özendirirken yeni ekonomi politikasının halka benimsetilmesinde görev addedilen Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti marifeti ile bir reklam kampanyası organize edilerek Zaro Ağa'dan istifade edildi.

Soru: Zaro Ağa'nın Atatürk ile görüşmesi esnasında kadınlarla ilgili söyledikleri nelerdir?

Mensubu olduğu Mutkili-Şerif Mirza Aşırtı'yle birlikte Navarin Deniz Savaşı'nı takiben, Rusların Yunanlıların bağımsızlığını desteklemesi yüzünden çıkan 1828'teki Rus-Osmanlı muharebesine katılıp savaşta bacağından yaralanmış sonra yine memleketine dönmüştür. Bir süre memleketinde kalan Zaro Ağa iyileştiği 1830'ların ikinci yarısında İstanbul'a dönecektir.

Anayasasının birinci maddesi “güven” olan “Hamal Piyasası” da imparatorluğun siyasi ve sosyal gelişmelerinden nasibini alır zira en mühim memleket meseleleride buralarda konuşulur. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla birlikte üzerilerindeki azalan baskıyla Ermeni hamallar ile Kürt hamallar arasındaki rant ve üstünlük mücadelesi doruk noktasına ulaşır. Bu rekabet Ermeni hamalların üstünlüğüyle sona ermesine rağmen 1908 yılında Avusturya mallarına karşı boykotun öncülüğünü de Kürt Ali isminde bir hamal yapması da tarihe geçer.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra hamallık işine geri dönen ve gümrüklerde hamallık yapan Zaro Ağa, bu işte kendisini kısa sürede göstererek kâhyalık vazifesiyle Kürt hamallara 20 yıl süreyle ağabeylik edip iskelelerden pay alacaktır. Sosyal ağırlığı giderek artan Zaro Ağa'nın başını çektiği Kürt hamallar, Şeyh Abdulkadir ile Bedirhanlar arasındaki iktidar mücadelesinde önemli bir denge unsurudur. Rohat Alakom'un

“Eski İstanbul Kürtleri” adlı kitabında , Zaro Ağa’nın iri vücudu ve yakışıklı görünümüyle uzun yıllar hamallık yaptığı ve Zaro Ağa’nın birçok evlilik yaptığı vurgulanırken unutamadığı anlarının 90 yaşından sonraki gençlik yılları olduğu da anlatılır. “Niye bu kadar çok evleniyorsun?” diye soranlara “Ne yapalım, aldığım kadınlar çabuk ihtiyarlayıp ölüyorlar, dayanamıyorlar” diye cevap verir. Hatta şöhret sahibi olduktan sonra Atatürk’ün huzuruna çıkan Zaro Ağa, söz şan şöhretten açıldığında konuyu kadınlara getirip Cumhuriyet’i tasvip ettiğini ama Atatürk’e kadınlara bu kadar fazla hak vermesinin yanlış olduğunu kadınlar evde oturup kısa etekler giymemesi gerektiğini söyleyip saçlarını başlarını açmamalıdır da demiştir.¹³⁸

Soru: Bir nostalji olması açısından İstanbul’daki Kürtlerin hatıralarında yılbaşı kutlaması nasıldı?

Geçmişte yaşamlarını, iklimle, coğrafi şartlarla bütünleştiren Kürtler, aylara, günlere göre hayat tarzlarında alışkanlıklar oluşturmuşlardır. Özel kutlamalar, inanışlar, yeme içme, giyim şekilleri ile kimliklerini, özlemlerini, ağıtlarını, coşkularını ortaya koyarken, kardeşlik duygularını pekiştirmeyi ihmal etmemişlerdir. 1840’lı yıllarda Kürt yazar Mela Mahmudi Beyazidi, tarafından kaleme alınan “Kürtlerin Örf ve Âdetleri” adlı kitapta, Türklerle Kürtlerin ortak değerlerinin çok fazla olduğunu görmekteyiz. Yeni bir yılın başlangıcı ile yeniliklerin olacağına inanan Kürtlerde yılbaşı etkinliği “Seri Sale” (Yılbaşı) olarak değerlendirilir. Köylerde, kasaba ve şehirlerde, çocuklar babalarının kıyafetlerini giyerek, mahalle mahalle, ev ev gezerek, evlerin kapısını çalarlar. Ev sahibi de kapıya gelen çocuklara; pestil, sucuk ve ceviz, bulgur, tereyağı, verir. Gece boyunca bu davranışlarını

138 Zaro Ağa ile ilgili Kaynaklardan Bazıları: Mevlüt Çelebi, Dünyanın En Uzun Yaşayan Adamı: Zaro Ağa (1777-1934), Libra, 2010
Rohat Alakom, Dünyanın En Yaşlı Adamı: Zaro Ağa (1774-1934), Avesta Yayınları, 2009.

devam ettirirken şu tekerlemeyi sıkça tekrar ederler: “Yılbaşınız kutlu olsun, yaşlı kadın yaşlı kocasına kurban olsun-Verenin evi bereketli olsun, vermeyenin evinde fare ölsün” diyerek hediyelerini beklerler.

Yılbaşında, gençler, köy meydanında büyük bir ateş yakarak, dengbaj denilen halk ozanlarının eşliğinde türküler söyleyerek halaylar çekerler. Ödüllü yarışlar yaparlar. Koşu yarışı, ceviz oyunu oynayarak ödülleri kazanırlar. Yılbaşı gecesinde bazı aileler Kürtlerin meşhur yemeği olan etli bulgur pilavı gecede ikram ederek etkinlikler devam eder. Kar ile pekmezin karışımından yapılan berfimot (pekmezli kar) da gecede sıkça yenilir.

Kürt geleneklerden seçmeler: Kürtler genellikle tek kadınla evlilik yaparlar. Kürtlerde boşanma ayıp sayılır. Kürtler, kadına değer verir, ev işlerinde son söz kadına aittir. Düğünde, silahlar atılır, at yarışları olur, yemekler yenilir, tatlılar dağıtılır. Gelin ve damada hediyeler verilir. Kürt kadınları düğünlerde, davul zurna eşliğinde halaylar çekerler

İki kabile savaştığında, kadınlar gelip başındaki tülbentlerini ya da yazmalarını meydana atarsa savaş sona erer. Yaşlı kadınlar, sigara içer ve hekimlik yaparak, çocukları iyileştirirler. Kadınlar, ev işlerinde maharetli olduğu gibi, halı kilim, nakış dikiş alanında da hünherlidirler.

Kürtler, vefaya, söze değer verirler. Söz onlar için senettir. Alışverişlerinde ekmek üzerine yemin ederler. Sevilen kelimelerden bazıları: Dayık, (anneciğim), heval (arkadaş, yoldaş) velat(-memleket), berği (kuzu), bremin, (kardeşim), kriv (Kirve) ferat (Fırat), çiya (dağ) negri (ağlama), roj (gün), hez dikim (severim)

-Yeni doğan çocuğun sağlıklı olması için soğuk suda yıkatırlar.

-Veterinerlik Kürtlerde oldukça yaygındır. Sağ el kaşınırsa para geleceği, sol el kaşınırsa kavga çıkacağı düşünülür.

-Mehmet, Ahmet, Abuzer, Ömer, Hamza, Mahmut, Ğazal, Gülizar, Berfin, Şevin, Fahime adları çocuklara sıkça verilir.

Sünnet, kirvelik geleneği oldukça yaygındır. Taziye törenleri, taziye evlerindeki gelenekler günümüzde de oldukça yaygındır. “Yüzyılların hayat tarzı ve bakış açılarının günümüzde siyasi amaçlarla değiştiğini görmekteyiz. Ancak arşivlere baktığımızda, halkları bütünleştiren ortak paydalarının daha fazla olduğunu görmekteyiz. Mutfak kültürü, düğünü, müziği, töresi cenaze merasimleri ortak olan halkların bugün karşı karşıya getirilmesi suni bir davranıştan öteye geçmeyeceği bilinmelidir.”¹³⁹

Soru : 1907’de Şeyh Said isyanını planlayan İstanbul’daki Kürt burjuvası hakkında bilgi verir misiniz?

İstanbul’daki Kürtlerin kurduğu teşkilat, Kürt Teali Cemiyeti’nin kurucu heyetine; Ekrem Cemil Paşa’nın başkanlığında Cerhizade Kerim, Cerhizade Fikri, Ganizade Reşat, Cemil Paşa ve Ömer seçilmişlerdi. Kuruluşun amacı Kürt kültürü ve eğitimi idi. Birçok doğu kasabasında bu cemiyet şubeler açtı. Diyarbakır’da 1000’in üzerinde üyesi vardı. Dr. Fuat ve Dr. Cevdet de cemiyete girmişlerdi. Yeni idare heyeti Cemil Paşazade Kasım Bey, Dr. Cevdet Bey, Cerhizade Kerim, Ömer, Fikri, Ekrem ve Hamdi seçildiler

Cumhuriyet’in kurulması ile beraber, devrimler de yapılmaya başlanmıştır. Bundan rahatsız olan feodal yapı, umduğunu bulamayan Kürt subayları, dış güçler, Doğu’da geniş kapsamlı bir Karşı Devrim isyanını organize etmişlerdir. Şeyh Said isyanı olarak tarihe geçen bu isyan aslında: Kürt Subaylarının Karşı Devrim İsyanıdır. İsyanın hazırlıkları, faaliyetleri bizi bu kanıya ulaştırıyor.

Mustafa Kemal ile anlaşamayan General İhsan Nuri Paşa, Muşlu, Cibranlı Albay Halid (Sinema Sanatçısı Yılmaz Güney’in dayılarındandır.) Hasananlı Albay Halid, Bitlis Mebusu Yusuf Ziya, Nuri Dersimi, Dr.Fuad, toprak ağası Hacı Musa, Mustafa

¹³⁹ Ramazan Topdemir, a.g.e

Kemal aleyhinde bildiriler dağıttıran ve Kürt faaliyetleri ile tanınan Seyit Abdülkadir'in desteği ile 1923 Mayısında Erzurumda Azadi (Bağımsızlık) örgütü kurulur. Bu örgütün amacı, Mezopotamya topraklarında bağımsız bir Kürt devleti kurmaktır. Cibranlı Albay Halid, Azadi örgütüne başkanı seçilir.

Şeyh Said'in kayınbiraderi olan Cibranlı Albay Halid ve çevresindeki subaylar, Şeyh Said'in dinî nüfuzundan faydalanmak, çıkarılacak isyana dinî bir görünüm kazandırmak amacı ile Şeyh Said'i isyana ikna ederler. Şeyh Said bir Zaza isyanıdır. Kürtler ve aşiretleri bu isyana katılmamıştır. İsyana Doğudaki 715 aşiretten sadece 51 aşiret katılmıştır. Şeyh Said'in kendisi aslen Zaza'dır. Bölgede isyan başladığında Şeyh Said Müslümanların ve tarikatların bu cihada katılması için ferman çıkarmasına karşın Zazaca konuşan bölgeler dışındaki aşiretler bu isyana katılmaya ikna edememiştir. Bu durum Şeyh Said'te hayal kırıklığı oluşturmuş ve isyan başarısızlıkla sonuçlanmıştır. İsyanı organize eden subaylar ve Şeyh Said idam edilmiştir.

Said Nursi, Şeyh Said isyanında Mustafa Kemal'i destekleyerek Kürt-Türk Kardeşliğine vurgu yapar

Said Nursi, her türlü bölücülüğe Kürtçülüğe karşı çıkmıştır. Bu yaklaşıma en belirgin örnek Şeyh Said İsyanı sırasındaki tavrı ve tepkisidir. Bazı Kürt çevreler Said Nursi'yi Kürtçü göstermeye çalışmaları doğru değildir. Kendisine Said-i Kürdi diyenlere şu cevabı verir: “Ben Osmanlıyım, benim Kürtlüğüm, doğduğum ve büyüdüğüm yerin halkına verilen isim dolayısıyladır.”

Bediüzzaman Said Nursi ve Mustafa Kemal, aynı devirdeki olaylara tanıklık etmişlerdir. Said Nursi, Mustafa Kemal için, askerî ve siyasi bir deha tabirini kullanır. Ancak, bazı dinî konularda fikir ayrılıkları olduğu da bilinmektedir.

İsyan eden Şeyh Said; “İsyanımıza destek ver çağrısına, Bediüzzamın Said Nursi kendi el yazısı ile Doğu'da isyan çıkaran Şeyh Said'e şu mektubu yazar: “Yaptığınız mücadele kardeşi kar-

deşe öldürtmektir ve neticesizdir. Çünkü Türk-Kürt kardeşir ve birdir. “Türk milleti, asırlardan beri İslamiyet’in bayraktarlığını yapmıştır. Çok veliler yetiştirmiş ve çok şehitler vermiştir. Böyle bir milletin torunlarına kılıç çekilmez. Ve ben de çekmem demiş ve isyana tepki göstermiştir. O sıralar Van’da bulunan Bediüzzaman Said Nursi, Doğu’daki huzursuzluğu yatıştırmak için birlik ve dayanışma telkinlerinde bulunmuş ve etkili olmuştur. Sonuçlar: Şeyh Said isyanında büyük mağduriyet yaşayan Zazalar geri çekilmiş, Doğudaki faaliyetlerin liderliğini Kürtler üstlenmiştir.¹⁴⁰

Soru: Atatürk’ün Kürtlerin Kültürel Haklarına Katkısı Nelerdir?

Mustafa Kemal, Kürtlerle yıllarca beraber yaşadığı için Kürt diline ve Kürt harflerine yabancı değildi. Kürtlerde yazılı kuralardan çok sözlü gelenekler hâkim olduğu için dil ile ilgili bir talep olmamıştır. Kürt halkına şefkat eli uzatan Mustafa Kemal, Kürtlerin haklarını korumaya çalışmış “Kürtler ve Türklerin kardeş olduğunu ilan etmiştir. Kürtler Türkçeyi askerde öğrenmişlerdir. Mahkemelerde tercüman tutulmuştur. Devletin istekleri tercümanlar aracılığı ile iletilmiştir. Mustafa Kemal bölgede eğitim seferberliği düzenlemiş, yokluklara rağmen eğitim kurumlarını açmayı başarmıştır.

Soru: Eğitim-Öğretim: 1929- 1932 Yılları arasında Doğu ve Güneydoğu illerindeki eğitim öğretim durumu nasıldı?

Diyarbakır: Yıl: 1930-1931- İlkokul Sayısı: 23- Öğretmen Sayısı: 83 Erkek öğrenci sayısı: 1529, Kız öğrenci sayısı: 630

Hakkari: Yıl:1929-1930 İlkokul sayısı: 2- Öğretmen sayısı: 2 Erkek öğrenci: 29, Kız öğrenci sayısı:15

Mardin: Yıl: 1931-1932, İlkokul sayısı:16- Öğretmen Sayısı: 56- Erkek öğrenci sayısı:1277- Kız öğrenci Sayısı: 275

Van: Yıl: 1929- 1930, İlkokul sayısı 11- Öğretmen Sayısı: 27

140 Mehmet Şükrü Sekban, age; Zekeriya Yıldız, age

Erkek öğrenci sayısı: 514, Kız öğrenci sayısı: 130

Kars: Yıl:1930-1931 İlkokul sayısı:94- Öğretmen Sayısı: 145

Erkek öğrenci sayısı: 4421- Kız öğrenci sayısı: 698

Urfa: Yıl: 1929- 1930: İlkokul sayısı: 35, Öğretmen sayısı: 103-- Erkek öğrenci sayısı: 1670- Kız öğrenci sayısı: 349
Kaynak: DİE; İstatistik Yıllığı, C.5. 1931- 1932'de hazırlanmıştır.)

Soru:Kürt dil bilimci Celedat Bedirhan, bir Kürt aydınından Mustafa Kemal'e açık mektubunun içeriğinde neler vardı?

Bedirhan ailesi Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde kendisinden çok bahsettirdi. Torunu Celadet Bedirhan, Kürtçe alfabeyi ve grameri hazırladı. Kâmuran Bedirhan, uzun yıllar Paris'te yaşadı ve Paris Kürt Enstitüsü'nde faaliyetlerde bulundu. Yine torunlarından Vasıf Çınar; Atatürk tarafından Milli Eğitim Bakanlığı'na getirildi. Vasıf Bedirhanzade'ye "Çınar" soyadı, "Sizin aileniz çok köklü bir ailedir, tıpkı çınar gibidir" diyen Atatürk tarafından verildi. Bu ailenin önde gelen isimleri arasında Tarihçi Cemal Kutay ve eski Dışişleri Bakanlarından Emre Gönensay da bulunmaktadır.

Celadet Bedirhan, Suriye'de sürgündeyken Mustafa Kemal'e yazdığı mektubunun Dil ile ilgili güncel olan bölümü şöyledir:

Kürt Alfabesindeki Harfler: W, X, Q... Kamouyunun bilmesi açısından örnek bir kaç kelime: Qundur (Kundur şeklinde okunur: Anlamı:Su Kabağı, Xwe:Tuz,, Welat: Memleket.

Kürt aşiretinden Bedirhanlılara mensup Celadet Ali Bedirhan, Kürt Alfabesi üzerine uzun yıllar çalışmış bir dil bilimcidir. Celadet Bey, Kürt dilini Latin Alfabesiyle, 1932 tarihinde yayınladı.

Mustafa Kemal, W, X, Q harfleri Hakkında detaylı bilgiye sahipti: Dil üzerine yakın ilgisi olan Mustafa Kemal, Latin

alfabesinin gramerini ve tarihini incelediği gibi Kürt alfabesi ve bölge eğitimi ile de yakından ilgilenmiştir.

“Kürt dil bilimci Celadet Ali Bedirhan, 1932 yılında Mustafa Kemal’e yazdığı mektupta konu ile ilgili olarak şu görüşlere yer vermiştir: “Sayın Paşa Hazretleri; Ansiklopedik tetkik çalışmalarınız esnasında lisan ile de meşgul olduğunuzu işittim” ifadeleri ile dillerin gelişimini mektupta detaylı anlattıktan sonra, Kürt dili ve Kürt alfabesi hakkında geniş örnekler verir. Dillerin, zamanla yeni kelimeler türettiğini ve etkileşim içinde olduğunu ifade eder. Kürtlerin kullandığı kelimelerden örnekler verir. Kürtçe de W, X, Q harflerinin mevcut olduğunu örneklerle anlatır: Kürtçe’de v ile he sesi veren harflerin olmadığını ifade ederek konu ile ilgili örnek verir: Örneğin Kürtler Tevfik’e Tewfik, Halid’i, Xalit diye teleffuz ettiklerini belirtir. Celadet Bey konu ile ilgili başka örnekler de verir:”¹⁴¹ Kürtler 1919’da Teyyare’ye Balafir, (Yüksekten Uçan) Telefona ise Bihistok (Konuşma ve işitme aygıtı) adını verdiklerini geniş bir biçimde anlatır.

Soru: Atatürk’ün altı çocuk politikasına kürtler nasıl destek olur?

Atatürk’ün altı çocuk politikasını en fazla Kürtler desteklemişlerdir. Doğuda yaşayan ailelerin çocuk sayısının fazla olması bunun en belrigin göstergesidir.Cumhuriyet döneminde, bölgenin ekonomik ve sosyal şartlarından dolayı, çocuk sayısının altıya kadar çıkması için teşvik edildiği bilinmektedir. “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde 1922 yılında Atatürk tarafından yapılan bir konuşmada politik nedenlerden dolayı ülkenin nüfusunu arttırma yönünde bir politika izlendiği görülmekte ve bu politikanın dayanak noktalarını şunlar oluşturmaktadır: Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı nedeniyle erkek nüfus miktarı azalmıştır.

141 Celadet Bedirhan,Bir Kürt Aydınından Mustafa Kemal’e Mektup, İstanbul,1991,s.122,123,124

Bu dönemde hızlı nüfus artışını sağlamak için birtakım önlemler alınmıştır. İlk kez 1929 yılında 5 çocuktan fazla ailelerin yol vergisinden muaf tutulduğunu görüyoruz. Bundan başka 1930 yılında 6 ve daha fazla çocuklu ailelere bir madalya verilmesi kabul edilmiştir. Ayrıca ülkede çocuk kaybını önlemek amacıyla 1936 yılında Türk Ceza kanunlarına çocuk aldırma işlemlerini ağır cezaya çarptıran müeyyideler getirilmiştir. Başlangıçtan 1950-1960 yılları da dâhil olmak üzere nüfus politikasında bir değişiklik olmamıştır. 1950 yılında iktidara gelen yeni hükûmet nüfusun fazlalaşmasını isteyen bir politik tutum izlemiş, fakat artışı sağlayacak herhangi bir etkili politika uygulamasına geçmemiştir.”¹⁴²

Soru: Kürtler arasında erken evlendirme geleneği var mı?

Bazı bölgelerde bulunmaktadır. Bunun da sosyal ve ekonomik nedenleri bulunmaktadır. Günümüzde bu geleneğin ortadan kalktığını görmekteyiz. Görücü uslü ile evlenenler olduğu gibi kendi kararı ile evlenenler da bulunmaktadır. Tartışmalar yoğun bir şekilde devam ederken nüfusu arttırmak için önemli bir adım da hükûmet tarafından atıldı. “Dönemin iktidarı ise bir taraftan genel kanatlar doğrultusun da doğan çocukları yaşatabilmek için önlemler alırken diğer taraftan da nüfusu arttırabilme politikalarına uygun olarak 15 Haziran 1938 tarihli TBMM oturumunda Türk Medeni Kanunu’nun 88. maddesinde değişiklik yaparak daha önce 18 olan evlenme yaşını erkekler için 17’ye, kızlar için de 15’e indirdi. Ciddi tartışmaların yaşandığı bu değişikliğin gerekçesi için Adliye Vekili Şükrü Saracoğlu hükûmetinin görüşlerini açıklarken, kanunu meclis gündemine getirilmeden önce üzerinde uzun süre çalıştıklarını belirtti.

142 Şevket Süreyya Aydemir, “Çok Nüfuslu Anadolu”, Kadro Dergisi, II/5, İstanbul, Mayıs 1932.; İsmail Arar, Hükûmetlerin Programları, Burçak Yayınları, İstanbul, 1968 Yunus Nadi, ‘Çok Çocuklu Ailelere Yardım’, Cumhuriyet, 26 Nisan 1934. Cemal Hakki Selek, ‘Memleketteki Nüfus Azlığını Nasıl Artırabiliriz’, Cumhuriyet, 12 Mayıs 1935)

Bizde kanunun belirlediği evlenme yaşının erkekler için 18, kadınlar için 17 olduğunu ancak sosyal hayattaki evlenme yaşı ile kanunun öngördüğü yaş arasında üç ile beş sene gibi bir fark vardır. İnsanlar daha küçük yaşlarda evlenebilmek için bin bir hileye başvurmaktadır. Elinden gelenler ise mahkemeler aracılığıyla evlenme kararı aldirmaya çalışmaklarını ifade etti ve kendilerinin sosyal hayatla yasal düzenleme arasındaki farklılığı gidermeye çalıştıklarını açıkladı. Adliye Vekili Şükrü Saracoğlu'nun açıklamalarına karşı çıkan Konya Milletvekili

Dr. Osman Şevki Uludağ, evlenme yaşının 17 ve 15'e çekilmesine şiddetle karşı çıkarak 15 yaşında evlenecek olan kızın ne evine ne de çocuklarına bakabilecek durumda olmadığını, 17 yaşında evlenecek erkeğin de evlilik sorumluluğunu taşıyamayacağını ifade etti. Kütahya milletvekili Besim Atalay ise evlenme yaşının aşağıya çekilmesinden yana olanlardandır. Atalay, ülkemizin genişliği dikkate alındığı zaman nüfusumuzun az olduğunu belirttikten sonra evlenme yaşı ile ilgili görüşünü dile getirdi.

Evlenmeyi kolaylaştırmak için bir an önce evlenme yaşının aşağıya çekilmesi de dâhil olmak üzere daha birçok merasimin ortadan kaldırılması gerektiğini söyledi.

İstatistiklere bakıldığı zaman her vilayette bekâr sayısı evli sayısından fazla olduğunu vurgulayarak bunun üzerinde durulması gereken bir konu olduğunu belirtti. Nüfusa ihtiyacı olan bir memleketin bekârlarını kendi hallerine bırakmaması gerektiğini de belirterek evlenmeyi kolaylaştırmak için kanunlar yapılmasını istedi. İtalya'da nüfus mütemadiyen artarken bir taraftan da bekâr memur istihdam edilmemesi için kararlar alındığını gazetelerden okuduğunu söyledikten sonra evlenme yaşının aşağıya çekilmesine karşı olan Osman Şevki Uludağ'a laf atarak konuşmasını şöyle tamamladı: "Her şey evlenme aleyhine, herkes evlenme aleyhine, memleketteki muzır anasır Türklüğün çoğal-

ması aleyhine her gün propaganda yapılıyor. İşte size *çikolatadan çıkan bir kâğıdı okuyorum*. ‘Derdin yoksa söyleme; borcun varsa evlenme’ Özetle kanun yerindedir. İhtiyaçtan doğmuştur.”¹⁴³

Soru 49: Erzurumlu direnişçi Kara Fatma (Fate Reş) Mustafa Kemal ile nasıl görüştü?

“1888’de Erzurum’da doğdu. Subay Derviş Bey ile evlendiğinde Balkan Savaşı’na katıldı, askerlik hayatını eşi ile birlikte paylaştı. I. Dünya Savaşı’nda Kafkas Cephesi’nde kendi ailesinden dokuz-on kadınla birlikte savaştı. Eşi Derviş Bey’in Sarıkamış’ta şehit olduğu haberini aldıktan sonra memleketi Erzurum’a döndü.

1919’daki kongre günlerinde, Mustafa Kemal’le bizzat görüşebilmek için Sivas’a gitti. Milis Müfreze Komutanı olarak batı cephesinde görevlendirildi. Aldığı talimatla İstanbul’a gitti, silah ve adam kaçırma faaliyetlerinde bulundu. İzmir’in Yunan işgaline uğraması üzerine İzmir’e geçerek kurtuluşu için savaştı.

300 kişiyi aşkın birliği ile I., II. İnönü Muharebesi, Sakarya Meydan Muharebesi ile Dumlupınar Meydan Muharebesi’nde çarpıştı. Büyük Taarruz’un ilk günlerinde General Trikopis’in birliğine esir düşmüşse de, kaçarak yeniden müfrezesinin başına geçti; Bursa’nın Yunan işgalinden kurtuluşunda rol oynadı. Bir keresinde, onbaşı olduğunda neredeyse sadece kadınlardan oluşan birliği ile düşmanın cephe gerisine bir saldırı düzenledi ve aralarında bir Yunan subayı toplam 25 esir askerle geri döndü”¹⁴⁴

Soru: Kürt Senarist Ayşe Şasa Kimdir?

Senarist Ayşe Şasa 1941 yılında İstanbul’da doğdu. “Mura-dın Türküsü”, “Gramofon Avrat”, “Ah Güzel İstanbul” gibi birçok

143 TBMM ZC., devre5, C., 26, içtima 3, 15 Haziran 1938 tarihli 76. Toplantı, s., 170-175; ‘Dün Mecliste 8 Kanun Kabul Edildi’, Akşam; Cumhuriyet ve Son Posta, 16 Haziran 1938. TBMM ZC., devre5, C., 26, içtima 3, 15 Haziran 1938 tarihli 76. Toplantı, s., 170-171.

144 Yeni Bahar Dergisi, S:154, 10 Aralık 2013

filmin senaryosuna imza attı. Film ve dizi senaryolarının yanı sıra “Yeşilçam Günlüğü”, “Delilik Ülkesi’nden Notlar”, “Şebek Romanı” adlı üç de kitap yazdı. Şasa’nın sıradışı hayatını anlatan, Timaş Yayınları’ndan çıkan “Bir Ruh Macerası” adlı kitap Şasa’nın zenginlik içinde başlayıp ıstıraplı bir şekilde devam eden hayatının bir özeti. Nihilizmden tasavvufa uzanan derin bir yolculuk onunkisi...

Ayşe Şasa’nın hayatına sıradışı dedik, açıklayalım; onunki nihilizmden tasavvufa uzanan, neredeyse her noktası sıkıntılı, meşakkatli bir yol. 1941 yılında İstanbul’da hayata gözlerini açan Şasa dönemin ekonomik olarak oldukça güçlü ailelerinden birinin kızı olarak dünyaya geldi. Ayşe Hanım’ın kendi tanımıyla hayatının ilk yarısı “kâbus” gibi geçti. Çocukluğu ve ilk gençliği varoluşuna anlam vermeye çalışmakla geçen Şasa’nın sonraki yılları ise yaşadığı hezeyanları, buhranları atlatmaya ve yaşama tutunmaya çalışmaktan ibaret. Çocukluğundan itibaren ruhi sıkıntılar yaşayan Şasa’ya uzun zaman teşhis koyulamadı, hatta doktorları “Akıllı mısın deli mi, yoksa Hamlet misin” diye ona akıl sordular.

Ayşe Hanım kereste ticaretiyle uğraşan ve çok başarılı olan, aslen Çerkes olan Avni Bey ile çok sert yetiştirilmiş Kafkas muhaciri bir annenin çocuğu. Başbakanlarımızdan Rauf Orbay’ın yeğeninin kızı... Yediği önünde yemediği arkasında, dönemin en iyi okullarına giden, köklü bir ailesi olan Şasa’ya bunların hiçbiri yetmiyor... Neredeyse doğumundan itibaren mutsuz... Şasa, doğumunu şöyle anlatıyor: “Amerikan Hastanesi’nde doğmuşum. Doğar doğmaz oldukça büyük bir dertle karşı karşıyayım. Annem Çerkes bir aileden geldiği ve pederşahi etkiler altında olduğu için bir erkek çocuk beklerken, kız doğurduğuna fevkalâde üzülüyor; hatta bir süre bana süt vermekten bile kaçınıyor... Böyle bir başlangıç var hayatımda, şimdi ben döner döner bunu düşünürüm. Hastanede yeni doğan bebekler annelerine süt emzirmeye götürülürken ben yatağымda yalnız bırakılmışım demek ki...”

“Lise yıllarımda su kayağı beni çok cezbetmişti. Kayakla akrobatik numaralar yapmaya başlamıştım. Osmanlı Hanedanı’ndan Dürrüşşehvar Sultan’ın oğlu, Haydarabad Nizamı’nın torunu Prens Bereket ile arkadaş olmuştuk bu su kayağı fasıllarında. Ve kendisi bir kayak şampiyonuydu. Nice’te bulunmuş, oralarda kayak yapmış. Tahtadan bir tramlpen yapmıştık denizinin içine. Bu tramlpenden atlamak isteyenler çok oldu. Prens Bereket öğretti. Fakat benden başka yapabilen çıkmadı. Su kayağı ile de çok tehlikeli şovlar yapardım... Prens Bereket’in arkadaşı Irak Kralı Faysal vardı; rahmetli. Kendisiyle spor vesilesiyle arkadaş olduk. Daha sonra Irak ihtilâlinde katledildi. Hiç unutmam, Britannica’nın maddelerini ezberlerdi; ‘D’ harfine gelmişti, tamamlayamadı... Peşinde badigardlarla dolaşırdı; badigardlar aramızda mizah konusuydu.”¹⁴⁵

Soru: Dünya starı Kürt Prensesi Leyla Bedirhan kimdir?

“Kürt prensesi” diye tanınan Leyla Bedirhan 1908’de İstanbul’da doğdu. İlk kez Viyana Operası’nda sahneye çıkar. Bedirhan, sadece Avrupa’nın değil, Mısır, Hindistan ve İran sanat kültürüne de hakimdi. Kürtlerin ilk bale sanatçısı: Leyla Bedirhan

Kürt prensesi diye tanınan Leyla Bedirhan, 1908’de İstanbul’da doğdu. Yahudi bir anne olan Henriette Hornik ile Bedirhan ailesinden bir bey olan Abdurrezak Bedirhan’ın kızı Leyla Bedirhan, ailesiyle zorunlu bir sürgünden sonra Mısır’a göç eder. Çocukluğunu Mısır’da geçiren Bedirhan, babasının ölümü üzerine annesi Henriette Hornik ile birlikte Viyana’da yaşamaya başlar. Viyana’da ilk dans eğitimini alan Bedirhan, ilk kez Viyana Operası’nda sahneye çıkar.

Leyla kimliği ile varolan bir kadın. Sanatçı ruhundan olsa gerek, hem kendine güvenir hem de kadın kimliğine. Ayrıca da ait olduğu kimliğini hiçbir zaman inkâr etmez. Her yerde hiç çe-

145 Necla Bayraktar / AKTÜEL (Bu yazı Aktüel Dergisi’nin 10 Aralık 2009 tarihli 206’ıncı sayısında yer alan haberdır.)

kinmeden ve büyük bir gururla, Kürt olduğunu vurgular. “Arap” olarak ifade edildiği her yerde muhakkak “Kürt” olarak düzeltmekten vazgeçmez. Fakat her nedense Kürtler Leyla Bedirhan’a hak ettiği değeri vermezler.

Kürt erkekleri sanatıyla ve bir Kürt olarak 1925’ten itibaren Avrupa’ya damgasını vuran Leyla Bedirhan’ı görmezlikten gelirler. Almanya, Avusturya ve İsviçre’de bale eğitimi gören ve 1925 yılından itibaren sahneye çıkan “sanatçı” bir Kürt kadınıdır Leyla Bedirhan... Orta Doğu’da bir ilki başardı.

Başarılan ilkler geleneksel tüm yapıları şoke eder. Bir kadın eğer bu ilki gerçekleştiriyorsa, ilk şoke olacak olanlar ve panik ortamına girecek olanlar erkekler olacağından Leyla’nın başarılarını ne görürler ne de konuşurlar. Sürekli Leyla yokmuş gibi davranırlar. Sanatın insanlar üzerindeki etkisinden bihaber olduklarından dolayı, Leyla’nın sanatına saygı duyup benimsemezler. Leyla Bedirhan dünya sanat çevrelerinde “olay” olurken Kürtler için o yoktu.

Leyla 1930 yılında Fransa’da kalabilmek için uzun süre birlikte yaşadığı Polonya asıllı Henri Touache ile evlenir. Bu evlilikte Nevin isminde bir kızları doğar. Leyla Bedirhan’ın Nevin Solh adındaki kızı, Fransa’da Mısırlı bir gazeteci olarak çalışır. Leyla Bedirhan 30 Mayıs 1935 tarihinde, Paris’te Centre Marcelin Berthelot’ta sahneye konulan bir balede oynar. Leyla, müzisyen Maurice Naggiaar yönetiminde 5 ayrı piyeste oynar. Yine aynı yılın 24 Haziran tarihinde Paris’in ünlü salonlarından La Grande Salle’da Leyla Bedirhan, Maurice Naggiaar’ın yönetimindeki orkestranın ve İren Aitoff’un piyanosunun eşliğinde sahneye çıkar.

Soru: Paris’te gönüllere taht kuran Kürt Prensesi Leyla Bedirhan’ın faaliyetleri nelerdir?

Leyla Bedirhan, o dönemlerde Paris’te sanat hayranlarının gönlünde tam anlamıyla taht kurar. Leyla, tam anlamıyla sanat

alanında bomba etkisi yaratır Paris'te. Paris basını Leyla Bedirhan'ın balelerine geniş yer verir. Le Figaro'da Georges Mus-si, Echo de Paris'te Carol Berardo, La Liberte'de Pierre Wolf, La Semaine de Paris, Les Debats da Maurice İmberto, Guide Musical'de J. Baudry, Le Monde de Musical de L. Humbert ve daha birçok basın çevresi Leyla Bedirhan'ın balelerini övgülerle okuyucularına sunar.

Leyla Bedirhan'ın sanatsal yankısı sadece Fransa ile sınırlı kalmaz. Leyla; İsviçre'de, Almanya'da, İtalya'da İspanya'da, Belçi-ka'da ve Amerika'da da sahneye çıkmış ve sanatseverlerle buluşa-rak büyük beğeniler toplar. Her tarafta “Kürt Şehzadesi” , “Kürt Prensesi” ve “Kürt Bale Sanatçısı” diye basın manşetlerine ve sanat etkinliklerinin afişlerine taşınır. Belki de kürt erkeklerinin onlarca yıllık çabalarına rağmen yapamadıklarını, Leyla sanatıy-la yapıp “Kürt” kelimesini dünya basınına taşımayı başarır. Dün-ya kültürlerine hakimdi. Leyla Bedirhan sanatta başarılı olduğu kadar, dünya kültürlerini tanıma konusunda da yetenekliydi. Çok geniş bir sanat kültürüne sahipti. Sadece Avrupa'nın değil, Mısır, Hindistan ve İran sanat kültürüne de hakimdi. Belki de en önem-lisi Kürt müziği ve Kürt govendleri onun için. Çünkü Kürt sanatı onun için anadil gibiydi. O Kürt müziğiyle, Kürt kültürüyle bü-yümüştü çünkü... Leyla'nın balelerinden Dilan, Govenda Kurdî, Durzi dansı ve Yılan gibi baleler anadil dediğimiz bu kategori-den geliyordu. Leyla Bedirhan, 1986 yılında Fransa'nın başkenti Paris'te hayata gözlerini yumar. Leyla Bedirhan dünyada yankı yapan ilk “Kürt Bale Sanatçısı” olarak tarihte yerini alır. Kürt er-kekleri; Leyla'yı hafızalarından dahi silmelerine rağmen, o bir ha-yalet olarak yaşadı, korku saldı ve şimdi tarihsel hafızamızın sanat köşesinin en baş köşesinde yerini almış bulunuyor.¹⁴⁶

146 (Mahmut Çetin, Kart Kurt Sesleri, Kaynak yayınları, Ankara, 2007, Ay-rıca Konuyla İlgili internet sitelerinden de faydalanılmıştır.)

Soru : “Kürtçülük Damgası” Fikri Hakkında-Yazar Mehmet Barlas’ın Babası Cemil Barlas’ın 6 Temmuz 1964 ’te Cumhuriyet gazetesindeki yazısının muhtevası nasıldı?

İlk bakışta mesele kapandı sanılır. Halbuki yara için için işlemekte. Mesele dediğimiz, Hıfzı Oğuz Bekata-Yusuf Azizoğlu meselesidir. Millet Meclisi her ikisini de aralarındaki ihtilaf-tan suçsuz görmüş. İş bu suretle kapanmış. Normali de buydu. Çünkü ortalıkta bugün için ne iskemle, ne de koalisyon hesapları hikâyeleri oyunu yok. Yara dediğimiz ise “Kürtçülük Meselesi.” “Kürtçülük Meselesi diye vasıflandırırken, mecliste sarf edilen tabiri kullandık. Aslında iş, memleketin geniş bir yüz çevresini kaplayan bir arazide, sayısı milyonları aşan vatandaşların ekonomik ve sosyal durumlarıdır. Doğu’da altı ilimizi kaplayan bu bölümdeki şartların, memleketin öteki bölümlerine uymadığı, devletçe de Cumhuriyet’in ilk kurulduğu günden itibaren bilinen ve görülen ve bu sebeple de zaman zaman tedbirler alınması düşünülen bir gerçektir. Umumi müfettişlikler buralarda kurulmuştur. Ayaklanmalar buralarda olmuştur ve buraları için özel tedbirler alınması zorunda kalınmıştır. Ancak alınan bu tedbirlerin yeterli bulunmadığı ve hatta yanlış olduğu meselesinin devamından anlaşılmaktadır.

Kızılırmak’ın doğu kısmının batıya ve bilhassa Ege mın-tıkasına nisbetle, Cumhuriyet rejiminden beri yana edildiği bir gerçektir. Burada yaşayan hakkın seviyesi umumiyetle batı-dakinden çok düşüktür. Halkın, geniş toprak sahipleri dışın-da kalanı ancak yaşayacak kadar geçim sağlamaktadır. Geniş toprak sahiplerinden kastımız “Toprak Ağası” edebiyatı yap-mak değildir. Fikrimize göre, tarımsal ve ekonomik tedbirler alınmadan, toprağın dağıtılmasının bir fayda vermeyeceğine ve hatta üretimi düşüreceğine bu suretle işaret etmek isteriz. Ancak bu geniş arazi sahipleridir ki halkla devlet arasında temas sağlamaktadır. Burada yaşayan halkın çoğu Türkçe bilmemek-tedir. Askerde Türkçe öğrenenler dışında kalanlar, mahkemede

tercüman kullanırlar. Bunlar Kürtçe konuşur ve devletin emirleri bunlara doğrudan doğruya anlatılmaz. Aracı lazımdır. Bu illerden yetişen aydınlar, durumdan haklı olarak üzgündürler. İllerindeki halkın hayat seviyesinin yükselmesini isterler. İşte bu aydınların duydukları acı yüzünden tepkilerini, bazı politika esnafı hemen özel bir mesele yapmakta, buna Kürtçülük damgasını vurmaktadırlar. Doğuda Kürtçe konuşan geniş bir kitle olduğu gerçektir. Bu kitleyi etnografik ve tarihî olarak Türk milletinden ayırmak veya Türk milletine bağlamak, ne bir Kürtlük davası yaratır ne de “Kürtlük” dediğimiz meseleyi çözer. Bir kere şunu bilmek gerekir ki bir dil konuşmak millet olmaya yetmemektedir. Bunun misali şudur; Asırlardır, “Milet ve nation” olarak vasıflandırılan Almanlar, 1815’te bu yolda ilk adımlarını atabilmişler ve ancak 1871 harbinden sonra millet olabilmişlerdir. Almanlarla aynı dili konuşan Avusturya Cumhurbaşkanı, geçenlerde Almanya’yı ziyaret ettiği zaman, Avusturyalılar, edebiyatlarının müşterek bulunmasına rağmen, Alman milletinden olmadıklarını belirttiler. Hatta, İsviçre Almanlarının, kültür birliğine rağmen, politik manada Alman milletinden olduğunu söyleyene, aklı başında her Avrupalı güler.

Demek ki millet olmanın ayrı şartları vardır. **Doğuda Kürtçe konuşan halk, Osmanlı tarihinin ilk günlerinden itibaren Türkçe konuşan halka iyi ve kötü günlerde kadar birliği etmiştir. Beraber fetihler yapmış, beraber istilâlar görmüş, acılar çekmişlerdir. Millî mücadelede ilk ümit, istiklale tekrar kavuşma ışığı oradan doğmuştur. Tarihin bütün devrinde hiçbir ayrıma yapmadan burada yetişen aydınlar, devletin bütün mevkilerinde yer almalıdır.**

Ancak ümmet ve imparatorluk devrinden beri bakımsız Anadolu’nun bu bucağı dünya ilerlemesi karşısında büsbütün geri kalmış, mektepsizlikten dil farkı, devletle orada yaşayanları anlaşılmasız hâle getirmiştir. Ancak şunu bilmek lazımdır ki gerek politika, gerek ekono-

mik ve gerek sosyal bakımından Doğu olaylarını “Kürt Meselesi” olarak ortaya koymak, yalnız bizim için değil, böyle bir dava ortaya atanlar için de bir felaket olur.

“Büyük balık küçük balığı yer” sözü, bir gerçeğin ifadesidir. Bunun canlı örnekleri Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan maceralarıdır. Ekonomik olarak da Anadolu bir bütündür; tek üretim sahası ve tek pazardır. Bilhassa Keban barajının sağlayacağı faydalar, Anadoluyu ve Doğuyu kurtarıcı kalkınmada en büyük çare olacaktır. Ekonomik hamleler olmadan, sosyal kalkınma mümkün değildir. Doğunun sosyal kalkınması da ancak ekonomik kalkınma ile olacaktır. Ekonomik kalkınma Türkiye’nin toptan davasıdır. Bunun yolunu bulduğumuz gün, politika esnafının sık sık kullandığı “Kürtlük Meselesi” tabiri de siyasi lügatımızdan kendiliğinden düşecektir.

Soru :Kürtlerin Fikir Babalarından Musa Anter Kimdir?

Doğum tarihi kesin olarak belli değil ama büyüklerinin dediğine göre “Berfa Sor” veya “Ermeni katliamı” zamanında Ziwinge’de (Eskimağara) dünyaya gelmiş. Buda tarih olarak 1915 ile 1917 seneleri arasındadır. Ailenin ilk erkek çocuğu. Kendisinden büyük ablası var. Bu arada bir kız çocuk daha dünyaya geliyor ama hastalıktan sonra vefat ediyor. Annesi erkek çocuk doğurmak isteyince Sultan Şeyhmuz’a gidip dilekte bulunuyorlar. Onun için nüfusta ki adı Şeyhmus olarak geçer. Soyadı kanunu dolayısıyla da soyadı Elmas’tır. Zamanla adını ve soyadını değiştirir ve Musa Anter yapar. Babasının adı Anter annesinin adı Fasla’dır. Aile olarak soy ağacını kendisi Şöyle ifade eder. Botan aşiretinin, Temikan kolunun, Mihoteze dalının Anter ailesindeniz. Beşkardeş olarak büyürler, yaş sıralamasına göre Hanse, Musa, Hasan, Wetha ve Yusuf kardeşlerdir. Yusuf 1958 senesinde askerlikte başına musallat olan zatürre hastalığı vereme çevirince vefat eder.

Hasan 1975 senesinde kansere yenik düşer. Hanse 2003 yılında vefat eder.

Evin erkek çocuğu olarak annesi tarafından yetiştirilir zira babası kendisi küçük yaşta yatalak olarak hasta düşer. Annesi Fesla Hanım hem ev işlerine bakar ve hem de muhtarı olduğu Ziwinge köyünün işlerine bakar. O zamanlar köye gelip gidenler çok olduğu için oğlunu Türkçe öğrenmesi için ve tercümanlık yapması için okula gönderir. Okulda başarılı bir öğrencidir ve sınıflarını birincilikle bitirir. İlkokulu bitirince okumaya devam için imtihana girer ama annesinin onu okula göndermeye niyeti yoktur. İmtihani kazandığını Nusaybin'den gazeteye sarılmış helva paketini açınca öğrenir. Gazetede adını görünce çok sevinir. Bu arada Gerçüş'te de bir dönem okur.

Soru : Musa Anter'i, Atatürk'ün Affetmesi Olayı Nasıl Gerçekleşir?

Mardin'de yatılı olarak ortaokulu bitirir ve lise için tekrar imtihana girer onu da kazanarak Adana'ya yatılı olarak liseye başlar. Orada ilk defa kooperatif kurar. Okulun başarılı öğrencisidir. Adana'da okurken Seyit Rıza olayı yaşanır ve öğrencilerden biri annesi Bese'ye hakaret eder. Bu davranışa küfre etmeyen Musa Anter de kendisinde Zübeyde Hanıma hakaret eder. Şikâyet üzerine ilk defa gözaltına alınır. Gözaltındayken M. Kemal Adana'ya gelir ve kendisine bu durum aktarılır oda onun affedilmesini söyler.

Liseyi bitirdikten sonra İstanbul'a üniversiteye okumaya gelir. Edebiyat fakültesine kaydını yaptırır ve ilk sene orada okur. Sonradan Faik Bucak ve diğerleri ile tanışır, onlar hukuk fakültesinde okumaktadır ve arkadaşlarının isteği üzerine hukuka başlar. Üç sene sınıfını birincilikle bitirir son sene birinciliği haksız olarak elinden alındığı için okulu bitirmeden ayrılır. Arkadaşlarıyla birlikte Kürt özgürlük mücadelesi için kırmızı, yeşil, sarı ve beyaz kumaşları bir araya getirerek ve tabancaya sararak ellerini üzerine koyarak ant içerler. Dicle-Fırat talebe yurdunun müdürlüğünü

yapar. Bu arada medrese mezunu kişilerle tanışır. İleride kayın-pederi olacak Abdurrahim Zapsu ile tanışır. Hatıralarım adlı kitabında bu ilişkilere yer vermiştir. 1944 yılında Zapsu'nun küçük kızı Ayşe Hale ile evlenir. Hale hanım Alman Lisesi ikinci sınıfından ayrılarak evlenir. 18.08.1945 de oğlu Anter, 18.10.1948 de kızı Rahşan ve 30.03.1950 de oğlu Dicle dünyaya gelir.

1967 yılında ilk hükmü gerçekleşti ve Çanakkale'ye bir yıllık sürgüne gönderildi. Burada 38 no.lu hücre kitabının çalışmaları otel odasında kayboldu. Çanakkale sonrası Suadiye'deki evinde yaşamaya devam etti. DDK onun kurucuları arasında yer aldı. 12 Mart 1971'de tekrar cezaevine girdi ve Seyrantepe Askeri Cezaevinde 3 yıl kaldı. Cezaevinden çıktıktan sonra Akarsu'ya yerleşti. 12 Eylül 1980 de Nusaybin Cezaevine konuldu. Kısa bir süre sonra çıkartıldı. Yazım hayatına tekrardan 1985 senesinde başladı. KİTAPLARI: Qimil (Kımıl), Birina Reş (Kara Yara), Kurdi-Turki, Türkçe-Kürtçe sözlük, Vaka-i Name, Tewlo, Çınaramın, Fırat Marmara'ya Akar ve Hatıralarım (iki cilt tek kitap hâline geldi).¹⁴⁷

Soru : Musa Anter, Halide Edip'in eşine niçin korumalık yapar?

Halide Edip ikinci evliliğini, Adnan Adıvar ile yapar. Adnan Adıvar, Sağlık Bakanlığı yapmıştır. Adıvarların, koruma güvenliğini Musa Anter üstlenir.

Musa Anter, II. Dünya Savaşı yıllarında Halide Edip ve Adnan Adıvar'ı Laleli'deki evlerinde sık sık ziyaret eder. Fırat talebe yurdunu işleten Anter, Adıvarların ev ihtiyaçlarını da sağlar. Adnan Adıvar hastalanınca korkulara kapılır. Hep öldürüleceğini söyler. Halide Edip'in teklifi üzerine biz Kürt gençleri gece evlerinde sabaha kadar nöbet tutardık. Bir müddet geçtikten sonra vefat etti.(Musa Anter ile Halide Edip arasındaki yakınlığın

¹⁴⁷ Musa Anter, Hatıralarım, İstanbul, 1985

kaynağında akrabalık yatmaktadır. Halide Edip Bedirhan Bey'in oğlu Ali Şamil'in üvey kızıdır. Musa Anter de Bedirhanlılardan Aziz Bey'in kızı Hidayet Hanımın damadıdır.

Adnan Adıvar ile ikinci evliliğini yapar. Kürt yazar Musa Anter ile yakın dostlukları vardır. Adnan Adıvar, Musa Anter'den evlerinin güvenliğini sağlamasını ister. Musa Anter ve bazı Kürt gençleri Adnan Adıvar'ın evini gözetim altında tutarak, güvenliklerini sağlamaya çalışırlar.¹⁴⁸

Soru : Musa Anter'in yazdığı Kimil adlı şiiri-hakkında yazılanlar nelerdir?

Musa Anter'in yazdığı Kimil adlı Kürtçe şiir, ülke genelinde büyük yankılara neden olur. Basında konu ile ilgili değişik yazılar yayımlanır. Başbakan Adnan Menderes, Kimil adlı Kürtçe şiire fazla tepki göstermediğini, dönemin Doğulu milletvekilleri ifade etmişlerdir. Olay yargıya intikal eder ve dava beraatla sonuçlanır. Doğu Suç ve Ceza Başlıklı yazı, bölgenin sosyal, kültürel durumunu ve Kimil davasının içeriğini açık bir şekilde gözler önüne sermektedir.

“Diyarbakır'da yayınlanan «İLERİ YURT» Gazetesinin 31/ Ağustos/1959 sayısında; «KİMİL» başlıklı Kürtçe bir türkünün yayınlanması basının hayli dikkatini çekti. Adı geçen gazetelerin yazdıklarını eleştirmeden önce Kürtçe yayımlanan türkünün ve makale yazarı Musa Anter'in ne demek istediğini açıklayalım. Yazı asırlardan beri ihmal edilen Doğu'nun tabii afetlerle bütünü perişan kaldığından bahsediyor. Ve bununla ilgili; halkın dilinde dolaşan Kimil türküsünü örnek olarak alıyor. Siverekli bir kız, kımıllı sade samanı kalan bir torba buğdayı çerçiye (işportacı) götürür. Çerçi, buğdayın işe yaramadığını görünce bu buğdaya karşılık mal veremeyeceğini söyler. Kızcağız da bu üzüntüsünü kımıllı türküsü ile dile getirir. «Amca ne yapayım, kımıl geldi, biz

fakirlerin buğdayını yedi. Sen de böyle dersen biz ne yapalım?» Olay kısaca bu. Şimdi basındaki yankılara gelelim: Cumhuriyet gazetesinin üç yıldızlı «Kendi kendimizi tenkit» başlıklı fıkrasında; «Doğu illerimizin birinin merkezinde çıkan bir gazete anlaşılmasa sebeplerle Kürtçe bir şiir neşrediyor.

Aynı nüshadaki bir başka yazısında da müphem, birçok manalara gelebilecek cümleler var... O il merkezinin zabıtası yok mu, adliyesi yok mu?» Bir kere, türkünün yayınlanmasında anlaşılmayan hiç bir sebep yoktur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi; bu bir ıstırapı dile getiren türküdür. O fıkranın yazarı zahmet edip Doğuya giderse pekâlâ Kürtçe türkü dinlemek imkânını bulabilir. Bir şeyi yasaklamak, «O il merkezinde zabıta yok mu, adliye yok mu?» demek kolay. Sen Türkçe öğretip, Türkçe şiir söyletebiliyor musun? Asıl problem bu. Acaba bu susmalar, bu Doğu-Batı ayrımı yoktur demeler problemi çözebiliyor mu? Hak getire!.. Dünya basını Doğu problemini çeşitli maksatlarla açıklarken biz daha böyle bir şey yoktur deyip esrar perdesini üstümüze çekiyoruz. Biz daha hâlâ işin şiddet tarafına, zabıtaya, adliyeye baş vuruyoruz!.

Bu konuda en insafı ve en iyi niyetle problemi çözümlemeye çalışan Akşam gazetesi Sayın yazarı Müşerref Hekimoğlu'dur. Bu yazı aynı zamanda Cumhuriyet gazetesine bir cevap teşkil ediyor. Bazı bölümlerini alıyorum: «Diyarbakır'da çıkan (İleri Yurt) gazetesi Kürtçe bir şiir yayınlamış. Şiirin adı kımıl. Kımıl haşeresinden duyulan ıstırapı belirtiyor. Kımıldan canı yanan bacıya-üzülme bacı, seni süne ve sünenin ıstırapından kurtaracak kardeşlerin yetişiyor artık-öğüt veriyor. Diyarbakır Doğu'da bir ilimizdir. Türk sınırları içinde yayımlanan bir gazetede Kürtçe şiir çıkması mümkün olabilir mi diye soruşturmaya, şaşırmaya hakkımız yok. Çünkü Türkiye sınırları içinde Türkçeden başka diller de konuşuluyor... Bu iki milyon vatandaş arasında şairler de çıkacak elbet. Bu şiiri niçin yazdınız, nasıl yazabilirsiniz diye soramayız, kızamayız. Çünkü onlara Türkçe şiir yazmayı öğretmiş değiliz.»

Bu probleme çok güzel eğilen Sayın Hekimoğlu en az Doğulu kadar içten duygulanmış. Kendilerine teşekkürler ederiz. Cumhuriyet gazetesinin birden patlak veren acayip bir olaymış gibi bu konuyu ele alıp zabıtaya, adliyeye işi dayamasını, yine Sayın Hekimoğlu'nun kalemi ile cevaplayalım: «Diyarbakır'daki olay bir sürpriz değildir bence. Yanlış bir tutumun, yanlış bir politikanın kaçınılmaz bir sonucudur.» Bizler de aynı kanıdayız. Cumhuriyet gazetesinin sayın üç yıldızlı yazarı bilmem ne buyurur buna?

Son olarak Ulus gazetesi sayın yazarı Selâmi İzzet Sedes'in Suçlu adlı fıkrasına gelelim: Şöyle diyor; Diyarbakır'da İleri Yurt isimli gazete Kürtçe yayın yapmış... Valiye bu ne iştir diye sormuşlar?.

-Bilmiyorum, meşgul olacağım, demiş. Bir soru da benden:

-Bu gazeteye kim kâğıt veriyor? Ve kendine yaraşır güzel bir anısı ile fıkrasını bitiriyor. Oldu olacak bir kaç soru da biz soralım Sayın Sedes'e :

-Doğu'yu bizzat gezip gördüler mi?.. Hiç olmazsa Yaşar Kemal'lerin, Fikret Otyam'ların Doğu'ya ait röportajlarını; şair Yağcıoğlu'nun Anzelha'sını, E. Behzat Lâv'ın Mağara Adamı'nı tetkik buyurdular mı?. Ve şimdi yalnız bir politikanın sonucu olarak Doğu'da Erivan, Bağdat, Mısır radyolarının yaptığı Kürtçe yayınlardan, Türk mahkemelerinde vatandaşların Kürtçe dertlerini anlatıp tercüme edildiklerinden haberleri var mı?

Ve Sayın Sedes bilse idi, böyle tepeden inme «bu gazeteye kim kâğıt veriyor» demezdi. Herhâlde İleri Yurt gazetesinin kâğıtlarını Moskova veya Hotanto temin etmiyor. Ve herhâlde bu gazete meşru yollarla çıkıyor. Türkçe öğrenim layıkı ile tatbik edilmiyorsa o bölge halkı ne yapsın? Hem Türkçe öğretilmiyor, hem de Kürtçe konuşma, türkü söyleme deniyor ve sonra da bir türkü gazetede yayınlanınca kıyametler kopuyor.

Sayın Sedes ve Cumhuriyet gazetesinin üç yıldızlı fıkracısı

Doğu problemi; bir gazetenin kâğıdını kesmek, işi zabıtaya, adliyeye bırakmakla halle çalışılıyorlar. Bu onların bileceği iş. Ama biz kendilerine Doğu'yu iyi gören birer gözlük tavsiye edeceğiz şimdilik. "Anadolu'yu palavrasız - Baştan - Başa sevmek lâzım."

MUSA ANTER'in Yazdığı Şiire Beraat Kararı

Kımlı Davasının Mahkeme Kararı: 1 Mart 1960

"Kürtçe bir şiir neşretmek muhakkak Kürtlük ve Türklük ayrılığı müdafaa manasına gelemeyeceği, milli histen maksat vatan-severlik duygusu olup Kürtçe konuşan ve yazan vatandaşların da iyi bir Türk vatandaşı olabileceği ve bir bölgenin çocukları kendi bölgelerine en faydalı vatandaş olabileceği ve bir bölgenin çocukları kendi bölgelerine en faydalı vatandaş olacağından dolayı; milli hisleri zayıflatıcı değil bilakis takviye edici mahiyette olduğu iddia edildiği ve bunun da suç olmadığı görülmüştür. Maznunun müsnet suçlardan beraatlerine karar verildi. 1/3/1960¹⁴⁹

Soru : Mustafa Kemal'in Doğudaki rakibi ve Şeyh Said'in kayınbiraderi Cibranlı Halid kimdir?

1908'de faaliyete geçen Kürt Teavün Cemiyeti'nin kurucularından olan Cibranlı Halid, Kürdistan düşüncesinin mimarlarından. 1882-Muş-Varto doğumlu olan Cibranlı Halid, yazar, aşiret reisi ve kurmay albaydır. Kürtçe yayın, gazete çıkarma, Kürtleri teşkilatlandırma çalışmalarında aktif görev yapmıştır. Mustafa Kemal ile tanışıklığı çok eskilere dayanır. Cibranlı Halid, Erzurum'da Hamidiye alayları komutanlığı yaptığı için büyük bir güce sahiptir. Cibranlı Halid, Kürtleri bilinçlendirmek amacıyla, Kürtçe yayınları çoğaltarak köylere dağıtır. Etrafında Kürtçe yazı dilini yaygınlaştırmaya çalışır. Yazışmalarını Kürtçe yaparak, Kürtlük bilincini artırır. Bingöl, Elazığ, Bitlis, Muş, yörelerindeki aşiretler arasında etkin bir güce sahiptir.

Mustafa Kemal ile anlaşılamayan General İhsan Nuri, Bitlis

Mebusu Yusuf Ziya, Nuri Dersimi, Dr.Fuad, toprak ağası Hacı Musa ve Osmanlı'ya karşı isyan eden Şeyh Ubeydullah'ın oğlu, Şeyh Seyit Abdülkadir'in desteği ile 1923 Mayısında Erzurumda Azadi (Bağımsızlık) örgütü kurarlar. Bu örgütün amacı, Anadolu topraklarında Bağımsız bir Kürt devleti kurmaktır. Cibranlı Albay Halid, Azad örgütünün başkanı yapılır. Mustafa Kemal 1924'te eşi latife Hanım ile Erzurum'a geldiğinde Cibranlı Halid'e aracılar göndererek Kürtlük faaliyetlerinden vazgeçmesi mesajını iletir. Ancak Cibranlı Halid, Mustafa Kemal'in isteğini red eder. Şeyh Said İsyanı başarısız olunca, Cibranlı Halid, yakalanarak idam edilir.¹⁵⁰

Seyyid Abdulkadir Kimdir ve İstanbul'daki Kürtlerin Ayaklanması Nasıl Oldu?

Seyyid Abdulkadir, Yargılanmak Amacıyla Diyarbakır'a Götürülünce 1925 yılında İstanbul'da yakalanıp, Diyarbakır'a götürülerek orada idam edilen Seyid Abdülkadir, Kürt hamalları tarafından büyük bir kayıp olarak görülür. Seyid Abdülkadir'i yakalayan İstanbul Emniyet Müdürü Ekrem Bey, bu kez Kürt hamallarını susturmaya çalışır: "Ekrem Bey, İstanbul'da muhtemel bir Kürt ayaklanmasına karşı tedbir aldı. İstanbul'daki Kürtlerin miktarı on bin kadardı ve bunlar genellikle Unkapanı çevresinde bulunan hamallardı. Hamallar bir ara coşmuşlar, bir polis memurunu denize atacak kadar azmışlardı. Ekrem Bey onları da sakinleştirmeyi başardı. Seyyid Abdülkadir İstanbul'da yakalanarak, sıkı güvenlik önlemleri altında Diyarbakır'a götürülür ve orada 27 Mayıs 1925 günü idam edilir.¹⁵¹

20. yüzyıl başlarına gelindiğinde İstanbul'da yaşayan Kürt topluluğunun başına Seyyid Abdülkadir'in (1851-1925) geçtiğini görüyoruz. Şeyh Ubeydullah'ın oğlu olan Seyyid Abdülkadir, 1896 yılında Abdülhamid'e yönelik olarak geliştirilen bir komplo

150 Mehmet Şükrü Sekban, Kürt Meselesi, Ankara, 2000, s.23,24

151 Metin Toker, Şeyh Said ve İsyanı, İstanbul, 1968, s.55,56

sonucunda sürgüne gönderilir. Seyyid Abdülkadir, 1908 yılında İstanbul'a döndüğünde sokaklara dökülen Kürtler tarafından sevgi gösterileriyle karşılanır.

Örgütlenme alanında başarılı bir şahsiyet olduğu görülüyor. Seyit Abdülkadir düşünceleriyle olmasa dahi, kişiliği sonucunda İstanbul Kürtleri arasında bir sembol hâline gelir. Babası Şeyh Ubeydullah'ın izinde yürüyerek hep Kürtlerin kurtuluşu için çalışır.

İstanbul'da kurulan bir dizi Kürt derneğinde etkin olarak çalışan Seyyid Abdülkadir, 1908 yılında İstanbul'da kurulan Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin başkanlığına getirilir. Özellikle İstanbul'da sayıları hayli kabarık olan Kürt hamalları ve Kürt işçileri sürekli Seyyid Abdülkadir'in yanında yer alır.

Soru: İstanbul'da bir ilk olan Kürt Kadınları Teali Cemiyeti hakkında bilgi verir misiniz?

Kürtlerin teşkilatlanıp faaliyet gösterdikleri mekân İstanbul'dur. Dönemin sosyal, siyasal ve kültürel yapısındaki hareketlilikte Kürtlerin de katkısı olmuştur. Bu dönemde kurulan teşkilatlar arasında Kürt Kadınları Yardımlaşma Cemiyeti de bulunmaktadır. Bu cemiyet diğer cemiyetler ile irtibat hâlinde olmuştur. Kürt Kadın Cemiyeti, daha çok İstanbul'daki Kürtler arasında birlik ve dayanışmayı sağlamak için çaba göstermiştir.

Kürt Kadınlar Teali Cemiyeti'ne ilişkin olarak Jin, İstiklal, Zarya Vastoka gibi dergi ve gazetelerde kısa bazı not ve bilgiler yer almaktadır. Kürt Kadınları Teali Cemiyeti konusunda bizi aydınlatan önemli belgelerden birisi, o yıllarda İstanbul'da yayımlanan haftalık çıkan Jin adlı Kürtçe dergidir.

Jin dergisine göre derneğin kuruluşu münasebetiyle İstanbul'da bir toplantı yapılır ve bir mevlit okunur. Bu toplantıda Encüm Yamulki adlı bir kadın, derneğin kuruluş amacı ve çalışma biçimleri, Kürtlerin durumu konusunda bir konuşma yaparak çalışmaları başlatır.

Şişli Çocuk Hastahanesi'nde birçok Kürt çocuğunu parasız sünnet etmiş ve bu münasebetle bir tiyatro gösterisi düzenlemiştir. Bu piyes hakkında Azız Yamulki'nin bir yazısı Jin dergisinde yayımlanır. Piyenin gösterimi derneğin ilk kültürel çalışmalarından birisi sayılabilir. Jin dergisinin birkaç sayısında Memduh Selim'in hem dernek çalışmaları, hem de Kürt kadınları konusunu ele alan bazı yazıları yayımlanır. Kürt Şairlerinden Ebdurrehim Rehmi bu derneğin kuruluşu münasebetiyle Anneler Derneği İçin (Ji bo Cıvata Dayikan) adlı bir şiir kaleme alır.

Jin dergisinde Kürt kadınları tarafından kaleme alınan bazı mektuplar da yayımlanır, H. Aziz ve Midyalı Tanin Mollazade'nin mektupları gibi. Kısacası 1918-1919 yılları arasında İstanbul'da çıkan Jin dergisinde yayımlanan bu önemli belgeler, Kürt Kadınları Teali Cemiyeti konusunda bize yararlı bilgiler sunmaktadır. Öyleyse acaba Kürt Kadınları Teali Cemiyeti'nin başkanlığını kim yapmıştır? Bu konuda 9.7.1919 tarihli İstiklal gazetesinde ilginç bir haber çıkar, habere göre Paris'te bulunan ve Kürt faaliyetlerinde bulunan Şerif Paşa'nın eşi, Kürt Kadınları Teali Cemiyeti'nin başkanlığını yapmıştır. Şerif Paşa'nın ilk eşi Emine Hanım, tanınmış Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın torunudur, babasının adı Said Halim Paşa'dır. Bir ara sadrazamlık yapan Said Halim Paşa aynı zatın oğludur, yani Emine Hanım'ın kardeşidir. Emine Hanım, 1868 yılında Kahire'de dünyaya gelir ve 1890 yılında Şerif Paşa ile evlenir. Emine Hanım 1898-1908 yılları arasında Osmanlı büyükelçisi olan Şerif Paşa ile birlikte İsveç'in başkenti Stockholm'de yaşar ve burada yaşadığı sırada, önemli ölçüde İsveç kadın hareketinin etkisinde kalır. Paris'te iyi bir eğitim alan Emine Hanım, Paris'te entellektüel bir ortamda çalışmalarını devam eder. Şerif Paşa'yı eleştiren kişilerden birisi olan Rıza Nur, Paris'te karşılaştığı Emine Hanım hakkında şunları söyler:” Haber aldım.

Haremi Nice'de imiş, kendi de gidecekmış. Haremi zeki, mahlumatlı bir hanımdı. Hatta evvelce lakırdı sırasında politika ile

şerif uğraşacağına, haremi uğraşsa iyi olur derdim.” Emine Hanım’ın Şerif Paşa 1919-1920 yılları arasında bilindiği gibi Sevr Barış görüşmeleri’nde Kürt temsilcisi olarak görev yapar ve Fransa’da Kürtlerin istemlerini savunur. Bu yıllarda Kürdistan Teali Cemiyeti Şerif Paşa’yı destekler.

1920 yıllarından sonra İstanbul’daki Kürt topluluğunun ileri gelenleri buradan göç etmek zorunda kalırlar, bunlardan bir kesimi aileleriyle birlikte Irak Kürdistan’ına gider, oraya yerleşirler. Bu kez burası Kürt kadın hareketi açısından yeni bir merkez hâline gelir. İstanbul’da oluşan Kürt kadın hareketi çalışmalarını sürdürür.

Soru :Kürt Kadınlar Cemiyetinin Faaliyeti Nelerdir?

Fatma Mihyettin, Süleymâniye kentinde El-Zehra adında genç kızlar için bir okul açar. Bu okul Anne (dayık) adında bir tiyatro hazırlar. Bu tiyatro parçası, Kürt kadınları tarafından oynanan ilk oyunlardan birisi sayılmaktadır. Abdulaziz Yamulki’nin eşi Güzide Hanım ve Mustafa Paşa’nın diğer kızı Zehra Hanım bu okulda görev alırlar. Mustafa Paşa’nın kızlarından Encüm Yamulki yukarıda değindiğimiz gibi Kürt Kadınları Teali Cemiyeti’nin öncülerinden birisi sayılmaktadır.

Kürt Kadınları Teali Cemiyeti konusunda diğer önemli bir belge de, derneğin tüzüğüdür. 1919 yılında Divanyolu’nda bulunan Kadınlar Dünyası matbaasında basılan “Kürt Kadınlar Teali Cemiyeti Nizamnamesi’nin kapağında yer alan bilgilere göre, demek aynı yıl İstanbul’da kurulur. Kadınlar Dünyası bilindiği gibi Kürt aydınlarından Mevlanzade Rıfat’ın eşi Ulviye Mevlan tarafından çıkartılır. Hattâ Mevlanzade Rıfat son sayılarının yayın yönetmenliğini de üstlenir. Kadınlar Dünyası adlı bu dergi tanınmış Osmanlı kadın dergileri arasında yer almaktadır.

Kürt Kadınları Teali Cemiyeti’nin Kadınlar Dünyası adlı bu derginin matbaasında basılması, bir bakıma Kürt Kadınları Teali Cemiyeti ve diğer Osmanlı kadın dernekleri arasında bazı ilişki-

lerin var olduğunu ortaya koyuyor. Tüzük 46 maddeden oluşuyor. Birinci maddede İstanbul'da Kürt Kadınları Teali Cemiyeti adında bir dernek kurulduğu belirtilir, ikinci maddede genel olarak derneğin amaçları sıralanır. Bu maddede yer alan en önemli nokta Kürt kadınlarının çağdaş bir zihniyetle yetiştirilmesinin vurgulanmış olmasıdır: "Kürt kadınlığının çağdaş anlayışla yükseltilip geliştirmesini sağlamak, aile yaşamında köklü sosyal reformlar gerçekleştirmek, göç ettirme ve kitle hâlinde öldürmeler dolayısıyla sefalet içine düşen Kürt öksüz ve dullarına iş bulmak ve nakti yardımında bulunmak suretiyle yoksulluktan kurtarmaktır." Tüzüğün bu ikinci maddesi, Memduh Selim'in Jîn dergisinde yayımlanan bir yazısında da yer almaktadır ama yazıda bu ifadenin tüzüğün kaçınıcı maddesinden alındığı belirtilmiş değil. Bu ifadelerden anlıyoruz ki Kürt aydınlanması bu yıllarda çağdaş bir zihniyetin dışında başka bir zihniyeti artık kurtuluş yolu olarak göremiyor, bu nokta çok önemlidir. Demek ilk etapta üç toplumsal kesime hizmet götürmeyi amaçlıyor: göçmenler, yetimler ve dul kimseler. Toplumun örgütlenmesi açısından bu adımlar kuşkusuz büyük bir önem taşır.

Tüzüğün üçüncü maddesinde dernek hangi yöntemlerle çalışmalarını yürütecek, bu konu üzerinde durulur. Kürt Kadınları Teali Cemiyeti, gazete, dergi, kitap, broşürlerin yayımlanması, okul ve kitaplıkların kurulması, konferans, ders gibi bir dizi etkinliğin hazırlanmasını hedefler. Dördüncü maddenin sonunda ulusal uyanışın önemi dile getirilir. Altıncı maddede Kürt kadınları dışında, Kürtlere saygılı olan başka milletlerden kadınların da derneğe üye olabileceği belirtilir.

Kürt Kadınları Teali Cemiyeti konusunda bazı açıklamaların yer aldığı diğer bir kaynak da, Gürcistan'ın başkenti Tiflis'de çıkan Zarya Vastoka adlı gazetedir. Bu gazetenin 1928 yılında yayımlanan bir sayısında "Kürt Kadın Komitesi" adlı bir haber yer almaktadır. Bu haber derneğin kuruluşundan on yıl sonra kaleme alınır. Haberin kim tarafından kaleme alındığı burada belirtilmi-

yor. Ama büyük bir olasılıkla bu sıralarda Tiflis'te mülteci olarak yaşayan Kâmil Bedirhan tarafından kaleme alınmıştır. Çünkü aynı sıralarda aynı gazetede Kamil Bedirhan'ın başka yazıları da yayımlanır. Eşi Dilber Hanım derneğin kuruluş yıllarında İstanbul'da kalıyordu. Mümkündür Dilber Hanım, Kürt Kadınları Teali Cemiyeti'nin aktif üyelerinden birisidir. Bu haberden anlaşıldığı üzere, haberi kaleme alan kişi, en azından derneğin tüzüğünden haberdar olan birisidir. Çünkü bu haberde yer alan bazı şeyler, yaklaşık olarak derneğin tüzüğünde de yer almaktadır. Bu haberde derneğin adı "Komite" olarak geçiyor. Tarihi önemi nedeniyle bu kısa haberi burada olduğu gibi yayımlıyoruz:

"Büyük olayların meydana geldiği 1919 yılında, Kürt aydınları birkaç kültürel örgütün kurulması için çaba harcadı. İleri adımlardan birisi de Kürt Kadınları İlerleme Komitesi'nin kurulmasıydı. Bu komite, Kürt kadınlarının entelektüel düzeyini geliştirmek, maddi durumlarının ve toplumsal yaşamlarının değişmesi için onlara yardımcı olmayı hedeflemişti.

Diğer yandan derneğin amaçları arasında şehit yakınları, yetimler ve dullara yardım konusu da vardı. Amaçlarına ulaşmak için, komite para toplamak dışında, kitap ve broşür yayınlamak, okuma salonları ve kitaplıklar açmak için çaba harcadı. Bu münasebetle raporlar okundu. Komite, Kürt işçileri arasında her alanda ilerici düşüncelerin propagandasını yapmak için, her okumuş Kürtü sorumlu sayıyordu. Komitenin tüzüğüne göre sadece Kürt kadınları değil, aynı biçimde Kürt halkının bacıları ve hayır dileyenleri, diğer millet ve dinlerden kişiler de derneğe üye olabilirdi. Ama bu komitenin çalışmaları uzun sürmedi. Bu haber sonucunda Kürt Kadınları Teali Cemiyeti'nin bazı şubelerinin olduğunu da öğreniyoruz.¹⁵²

Soru: İstanbul'daki 49'lar Davası diğer adıyla Kürt burjuvazisini yargılanması nasıl oldu?

17 Aralık 1959'da çoğu Ankara ve İstanbul'da oturan 40 Kürt aydını, ev ve iş yerlerine aynı anda düzenlenen baskınlar sonrasında gözaltına alınarak tutuklandı. "Yabancı devletlerin müzaheretini ile Türkiye Cumhuriyeti'ni bölmek"le suçlanan 40 kişinin davasına tutuksuz 10 sanık daha dahil edildi. İstanbul Merkez Kumandanlığı'nın Harbiye'deki binasında tutuklu bulunan bu aydınlardan Ankara Hukuk Fakültesi öğrencisi Mardinli Mehmet Emin Batu'nun hücrelerinde ölü bulunması üzerine sanık sayısı 49 olunca, dava "Kırkdokuzlar Davası" olarak adlandırıldı. Daha sonra dava dosyasına biri tutuklu iki kişi daha eklendiyse de dava hep aynı adla anıldı. Davada yargılananlar arasında Musa Anter, Sait Kırmızıtoprak, Şerafettin Elçi, Naci Kutlay gibi aydınlar bulunuyordu. Yaklaşık 14 aylık tutukluluk döneminin ardından davanın görülmesine 3 Ocak 1961'de başlandı. İstanbul'daki 28. Tümen Komutanlığı 2 No'lu Askeri Mahkemesi'nde başlayan dava, 30 Nisan 1964'de sonuçlandı ve tüm sanıkların beraatine karar verildi.

49'LARIN TAM LİSTESİ

1-Şevket Turan, Mardinli olup Gülhane Tıp Akademisi maliye şube müdürü ve levazım binbaşısıydı.

2-Naci Kutlay, Kars, Çamlıdere ilçesi hükûmet doktoru.

3-Ali Karahan. Siverek. Avukat.

4-Koço Elbistan. Maraş. Kırıkhan belediye doktoru.

5-Yavuz Çamlıbel. Doğu Beyazıt. Yedek topçu asteğmen.

6-Mehmet Ali Dinler. Cizre. Ankara Hukuk Fakültesi birinci sınıf öğrencisi.

7-Yusuf Kaçar. Tunceli, Nazimiye. Birinci İnşaat Tekniker okulu öğrencisi.

8-Nurettin Yılmaz. Cizre. Ankara Hukuk Fakültesi son sınıf öğrencisi.

9-Ziya Şerefhanoglu. Aslen Bitlisli olup Diyarbakır Hançepk nüfusuna kayıtlı. Avukat.

10-Medet Serhat. Iğdır. İstanbul Hukuk Fakültesi öğrencisi. 1963'te çıkarılan Deng dergisinin genel yayın yönetmeni idi.

11-Hasan Akkuş. Urfa. İktisat fakültesi öğrencisi.

12-Örfi Akkoyunlu. Pötürge. Madeni eşya fabrikatörü.

13-Selim Kılıççılı. Varto Kıdemli üsteğmen.

14-Sahabettin Septioğlu. Palu. Yüksek ziraat mühendisi. Levazım Asteğmeni.

15-Said Elçi. Bingöl. Muhasebeci. 1 Haziran 1971'de Dr. Sıvan veya arkadaşları tarafından öldürüldüğü iddia edilir.

16-Sait Kırmızıtoprak. (Dr. Şıvan) Tunceli, Nazımiye. İstanbul Tıp Fakültesi 9.sömestr öğrencisi. Daha sonra Türkiye'de KDP'yi kurdu ve Said Elçi'yi öldürdüğü iddiasıyla 1971 sonlarında KDP tarafından infaz edildi.

17-Yasar Kaya. Iğdır. 1963 yılında Deng dergisi yazı işleri müdürlüğü yaptı ve 23'ler davasında da yargılandı. İstanbul fakültesi 3-4. sömestr öğrencisi.

18-Faik Savaş. Genç. İstanbul fakültesi öğrencisi.

19-Haydar Aksu. Kiğı. Stajyer avukat.

20-Ziya Acar. Kulp. İstanbul Hukuk Fakültesi 2. sınıf öğrencisi.

21-Fadıl Budak. Diyarbakır. İstanbul Hukuk Fakültesi son sınıf öğrencisi.

22-Halil Demirel. İslahiye. Yardımcı topçu asteğmen.

23-Ferit Bilen. Diyarbakır. Kundura mağazası sahibi.

24-Esat Cemiloğlu. Diyarbakır. Yüksek Ziraat mühendisi.

25-Mustafa Nuri Direkçigil. Diyarbakır. Sağlık müfettişi.

26-Fevzi Avşar.Kars. İstanbul Tıp Fakültesi öğrencisi.

27-Necati Siyahkan. Siverek.İstanbul Hukuk Fakültesi 2. sınıf öğrencisi.

28-Hasan Ulus. Erzurum.

29.Nazmi Balkaş. Lice. İstanbul üniversitesi Orman Fakültesi öğrencisi.

30-Hüseyin Oğuz Üçok. Diyarbakır. İstanbul Tıp Fakültesi Diş Hekimliği öğrencisi.

31-Mehmet Nazım Çiğdem. Ankara. Boya ve inşaat işleri yapar.

32-Fevzi Kartal. Van. Yedek asteğmen.

33-Mehmet Aydemir. Siverek. İstanbul Tıp Fakültesi öğrencisi.

34-Abdurrahman Efem Dolak. Diyarbakır. İleri Yurt gazetesinin sahibi ve Güven gazetesinin ortağı.

35-Musa Anter.Nusaybin.

36-Canip Yıldırım. Diyarbakır. Avukat.

37-Emin Kotan. Muş. Elektrik muhasibi.

38-Ökkeş Karadağ. Maraş.

39. Muhsin Şavata. Malatya- Tüccar

40-Turgut Akın. Ergani. Ankara Hukuk Fakültesi üçüncü sınıf öğrencisi..

41-Sıtkı Elbistan. Maraş. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencisi.

42-Şerafettin Elçi. Cizre. Hukuk Fakültesi 2. sınıf öğrencisi. 12 Mart 1971'de TDKP davasında yargılandı ve 8 ay hapis yattı..

43-Mustafa Ramanlı. Beşiri. Ankara Hukuk Fakültesi son sınıf öğrencisi.

44-Mehmet Özer. Siverek. Ankara Tıp Fakültesi son sınıf öğrencisi.

45-Feyzullah Demirtaş. Palu. Ziraat teknisyeni.

46-Cezmi Balkaş. Lice. Orman Fakültesin'de öğrenci.

47-Halis Yokuş. Kars. İstanbul Teknik Üniversitesi Makine Fakültesi öğrencisi.

48-İsmet Balkas. Lice. Tıp Fakültesi öğrencisi.

49-Sait Bingöl. Bingöl. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi öğrencisi

50-M.Emin Batu. Siirt. Öğrenci. Göz altındayken öldü.¹⁵³

Soru :Kürt burjuvazisinde yargılanan ünlüler kimlerdir?

49'lar davasındaki Kürtler değişik meslek sahipleriydi. Aralarında; avukat, doktor, iş adamı, sanayici, tüccar, siyasetçi bulunmaktaydı. BDP Başkanı Selahattin Demirtaş'ın akrabası, Feyzullah Demirtaş. Elazığ-Palulu. Ziraat teknisyeni.

Sanatçı Yavuz Bingöl'ün akrabası; Sait Bingöl. Bingöl. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi öğrencisi. Şerafettin Elçi. Cizre. Hukuk Fakültesi 2. sınıf öğrencisi. 12 Mart 1971'de TDKP davasında yargılandı ve 8 ay hapis yattı.. Daha sonra uzun yıllar milletvekilliği yaptı.

Hülya Avşar'ın amcası Dr. Fevzi Avşar ve Asker Avşar, Kürtlük Faaliyetlerinden dolayı hapis yatmışlardır. (1959) Hülya Avşar, Ailesi'nin CHP-DYP ve AKP Seçim Adaylığı Başvuruları.

-Hülya Avşar'ın amcalarından Haşim Avşar 1950'de Arda han CHP İdare Kurulu Üyeliği yaparak CHP'de aktif siyaset yapmıştır.

-Hülya Avşar'ın amcası, Dr. Fevzi Avşar, önce Kars CHP milletvekili adayı olur ancak kazanamaz. İkinci denemesini de DYP İstanbul Milletvekili adayı olarak yapar yine seçilemez. Siyasetten umduğunu bulamayan Dr.Fevzi Avşar bir süre başhekim olarak görev yapmıştır.

Fevzi Avşar ve Yeğeni Asker Avşar'ın Kürtlük Faaliyetleri:

Hülya Avşar'ın amcası Dr. Fevzi Avşar, Kürtçülük davası tem-

silcilerinden olan Hüseyin Adıgüzel'e yazdığı mektupta: "Bi söze Kurmanci" (Kürt sözü yani Kürtçe söz senettir anlamına gelmektedir. Sanığın savunmasında; Kürtçe tabir gaye ve faaliyetlerin rumuz hâline getirilmiş ifadesidir. Mektubun 7. sahifesinde geçen "Bi Söze Kurmanci"nin anlamını bilmediği tespit edilmiştir.

-Hülya Avşar'ın amca çocuklarından olan Asker Avşar da 1959 yılında Kürtlük faaliyetlerinde bulunmuş olup hakkında dava açılmış, davaya konu olan iddanamede adı sıkça geçmiştir.

Dr. Fevzi Avşar'ın tutuklanma Davası

"İstanbul'da, yabancı devletlerin desteği ile Kürt aydınlarının yaptığı bölücü faaliyetler iddiası ile 50 Kürt aydını 1959'da tutuklanarak İstanbul Merkez Kumandanlığı'nın Harbiye'deki binasına götürülür. 50 tutuklu arasında doktor, avukat, yazar, mühendis ve iş adamı bulunmaktadır. Tutuklulardan Mardinli, Emin Batu'nun ölmesi ile tutuklu sayısı 49'a inince olay 49'lar olarak tarihe geçer. Sanıkların değişik tarihlerde Kürtlük faaliyetlerinde bulunduklarından dolayı tutuklandıkları gerekçe olarak gösterilmiştir. Fevzi Avşar da, yazdığı bir mektupta rumuzlu anlamına gelecek "Bi söze Kurmanci" cümlesini yazdığı için tutuklanmıştır. Aralarında Musa Anter, Şerafettin Elçi, Dr. Fevzi Avşar (Hülya Avşar'ın amcası), Said Kızıltoprak, Kemal Burkey gibi değişik mesleklerde bulunanlardan oluşuyordu. 14 aylık tutuklamadan sonra dava 1961'de görülmeye başlandı. Sanıkların tümü 1964'te beraat etti"¹⁵⁴

Soru: 1946 ve 1950'de İstanbul'daki partilerin ortak seçim vurgusu nasıldı?

Günümüzde yerel ve genel seçimlerde kullanılan argümanların bir benzeri 1946 ve 1950 seçimlerinde de kullanılmıştır. Dönemin gazete arşivleri incelendiğinde günümüze ışık tutan pro-

poganda konularını görmekteyiz. Geçmişte yaşananlar ile bugün yaşananlar arasındaki benzerliğin ortak yönlerinin hiç değişmediği arşivlerle ortadadır. Bu dönemde de din adamları, şeyhler, aday gösterilmiş, ekonomik kalkınmaya, demokrasiye, eğitime sıkça vurgu yapılarak; aş, iş söylemleri havada uçuşmuştur. Yakın dönemlerde de aynı ifadeler tekrar edilmiştir.

Ülkemizde ilk çok partili seçimler 1946'da olmuştur. Seçim yarışı DP ile CHP arasında geçmiştir. CHP'nin kendini halktan soyutlamasından kaynaklanan tavrı propagandasına da yansımıştır. CHP, 1946 da yapılan genel seçimlerde istenilen düzeyde etkili propaganda yapamamıştır.

Bu konu dönemin arşivlerinde CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen raporlarda şu şekilde ifade edilir: İstanbul'dan Ankara'ya gönderilen bir raporda, CHP İstanbul Teşkilatı'nın kendisini halkın üstünde gören, halktan ayrı bir kuvvet olduklarını düşünen kişilerden oluştuğu belirtilmiş ve seçim propagandalarında istenilen verim elde edilememiştir. Demokrat Parti ise halkın içinde faaliyette bulunmuştur. Demokrat Parti'nin, 1946 seçimlerinde son derece başarılı bir propaganda yürütmüş ve bunun meyvelerini de 1950 seçimlerinde büyük başarı ile elde etmiştir.

Seçimlerde diğer faktör de basın yayın olmuştur. Dönemin gazeteleri ikiye ayrılmıştır. Birinci grup: Ulus, Vakit, Akşam, Tanin CHP'nin; İkinci grup gazete ise: Vatan, Tasvir, Yeni Sabah da DP'nin yani muhalefetin sözcülüğünü yürütmüştür. Cumhuriyet gazetesi ise tarafsız bir yayın gerçekleştirmeye çalışılmıştır. Köşe yazarları ise o dönemde sert eleştirilerde bulunmuşlardır.

CHP, seçim propogandasında, Atatürk ve İnönü'ye vurgu yapmaktaydı: "Atatürk ve İnönü Cumhuriyet Halk Partisi'nin başlarıdır. Oylarınızı onların partisine veriniz" ifadesi afişlerin altına yazılıydı. CHP, icraatlarını: Ekonomi, Eğitim ve demokrasi üzerine yoğunlaştırırken, sık sık Atatürk'ü referans göstermiştir..

Demokrat Parti, bu dönemde çok sevilen ve günümüzde de

sıkça kullanılan bir afiş hazırlattı. Dur işaretini gösteren bir el fotoğrafının kullanıldığı ve Selçuk Mılar'a hazırlatılan bu afiş “Yeter! Söz Milletindir!” ifadesini içermekteydi. Bu afiş, uzun yıllar Demokrat Partinin iktidar sembolü hâline gelmiştir. İkinci genel seçim 1950’de gerçekleşti. Aktör partiler yine CHP ve DP’idi. 1950 seçimleri DP açısından daha heyecanlı ve çekişmeli geçiyordu. CHP bu seçimleri kazanacağından oldukça emindi. CHP İktidar olmanın avantajını kullanmaya çalışıyordu. CHP 27 yıllık iktidarlara döneminde: “Yaptıklarımız yapacaklarımızın teminatıdır” sloganını kullanıyordu. Demokrat Parti halk ile bütünleşme çalışmasını gençlerle yapmıştır. Halk: “Bizi Hoş Tutan, Ekmek Veren” iktidar istiyoruz beklentilerine cevap vermek için çaba göstermiştir. Ülkede oluşturulan DP heyecanı partiye karşı ilgiyi de arttırmıştır. Örneğin 1950 seçimlerinde milletvekilliği için DP’ye Elazığ’da 600 başvuru olmuştur. Dün yaşananlar, bugün için bir ibret vesikası olmalıdır. Geçmişte kullanılan, yöntemlerin bir benzeri bugün de kullanılmaktadır.¹⁵⁵

Soru: İstanbul’daki Kürtlerin 1943’ten-1960’a kadar uluslararası girişimleri nelerdir?

İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulacak yeni düzenden de pay alma çabaları vardı. Bunun için Kürt milliyetçi hareketlerinin önde gelen isimleri etkinliğe geçerek uluslararası örgüt ve konferanslara çok sayıda muhtıra gönderdiler. Kürtlere bağımsızlık verilmesini veya en azından ulusal haklarının korunması için konuyla ilgilenilmesini istediler. 1943-1958 yılları arasında toplamı yirmi dört olan bu muhtıra ve mektupların burada sadece Türkiye ile ilgili olanları özet olarak kaydedilecektir.

“1-Bu muhtıralarından ilki 30 Ağustos 1943 tarihinde büyük devletlere sunulan “Kürt Sorunu Hakkında Memorandum” başlıklı yazıydı. Beyrut’ta bulunan Bedirhanlar tarafından hazırlanan bu yazıda önce, Kürtlerin tarih, dil, nüfus ve sınırlarına dair ge-

155 Konu ile ilgili dönemin Ulus,Akşam,Son Posta, gazeteleri taranmıştır

nel bilgiler veriliyordu. Yazının en önemli kısmını ise, “Niçin Bir Kürt Devleti Kurulmalı?” başlığını taşıyan bölüm oluşturuyordu. Yazıya göre bölgede Kürt sorunu halledilmeden istikrar sağlanması mümkün değildi

2- 30 Mart 1945 tarihinde Hoybun’un faal üyelerinden Dr. Ahmet Nafiz (Yekbun), ABD’nin Suriye-Lübnan Elçisi George Wadsworth aracılığıyla Beyrut’tan San Fransisko Konferansı’na Kürt Ligi adına bir muhtıra yolladı. Burada da Kürtlerin kimliği üzerinde durulduktan sonra, Kürt sorununun çözümü için, bütün Kürtlerin yaşadığı toprakları içine alacak bir özerk Kürdistan kurulması öneriliyordu. Muhtıraya ek olarak yollanan mektupta da, konferansın bu konuyla ilgilenmesi, ilgili devletlere baskı yapması ve incelemelerde bulunmak üzere uluslararası bir komisyon oluşturulması isteniyordu..

3- 21 Temmuz 1945 tarihinde, daha önce Ağrı isyanında kumandanlık yapmış olan İhsan Nuri Paşa büyük devletlere hitaben bir mektup yollayarak Kürt halkının temsilcilerinin San Fransisko Konferansı’nda konuşmalarına izin verilmesini talep ediyordu.

4-26 Kasım 1945 tarihinde büyük devletlere yollanan bir başka mektupta ise, Kürt Sorunu’na bir çözüm bulunması isteği tekrarlanıyordu.

5- 9 Aralık 1945’te BM üyelerine gönderilen muhtırada ise, önceki muhtıra ve mektuplarda olduğu gibi, Ortadoğu’daki istikrarın Kürt sorununun çözümüne bağlı olduğu belirtilmekteydi.

6- 26 Haziran 1946’da büyük devletlerin dışişleri bakanlıklarının Paris’teki toplantısına, Kürt Ligi (Hoybun kastediliyor) bir muhtıra yollayarak, Sevr ve Lozan Antlaşmalarının ardından İran, Irak, Suriye ve Türkiye’deki Kürtlerin durumunu anlatmaktaydı.

7- Yine Kürt Ligi adına 10 Mart 1947’de Moskova’daki dört devletin dışişleri bakanları toplantısına benzer içerikli bir mektup yollandı.

8- 31 Mart 1947 tarihinde Kürt Liginin General Marshall’a

yolladığı muhtırada, ABD'nin Türkiye'ye yapacağı yardıma itiraz ediliyordu.

9- 30 Temmuz 1947'de BM İnsan Hakları Komisyonuna da bir muhtıra yollanarak Türkiye, İran ve Irak'taki Kürtlere yönelik uygulamalardan şikâyet ediliyordu.

10- 29 Kasım 1948'de Kürt Ligi, Genel Sekreteriyle görüşmek üzere Emin Kamuran Bedirhan, Dr.Zaza ve Dr.Ferzende'den oluşan bir heyetle beraber, bir de mektup gönderdi.

11- 15 Ocak 1949 tarihli BM İnsan Hakları Komisyon Başkanlığına mektupta, buraya 1947'de gönderilen nota hatırlatılarak Türkiye, Irak ve İran'daki Kürtlerin durumunun iyileştirilmesi isteniyordu. Benzer bir mektup, 3 Mart 1956 tarihinde yine BM'ye yollandı.

12- 1957 Aralık ayında Kahire'de toplanan Asya-Afrika Dayanışma Konferansı'na Celadet Bedirhan'ın dul eşi tarafından (Celadet Bey 1951'de ölmüştü) bir mektup yollanmış ve Kürt istekleri tekrarlanmıştır.

13-1958 Ekiminde "Avrupa Kürt Öğrenciler Cemiyeti" tarafından Genel Sekreteri Dag Hammarskjöld'a gönderilen mektup Orta Doğu sorunlarını tartışacak olan toplantının özel oturumunda Kürt Sorunu'na da yer verilmesini istemekteydi. Mektupta, Türkiye ve İran'ın Kürtlere yönelik politikalarında, Irak'taki yeni politikaya (yani General Kasım'ın Kürtlere yaklaşma politikası), uygun hareket edeceklerinin ümit edildiği yazılıydı. Bu mektup, "Avrupa'daki Kürt Öğrenciler Cemiyeti"nin düzenlediği, 4-8 Ekim 1958'de Münih'te yapılan Kürt Öğrenciler Kongresi'nde hazırlanan birkaç mektuptan biriydi. Aynı toplantıda hazırlanan bir başka mektup da 1958 Ekiminde Başkan Nâsır'a yollandı Benzer bir mektup aynı tarihte Kruşçev'e gönderilerek SSCB'nin Kürt kültürüyle ilgili çalışmaları teşvik etmesi ve Kürtçe yayımlarda Kiril alfabesi yerine Latin alfabesinin kullanılması isteniyordu.¹⁵⁶

156 (Erol Kurubaşı, Başlangıçtan 196'a Kürt Sorununa Uluslar arası Ba-

Soru: Erdoğan, fırsat eşitliği konusunda Atatürk'ten etkilenerek kalkınma modelinde İstanbul'u nasıl örnek verir?

-Atatürk, bölgeyi sosyal, kültürel, eğitim ve ekonomik yönden kalkındırma hamlesini başlatmak için 1932'de Ankara'da DT-CF'deki konuşmasında, Doğu'da bir üniversite kurulması gerektiğini ifade etmiştir. Atatürk'ün bu düşüncesini Adnan Menderes, Erzurum Atatürk Üniversitesini kurarak gerçekleştirmiştir.

Atatürk, 1931'de Malatya'da şöyle demiştir:

“İstanbul'da ne medeniyet varsa, Ankara'ya da ne medeniyet getirmeye çalışıyorsak, İzmir'i nasıl mamur kılıyorsak yurdumuzun her tarafını aynı medeniyete kavuşturalım istiyorum. Ve bunu çok ama çok yapmak istiyorum.”

Başbakan Tayyip Erdoğan'ın, 2005'de Diyarbakır'daki şu konuşması dikkat çekicidir ve Atatürk'ün sözlerine benzemektedir.

“İstanbul Şişli'deki bir öğrencinin teknik donanımına, Şırnak'taki, Hakkari'deki öğrenci de sahip olmalıdır. Türkiye ne kadar Ankara, İstanbul, Konya, Samsun, Erzurum ise, o kadar da Diyarbakır'dır.”

-Sınır ülkelere komşu olan Doğu bölgemizdeki illerimiz değişik etnik cereyanlardan etkileniyor. Kürt vatandaşlarımızın bir kısmı bu olumsuz etkiler altında kalıyor.

-Eğitim ve öğretimin bölgede yaygınlık kazanması ile beraber bu etkiler de azalmaktadır. Peki Kürt vatandaşlarımız neden teröre dur demiyor. Bunun nedenini geçmiş yıllarda yaşanmış olanlara bakarak ortaya çıkartabiliriz.¹⁵⁷

Soru: Kürtlerin İstanbul'da sona eren kâbusu nedir?

Yıllardan beri bölge halkı hükûmet ile terör arasında sıkışıp

kiş, Ankara, 1967; Serap Yeşiltuna Atatürk ve Kürtler, İstanbul, 2007)

157 Topdemir, a.g.e

kalarak bir korku psikolojisi içine girmiştir. Halk hükûmetten yana tavır sergilediği takdirde gece terörün baskısı ile karşılaşma endişesi taşımaktadır. Bundan dolayı bölge halkı kendi işinde gücünde ve olanlara karşı da suskun kalmayı tercih ediyor. Başka gidecek yeri olmayan bölge halkı, çoluk çocuğunu riske atmak istemiyor. Bölgenin sosyal yapısında yazılı kurallardan ziyade sözlü ve geleneksel kuralların geçerli olduğunu görmekteyiz.

Soru: Doğuya giden ağlar, doğudan gelen ağlar sözünün anlamı nedir?

Doğu Bölgesi çok eski yıllardan beri coğrafi şartları zor, ulaşımı sıkıntılı kış olunca altı ya da sekiz ay dünya ile irtibatı kesilen bir bölge olarak bilinirdi. Basın ve yayın organları tarafından abartılı olarak gösterilen küçük olaylar, Batı'da yaşayan insanlarımızı da endişelendirmiştir. Doğu Bölgesi'ne tayini çıkan bir öğretmen, bir doktor, bir savcı ya da güvenlik görevlisi tedirgin olmaya başlarlar. “Nerededir bu Diyarbakır?-Mardin, Adıyaman, Hakkâri ya da Kars, ya da Munzur, Karacadağ veya Şemdinli.. -Bu şehirlerde nasıl yaşayacağız? -Kimlerle dost olacağız diyerek ve helallik isteyerek ve bazıları da ağlayarak Doğu ya da diğer adıyla Şark görevine gelirler.

Önceleri tedirgindirler sonraları yavaş yavaş alışırlar, yorgun Güneydoğu topraklarına. Bakarlar ki halk kamu görevlilerini el üstünde tutuyor. Sevgi, saygı, dostluk, ilgi mükemmel. Aylar yıllar geçer bizim kamu görevlileri bölge halkı ile dost olmuş, sırdaş olmuştur. Onlar da çiğ köfteyi, içli köfteyi, lahmacunu sever olmuşlar. Yemekten sonra tatlı künefe yemeyi de ihmal etmemişler. Çocukları, Sıra gecelerini, halayları zılgıtları, hoyratları öğrenmişler. Türkülere kulak vermişler: “Urfa'nın etrafı dumanlı dağlar,” “Oy amman oy amman burası Adıyaman”, “Mardin kapı şen ola,” “Diyarbakır etrafında dağlar var” türküleri özlemlere, sevdalara tercüman olmuştur. Ve gün gelir kamu görevlilerinin

tainleri Doğu'dan başka illere çıkar. Yine kamu görevlileri ve eşleri, çocukları ağlamaya başlarlar. Ortak değerler etrafında bir araya gelerek biz Türkiyeliz demişler. Bundan dolayı Doğu'ya gelenler ön yargılı oldukları için tedirgin olurlar. Doğu'dan gidenler de halkın sıcak dostluğundan dolayı hüznlenerek gittikleri için: "Doğu'ya giden ağlar, Doğu'dan gelen ağlar." İfadesi özlü söz hâline gelmiştir.¹⁵⁸

Soru: Turgut Özal, İstanbul'daki kürtlere nasıl destek oldu?

Turgut Özal ile birlikte Kürt işadamları dünyaya açıldı. Laleli Piyasası Özal ile canlılık kazandı. Türkiye'deki Kürt tabusunu "Anneannem Kürt'tü," Türkiye'de "Kürt" sözcüğünü ilk telaffuz eden ve "Kürt realitesi"ni ilk kabul eden devlet adamıydı. Turgut Özal'a o gelinceye kadar bu sözcüğü telaffuz etmek cesaret istedi. Kürtlere "Kürt" demek veya "Kürt realitesinden söz etmek cesaret işiydi.. Özal da Adnan Menderes gibi Güneydoğu sorununun çözümünü "demokraside görüyordu. Özal, 14 Ekim 1991 tarihinde Hürriyet'e şu açıklamayı yaptı: "Kürt Meselesi'ni mutlaka çözeceğim. Bu, benim milletime yapacağım son hizmetim olacaktır

Türkiye'nin büyük servet sahipleri arasında çok sayıda Kürt kökenli işadamı var: Kürt zenginleri turizm, inşaat, sanayi, otomotiv, bankacılık, seramik, kara ve deniz taşımacılığı, dış ticaret, basın gibi ekonominin hemen her dalında faaliyet gösteriyor.

Çoğu, Doğu'daki sermayesini Batı'ya getirip işleterek zengin olmuş. Çoğu kendi kültürüne bağlı. Kürt yemeklerini, Kürt müziği ve folklorünü seviyorlar. Metropolde doğan çocuklarını, geldikleri topraklara götürüp memleketleriyle bağlarını sıcak tutmaya çalışıyorlar. Devlet her türlü teşvik ve krediyi verse bile, yaşanan şiddet ve istikrarsızlık nedeniyle Doğu ve Güneydoğu'ya yatırım yapmayacaklarını söylüyorlar..

Soru : Özal 100 Kürt ve Zaza İşadamına Nasıl Destek Verdi?

“Turgut Özal’ın Kürt sorununu çözmek için verdiği mücadeleden destek alan Kürt İş adamları: ‘Biz de Buradayız’. Mesajını verme özgüvenine kavuştu. Kürt siyasi çevrelerinin kendi etnik kimliklerini “resmen” dillendirmeleri, Kürt işadamlarına göre çok daha önceleri oldu. Kendi kimliğini ifade 8.Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın “Annem Kürt’tü” açıklamasıyla daha bir ivme kazandı ve artık bugün kendini iş dünyasında da belirgin bir biçimde hissettiriyor. Hemen hergün hiç umulmadık bir büyük işadamlarının “Ben Kürt kökenliyim” şeklindeki açıklaması üzerine şaşkınlık içinde kalıyoruz. “En Büyük Kürt İşadamları” tespiti de kendimizi bu hayretten kurtaramadık... Kimler yok ki. bu işadamları arasında. İstanbul Kalkınma Vakfı’nın (İKV) yeni Başkanı Sedat Aloğlu’ndan, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Başkanı Yalım Erez’e, İstanbul İhracatçılar Birliği eski Başkanı

Mustafa Süzer’den, İstanbul sosyetesinin renkli simalarından Ceylan Pirinçcioğlu’na, TİSK Başkanı Refik Baydur’dan, Londra sosyetesinin değişmez siması Selahattin Beyazıt’a kadar pek çok isim var zengin Kürtler arasında.

Kürt zenginleri, inşaat, turizm, menkul kıymetler, seramik, kâğıt, boya, tutkal, taşımacılık, dış ticaret, banka, demir-çelik ve basın gibi hemen her alanda faaliyet gösteriyor.

Bunlar, Selahattin Beyazıt, Halis Toprak ve Şehmus Tatlıcı. Bu işadamlarından Doğubeyazıt’ta ailesinden büyük topraklar miras kalan Selahattin Beyazıt dışında, diğer ikisi çok küçük birikimlerle Doğu’dan Batı’ya gelmiş ve zengin olmuş. Şetat İnşaat, Şetat Menkul Kıymetler, Şetat Turizm ve Şetat Yapı gibi şirketlerin sahibi Şehmus Tatlıcı, Diyarbakır’da “Sütlü Nuriye” tatlısı satarak ilk sermayesini oluşturmuş. Önceleri iş hacmi küçük olan Halis Toprak seramik, kâğıt ve temizlik ürünleri alanında kısa sürede devleşmiş.

Soru:Kürt İşadamları Niçin Batıda Faaliyet Gösteriyorlar?

“Kürt zenginleri listesi”nde yer alan işadamlarının hemen hemen yüzde 60’ıyla görüştü; kendilerine nasıl zengin olduklarını sordu. İşadamlarının büyük çoğunluğunu, Doğu’dayken tarım, hayvancılık, inşaat ve ticaret alanlarında elde ettikleri sermaye birikimlerini “daha fazla büyümek” amacıyla Batı’ya getirenler oluşturuyor. İşadamları neden Batı’yı yeğlediklerini şöyle özetliyorlar “Doğu ve Güneydoğu’da sanayi ne kadar büyürse büyüsün, belli bir noktaya kadar büyür. Bir yere yatırım yapılacağı an, göz önünde bulundurulması gereken ilk şartlardan biri tüketimdir. Bir işadamı Doğu’da yılda en fazla 100-200 araba,

400-500 makina, 40-50 gayrimenkul satabilir. Ama büyük kentlerde bu rakam 10, 20, 30 bindir. Batı’da büyük bir tüketim potansiyeli var.”

Kürt sorununa siyasi çözüm öneren işadamları dahil Kürt kökenli işadamlarının büyük çoğunluğu, her türlü teşvik ve kredi sağlanması durumunda dahi Doğu’ya yatırım yapmada isteksiz görünüyor. Bunun nedeni de bölgede yaşanan şiddet ve istikrarsızlık. Konuyu şöyle özetliyorlar: “Bugün bölgede şantiyeler basılıyor, iş makineleri yakılıyor. Kim olduğunu bilmediğiniz kişiler, işyeri ve araçlarınızı ateşe veriyor. Böylesine istikrarsız bir ortama yatırım yapılır mı? İster Kürt, ister Türk ve ister Fransız olsun, işadamına kimlik sorulmaz. İşadamı yatırım açısından nereyi elverişli görürse gidip o bölgeye veya o ülkeye yatırımını yapar.”

Kürt kökenli işadamları arasında siyasilere oranla daha sessiz “kendini sorgulama” süreci yaşanıyor. Hayatlarını ortaya koyarak sahip oldukları varlıklarının “Kürt” kimliği nedeniyle zarar görmesinden korkuyorlar. Kürt işadamlarını, kendilerini ne olarak hissettikleri konusunda sınıflandırınca üç grup çıkıyor karşımıza.

Birinci grupta, kendilerini Doğu kökenli Türk olarak görenler. Bu grup, Türkiye’nin bir etnik kökenler mozaiği olduğu-

nu, bu mozayiğe “Türk” adı verildiğini, “Kürt’üm, Laz’ım veya Boşnak’ım” demenin hiçbir anlam ifade etmediğini ileri sürenlerden oluşuyor. TOBB Başkanı, Vanlı Yalım Erez de bu gruptan biri olarak, “Bugün için Türkiye’de Kürt’üm demek bölücülüğe bir nevi prim verir hâle gelmiştir. O nedenle çok dikkatli konuşmak mecburiyetindeyiz. Annem babam etnik kökenlerden geliyor, ben kendimi Türk olarak görüyorum” diye konuşuyor.

İkinci grup Kürt kökenli işadamları ise kendilerini “Doğu kökenli Türk işadamı” yerine, doğrudan Kürt kökenli işadamı olarak görenler. Bu grup özellikle her yerde Kürt kökenli olduğunu ama “bölücü” olmadığını açıklayanlardan oluşuyor. Grupta yer alanlardan biri olan Malatyalı Mustafa Süzer, “Ben Kürt’üm, ancak Kürtçü değilim” diye vurguluyor.

Kürt kökenli işadamlarının çoğu, metropolde bulunmasına karşın, deyiş yerindeyse “Bir ayağı garpta, bir ayağı şarkta” bir yaşam sürüyor; bir yandan büyük kentin sunduğu bütün nimetlerden sonuna kadar faydalıyor, yurtiçi veya yurtdışında tatil yaparken, öte yandan da kendi gelenek ve göreneklerini yaşıyorlar. Oldukça konforlu bir yaşam sürdükleri lüks konutlarında, hâlâ Kürt müziği dinliyor ve Kürt mutfağı ile besleniyorlar. En büyük zevklerinden biri de zaman zaman kendi aralarında düzenledikleri Kürt yemekleri ve özellikle de “çiğ köfte” partileri. Eşi Dağıstanlı olan Yalım Erez, “Bizim en çok sevdiğimiz yemeklerin başında Van’ın geleneksel yemeklerinden olan ayranaşı ve keledoş geliyor. Eşim Dağıstanlı olduğu için bu yemekleri bilmiyordu ama şimdi o da öğrendi Çok da güzel pişiriyor” diyor. Ataköy Hastanesi’sin sahibi Kâzım Taş da, evinde sürekli Kürt müziği dinlendiğini vurguluyor.Çocuklarının eğitim durumuna gelince... Bu noktada Kürt işadamları, çocuklarının gerek yurtiçinde gerekse de yurt dışında iyi eğitim alması için hiçbir masraftan kaçınmıyorlar

Soru: İş Adamları Kürt Sorunu'na nasıl bakıyor?

Güneydoğu sorununun tanımlanması ve çözümü konusunda Kürt kökenli işadamları arasında iki ayrı görüş bulunuyor, işadamlarının bir kısmı “Kürt sorunu’ diye bir sorunun olmadığını, sorunun tamamen ekonomik olduğunu iddia ederken, bir kısmı da sorunun tamamen siyasi olduğunu, devletin 70 yıldan beri Kürt gerçeğini görmek istemediğini ifade ediyorlar. Sorunun ekonomik olduğunu söyleyen işadamları, “İşsizlikten büyük terör olmaz. Bugün bölgede büyük bir işsizlik yaşanmaktadır. Bu işsiz kitle, her şekilde yönlendirilmeye müsaittir. Hükûmetin en kısa sürede istihdam yaratıcı politikalara gitmesi gerekir” görüşünü savunuyorlar. Sorunun siyasi olduğunu ileri süren işadamları ise şöyle konuşuyorlar:

“Bugün bizim hiçbir ekonomik sorunumuz yok. İşlerimiz gayet iyi gidiyor. Ancak mutsuzuz. Kürt olmanın lezzetini yaşayamıyoruz. Eğlence yerlerinde Kürtçe türkü, şarkı dinleyemiyoruz. Kürtçe sinema, tiyatro izleyemiyoruz. Çocuklarımıza ana dillerini öğretemiyoruz. Kendi kültürümüzü geliştiremiyoruz. Karın doyurmak yetmiyor. Kendi kimliğimizle, Türk halkıyla birlikte eşit ve özgür yaşamak istiyoruz.”

Soru: Zenginler Ligi'ne çıkan 100 Kürt ve Zaza işadamı kimlerdir?

- Şehmus Tatlıcı (Emlak, turizm, inşaat, ticaret)
- Selahattin Beyazıt (Beyazıt şirketler grubu)
- Halis Toprak (Toprak Holding)
- Necmettin Bitlis (Bitlis Holding)
- Oğuz Gürsel (Kiska Holding)
- Mustafa Süzer (Süzer Holding)
- Ağa Ceylan (İnşaat, turizm)
- Sedat Aloğlu (Feniş Holding)

- Abdülaziz Zapsu (Azizler Holding)
- Emin Cankurtaran (Cankurtaran Holding)
- Adnan Polat (Polat Holding)
- Zihni Kalsın (Kalsın Holding)
- Ceylan Pirinçcioğlu (Turizm)
- Yalım Erez (Ateş Tuğla)
- İbrahim Çeçen (Çeçen Şirketler Grubu)
- Ahmet ve Mehmet Onur (Onur İnşaat)
- Mehmet Salih Talka (Denizcilik, bankacılık, batarya)
- Dünder Altay (Altay Menkul Değerler)
- Hikmet Bozanoğlu (Bozanoğlu şirketler)
- Musa ve Rasim Cihaner (Cihaner Şirketler Topluluğu)
- Beşir Hamadi (Martu ve Marteks)
- Fevzi Yeşilçimen (Kâğıtçılık)
- Mecit Bahçıvan (Bahçıvan Gıda)
- Dengir Fırat (Narenciye, dış ticaret, nakliye)
- Necati Aktülün (Plastik hammadde, kâğıtçılık)
- Zeynel Ceylan (Ceylan İnşaat)
- Süleyman Demir (Turizm)
- Mustafa Tatlı (Atlas Döviz, inşaat)
- Veysi Balin (Tekstil, dış ticaret)
- Osman Benzeş (APS Tekstil)
- Refik Baydır (Timsan İnşaat)
- Sabri Donat (Donat Şirketler Grubu)
- Metin Kaya Çağlayan (Mekân Yatak, Mekân Paz, Öpaş)
- Nurettin Soykan (Soykan Şirketler Grubu)
- Osman Asilisoy –Turizm-
- Behçet Cantürk (Otelcilik ve dış ticaret)

- Nadire İçkale (İnşaat, otelcilik)
- Cenap Gürpınar (Şıh, toprak ağası)
- Selahattin Karatay (Müteahhit, sanayici)
- Aydın Baran (Emperyal Otel ve benzin İstasyonları)
- Fikret ve Süleyman Güneş (Sanayici)
- A. Kadir Ayhan (Otomotiv, taşımacılık)
- Mustafa Üren (Otelcilik ve deniz nakliyatı)
- Hayrettin Özdebakoğlu (Otomotiv)
- Mazhar Olcay (Otelcilik)
- Erdoğan Nasırzade (Konfeksiyon)
- Memduh Kilerci (Nakliyat)
- Yasin Barutçu (İnşaat)
- Küfrevi ailesi (Üteksport)
- Zeynel Ceylan (Ceylan inşaat)
- Ahmet-Cengiz Sinanlı (İnşaat, taşımacılık)
- Zühtü Şenyuva (Banat Dış Fırçalan)
- Ali Özcan (İnşaat, turizm)
- Cahit Aral (Aral Ticaret)
- Atilla Önen (AGE inşaat)
- Necdet Nasıroğlu (Müteahhit)
- Yasin Ekinci (Ekinciler İnşaat)*
- Necmettin Akyıl (Sanayici, inşaat)
- Cemal Uludağ (Müteahhit)
- Ömer Fırat (Fırat Plastik, Doğu marketleri)
- Haşan Karaman (Haskar Lastik)
- Nadir Aras (Nadir İnşaat)
- Murtaza Dinçer (İnşaat)
- Rıza Pedik (Pedikler Deri)

- Ali Köseadağ (Köseadağ Tel Fab.)
- Ali Rıza Kuşkay (Kuşkay Müteahhitlik)
- Fikret Evyap (Evyap Temizlik Gereçleri)
- Cemil Uğurlu (Petrol ve kömür ticareti)
- Celal Keki (Ses Şirketler Grubu)
- Muhsin Yıldız (Türkmak)
- Davut Kölük (Boğaziçi İplik Paz. ve inşaat)
- Vahdet Doğan (Türk Kablo)
- Çetin Palancı (Malatya Pazarları)
- Ali Oğuz Atalay (Fox Tekstil)
- Mahmut Çalık (İpaş Tekstil)
- Şahin Zapçı (Antalya No Otelleri)
- Mehmet Kurt (Zeytinburu işmerkezi ve çimento fab.)
- Aziz Birsin (Star Motor)
- Kemal Naci Ekşi (İnşaat ve Evsan)
- Ahmet Bahçıvan (Pemsan AŞ)
- Mecit Bahçıvan (Bahçıvan Paz.ve Gıda San)
- Ali Haydar Veziroğlu (İnşaat)
- Seyit Ali Gündüz (Gündüz Deri)
- Gülabi Kazma (İnşaat ve otelcilik)
- İbrahim Tatlıses (Taşımacılık)
- Celal Özdiker (İnşaat, ücaet)
- Şeref Yurtsever (Otelcilik)
- Necip Kartal (Turizm)
- Senar Turgut (Filmcilik, ticaret)
- Sabahattin Yüzbaşıoğlu
- Hakkı Bucak (Toprak ağası)
- Mahmut Bozkurt (Otomotiv)

- Kâzım Taş (Hastane, otelcilik)
- Hüseyin Fırat (Toprak ağası)
- Hasan Değer (Toprak ağası, müteahhit)¹⁵⁹

Soru: İstanbul'daki Türk ve Kürt burjuvazisi birlikte olmayı neden tercih etmiş?

Prof. Dr Aslan Başer Kafaoğlu, Batı 'daki Kürt zenginlerinin yaşamını Nokta'ya şöyle anlattı: "İstanbul ve 1950'den sonra Ankara ve şimdi de İzmir, Kürt göçünün durağı olmuş. Kürtlerin İstanbul'da ne yaptıkları ne iş gördükleri ve neyle geçindiklerinin bir incelemesi yapılmış değildir. Şöyle ilk bakışta çoğunun işçi, hamal ve küçük alışveriş ile geçindiğini söylemek mümkün. Ama son yapılan incelemeler, birçok Kürt ailesinin de yüksek dereceden burjuva, yani sanayici, ihracatçı, ithalatçı ve müteahhit olarak sivrildiğini ortaya koyuyor."

Soru :Avrupa sosyetesindeki Kürtler hakkında söz edermisiniz?

Bunların yaşamı nasıldır? Türk burjuvazisinin yaşamı nasılsa öyledir. Yani birbirinden çok farklı değildir. Örneğin Selahattin Beyazıt, Türk burjuvazisinden de uygar ve aşırı gece yaşamından uzak, kültür çevresi geniş ve tam bir Avrupalı gibi yaşarken, bunu ikinci kuşaktan olma ayrıcalığına borçludur. Çok dost canlısı olan sayın babası, ona verilebilecek en iyi kültürü almakta her olanağı sağlamıştır. Beyazıt, sadece bizde değil, Londra ve New York'ta bile yeri olan, sosyetenin rafine üyesi sayılan bir insandır. Onun zaten, Kürt olduğunun kendisi için önemi olmadığını herkes bilir. Aslında, İstanbul, Ankara ve İzmir sosyetesindeki Kürt zenginlerinin nüfus cüzdanlarındaki doğum yerlerinden Kürt oldukları bellidir. Birçoğu Kürt olmanın gadrine uğramayı istemezler. Bu durumun doğal sonucu olarak Türk burjuvazisiyle

159 Nokta Dergisi, sayfa: 17-22 6-12 Haziran 1993)

birlikte bir Türkiye burjuvazisi olarak, bir vücut hâlinde bulunmayı yol edinmişlerdir. Bu ortak çizgi içinde her bir aile kendi burjuva yaşamını izler.

Soru: Özal Kürtler için federasyon istedi mi?

Kamoyunda sürekli merak edilen konulardan birisi de Federasyon meselesidir. Toplumun her kesiminde Güneydoğu konusu gündeme geldiğinde, söz dönüp dolaşıp federasyona gelmektedir. Bu konu hakkında **The Özal Bir Davanın Öyküsü** adlı eserin on dördüncü bölümü şu şekildedir: Bu Kürt federasyonunu masaya yatırma konusu. Özal bir Rusya seyahati öncesi havaalanında federasyon konusunu masaya yatırmak gerek gibi bir şey söyledi. Ve bir anda gündem değişti. Ortalık allak bullak oldu. Dönüşünde yine bire bir konuşmalarımızda dedim ki: “Efendim, sizin söylediğiniz bu söz, siz Rusya’ya gittiğinizde, çok geniş yansıdı. Çok yankılandı.” Dedi ki: “Bak ben Antalya’ya, Göcek’e, İzmir’e gidiyorum. Batı kesiminde vatandaş ile konuşuyorum. Nerelisiniz, şuralıyım. Ne yapıyorsunuz? İşte, sebze satıyorum, vs. Peki dönecek misiniz geriye? Yok beyim niye dönelim, biz gelmişiz bir kere buraya yerleştik. Şimdi ben bu Doğu kökenli arkadaşlara, Türkiye’nin batısında bu kadar güzel işler yapıp, para kazandıktan sonra, refaha eriştikten sonra, buyurun memleketinize gidin biz federasyon kuracağız, siz oradan artık vize alarak ya da pasaport kullanarak bu federasyona gideceksiniz desem, bunu kabul ederler mi? Bu mümkün değil. Ben bunun olmayacağını bildiğim için, açık söylüyorum, burada mı kalırsınız, ya da Hakkârî’ye mi gidersiniz?”

Buradaki fikri rahmetlinin, esasen hiç kimsenin bir daha batıya gelip de, iyi şartlarda yaşayıp da hele para kazandıktan sonra, çoluğunu çocuğunu Avrupa’ya gönderip, Türkiye işsiz kalınca yeni bir şeye sarılmak gerekti. Bu Kürtçülüğe sarılındı. Bunu tahrik edip kaşımaya başladılar. Oradaki zavallı halkın hiçbir günahı, hiçbir suçu yokken, bunun ceremesini çekiyor derdi. Özal bir kere şuna inanıyordu, Türkiye’nin bir Kürt sorunu olduğuna inanıyordu. Bunu, içinde ilk defa kabullen-

miş siyasetçiydi. Çünkü Türkiye uzun yıllar içinde böyle bir sorunu barındırdığını inkâr ederek yaşadı. Sonunda anladı bunu, çok dramatik bir şekilde, PKK gibi bir terörle anladı. Özal ile ilgili orada tabii bazı yanlış şeyler de “ vardır. Ve bu yanlış anlaşılmalarda benim de payım olduğu için ben zaman zaman çok üzülüyorum. Mesela şu meşhur federasyon meselesi. “Özal federasyon istedi” diye ben köşe yazılarında, şurada burada, bir sürü yerde görüyorum. Hayır.

Özal hiçbir zaman federasyon istemedi. Özal’ın federasyonla ilgili şeyi, benimle yaptığı bir mülakatta ortaya çıktı. Özal şunu söyledi: “Federasyon dahil her şeyi konuşmamız lazım.” Şimdi bu lafı söyleyince hemen birtakım insanlar Özal düşmanlığı şeyinde bunu bahane bilip üzerine atladılar. O şunu söyledi. Benim yazımda çıktığı için çok iyi biliyorum ben bunu. Dedi ki, “Biz federasyonun niye olamayacağını anlatmamız lazım bunlara. Onlar durmadan federasyon isteyerek anlatıyorlar dertlerini, ama biz bunu tabu hâline getirdiğimiz için, federasyon kelimesini ağızımıza alamadığımız için, neden federasyonun olamayacağını dahi anlatamıyoruz insanlara” dedi. “O yüzden federasyon dâhil her şeyi konuşmamız lazım bizim” dedi. Şimdi bu sözle federasyon istemek arasında dağlar kadar farklar var. Bu tabii, Özal’ın ağızına tıklıldı bu cümle.

Soru: İstanbul’daki Kürt ve Zaza sanatçılardan tespitler hakkında bilgiler nelerdir?

Yılmaz Erdoğan takım ruhu ile çalışan bir sanatçıdır.

Yaşadığı coğrafya, ayaklanmalar, isyanlara sahne olmuş bir bölgedir. Kürt kültür ile yetişmiş bir sanatçıdır. Vizonte filmi başta olmak üzere bütün filmlerinde Kürt motiflerini kullanan sanatçı, günümüz şartlarına göre sanatına yön vermektedir. Yılmaz Erdoğan’ın en belirgin özelliği ekip oluşturarak sanatına devam etmektedir. Yılmaz Erdoğan yakın çevresini tiyatrocu olarak yetiştirmiştir. Yılmaz Erdoğan, demokratik süreçlere, yabancı değildir. Hürriyet gazetesine yazdığı Açık Mektubu ile “Kanın Durdurulmasını” konu edinmiştir.

Yılmaz Erdoğan ve Şeyh Said

Yılmaz Erdoğan ile Yılmaz Güney arasındaki ortak benzerlik Kürt halkını ele alışlarındaki ustalıklarla ortaya çıkmaktadır. Yılmaz Güney, mesajlarını mecazi olarak verir. Doğrudan Kürt sorununa girerek sert eleştiriler yapmaz. Sürü fiminde, halka zulüm eden feodal yapının, davranışları ve eğitimsiz köylülerin başına gelenler anlatılırken, ince mesajlar da verilir.

Yılmaz Erdoğan, devrimci yönü ile Yılmaz Güney ile sanat yönünden benzerlik bulunduruken, Şeyh Said'i ve İsyanını da halk isyanı olarak görür. Yılmaz Erdoğan'ın, Şeyh Said'in torunlarından olan Belçin Begim ile evliliği bunun göstergesidir.

Kardeşi Mustafa Erdoğan'ın "Anadolu Ateşi," Nevroz'da yakılan ateşe benzerlik olarak ele alınmaktadır. Yakılan ateş hem bir isyan hem de cehaletin, karanlığın ortaya çıkışıdır.

Mahsun Kırmızıgül: Zaza bir sanatçıdır. Doğu'daki terörü, İstanbul'a göç eden ailelerin dramını yansıtır.

Demet Akbağ: Sanatçı, Hükûmet Kadını filminde, geleneksel Kürt kültürünü, yaşayışını ve hayat bakış açısını ustalıklarla ele alır. Yasak yayınlardan, Ankara'nın Doğuya bakışı mizahi bir şekilde yansıtılır. Mardin'de, çok kültürlü bir hayatı anlatırken, Demokratik Süreçlerin İçeriğine de Vurgu Yapmıştır.

Şener Şen: Öğretmenlik yapmış olduğu Doğu illerini tam bir Ustalıkla yansıtmıştır. "Gönül Yarası" filmi bir bakıma kendi yaşamının ürünüdür. Eşkya filmi ile GAP'ı, Göç'ün doğurduğu sosyal olayları konu edinir. Ele alınan mekan yine İstanbul'dur.

Şener Şen'in, Züğürlü Ağa filmi ile Doğu'daki ağalığın sonuna gelinir. Ağanın köydeki kasabadaki gücü, göçlerle azalır ve "Taşı toprağı Altın Olan İstanbul'a" merhaba denilir. Burada herkes kendi ağasıdır. Ezilen, hor görülen, yok sayılan, cahil bırakılan halkın yerine, zengin, bilgili, kendi işinin patronu olan vatandaşlar sahneye çıkar. "Sana şah olacağım Dercesine." İstanbul-Süleymaniye'de başlayan, hayat öyküsü, Avrupa'ya kadar uzanan bir mağazalar zincirine döner.

Acun Ilıcalı: Erzurumlu olan Ilıcalı, Deniz Gezmiş'in hemşehrisidir. Türkmen aşiretinden gelmektedir. Amcası Prof. Dr. Mustafa Ilıcalı, AKP eski milletvekillerindendir. Tarihte Erzurum'da yaşanmış olayları yakından bildiği gözlenmektedir. Yaptığı programlarda Kürtlerden hiç söz etmemiştir.

Soru :İbrahim Tatlıses Urfa'yı dünyaya nasıl tanıttı?

Tatlıses'in medyada Şanlıurfa'nın tanıtımını yaptığı kadar hiçbir özel ya da kamu sektörünün yapmamış olması dikkat çekiyor. Bu gün Şanlıurfa'nın bu kadar tanınıyor olmasında Tatlıses'in, televizyonlarda yaptığı her programda Şanlıurfa'dan, kültüründen turizminden bahsetmesinin büyük bir katkısı var. Şanlıurfa'daki kamu kurum ve kuruluşlarının bugüne kadar milyon dolarlar harcayarak yapamadığı tanıtımı Tatlıses'in Şanlıurfa'ya hiç para harcatmadan yapması gözlerden kaçmıyor. Şanlıurfa'nın bugün bu kadar turist çekmesinde, ünlü oteller zincirinin kentte yatırım yapmasında Şanlıurfa'yı marka şehir konumuna çıkartan Tatlıses'in büyük bir katkısı bulunuyor. Sıra gecesi, çiğ köftesi, ciğeri, isotu ve daha birçok kültürü bugün bu kadar biliyorsa bütün bunların Tatlıses sayesinde olduğunu söyleyen Şanlıurfalılar da bulunuyor.

Polat Alemdar: Elazığlı olan Polat Alemdar, diğer adıyla Necati Şaşmaz, Zaza kökenlidir. Millîyetçi bir kimliğe sahiptir. Filmlerinde Zazaları da gündeme getirmektedir. Kurtlar Vadisi'ndeki Zaza Dayı bunun en canlı örneğidir.

Mehmet Ali Birand: Elazığlı olan Mehmet Ali Birand'da Zaza kökenlidir. Yıllarca Kürt sorunu ile yakından ilgilenerek çalışmalarını ortaya koymuştur.¹⁶⁰

¹⁶⁰ Urfa'da yaptığım alan araştırmasından derlenmiştir.

Soru: Sezen Aksu'nun Kürtlere olan ilgisi nereden geliyor?

Sezen Aksu, 1990'lı yıllarda Gülümse şarkısı ile ün yapar. Kürtlere yakın bir ilgisi olduğu bilinmektedir. Söz yazarı Kürt liderlerden Kemal Burkey'a ait olan Gülümse şarkısı yüzbinler satar...

Gülümse

Gülümse hadi gülümse bulutlar gitsin
Yoksa ben nasıl yenilenirim hadi gülümse
Belki şehre bir film gelir
Bir güzel orman olur yazılarda
İklim değişir Akdeniz olur gülümse...
Tut ki karnım acıktı anneme küstüm
Tüm şehir bana küstü
Bir kedim bile yok anlıyor musun
Hadi gülümse

Sazlarım vardı ırmaklarım vardı
Çakıl taşlarım vardı benim
Ama sen başkasın anlıyor musun

Soru: Kürtlerin Nâzım Hikmeti var mı?

Kürtlerin Nâzım Hikmeti olmadı. Ancak Nâzım Hikmet, Kürtleri unutmadı. Ocak ayında iki şairimiz anıldı: Nâzım Hikmet 15 Ocak doğum gününde, Cemal Süreya da 9 Ocak'ta ölüm gününde çeşitli etkinliklerle anıldı. Bu iki şairin dikkat çeken yönleri de Kürtler hakkındaki dizeleridir. Kürt olan Cemal Süreya, Kürtler hakkında sadece iki dize yazmıştır. Tunceli-Pülümürlü, Cemal Süreya, hüznün ve aşkın şairidir. Kürt sorununu hiç gündeme getirmemiş, yaşadığı şartlardaki mağduriyeti bir daha yaşamak istememiştir. Kürt sorununda çok insanın mağdur olacağını

düşünmüştür. Cemal Süreya'nın 1989 yılında yazdığı şu dizeler , bölgenin ve yaşıntısının özeti niteliğindedir **“Kürtler yalan söylemek zorunda, Arnavutlar doğru”** dizeleri de tarihsel bir açıklama gibi ele alınmalıdır. Bu dizeler tarih süreci içinde şöyle değerlendirilir: “Kürtler açısından, sürgünlüğü ve kimliklerini gizleme zorunluluğu, onların yalan söylemek zorunda kaldıklarını; Arnavutların ise göçebe kimliklerinin toplum tarafından kabul görmesi açısından şart olduğunu ifade eder. Tuncelililer, hemşehrileri Cemal Süreya'yı unutmazlar. Geçtiğimiz yıllarda, Cemal Süreya'nın heykelinin açılış kalabalık bir törenle memleketi Tunceli-Pülümür'de yapıldı

Nazım Hikmet ise dönemin sıkıntılı şartlarına rağmen, Kürtlerin duygularını ifade ederek, Kürtleri yalnız bırakmamıştır.¹⁶¹

Soru: Nazım Hikmet'in Kürt mektubu içeriği nasıldır?

Nâzım Hikmet, dil bilimci Kâmuran Bedirhan ile mektuplaşarak Kürtler ve Türkler hakkındaki görüşlerini ifade eder. Kâmuran Bedirhan, Mustafa Kemal'e de 1931'de Açık Mektup yazarak Kürt dili hakkında bilgi vermiştir. Nâzım Hikmet'in, Kâmuran Bedirhan'a yazdığı mektubundan satır başları:

“Kökleri yüzyılların derinliklerine dalan ve tarihiyle, kültürüyle Kürt milletinin önemli bir çoğunluğu Anadolu'nun bir parçasında yaşar. Anadolu'nun öbür parçasında yaşayan Türk milletini Kürt milleti kardeş sayar. Anadolu millî kurtuluş hareketi yalnız Türkler için değil Kürtler için de tarihlerinin en şerefli sayfalarından biridir. “

Soru : Nazım'ın ailesi Kürtlerle Nasıl Dayanışma İçine Girer?

Nâzım Hikmet'in eşi, Münevver Hanım, oğlu Memet Nâzım, üvey kızı Renan'ın Polonya'da bulundukları yıllarda Kürtler

ile belli bir dayanışma içinde olmuşlar. Bu yıllarda çekilen bazı fotoğraflarda Kürtler tarafından örgütlenen yürüyüş ve gösterilere Nâzım Hikmet'in aile fertleri de katılmışlardır. Örneğin Polonya'da öğrenim görmekte olan Kürt öğrencilerinin Varşova'da yapmış olduğu bir yürüyüşte Nâzım Hikmet'in oğlu Memet ve üvey kızı Renan ön sırada yer almışlardır. Nâzım'ın Eşi Münevver Hanım'dan Kürtlere büyük destek gelmiştir. Münevver Hanım, Kürt öğrencilerinin yanında yer almış ve Kürtlerin bu niteliklerine büyük bir değer biçmiştir. Bu yıllarda Celal Talabani ve Kemal Fuat gibi Kürt şahsiyetleriyle de tanışan Münevver Hanım, Kürtler ile olan ilişkilerini daha sonra Fransa'da da sürdürmüştür.

Nâzım Hikmet eserlerinde Kürtlere geniş yer vermiştir. Sadece “Memleketim’den İnsan Manzaraları” adlı şiir kitabının 87 ile 261 sayfalarında Kürtlerle ilgili şu kısa dizelelere yer verir. Aydınli Jandarma Başçavuşu Hüsnü'nün, karısı Emine'yi konuştururken şöyle yazdığını öğrenmekteyiz.

“Hüsnü Çavuşla on beş yıl, bayan hemşire,
kalmadı gezmediğimiz yer.
Karadeniz’de içinde Lazların,
şarkta Kürtlerin arasında.
Kürtlere kuyruklu derler yalan.
Kuyrukları yok.
Yalnız çok asi, çok fakir insanlar.
Zenginleri de var ama az...”

Hayatı hapisanelerde geçen Halil'in, Diyarbakır Cezaevi'ndeki macerasını anlatan Nâzım Hikmet, Kürt ağalarını eleştirir:

“Ve şarkta akrepleri, toprak koğuşları, karpuzlarıyla ünlü hapisanede Halil'in üstüne uşaklarını saldırttı Kürt beyleri ve beline inen odunla devrilmeden önce Halil aynı rahatlıkla yardı üçünün kafasını.”¹⁶²

Soru:Kürtlüğünü Gizleyen Şair Cemal Süreya'nın Yaşamı Hangi Evrelerden Geçmiştir?

Dersim 1938 İsyanı'ndan sonra Cemal Süreya, ailesi ile birlikte sürgüne gönderilir. İsyanın ilk izlerini “celaliyim celalisin celali” şeklinde görürüz. Muzaffer İlhan Erdost, bu sürgün halinin Cemal'in siyasal ve ideolojik yaşantısını özgürce oluşturmaya engel olduğunu tespit eder. Sürgün zamanında Cemal Süreya, altı-yedi yaşlarındadır. Günlüğüne sürülme olayını şu şekilde geçer: “Bizi bir kamyonu doldurdular. Tüfekli iki erin nezaretinde. Sonra o iki erle yük vagonuna doldurdular. Günlerce yolculuktan sonra bir köye attılar. Tarih öncesi köpekler havlıyordu. Aklımdan hiç çıkmaz o yolculuk, o havlamalar, polisler. Duyarlılığım biraz da o çocukluk izlenimleriyle besleniyor belki. Anam sürgünde öldü, babam sürgünde öldü”. Yine Muzaffer İlhan Erdost'un aktardığına göre; sürgünlük hali, Cemal'in feodal yaşamı ve aşiret düzlemini de terk etmesi için olumlu bir yön çizer. Sürgünlük, bir taraftan Cumhuriyet hâliyle kavga içinde olmasını gerektirirken, diğer taraftan sonraları meslek edineceği mülkiye müfettişliği Cumhuriyet'i içselleştirmesini zorunlu kılar. Bu karşıt iki nokta içerisinde Süreya, hem sürgünlüğünü gizlemek zorunda kalır hem de sürgünlüğün sonucunda oluşan yeni yaşam tarzının eğretiliğini üzerinde taşımaya çalışır. Gerçi bu saklanma hali onda, yeni bir şey değildir. Günlüklerinde, Kürt oluşunu ilkokuldan beri gizlediğini ama yine de herkesin bildiğini yazar. Göçebe'de bu iki noktayı “yabana mı atıyorum yani seni / yabana mı atıyorum saat altı buçukları” imgeleriyle dışa vurur. Altı buçuk mesai sonrasıdır, yabanılık ise, sürgün sonrasında her gittiği kentte, yabancı olmasını anlatır. Bilecik'te yol işçileri arasında da, İstanbul'da çalışırken de, parasız yatılı günlerinde de hep bir saklama zorunluluğu vardır. Yine aynı şiirin devamında “ve bu dağlar böyle eşkiya güzelliği taşıdıkça” ifadesi açıkça Dersim isyanını çağırıştır.

Sonuç olarak Süreya, bir sürgünlüğün sonrasını yaşamış,

pek çok şiirinde bu halin yarattığı iyi ve kötü durumlar arasındaki bocalamasını vurgulamıştır. “Çocukluğumdan beri içimde bir önsezi olduğunu” ifadesi ise, bu hâlin altı-yedi yaşlarından beri, kamyon arkasında bir köye atıldıkları zamandan beri devam ettiğinin ifadesidir. Cemal göçebe olmak ister aslında. “Kürtler yalan söylemek zorunda / Arnavutlarsa doğru” dizeleri ise, Kürtler açısından sürgünlüğü, gönderildikleri her yerde kimliklerini gizleme zorunluluğu nedeniyle yalan söylemek zorunda kaldıklarını; Arnavutlar içinse göçebe kimliklerini toplumca kabul görmeleri için ifşa etmelerinin şart olduğunu ifade eder. Göçebelik arzusu, kabul görme isteğidir aslında. Toplumun dışında, annesini babasını sürgünlükte yitirmiş yalnız bir çocuğun, o günün algısınca, biraz daha adam yerine konulma isteğidir belki de. Üzerine sinen bu arzu pek çok şiirinde gelişerek, biçim değiştirerek yeni yollar kazanarak devam eder.

Soru: Göçebe şair Cemal Süreya hangi konuları ele alır?

Mülkiye müfettişi Cemal Süreya işi gereği, pek çok yerde çalışır. Hem işin getirdiği bu gezicilik hâli hem sürgünün ileriki dönemlerde yarattığı çatışma durumu, Cemal’ın “konar göçerliği”ni değil, bir yere ait olamama duygusunu pekiştirir. “Biliyorsun ben hangi şehirdeyim / yalnızlığın başkenti orası” imgesi, hiçbir yere kendini ait hissetmemesinin ve bunun getirdiği arayış hâlinin şiirine yansımasıdır. Bir gün babaannesine sorar “Neyiz biz?” diye. Devamını günlüklerinden görürüz yine “Bir şey anlamadı. ‘Sürgün ne demek?’ diye yineledim. Sürgün ‘menfi’ demekmiş. ‘Menfa’ya gönderilenlere ‘menfi’ denirmiş. Bir an aklıma Yavrutürk Dergisi’ndeki bir tefrika geldi, ‘Bir Göçmen Çocuğun Anıları’. ‘Göçmen miyiz yoksa biz?’ diye soruyu değiştirdim. ‘Evet, işte buldun, göçmeniz biz’ dedi. Rahatlamıştım. Ondan sonra kendimi bir süre göçmen olarak düşündüm.” Sürgünlük hâlini göçmenliğe dönüştüren, dönüştürdükçe de hep bir arayışın şiiri-

ni yazan Cemal Süreya, bu ikircikli hâl içinde elbette arayışın şiiri İkinci Yeni içerisinde, kendine özgü bir hâl alır.

Ne Turgut Uyar onun kadar sürgün olabilir ne de Edip Cansever onun kadar göçebelige öykünür. Bu iki imge Süreya'nın şiirini İkinci Yeni içerisinde başka bir yere taşır. Muzaffer İlhan Erdost, İkinci Yeni'ye şiirin değil ozanın yön verdiğini savlarken de, Süreya'nın bu iki imgesinin hakkını verir. Tüm bu devinim içerisinde, konacak bir yeri vardır elbet şiirinin de; bunu da "Bir mezarın doğurduğu iştahlı bir çocuktur Anadolu şiiri" ifadesi ile anlatır. Türkçeyi ak dişler olarak tanımlayan Süreya, evrensele, mezarın içinden çıkarak gider. İmgeleri, İspanya'da evlerin çatılarından kanguru akarken de, Paris'te gökyüzünü izlerken de, Anadolu'dadır. Söylence kültürünü şiir diliyle ve kurgularıyla, kendi söylenceleri biçiminde yazarken, aslında, yersizliği yer edinir. Kafka'nın bir aforizmasında belirttiği "Benim demirleyeceğim yer burası değil" düşüncesini, şiirin sonunda Kafka'ya gönderme yaparak doğrular. Bu açıdan Süreya ve Kafka paydaştır.

Göçebe şiirinin geneli, bir yol hikâyesidir aslında. Bir yerden bir yere gitme, sürekli gitme durumunda kalan bir yalnız adamın izlencesidir. Bu açıdan şiir, Süreya'nın özyaşam öyküsünün de bir özetidir. Süreya, mekânsızlığın izinde hep bir arayış içindedir. Bu ideolojik bir arayıştan ziyade, bireysel bir istençtir. Durgun bir su olmak gibi, hep bir yerden başka yerlere akmak hâlinde kurtulma isteği, Süreya'nın şiirinde güçlü bir umut hâlini alır. "Gece bitince," "yol kısılcı" gibi imgelerle bu hâl daha net biçimde belirir. Bu bireyin, bir topluma ait olmadığını hissetmesinin, derin kaygılarla şiire yansımalarının en net ifadesidir.

Yine, yazının konusunu oluşturan Göçebe şiirinde, ataerkil bir aile ve bu ailenin düşünce yapısı da belirir. Bu sürgün olma hâlinin yersizlikle bütünleşmesinin doğal sonucudur. Cemal, kendi yaşamına bakar. Baktığı yerde, yarı-feodal ve yarı-komünal bir aile görür, üveydir üstelik bu aile. İmgelenen aile, Süreya'nın

köklerini dayadığı, türlü nedenlerle gizlemek zorunda kaldığı Kürt olma hâline de bir göndermedir. Çünkü, yaşarken Kürtlüğünü şiirleri dışında çok az ifade edebilmiştir. Göçebelik ise, bu bağlamda Süreya'nın bu ailenin dışına taşıdığını, yapısı ne olursa olsun bu türlü bir aileye, salt üveyliğinden dolayı özlem duyduğunu da açıklar.¹⁶³

Soru: Aziz Nesin Kürtler için mahkemede ifade vererek savunma yaptığı konu nedir?

Aziz Nesin, yaşadıklarını şöyle dile getirir: “İkibine Doğru” adlı dergi için, DGM’nin: “9-15 Ağustos 1987 tarih ve 32.sayısının TOPLATILMASINA karar verilmesi kamu adına talep olunur.” kararı verdiği yazıyı okurken, pek çok yazısı gibi güncelliğini koruduğunu fark ettim ve sizlerle paylaşmak istedim.

“1987 yılı Ağustos ayı başlarında bir gün “İkibine Doğru” dergisinden Çatalca’da bulunduğum Nesin Vakfı’na telefon edilerek, Türkiye’nin önemli ve güncel konusu olan KÜRT SORUNU üstüne ne düşündüğüm soruldu. Bu soruya telefonda verdiğim yanıt 9 Ağustos 1987 tarihli “İkibine Doğru” dergisinde yayımlandı. Yayımlanan yanıtlım şudur:

“Bu yasalar varken açık açık bu konuyu konuşmak olasılığı yok. O yasalar ki Kürt sorununu ortaya koymak, ona çözüm getirmek olanaklarını ortadan kaldırıyor. Bugün yapılacak ilk iş, bence bu yasaların çürümüşlüğü, geçersizliğini ortaya koyarak değiştirmektir. Göz göre göre suç işlemek istemiyorum. Bugün artık silahlı eyleme geçince bu insanlar, bunlara karşı yasaların çok elverişsiz olduğunu söylemek çok hafif kalıyor ve yanlış yorumlara meydan veriyor. Onun için, çok daha açık konuşmak için dingin bir dönem gerekir. Kürt Kürt’ü öldürürken, Kürt Türkü öldürürken, askerler ölürken, öldürülürken çözüm bulmak zamanı oldukça gecikmiştir.

163 Üç Şair, Muzaffer İlhan Erdost, Cemal Süreya Arşivi, 1991,s. 54-56

Yasaların çerçevesi içinde kalmak koşuluyla şunu söyleyebilirim: en büyük yanlışlık bir halkı toptan yadsımadır. Bu halk toptan yadsınmıştır. Yıllardan beri yasal yollarla yadsınmıştır. Aynı oyun bizim başımıza da geldi. Bulgarlar, aynı felsefeyle oradaki Türkleri yok sayıyorlar, aynı şeyi biz de yaptığımız için açık ve net tavır alamıyoruz. Bir halka hiç kimsenin zorla, “Senin kökenin bu değildir, şudur” demeye hakkı yoktur, olmaması gerekir.

Soru: Aziz Nesin Kürtlerden dolayı mahkemeye savunmasını nasıl verir?

Aziz Nesin: Şunu açıkça söyleyeyim ki bir Kürt halkı vardır. Ben Kürt halkının bağımsızlık savaşını, kültür bağımsızlığı olarak alıyorum. Siyasi bağımsızlıktan yana değilim. Bunu yalnız Türkiye’nin çıkarı olduğu için söylemiyorum, Kürtlerin çıkarı da budur. TC bile tam bağımsız değilken, Doğu’da bağımsız bir bölgenin oluşması ve bağımsız kalması mümkün değildir. Yani Kürtlerin aklını başına toplayıp Dimyat’a pirince giderken evdeki bulgurdan olmamaları gerekir. Hareketler çok namuslu ve dürüst gibi gözüküyorlarsa da temelde, özde öyle olduğu hâlde, dış güçler çok büyük rol oynuyor. Emperyalist güçler, Türkiye’nin başına tıpkı Atari oyunlarında olduğu gibi, oyunlar tezgâhlıyor. Türkiye-Yunanistan gerginliği, Ermeni sorunu, Kürtlerin bağımsızlığı, Orta Doğu’daki sorun, Musul-Kerkük’te hakkımız var gibi birtakım lafların çıkarılması, bu Atari planlarının birer kartı. Şartlara göre istediklerini oynuyorlar. Onun için ben bugünkü yasalar değiştirilerek Kürt halkının varlığının kesinkes kabul edilmesi ve kültürel bütün haklarının verilmesinden yanayım. Ama Kürtlerin bağımsızlık iddialarının içtenliğine inanmıyorum. Hareket, Türk yöneticilerinin yanlışlıkları yüzünden bu noktaya gelmiş bulunuyor. Terör çıkar yol değildir. Teröre karşı terör de çıkar yol değildir. Buradan bağımsızlık çıkmaz, çözüm de çıkmaz. Türk devletinin bugün uyguladığı yöntemlerle de sorun

çözülmez. Bugünkü yasalar yanlış olunca yöntemler de yanlış oluyor. Yıllardan beri yanlış bir kamuoyu yaratıldı. Türkiye’de bir Kürt sevmelik yaratıldı. En büyük yanlış, “Kürt yoktur, bunlar Türk’tür” gibi bir tarih tezi uydurarak ortaya çıkmak. Senin kökün şudur diye çağdaş ulusçuluk olmaz. Bir insan kendini hangi millettten sayıyorsa o millettendir.

Eğer Türkiye doğu bölgesini kalkındırmış olsaydı, Kürtler bugünkü isteklere uyar mıydı, uymaz mıydı sorunu var. Ekonomik refahtan sonra kültürel haklar da verilirse ki verilmesi gerekir, daha ılımlı bir noktaya gelinebilir. Bugünkü hükûmet sorunu çözemiyor. Çünkü bilim dışı bir hükûmet. Bilim dışı bir yaklaşımla hangi soruna köklü çözüm bulunabilir. Bu yeni bir sorun da değil. Eskiden bilimsel yöntemlerle çözülseddi pekala iki halk yazgılarını birleştirerek birlikte yaşayabilir, bugünkü noktaya gelinmezdi.

Bu hareketleri Kürt halkının kendi hareketi saymak da doğru değil. Evet özü kendi hareketi, ama bunu manipüle eden birtakım dış güçler olduğuna da inanıyorum. Kürt bağımsızlığı isteyenler, yanlış yapıyor. İstetilenler demek daha doğru aslında. Bunun sonu eskiden olduğu gibi ordu oraya girer bitirir işi. Ezer. Ama ne olur: Türk ordusu katil olur, Türk ulusu emperyalist olur. Bu hale gelsin istemiyor ordu. Savaş olsun istemiyor. Belki emperyalist güçler bunu istiyor ve bunun ortamını yaratmaya çalışıyor. O nedenle çok akıllı olmak gerekir. Türklerin de Kürtlerin de çok akıllı olması gerekiyor. Böyle bağımsızlık savaşı olmaz. Çoluğun öldürülmesi, doksan yaşında adamın öldürülmesiyle olmaz. Bunlar Türk halkını da tahrik eder. Oradaki insanlar ne yapacağını şaşırmış, her iki tarafın baskısı altında. Çözüm bu varlığı kabul etmek, tarihsel ve bilimsel gerçeği kabul etmekten geçer.”¹⁶⁴

Soru : Aziz Nesin’in öyküsünün adı niçin: Ez Kurmancım (Ben Kürtüm)dür?

Sarayın gözüne girmek için bazı Kürt beyleri büyük bir çaba harcar ve İstanbul ile olan ilişkilerini sürekli canlı tutmaya çalışırlar. Bu tiplerden birisi olan Kürt Cemal Paşa’nın başından geçenler sonun da Aziz Nesin’in Ez Kurmancım (Ben Kürt’üm) adlı öyküsünün konusu olur. Selimiye Kışlası’na paşa olarak atanan Kürt Cemal Paşa’nın her tarafı nişanlarla kaplıdır. Genç bir subay disipline sevk edilince, Cemal Paşa tarafından sorgusu yapılır. Sorgu sonunda, subayın Fizan’a sürüleceği söylenince, genç subay, Cemal Paşa’ya yalvarır bir ifade ile şunu söyler: “Ez Kurmancım”(Ben Kürt’üm) bu ifadeyi duyan Kürt Cemal Paşa, Kürt hemşehrisi ile ilgili aldığı kararı değiştirerek, genç subaya nasihatlerde bulunarak, kurallara uymasını söyler.¹⁶⁵

Soru : Aziz Nesin’in Ez Kurmancım Öyküsü Nasıldır?

Kürt Cemal Paşa

Ne askerî lisede okumuş, ne Harb okulunda. Daha doğrusu hiçbir okula gitmemiş. Mürekkep yalamamış. Ama tepeden inme paşa olmuş. İmzasını da atmasını bilmediğinden ağalığı sırasında imza yerine parmak basarmış. Sonra İrade-i Seniyye ile “Bey” olunca parmak basmanın ayıp olacağını düşünerek nal kadar bir mühür yaptırmış. Cemal Bey deyip de geçmemeli; İran sınırındaki dağlar, yaylalar hep ondan sorulurmuş. Onun yanında, vali, sancak beyi kaç paralık adam? Valiler Kürt Cemal Bey’le hoş geçinmek zorunda... Yoksa Kürt Cemal Bey, Padişah’a bir haber iletmi mi o valinin işi bitiktir.

Bu sıra sıra dağlarda mısır patlar gibi mermiler atılmıyorsa valiye kimsenin metelik verdiğinden değil, aşiretlerin Kürt Cemal Beye olan saygılarından... Kürt Cemal devlet içinde bir devlet. Ama hiçbir zaman Tanrı’nın yeryüzünde gölgesi «zıllullah-ı

filâlem» efendisine bas kaldırmış da değil. Tam tersine «Hazret-i Hilâfet-i Penahî» ye baş kaldıranların başını eziyor. Padişah da Kürt Cemal kulunun kendisine bağlılığını karşılıksız bırakmıyor. Dağların, yaylaların, derelerin hâkimi Kürt Cemal'in neye ihtiyacı var ki? Altın dersen dolu, avrat dersen çok, toprak dersen ucu bucağı yok. Padişah da Kürt Cemal'i çok sevindirecek armağanlar yolluyor. Nedir onlar?.. Rütbe ile nişan. «Makam-ı muallâ-yı hilâfet»ten gelen nişanların hepsini takan Kürt Cemal'in ne göğsünde, ne sırtında, ne kollarında, ne paçalarında yer kalmış. Öyle nişan almış... Kürt Cemal giydiği elbiseyi baştan sona nişanla donattığı halde nişanların birkaç katı da elinde kalıyor. Kürt Cemal uzun bir yolculuğa çıkarken ardından gelen birkaç adamı da onun nişanlarını taşıyor. Sonra Kürt Cemal karşısındaki adamın adamlığına göre nişan takıyor... Olur olmaz adama karşı göğsünde 40-50 nişan taşısa yeter. Onu ağa yapan, sonra da rütbesini arttırıp Bey yapan Padişah. Her hizmetinden sonra Padişahın kapı kadar da rütbe beratı geliyor. Kürt Cemal altta kalır mı?.. Padişah'tan her kurdellâli nişan madeni geldikçe o da «Makam-ı saltanat» a olan bağlılığını bildirecek delil olmak üzere, hazineye olsun, hümayun'a olsun küpler dolusu altın yolluyor.

Kürt Cemal yetmiş yaşında ak sakallı bir Kürt Beyi olunca içinde bir umut kaldı: Paşa olup Dersaadet'e kapağı atmak. Bu dileğini uygun bir şekilde padişahın kulağına duyurdu. Padişah kendisine bu kadar candan, yürekten bağlı kulunun bu dileğini de yerine getirdi. Onu Selimiye kışlasına paşa yaptı. Yaptı ama bu, bir kölesinin gönlünü etmek için verilen pašalıktı. Doğrusu, okuryazarlığı bile olmayan Paşaya gerçekten hiç bir yetki verilmemişti. Kürt Cemal Paşa sırmalar, püsküller, parlak düğmeler, kırmızı zırhlar içindeki elbisesini giyer, nişanlarını takar takıştırır, kulaklarına varan bıyıklarını burarak, ak sakalını sıvazlıyarak Selimiye Kışlasının içinde bir baba hindi gibi kabara kabara gezinirdi. Göğsünde maltız keçilerinin sütlü memeleri gibi sarkan nişanların şakırtısı taa öteki koridorun başından duyulurdu. Sal-

ma salma gezmekten başka işi yoktu. Harbiye Nazırı, Kürt Cemal Paşaya hiç bir iş bırakılmamasını sıkı sıkı emretmişti. O yalnız bir operet mareşali gibi kışlanın içinde gezmekteydi. Ama bir işler yapmak istiyordu.

Her sabah kışlaya gelişinde yaverine sorardı:

- Ula Yoover!
- Buyrun Paşam.
- Ne var ne yoh?
- İyiliğiniz paşam.
- Heç bişey yoh mi?
- Yok Paşam...

Kürt Cemal Paşa her sabah böyle sorar, yaveri de ona hep böyle cevap verirdi. Oysa Kürt Cemal Pasa, bir şeyler yapmak, kendini göstermek istemekteydi. Sonunda bir sabah istediği oldu. O zamanki hafta başı günü cumartesi sabahı idi. Bir mü-lazım-ı evvel (yani teğmen) tatil günü olan cuma günü disipline aykırı bişeyler yapmıştı. Kürt Cemal Paşa içeri girdiğinde uzun boylu, geniş omuzlu, kara püskül kaşlı, kara bıyıklı bir mülâzım-ı evvel odanın bir köşesinde suçlu suçlu duruyordu. Kürt Cemal Paşa her zamanki gibi yaverine sordu:

- Ula Yoover!
- Buyur paşam.
- Ne var ne yoh?
- İyilik sağlık paşam.
- Heç bişey yoh mi?
- Yok paşam.
- Bu dikilen mülâzım ne?
- Efendim, inzibat dairesinden hakkında bir jurnal var da.

Aylardan beri beklediği işi bulmanın sevinciyle Kürt Cemal Paşa'nın kaşları çatıldı, bıyıkları biraz daha havaya dikildi.

- Curnal miii?..

- Evet paşa hazretleri.

Kürt Cemal Paşa ateş saçan gözlerini mülazım-ı evvele çevirdi. Mülâzımı, bakışları ile çiğ çiğ yiyecekti.

- Ohu şu curnali yover. Curnali ohu...

Yaver jurnali okumaya başladı:

- «Rebiülevvelin 21 ine müsadif cuma günü, süvari alayı zabitanından mülazımıevvel Zülfi, Apostol'un meyhanesine girerek işret eylediği...»

Kürt Cemal Paşa,

- Neee!... diye bağırdı. Ne, rahı mı içmiş... Voy, voy voy, rahı içmek, heeee...

Arkasını ohu şunun yover, arkasını ohu!

- «İşret eylediği, badehu Moda'daki kadınlara mahsus deniz hamamına giderek zorla içeri girmek istediği, deniz hamamcısı Kırkor'un mümanaatına karşı da mezburu başından cerh ile kadınlara mahsus deniz hamamına girdiği...»

Dişlerini gıcırdatan Kürt Cemal Paşa,

- Neee! diye bir daha bağırdı... bekçinin gafasını mı gırmış?... Onun da gafasım goparalar... Onun da gafasını gıralar... Curnalin arhasını ohu yoover...

Yaver okudu:

- «Bilâhare kadınlara mahsus deniz hamamına girerek hatunlardan birine taaruzla...»

Kürt Cemal Paşa,

- Neee!.. diye bağırdı yine, garilere mi saldırmış? Voy babasını, voooy... Onun da erkekliğini goparalar.

Ateş püsküren Cemal Paşa kızgınlıktan ak sakalı titriyerek,

- Yaz, yoover! dedi... Dediklerimi yaz. Rahı içtiğinden rütbesinin sökülerek geri alınmasına, fendime deyim, bir herifin ga-

fasını gırdığından iki ay hapsine... Ve... Garilerin namisine tariz eylediğinden Fizan'a sürgün edilmesine... Ve... Kürt Cemal Paşa yavere daha çok şeyler yazdıracaktı ama, uzun boylu, yakışıklı yağız süvari teğmeni Cemal Paşaya yaklaşarak, başı önünde, Kürtçe şöyle söyledi:

- Ez di bahti teme Poşe... Ez kırmönçe...

Süvari teğmeni «Aman Paşa, sana sığındım, ben kürt'üm» diyordu.

Bunu duyar duymaz Kürt Cemal Paşanın eli sakalına gitti. Sakalını sıvazlıyarak,

- Eyle disene canıım... dedi.

Birden yumuşamıştı. Yavere döndü:

- Yoover.,

- Buyur paşam.

- Hele şu curnali bir daha oku, iyi anlayamamışım.

Yaver okumaya başladı:

- «Rebiülevvelin 21 ine müsadif cuma günü 2'nci süvari zabitanından mülazımievvel Zülfü, Apostol'un meyhanesine girek işret eylediği...»

Jurnalin burasında Kürt Cemal Paşa,

- İçer ya yover, dedi içer ya yover. Padişahımızın koskoca bir zabiti içer. Allah Allah, az bile içmiş. Hele ohu yover...

- «İşret eylediği, badehu Modadaki kadınlara mahsus deniz hamamına giderek zorla içeri girmek istediği...

- Girer ya yover... Padişahımın koskoca bir zabiti az bile etmiş. Hele ohu yoover.

- «Deniz hamamcısı Kirkor'un mümanaatına karşı mezburu aşından cerh ile...»

- Gafasini mi girmiş, az bile yapmış. Gırar ya caniim... Padişahın koskoca bir zabiti. Gırar da goparır da. O küffar, bu Müselman. Hele ohu yover.

- «Kadınlara mahsus deniz hamamına girdiği...

- Girer ya canimm...

- Bilâhare hatunlardan birine taarruzla...

- Eder ya canimm... Taarruz da eder, istila da eder, padişahın koskoca bir zabiti. Yaz yover. Mülazımın yüzbaşılığa terfiine ve... Curnali yazanın rütbesinin sökülmesine ve... iki ay hapsine ve... Fizan'a sürülmesine ve..¹⁶⁶

Soru: Şair Ahmet Arif ve Kürtler Hakkında Bilgiler Nelerdir?

Ahmet Arif: “Anlatılanlara göre, 1927 Nisan ayının 21. Gününde doğmuşum, Diyarbakır’da Yağcı sokak 7 No.lu evde. Yani, yazlık ve kışlık odalarıyla, geniş avlusuyla, bahçesiyle dönemin tipik Diyarbakır evlerinden birinde. Asıl adım, Ahmed Önal. Ahmed Arif olarak bilinirim. Öz anamın adı, Sayre. Kürt’tür. İki yaşındayken kaybettim onu, kardeşimin doğumu sırasında. Beni büyüten, emziren, yedirip içiren, eğiten Arife Anamdır. Babam, Kerküklü Arif Hikmet. Kürt değildir. Rivayete göre, babamın büyük babası Rumeli’den göçmüş buralara. Babamın sivil hayattaki son görevi, nahiye müdürlüğü. Bu üçünüde çok severim; hayatta laf söyletmem onlara. Hatta bir keresinde, nezarethanede polis, anama babama sövdü, aynı dille karşılık verdim ona; tabii cezayı kesti hemen ama olsun yine de yutmadım savurduğu küfrü.

1983’te anam Arife Önal’ı kaybettim. Okumamıştı ama... Pardon, okumamış yanlış oldu. Okutulmamıştı ama şirin bir kadındı. Bir keresinde komşularıyla toplanmışlar muhabbet ediyorlar. Komşu kadınlar sürekli oğullarıyla övünüyorlarmış “Benim oğlum İzmir’e gitti doktor oldu. Benim oğlum İstanbul’a gitti mühendis oldu. Büyük oğlum Bursa’ya gitti mimar oldu” diye. Anam altta kalır mı? O da “Benim oğlumda Ankara’ya gitti komünist oldu” dermiş. Garip anam ne bilsin, komünistliği de doktorluk, mühendislik gibi bir meslek zannediyor.

Asıl adım Ahmed Önal, Ahmed Arif olarak bilinirim. Yaşamım boyunca hakkı aradım; ezilenin ve güçsüzün yanında durdum. Memleketlilerim sömürülmesin, memleketlilerim kullanılsın, memleketlilerim ölmesin diye konuştum. Eşitlik için yazdım, eşitlik için söyledim, eşitlik için dayak yedim, eşitlik için sövdüm. O günleri göremeyeceğimi bilsem de birilerine o günleri gösterebilmek için öldüm.¹⁶⁷

Soru :Sanatçı Yılmaz Güney’in sinema sanatçılığı öyküsü nasıl başladı?

Cibranlı Aşireti ve Yılmaz Güney: Sinema Sanatçısı Yılmaz Güney’in annesi, Muş-Vartolu olup Cibranlı aşiretindendir. Yılmaz Güney, dolaylı yollarla, Kürtlerin yaşadıklarını filmlerine konu edinir. Yılmaz Güney’in sanatının şekillenmesinde Varto, Cibranlı aşiretinin büyük etkisi bulunmaktadır. Yılmaz Güney, Sürü adlı filminde Muş, Varto ve Cibranlı aşiretinde yaşanan olayları ele alarak, Kürtlerin, sosyal yapısını ortaya koymaya çalıştığı görülür.

Doğudan çıkan ünlü sanatçıların I. Durağı Adana- II. Durakları da İstanbul’dur. Sosyal ve ekonomik şartlardan dolayı Adana’dan İstanbul’a bir geçiş yapma imkânı oluşmuştur. 47 gibi genç bir yaşta hayatını kaybetmesine rağmen, filmleri, asi kişiliği ve siyasi görüşleriyle, ardında dopdolu ve unutulmaz bir yaşam öyküsü bıraktı. Kısacası bu dev sinema adamının kendi hayatı da âdeta bir sinema filmi gibi geçti...

Yılmaz Güney’i kısaca tanımlamak gerekirse onun yönetmen, sinema oyuncusu, senarist ve öykü yazarı kimliklerini bir arada sayabiliriz. Özellikle “Çirkin Kral” dönemi sonrasında çektiği, yurt içi ve yurt dışında tanınmasını sağlayan Cannes ödüllü “Yol”, “Sürü”, “Umut” gibi filmleriyle zirveye çıkmıştır.

1 Nisan 1937 doğumlu Yılmaz Güney’in asıl adı Yılmaz Pütün. Kendi ifadesine göre “Pütün”; kırılması zor, sert bir meyve

çekirdeği demek. Güney, topraksız bir köylü ailenin iki çocuğundan biri olarak Adana'nın Yenice köyünde dünyaya geldi. Babası Siverekli Zaza, annesi ise Vartolu bir Kürt'tü. Dindar bir kadın olan annesi okuma yazma bilmiyordu. Babası ise okuma yazmayı askerde öğrenmişti. Yılmaz Güney, 1976'da, kendisi Kayseri Cezaevi'ndeiken ölen babasının mezarını hiç göremedi.

Çalışma hayatına dokuz yaşında başladı. İlk işi dana gütmekti. Pamuk işçiliğinden çobanlığa, simitçilikten kuryeliğe kadar birçok işle uğraştı. Lise'yi doğduğu kentte okudu. Bu dönemde Doruk adında bir sanat dergisi hazırlıyordu.

1957 senesinde, İktisat Fakültesi'nde okuma hayalleriyle İstanbul'a geldi, fakat üniversiteye devam edemedi. Atif Yılmaz'la tanışması hayatının dönüm noktası oldu. Onun desteğiyle sinema çalışmalarına başladı.¹⁶⁸

Soru :Senaris Atif Yılmaz İle Kürtler Arasındaki Akrabalık Nasıldır?

Atif Yılmaz, Kürt Senarist Ayşe Şas ile evli olduğu için Kürtlerin damadıdır. Yılmaz Güney, Atif Yılmaz'ın ortak çalışmaları olmuştur. 1959 yılında, Atif Yılmaz'ın yönetmenliğini yaptığı "Bu Vatanın Çocukları" ve "Alageyik" isimli filmlerin hem senaryosunu yazdı, hem de bu fimlerde rol aldı. Bunun dışında "Karacaoğlan'ın Karasevdası"nda da yönetmen yardımcılığı görevini üstlendi. Bundan sonra hayatının nasıl bir yön aldığını Yılmaz Güney şöyle ifade ediyor: "Önümdeki tek yol, kendimi hayatın okulunda, hayatın kabul ettiği ve dayattığı öğretmenler aracılığı ile eğitmekti. Öyle yaptım... Kitaplar, sinema, iş, cezaevi, acımasızlık, hayatın katı kuralları, toplumsal baskılar, kahpelikler, yiğitler... Karşılaştığım zorlukları yenmek için direnmek ve kararlılık... Öğretmenlerimden biri zordur..." 1961'in Mayıs ayında başlayan cezaevi macerası 1962 Aralık'ında sona erdi. Sürgün

168 Bu bilgiler, İnternet sitelerinden derlenmiştir.

dönemini ise muhafazakarlığıyla ünlü Konya şehrinde geçirdi. 6 ay boyunca Konya dışına çıkması yasaktı. Her akşam polise imza veriyordu.

1963 yılında tekrar kaldığı yerden devam eden Yılmaz Güney, o dönemde daha çok macera filmleri çekti. İlk filmi olan -senaryosunu yazdığı ve başrolünde oynadığı- “İkisi de Cesurdu”da bundan sonraki filmlerinin ana malzemesi hâline getireceği “kabadayı mitosu”nun temellerini attı.

Filmlerinde ezilen, hor görülen bir “Anadolu çocuğu”nun otoriteye başkaldırısını işledi. “Çirkin Kral” lakabını aldığı bu dönemde en önemli çalışması, Lütfü Ö.Akad’ın yönettiği ve kendisinin yazdığı bir film olan “Hudutların Kanunu” oldu. “Çirkin Kral” olarak nam saldıgı bu yıllarda oyunculuğunu geliştiren Yılmaz Güney, abartısız ve yalın oyunculuk anlayışı sayesinde Türk sinemasına yeni bir soluk getirdi.¹⁶⁹

Soru: Doğu İllerini Ziyaret Eden Cumhurbaşkanları ve Ziyaret Sayıları Kaçtır?

Diyarbakır’ı ziyaret eden Cumhurbaşkanları: Atatürk 2 defa ziyaret etti. İnönü: 6, Celal Bayar: 14, Fahri Korutürk: 6, Kenan Evren: 18, Turgut Özal: 14, Süleyman Demirel

Tunceli’yi ziyaret eden Cumhurbaşkanları: Kenan Evren: 2 defa, Turgut Özal: 2, Süleyman Demirel: 1

Mardin’i ziyaret eden Cumhurbaşkanları: Atatürk: 3 defa, Turgut Özal: 3, Süleyman Demirel: 2, Ahmet Necdet Sezer: 1,

Erzurum’u ziyaret eden Cumhurbaşkanları: Atatürk: 4, İnönü: 4, Celal Bayar: 10, Kenan Evren: 10, Turgut Özal: 4, Süleyman Demirel: 6,

Malatya’yı ziyaret eden Cumhurbaşkanları: Atatürk: 2, İnönü: 8, Özal: 8, - Demirel: 4

¹⁶⁹ Mahmut Çetin, a.g.e

Urfa'yı ziyaret eden Cumhurbaşkanları: Celal Bayar: 2, Turgut Özal: 6, Demirel: 10

Şırnak'ı ziyaret eden Cumhurbaşkanları: Özal: 4, Demirel: 4,

Siirt'i ziyaret eden Cumhurbaşkanları: Atatürk: 6, Cevdet Sunay: 4, Kenan Evren: 4

Hakkari'yi ziyaret eden Cumhurbaşkanları: Kenan Evren: 3, Demirel: 2, Özal: 2, Necdet Sezer: 1,

Erzincan'ı ziyaret eden Cumhurbaşkanları: Atatürk: 5, İnönü: 6, Celal Bayar: 10, Evren: 5, Demirel: 6 ¹⁷⁰

Soru: Cumhurbaşkanı Gül, Ahmet Kaya'ya sahip çıktı. Adıyaman da Ahmet Kaya'ya sahip çıkmalıdır ama nasıl?

Yıllarca Adıyaman yöremizle ilgili yaptığım halk bilimi çalışmalarını üç kitap hâlinde yayımladım. Hem bölgemizin hem de Adıyaman'ın zengin bir müzik kültürüne sahip olduğunu tespit ettim. Müzik kültürünü benimseyen ve onu özümseyerek Anadolu Rock'unu oluşturan Ahmet Kaya, milyonların sevgilisi olmuştur. Kim bu Ahmet Kaya? Babası Sümerbankta çalışan bir işçi. Ahmet Kaya, Adıyaman'ın Çelikhan ilçesindendir. Beş çocuklu bir ailenin en küçük çocuğudur. Ahmet Kaya Malatyalı olarak bilinir. Kaya'nın babası aslen Adıyaman-Çelikhan ilçesindendir. Yüksek ve dağlık bir coğrafyaya sahip olan Çelikhan ilçesi tütün ve balı ile meşhurdur. Ailenin en küçük çocuğu olan Ahmet Kaya'yı babası serbest yetiştirmiş, öz güvenli ve cesur olması ailesinin yetiştirmesi ile olmuştur. Sosyalistlerin, Kürtlerin, başörtülülerin haklarını savunmuş bir sanatçıdır Ahmet Kaya. Bilindiği gibi Magazinciler Derneği'nin hazırladığı ödül töreninde: "Hazırlayacağı kasette Kürtçe şarkı okuyacağını, Kürtçe klip çekeceğini söyleyince, soluğu Fransa'da sürgünde aldı. Mahkemeler, baskılar, basın ve yayının zorlaması, Ahmet Kaya'nın sağ-

lığını kayb etmesine neden oldu. Türkiye'deki yasaklara başkaldıran ünlülere ne yazık ki hemşehrileri sahip çıkma özverisinde bulunmuyor. "Bana ne deniliyor." Ünlü şahsiyetlerin doğup büyüdüğü yerlerdeki halk, farklı bir imaja girmek istemiyor. Aradan yıllar geçer, Devlet yetkilileri , ünlü şahsiyetleri sahiplenince, fikirler ve bakış açıları değişir.

Yıllarca Adıyamanlı olduğu ifade edilmeyen Ahmet Kaya'ya Cumhurbaşkanlığı ödül ile sahip çıkmıştır. Adıyamanlılar da Ahmet kaya'ya sahip çıkmalı ve Ahmet Kaya'nın heykeli Çelikhan ilçesine dikilmelidir. Ahmet Kaya ile ilgili etkinlikler, yapılarak, kültürel, sosyal alanda arşivler oluşturularak gelecek nesiller bilgilendirilmelidir.

Şanlıurfa-Siverekli, hemşehrileri olan Şivan Perver, Yılmaz Güney, Ahmet Arif, Yılmaz Karakoyunlu, Dengebaj Şükrü İzol'un heykellerini şehrin değişik mekânlarına dikerek, kültür zenginliklerini ortaya koymuşlardır. Anıtını şehirlerine dikerek, içlerinden çıkmış şahsiyetleri sahiplenmişlerdir. Tuncelili olan Ünlü şair Cemal Süreya'nın heykelini de Ağustos 2013'te Tunceli'nin Pülümür ilçesine yaptırarak açılış töreni gerçekleştirilmiştir.¹⁷¹

Soru: Adıyamanlı Ahmet Kaya, Recep Tayyip Erdoğan'a destek nasıl oldu?

Erdoğan: Beni Cezaevine uğurlayan AHMET KAYA'ydı Erdoğan: "Merhum Cem Karaca yıllarca gurbete mâhkum oldu, merhum Ahmet Kaya gurbette gözlerini yumdu. Gurbete çıkmak zorunda kalan Şivan Perver, doğduğu topraklara hasret yaşıyor. Ahmet Kaya'ya yapılanları unutmayın. Çok satan gazetelerin köşe yazarları neler yaptılar. Ahmet Kaya salondan zor kaçırıldı. Ama aynı Ahmet Kaya, beni Pınarhisar'a uğurlayanlardan bir tanesiydi. Belediye Başkanlığım döneminde de kendisiyle münasebetim çok çok farklıydı" dedi.

171 www.ahmetkaya.com; alan araştırması çalışmalarımdan..

BAŞBAKAN ERDOĞAN'IN DUYGULANDIĞI ANLAR

9 Eylül 2013

1997 yılında İstanbul Belediye Başkanı, şu anda Başbakan olan Tayyip Erdoğan'dır ve bir mitingde okuduğu şiir yüzünden yargılanarak 9 ay hapse mâhkum edilir. Bu mahkumiyet üzerine İslamcılarının yoğun protestosu sürerken sol kesimden kimse sesini çıkartmaz. Ahmet Kaya'ya mikrofon uzatılır ve Ahmet Kaya "Demokrasi hepimiz içindir. Düşünce özgürlüğünün benim için ne kadar var olması gerekiyorsa, Tayyip Bey için de o kadar olması gerekir. Kimse okuduğu bir şiir yüzünden özgürlüğünden alıkonulmamalıdır!" deyince Ahmet Kaya bu kez sol kesimin yoğun tepkisiyle karşı karşıya kalır. Aynı zamanlarda üniversitelere başörtüleriyle girmek isteyen ve alınmayan İslamcı öğrencilerin eylemlerine de aynı demokrasi tanımıyla "Ben takım elbise giyebiliyorsam o da başörtüsü takabilmelidir." diyerek destek olunca gazetelerin köşe yazılarında demokrasi ve özgürlük kavramlarıyla ilgili derin bir tartışma başlar. Bunun üzerine Ahmet Kaya "Beni sağcılar sevmez, beni solcular sevmez, beni İslamcılar sevmez, peki kardeşim kim bu benim albümlerimi alan milyonlarca insan, kim bu konserlerime gelen on binler?" diyerek halktan kopuk siyaset üreten köşe yazarlarını ve sanatçıları eleştirir.

Adıyaman-Çelikhanlı bir ailenin beşinci çocuğudur Ahmet Kaya. Adıyaman'dan Malatya'ya oradan da İstanbul'a göç ederler. Türkiye'de göç dönemidir. Yüzlerce otobüs ve kamyon doğudan, batıdaki şehirlere ve özellikle de İstanbul'a her gün umut taşımaktadır. Her gün binlerce küçük çocuk, tıpkı Ahmet'in o zaman hissettiği büyük şehrin içlerine saldıgı korkuyu ve bunun üzerlerine tüm ihtişamıyla çöküşünün ezilmişliğini yaşamaktadır. Ahmet, ilk kez gördüğü denizi kocaman bir dere sanmış, eşyalarının bulunduğu kolilerin üzerinde yazan "Malatya" yazısından dolayı küçümsendikleri bir şehre geldiklerini daha ilk gün anlamış ve yine daha ilk gün aynı dili konuştukları hâlde kendi konuşmasındaki aksan yüzünden "öteki" olduğunu fark etmiştir.

Ahmet Kaya'nın ilk eşi Emine Hanım'dan olan kızı Çığdem için yazdığı Ağlama Bebeğim şarkısının sözleri:

AĞLAMA BEBEĞİM

Ağlama bebek ağlama sen de
Umut sende her şey sende
Yağmur gibi gözlerinde akan yaş niye
Bu dargınlık bu kırgınlık sıkıntı niye
Bu kırgınlık bu sıkıntı dargınlık niye
Çok uzakta öyle bir yer var
O yerlerde mutluluk var
Bölüşülmeye hazır bir hayat var
Paylaşılmaya hazır bir hayat var

Ağlama bebeğim ağlama sen de
Yarın sende herşey sende
Dalıp dalıp derinlere düşünmen niye
Bu suskunluk bu kırgınlık kızgınlık niye
Bu kızgınlık bu küskünlük sıkıntı niye

Çok uzakta öyle bir yer var
O yerlerde mutluluklar
Bölüşülmeye hazır bir hayat var
Paylaşılmaya hazır bir hayat var

Ahmet Kaya, büyükşehirdeki patinajlı hayatını şöyle anlatır: Onlarla konuşmuyordum çünkü onlarla konuşamıyordum. Giyimleri başkaydı, konuşmaları başkaydı. Onlar gibi konuşmaya çalışıyordum. Mesela terziye gidip, onlar gibi pantolon diktirmeye filan başlamıştım. Terzinin yaptırdığı pantolonların üzerime

uymadığını görüyordum. Onlara yakışıyordu bana yakışmıyordu. Bir kız vardı bizim okulda; herkesin bir aşkı vardır, çocukluk aşkı. Bir gün gittim dedim ki: 'Biraz seninle konuşak beş dakika, kaçıyorsun hep...' Bana dedi ki: 'Rica ederim.' Öyle bir ağrıma gitti ki: 'Ben de sana rica ederim,' dedim.. Ben o zaman anlamını bilmiyordum, yani onu bir küfür zannettim. »

ŞAFAK TÜRKÜSÜ

Beni burada arama anne

Kapıda adımı sorma

Saçlarına yıldız düşmüş

Koparma anne

Ağlama

Kaç zamandır yüzüm tıraşlı

Gözlerim şafak bekledim

Uzarken ellerim

Kulağım kırışte

Ölümü özledim anne

Yaşamak isterken delice

Söz Yazarı Nevzat Çelik- Müzik Ahmet Kaya

Ahmet Kaya, Kürt kelimesini kullanınca linç edilmek istendi. Ahmet Kaya belki de zamansız bir çıkış yapmış, sanatçılar, gazeteciler tarafından yargısız infaz edilmişti. Ahmet Kaya, Kürtlük konusunda erken öten horoz konumuna düşürüldü. Oysa aynı yıllarda Demirel, Kürt gerçeğini tanıyoruz demişti. Ajda Pekkan da 2006'da Şiwan Perver'in Keçe Kurdan (Kürt Kızı) adlı şarkıyı seslendirerek büyük yankı yapmıştı. Daha önceki yıllarda Keçe Kurdan, içeriğinde Kürt kızlarını dağa çıkmaya teşvik ettiğinden dolayı söylenmesi mahkeme kararı ile yasaklanmıştı.¹⁷²

172 Bu yazı dönemin gazete haberlerinden derlenmiştir.)

Soru: Güneydoğu’da barış ve huzurun model kenti Adıyaman’dan İstanbul’a uzanan çığ köfte kültürü nasıl gelişti?

Adnan Menderes, Malatya iline bağlı olan Adıyaman ilçesini 1 Aralık 1954’te İl yapar. (Adnan Menderes, aynı tarihte Kırşehir ilini de ilçe yapar.) Adıyaman’ın vekil sayısı her seçimde sabittir: AK Parti dört vekil, CHP bir vekili Meclis’e gönderir. Adıyaman, ‘bugünlerde il olmasının 58.yıldönümünü kutluyor. Bundan dolayı Adıyaman ile ilgili üç kitap yayınlayan bir araştırmacı olarak, ilimiz ile ilgili yaptığım tespitler şöyledir:

Huzur ve Barış Kenti:

Birlik ve kardeşlik söylemlerinin yaşandığı, kent Adıyaman’dır. Terörden uzak bir kent olan Adıyaman’ın, halkı bütünlük içindedir. Adıyaman Kurtuluş Savaşı’nda Mustafa Kemal’in yanında yer almıştır. İşgalci güçler, Kurtuluş Savaşı’nda Adıyaman’a gelmek istemiş ancak başarılı olamamışlardır. Adıyaman halkı 400 atlı ile Antep’in savunmasına destek vermiştir. Adıyaman’ı, Kâhta’ya, Pötürge’yi Gölbaşı istasyonuna bağlayan Gökşun Köprüsü’nü Atatürk 1935’te yaptırmıştır.

Adıyaman’ın; sosyal, kültürel dokusu model oluşturacak niteliklere sahiptir. Kürt, Alevi, Süryani, Zaza ve Türkmen vatandaşlarımızın bir arada yaşadığı mekân olan Adıyaman, terörden uzak bir şehirdir. Halkta, hoşgörü, uzlaşma ve dayanışma mevcuttur. Bu şehirde herkes kendi hâlinde ancak dayanışma içinde... Kürdiyle, Alevisi ile Türkmeni ile aynı ortak motifler içinde yaşamış, aynı kaptan yemek yemiş kardeş bir şehir. Bu şehir yaşananların bedelini ödemiş ancak duyarlılığını da elden bırakmamıştır. 12 Eylül’de Adıyaman’da Pirin Palas denilen yerde yaşanan işkencelere rağmen devleti ile barışık bir şehir olan Adıyaman’daki barış ve kardeşliğin temelinde; kızmadan, öfkelenmeden sorunları hoşgörü içerisinde çözme prensibi yatmaktadır. “Doğuya gelen ağlar, doğudan giden ağlar” deyişi Adıyaman için söylenmiş bir sözdür.

Etrafı Atatürk Barajı ile çevrili olan Adıyaman bir ilçesini, yüze yakın köyünü baraj suları altında bırakmıştır.: “Cenaze gömer gibi topraklarını suya gömmüştür.”...

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay Ve Nemrut Dağı Hatırası: 1967’de Fransa Başkanı Marie de Gaulle’yi ziyaret eden Cevdet Sunay’a Fransa Başkanı: “Nemrut’a gittiniz mi? Cevdet Sunay: “Yakında Bir Yerde ise hemen gidip ziyaret edeyim.” Cevdet Sunay, Adıyaman-Nemrut Dağı hakkında daha sonra yetkililerden bilgi alır. 1967’de Nemrut Dağı’na bir helikopter pisti yapılır, Cevdet Sunay Fransa Başkanın söz ettiği Nemrut Dağı’nı görme-ye gider. Nemrut Dağı Dünyanın yedi harikasıdan birisi olarak biliniyor ancak Adıyaman’a ekonomik anlamda bir dönüşümü yok...

Adıyaman’da iki T meşhurdu: Tütün ve Turizm...

Adıyaman’da 50 bin aile tütün ile geçiniyordu... Evlenecek delikanlılar tütün zamanını beklerlerdi... “Oy oy sakine niye girdin tütüne, gel beraber gidelim bak geliyor makine” “İlacımız tütündü, tuz basarız yaraya”... diye türküler okunmuştur. Tütüne kota getirilince, Adıyamanlı binlerce aile işsiz kaldı.. Ve mevsimlik işçi olarak Çukurova’ya ya da Karadeniz’e giderek geçimini sağlamaya başladılar.¹⁷³

Soru: İstanbul’daki Adıyamanlı çocuklar büyüyünce çiğ köfteci mi olacak?

Adıyamanlı çiğ köftecilerin çocuklarına soruyoruz: “Büyüyünce ne olacaksınız? Onlar da: “Büyüyünce çiğ köfteci olacağız.” diyorlar. Aslında Adıyaman’da bugünkü Sıra Geceleri olarak bilinen etkinlik çok eskilerden beri Adıyaman’da Harfane Gecesi (Sıra Gecesi) olarak özellikle kış aylarında yapılırdı

Her ne kadar çiğ köfteye Urfa sahip çıksa da, Adıyamanlılar Türkiye’de ve özellikle İstanbul’da kurdukları çiğ köfte mekânları

173 Bu bilgiler alan araştırması ile elde edilmiştir.

ile Türkiye’ye acılı çiğ köfteyi tattırıyorlar, yanında bir de Adıyaman’ın meşhur “Peynirli Helvası” doğal bir lezzet olarak sunuluyor. (İstanbul’un her sokağında, her semtinde Meşhur Adıyaman Çiğ Köftecisi” tabelasını görmek mümkündür.)

Soru: İbrahim Tatlıses neden Adıyaman çiğ köftecilerine sitem etti?

Son 4-5 yıldır çiğ köfte pazarında Türkiye ve dünyaya adını duyuran Adıyamanlı çiğ köftecilerin büyük başarısı İbrahim Tatlıses’i endişelendirdi. Her fırsatta Adıyaman çiğ köftesini kötüleyerek, çiğ köfte Urfa’nındır diyen Tatlıses, son olarak sosyal paylaşım sitesinde attığı tweetle Adıyamanlıların tepkisini çekti. “Çiğ köfte Urfa’nındır, Urfa’nın kalacak” ve “Adıyaman filan yemezler, benim dayım da anam da Adıyaman Kâhtalı. Anam da deyi ki çiğ köfte Urfa’nındır” Çiğ köfte İmparatorluğu’nu eline geçirerek tüm Türkiye ve dünyada şube açan Adıyamanlıları kıskandığını açıkça belli etti. 2 sene kadar önce Tatlıses çiğ köfte adı atında bu sektöre giren İbo’nun fazla başarılı olamaması nedeniyle kızgın olduğu söyleniyor.

Soru: Adıyaman-Çelikhan tütününü İstanbul’daki tiryakiler neden tercih ediyor?

Çelikhan Tütünü, Tiryakilerin umudu Oldu. Vergi oranlarının artması ile birlikte sigaraya gelen zamlardan sonra tiryakiler açık tütüne hücum ediyor. Sigaraya gelen zamlardan sonra açık tütüne rağbet gittikçe büyüyor. Vergi oranlarının artırması ile birlikte sigaraya yapılan yüzde 30’luk zam, İstanbul başta olmak üzere büyükşehirlerde açık tütün işletmeciliği yapan esnafın yüzünü güldürüyor. Kalitesine göre 30 ile 80 lira arasında değişen bir kilogram tütünden, 60 paket sigara çıkıyor. Tütün sarma makinesi 10 liradan, 200 adetlik filtreler ise 8 liradan satılıyor. Özellikle Adıyaman Çelikhan Tütünü nerdeyse Türkiye’nin tüm bü-

yük şehirlerinde kaliteli olarak lanse ediliyor. Zamların ardından vatandaşın açık tütüne yöneldiğini belirten Tütün satıcısı Mehmet Karakuş “Ülkemizde sigaraya yapılan zamların ardından açık tütün satışlarında bir hayli artış yaşanıyor. Bir vatandaş tekel sigarasının bir paketini 5 ile 10 TL’ye alırken açık tütünün bir paket sigarası, filtre ile birlikte 1, 5 liraya mal oluyor. Sigaraya gelen yüksek zamlardan sonra, daha ekonomik olan açık tütün, tüketicilerin tercihi oldu. Gösterilen ilgi bizleri memnun ediyor. Açık tütünün piyasa 15 çeşidi bulunuyor. Adıyaman, Diyarbakır, Muş gibi yetiştirildiği kentin adıyla anılan tütünlerin fiyat sıralamasında ilk sırayı kilogramı 40 liradan satılan Adıyaman Çelikhan tütünü alıyor. Bizler kesinlikle tekele yapılan zamları olumlu bulmuyoruz” dedi.¹⁷⁴

Soru:”Güneydoğu’nun Yolu İstanbul’dan Geçer” Düşüncesini Açıklar mısınız ?

Günümüzün iletişim ve ulaşım kolaylığından dolayı sosyal etkileşim daha sık gerçekleşmektedir. İletişim o kadar hızlı olmaktadır ki seçimlerde köydeki muhtarın, il ve ilçedeki belediye başkanın, milletvekilinin belirlenmesi ile ilgili kulisler ve seçim çalışmalarını bile İstanbul’da oturanlar yapmaktadır. Yani İstanbul’da oturanlar bölgelerindeki akrabalarının oylarının rengine bile etki etmektedirler.

Doğu’nun demokratik kalkınmasını erteleyerek, Batı’ya yönelen hükûmetler Doğu’yu kayıp etmişlerdir. Bundan dolayı bölge halkının beklentilerini iyi okuyup samimi çözümler ortaya koymak gerekir. Bugün milyonlarca Doğu kökenli vatandaşlarımız İstanbul’da yaşıyor. Bu vatandaşlarımızın; karakteristik sosyal, kültürel, yönlerini ortaya koymak gerekir. İstanbul’da yaşayan Doğu ve Güneydoğulu hemşehrilerimizle iç içe olduğumuzdan dolayı, onların, sosyal, kültürel ve siyasal bakışlarını

174 Bu bilgiler alan araştırması ile elde edilmiştir.

hem gözlemleyerek hem de araştırmaya gayret gösterdik. Zamanla birçok konularda değişimlerin olduğunu tespit ettik. Eski söylemlerin yerini yeni söylemlerin ve gerçeklerin aldığını ortaya koyduk. Anlatmaya çalıştığım binlerce yıl aynı topraklarda ortak kader birliği yapmış dini, kiblesi aynı olan halkların kardeşliğini vurgulamamız bir ihtiyaçtır.

İstanbul'un kılcal damarı olan büyük ve sessiz bir kitleden söz ediyoruz. Bu kitlenin yetiştiği bölgenin sosyal, siyasal şartları seçmenin beklentilerini de farklı kılmıştır. Bundan dolayı İstanbul'un bütün mekânlarına gidip seçmenle bütünleşmek önemlidir. 1800'lü yılların başında dönemin şartlarına göre Osmanlı Paşası olan Halil Rifat Paşa'nın: "Gitmediğin yer senin değildir." tarihi cümlesi, İstanbul İl Teşkilatı için günümüzde de çalışma prensibi olmalıdır. İstanbul İl Teşkilatı'nın mensupları, gidilmediği yer, bırakmamalıdır. Bilmelidir ki gitmediği yer başkalarının olacaktır.

Bir zamanlar Avrupa Birliği'nin yolu Diyarbakır'dan geçer denilmekteydi. Şimdi ise "Güneydoğu'nun yolu İstanbul'dan geçer" sözü gündemdeki yerini korumaya devam edecektir. Türkiye'nin en büyük şehri olan İstanbul'a yerleşerek, ekonomik yönden güçlü olan Doğulu vatandaşlarımız, Güneydoğu'daki akrabalarına ekonomik ve sosyal yönden destek olmaktadır. (Bu bilgiler saha araştırması sonucunda elde edilmiştir.)

Soru: İstanbul'daki Kürtlerin oyları hangi partinin tekelinde?

Yıllarca, İstanbul'daki Kürtlerin bulunduğu mekânlarda araştırma, çalışmaları ile şu tespiti yaptık: Kürtlerin oyları hiç bir kurumun ya da partinin tekelinde değildir. İstanbul'daki Kürtler, hiç kimsenin etkisinde kalmadan kendi özgür iradeleri ile oyunu kullanmaktadır. Yani Kürtlerin oyları kimsenin tekelinde değildir. İstanbul'daki Kürtler birlik ve beraberlikten, kardeşlikten

yana tavır alarak, günlük yaşam temposunda koşturmaktadır. Kürtler memleketlerini asla unutmuyorlar ve günümüzün gerçeklerini de çok iyi bilerek: “Doğduğumuz yer değil doyduğumuz yer.” diyerek ülkenin barışına üreterek katkıda bulunuyorlar. Soru şu: Kürtlerden nasıl oy alırız? Partiler, Kürtlerin oyunu bölerek, oy kapma yarışına giriyorlar. İliden ilçeden bilinen birkaç şahsiyete Meclis üyeliği verip, Kürt oylarını torbada keklik sanıyorlar. Halktan, sosyal yapının realitesinden uzak bazı belediye başkanları, liderin rüzgârı ile hemen Belediye başkanı oluveriyor. Ancak bu durum Kürtlerin yoğun olduğu bölgelerde kırılmalara, küskünlüklere neden oluyor.

Kürtlerin temsilcileri olan partiler var mı? Kürtlerin oyları hiçbir partinin tekelinde değildir. Kürtlerin oyları çok ürkektir. Hemen değişir. Neden mi? Çünkü Kürtler verilen söze, davranışlara önem verirler. Kürtler, verilen söze, vefaya çok inanırlar onlar için söz senettir. Kürtler için Vefa İstanbul’da bir semt adı değil onlar için vefa, bağlılığın, dostluğun, onurun, kardeşliğin değişmeyen adresidir. Bu kurala uygulamamış ya da uygulamayan partiler beklediklerini bulamayacaklardır

Mahalli seçimler yaklaşıncı, kulislerde, siyaset arenasında hareketliliğin başladığı gözlenmektedir. En önemli soru: İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı’nı kim alacaktır? Geçtiğimiz Mahalli seçimlerde, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı seçiminde yüzde 42 AKP; yüzde 37 de CHP almıştı. “İstanbul’u Alan Türkiye’yi Alır” düşüncesi dün olduğu gibi bugün de geçerlidir. Mahalli seçimlerin yaklaştığı bu süreçte; CHP’nin ve AKP’nin İstanbul’da izleyeceği seçim politikası bu başkanlık koltuğunun değişimini etkileyecektir.

Kürtlerin nüfusu ne kadar? Bu konuda kesin bir oran yoktur. Ancak İstanbul’un nüfusu 14 milyon sayıldığında 3 milyon dolayında Kürt olduğu hesaplanıyor. Bunların ortak noktası bugün artık memleketlerine gitmeyi düşünmüyorlar. Kürtlerin kullana-

çağı oylar, başkanlık seçimlerine etki edecektir. O, zaman dikkatler Kürtlerin üzerine çevrilecektir. .

1960'lı yıllardan itibaren Doğu'dan İstanbul'a göçler büyük kabileler hâlinde yoğun bir şekilde olmuştur. Akraha akrabayı çekmiş yardımlaşma ve dayanışma içerisinde tekstil ve deri piyasasında Kürtler söz sahibi olmuştur. Kimi holding sahibi kimi dev mağazalar, dev fabrikaların patronu olmuştur. Kimi adından sanından söz ettirmiş kimisi de adından söz etmede daha dikkatli davranmıştır.

İstanbul'un hayat okulu ise Süleymaniye semtinin daracık bekâr odalarında devam eder. İstanbul'a gelen Anadolu'daki gençler: "Sana şah olacağım İstanbul dercesine" yokluklarla, sıkıntılarla, ticarete başlangıç yapmışlardır. Yılların yaşam mücadelesi onlara yeni dünyaların ve zenginliklerin kapısını açmıştır. Ünlü ses sanatçıları, ünlü iş adamları, ünlü baklavacılar, ünlü siyasetçiler, ünlü tekstilciler, İstanbul'daki Anadolu'da yetişmişlerdir. 1970'li yıllardan sonra göçler giderek artmıştır. Göçler artınca İstanbul'da yeni yerleşim mekânları ortaya çıkmış, üretim alanları gittikçe çoğalmıştır.

Soru: Sonuç ya da özet yerine neler ifade etmek mümkündür?

I-Dünden bugüne İstanbul'daki Kürtlerin gelişim ve değişim seyri nasıldır?

- 1960'larda İstanbul'daki Kürt nüfusu artmaya başlar. Buluşma mekânı, Süleymaniye Kıraathanesidir (Kirazlı Mescit So-kağı'nın sonu); ne yazık ki bu mekân yıkıldı ve otopark olarak kullanılıyor. Günümüz Kürtlerinin 1. nesli 1960'da gelenler sayılır. 2. göç 1970-80 arasında gelişti. 3. nesil Kürtlerin ağırlığı ise 1993'den sonraki göçlerdir. Bunda terörün etkisi ağırlık kazandı. Bir kısmı terörün kucağına düştü, bir kısmı da İstanbul'daki yakınlarının yanına geldi. Bunların bir kısmı da Beyoğlu'nda ça-

lışmaya başladı; garson, aşçı gibi... Seyyar pilavcılıktan bugünde ağırlık kazanmaya başlayan çiğ köfte işleri ağırlık kazandı.

- İstanbul'da kaç Kürt yaşıyor? Bu konuda kesin bir oran yok. Ancak İstanbul'un nüfusu 14 milyon sayıldığında 3 milyon dolayında Kürt olduğu hesaplanıyor. Bunların ortak noktası bugün artık memleketlerine gitmeyi düşünmüyorlar.

Taşı toprağı altın olan İstanbul'da Kürtler nasıl marka oluşturdular?

"Sana Şah Olacağım İstanbul" dercesine mücadele eden Kürtler bugün İstanbul ekonomisine adeta yön vermektedirler.. Hamallıktan patronluğa yükselen çok sayıda Kürt vatandaşımız var. Yıllar itibarıyla sermayedar oldular. 1990'ların başında bir çok Kürt, Şişli ve Laleli'de talep patlaması nedeniyle tekstil pazarına yöneldi; birçoğu Merter ve Trakya'da fabrikalar açtılar.

Turgut Özal, Malatyalı işadamlarına yakın durdu; onları gezdiği ülkelere götürdü, onların gözünü açtı. İstanbul'daki Malatyalılar, siyaseti Özal'dan öğrendiler. Malatyalılar; Özal İçin; 44 Malatya plakasından esinlenerek "Dört dörtlük bir insandı"derler:

Kürtler iş dünyasında marka da yarattılar. Örneğin Ramada Oteli, 'Ramada' adı Kürtçe'de 'Uyumak ve uyudu' anlamına geliyor. Buna benzer, Osmanbey'de, marka gömlekçiler, marka mağazalar, Merter'de, Zeytinburnu'nda, Laleli de, Mercan'da, Sirkeci'de, Mahmutpaşa'da tekstilciler oldukça yoğunluk teşkil etmektedirler.

Kebap salonları, lahmacun, nohutlu pilav, peynirli helva, gözleme, kelle paça salonları, ciğerciler, yufka ve Türkü barları...

- Güneydoğu'nun geleneksel sünnet, kirvelik, düğün ve nişanları, bayramları, taziyeleri, hemşehri derneklerinde gerçekleştiriliyor. Güneydoğu futbol takımlarının İstanbul'daki futbol maçları ayrı bir heyecan yaşanır.

- Kürtlerin üç sanatçısı gönüllerde taht kurmuştur: Şivan

Perver (Urfa-Siverekli), İbrahim Tatlıses (Urfalı)- Adıyamanlı Efsane ses Sanatçı Doğunun Maykıl Ceksın'ı Kâhtalı Mıçe (12 Eylöl'de Adıyaman'da Pirin Palas denilen mekânda tutuklu kalmıştır.)

- Kürtler, evliliklerinde' güneydoğu' tercihindan uzak duruyorlar. Her ne kadar Rize Belediye Başkanı Halil Bakırcı “Karadenizliler, Güneydoğulularla hasım değıl hısımlar olsunlar” demesine karşın bu söylemin ‘doğru’ bir yanı olduğunu da Karadenizliler konuşabiliyorlar. Çünkü Kürtlerin en çok tercih ettikleri bölge insanı Karadenizli, Trakyalı ve Egeliler oluyor.

Çocuk Adları: Babalarının, dedelerinin ya da annelerinin hatıralarını yaşatmak amacı ile çocuklara verilen adlar: Abuzer, Ali, Mehmet, Vakkas, Bahar, Zeynep, Fatih, Baran, Roj, Berfin, Şevin, Mizgin, Dicle, Fırat...

-TRT Şeşı izleyen yok. Yöresel Türküler, Yöreyi konu edinen diziler, yarışma programları revaçta... Örneğın Adıyamanlı Pop star Recep, ses yarışmasında ön sıralarda hemşehrilerinin mesaj desteğı ile zirveye gidiyor.

- Güneydoğu ürünleri “marka” oluyor; isot biberi, salçası, bulgur, Besni Üzümlü, otlu peynir, menengiç kahvesi, pekmez, sucuk, pestil gibi...

Hangi il hangi meslekleri yapıyor: Adıyaman: Deri, çiğ köfte, tekstil, Malatya: Tekstil, deri; Siirt: Pazarcılık, taksi plakası, Diyarbakır: Gıda, tekstil, Urfa: Pazarcılık, tekstil, inşaat, Gaziantep: Baklava, turizm, inşaat, otomotiv, Mardin: Döviz bürosu, otel işletmeciliğı, tekstil, pazarcılık...

İstanbul'daki Kürtler birlik ve beraberlikten, kardeşlikten yana tavır alarak, günlük yaşam temposunda koşuşturuyorlar. Kürtler memleketlerini asla unutmuyorlar ve günümüzün gerçeklerini de çok iyi bilerek: “Doğduğumuz yer değıl doyduğumuz yer.” diyerek ülkenin barışına üreterek katkıda bulunuyorlar.

Güneydoğu'ya Özlem:

“Güneydoğu Güneydoğu anamın babamın yurdu”... diyen Diyarbakırlı sanatçı Coşkun Sabah'ın, özlemi sona erdi artık. Van yolculuğu 26, Diyarbakır yolculuğu 20, Adıyaman, Urfa, yolculuğu 18 saat sürmüyor artık. Doğu'ya sefer yapan uçaklar dolup taşıyor. Havaalanında bekleyen köy minibüsleri, vatandaşı sabah kahvaltısına ya da öğle yemeğine baba ocağına kavuşturuyor.

Nostalji: İstanbul'daki Kürtler araba ve telefonlarının son iki rakamında memleketlerin plaka rakamlarını almaktadırlar. Örneğin: 44- 02- 21-63 gibi plaka rakamlarını tercih ederler.

Kürtler Kırılğan Bir Yapıya Sahiptirler

Uzun yıllar ihmal edilen konular uzun zaman dilimi içerisinde ancak çözüme kavuşabilir. Kürt sorunu da uzun zaman sürecine yayılarak çözülebilir. Kırılğan bir yapıya sahip olan Kürtler, geçmiş dönemlerde uygulanan kırıcı ve rencide edici politikalar yüzünden suskun kalmışlardır. Yapılan icraatlara, söylemlere, vaatlere mesafeli yaklaşmaktadırlar. “Dün de böyle söylenmişti algısı halkta oldukça yaygındır. Bir yandan yakınlarını faili meçhul cinayetlerde kayıp edenler öte yandan; köyleri yakılmış vatan-daşlar, büyük şehirlere çaresizlikten göç ederek mağduriyetlerle karşılaşmışlardır. Halkın ıstırapları bir küskünlüğü, bir suskunluğu ve ihmal edilmiş psikolojisini de ortaya çıkartmıştır. “Doğu'daki bir öğretmen, öğrencisinin yakasının kirli olduğunu ve temizlemesi gerektiğini söyleyince, öğrencinin verdiği cevap şu şekildedir: “Öğretmenim devlet bizi ihmal ediyor.”

Yıllardan beri bölge halkı hükûmet ile terör arasında sıkışıp kalarak bir korku psikolojisi içine girmiştir. Halk hükûmetten yana tavır sergilediği takdirde gece terörün baskısı ile karşılaşma endişesi taşımaktadır. Bundan dolayı bölge halkı kendi işinde gücünde ve olanlara karşı da suskun kalmayı tercih ediyor. Başka gidecek yeri olmayan bölge halkı, çoluk çocuğunu riske atmak

istemiyor. Bölgenin sosyal yapısında yazılı kurallardan ziyade sözlü ve geleneksel kuralların geçerli olduğunu görmekteyiz.

Kürt sorunu iki biçimde çözülür. Birincisi uzun vadeli çözümler, ikincisi de kısa vadeli çözümlerdir. Başbakan Erdoğan yüzyılların Kürt sorununu çözmesi için bütün partilerin desteğini almalı ve süreci zamana yaymalıdır.

II-Atatürk'ün Kürt Politikası Konusuna ışıık Tutan Çözümler

Uygarlığın temelleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde atılmıştır. Fırat ile Dicle nehirlerinin suladığı topraklar en verimli topraklardır. Bölge birçok ilke sahne olmuştur. Yazı burada yaygınlaşmış, ilk tekerlek burada kullanılmış, ilk kez sabanla tarla burada sürülmüş, saatlerdeki 60'lık sistem burada icat edilmiş, dünyanın ilk kanalizasyonu buradaki Marı kentinde inşa edilmiş, sulama kanalları ile sulu tarım, matematikle kanal hafriyat işleri burada gerçekleştirilmiştir. Burada hayvanlar evcilleştirilmiş, tarımda alet, konutta pişmiş tuğla kullanılmıştır. Tarım ve hayvancılıkta üretim fazlalığı ticarî yaşamı geliştirmiş, dolayısıyla Ticaret Hukuku'nun ilk temelleri böylece atılmıştır. İlk üniversite de burada Harran'da kurulmuştur.¹⁷⁵

“Atatürk ve Kürt Sorunu adlı çalışmamızın konusu ve amacı şöyledir: Kürt sorunu, Türkiye'nin ayağına takılmış bir pranga gibi içte ve dışta her zaman karşımıza çıkmaktadır. Bu sorunun çözümünde Atatürk'ün bölgede uyguladığı kalkınma politikası önemli bir modeldir. Atatürk, Doğu ve Güneydoğu Anadolu halkına elini sürekli uzatmış, kalkınma hamlesi başlatarak bölgenin sorunlarını çözmüştür. Atatürk, birlik ve beraberliğin önemine sıkça vurgu yaparak, yurttaki bütün vatandaşların aynı haklara ve imkânlarla kavuşmasını istemiştir. İzmir'deki, İstanbul'daki, Ankara'daki gelişmeyi yurdun her tarafına yaymanın zorunluluğunu

¹⁷⁵ Hulusi Turgut, Gap ve Demirel, 2000, Ankara, s. 22-23.

sıkça dile getirerek halkın birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğunu belirterek temel politikasını şöyle belirtmiştir: “ Van’dan, Diyarbakır’dan, Trakya’ya, Karadeniz’den Akdeniz’e kadar yurdumuzun her köşesindeki memleket evlatları hep aynı cevherin damarlarıdır.”¹⁷⁶

Yaptığımız çalışmada ağırlıklı olarak bölgedeki kalkınma hamlesine yer verilmiştir. Cumhuriyet’in kurulması ile birlikte bölge yolları, köprüler, demiryolları yapılmaya başlanmıştır. Maddi sıkıntılara rağmen az zamanda büyük işler başarılmıştır. Erzurum, Malatya, Diyarbakır, Elazığ demiryolları faaliyete geçirilerek bölgenin, her türlü ulaşım bağlantıları sağlanmaya çalışılmıştır. 1925 ile 1938 tarihleri arasında Doğu ve Güneydoğu Raporları hazırlanarak sorunları tespit edilip eksikliklerin tamamlanması için programlar yapılmıştır. Atatürk, ilk olarak altyapı ve bayındırlık çalışmalarına yönelmiş sonra, sanayiye el atmıştır. 1927 Sanayi verilerine göre Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde 6.124 iş yerinin faaliyette olduğu belirtilmiştir.

‘Köylü Milletin Efendisidir.’ diyen Atatürk, köylünün yaşam şartlarını iyileştirmek amacı ile girişimlerde bulunmuştur. Bu yenilikler arasında çiftçiyi destekleyen bankaların kurulması, bölgede yapılan iktisat kongreleri, Aşar Vergisi’nin kaldırılması, toprak reformu çalışmaları vardır. Atatürk, bölge eğitimine öncelik vermiş Van ilinde bir üniversite açılması için eğitim ile ilgili çalışmalar yaptırmıştır.

Atatürk, Doğu ve Güneydoğu’ya giderek yerinde incelemelerde bulunmuştur. Yapılan yatırımlar hakkında bilgiler almış, halk ile iç içe olup halkın sorunlarına çözüm bulmaktaki kararlılığını göstermiştir. Biz Cumhuriyeti süs olsun diye kurmadık. Hükûmetlerin halkın içinde, halk ile bütünleşmesi için kurduk.”¹⁷⁷ Sözleriyle daha da netleşmektedir.

176 Kadri Kemal Kop, Atatürk Diyarbakır’da, Ankara, 1938, s.14.

177 Vecdet Erkin, Atatürk Döneminde Tarım Politikası, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C: XIV, Sayı: 42, Kasım 1998, S.119.

Yıllarca ihmal edilen bölgenin makûs talihinin Atatürk'ün yaptığı yatırımlar ile değiştiğini görmekteyiz.

Geçmişte Doğuyu elinde tutamayan tüm merkezi yönetimlerin Batıyı da kaybettiklerini görüyoruz. Ülkeyi yönetenler, Atatürk'ün Doğu ve Güneydoğu' da uyguladığı politikayı devam ettirdikleri takdirde başarılı olurlar.

Atatürk Doğu'dan aldığı güçle Batı'ya yönelmiş ulusal bağımsızlığımızın birlik ve bütünlüğünü sağlamıştır. Doğu'nun kalkınmasını erteleterek Batı'dan soyutlamaya çalışan anlayışlar, birlik ve bütünlüğümüze her zaman zarar vermiştir. Atatürk'ün uyguladığı Doğu ve Güneydoğu Politikası'nın özünde şu temel dinamiklerin olduğunu görmüş bulunmaktayız. Bunlar sırasıyla: Eğitim, Kalıcı Yatırım, Adaletli Paylaşım ve Halka Uzanan Şefkat elidir. Bu dört temel prensip her zaman icraata geçirildiğinde bölgenin sorunları çözüme kavuşacaktır.

GAP sadece bölgede ekonomik, kültürel ve sosyal kalkınmayı sağlayacak bir proje değildir. Bunun ötesinde Türkiye ile komşu ülkeleri arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinde ortaya çıkacak bir güce sahiptir. Türkiye, GAP'ın tamamlanması ile beraber kalıcı politikalar geliştirerek bölgedeki gücünü artırmalıdır. Doğu ve Güneydoğu ile ilgili alınacak tedbirler hem kalıcı olmalı hem de hükümetler üstü olmalıdır. Zengin petrol yataklarının olması, Fırat ve Dicle nehirlerinin varlığı, bereketli toprakların burada olması yüzlerce yıl dikkatleri bu bölgeye çevirmiştir. Bölge iç ve dış güçlerin oyunlarının sergilendiği bir arena'ya dönüşen bir kutsal vatan toprağımızdır. Yüksek nüfus artışı, düşük eğitim düzeyi ve kültürel etnik sorunları bölgeyi hassas bir konuma getirmiştir. İstikrarlı karara ve uygulamalarla güvenlik ve huzurun sağlanması mümkündür.

Yıllarca ihmale uğramış, savaşlarla, harap olmuş yorgun coğrafyamız görünümünde olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne ilk şefkat elini Atatürk uzatmıştır. 1917 yılında 36 ya-

şında genç bir paşa olarak Diyarbakır'da görev yapmıştır. Görevi esnasında diğer illerin sorunları ile de ilgilenmiş bölge halkı ile bütünleşmiştir. Atatürk'ün Kürt Sorunu'na bakışının özünde şu düşüncelerin yattığını görmekteyiz: "Van'dan, Trakya'ya, Karadeniz'den Akdeniz'e kadar yurdumuzun her köşesindeki memleket evlatları hep aynı cevherin damarlarıdır."¹⁷⁸

Atatürk bölgeyi yol, su, sağlık, ulaşım, tarım alanlarında hızla kalkındırmak için yoğun çaba göstermiştir. Demiryolları, köprüler, yollar, fabrikalar bu dönemde yapılmaya başlanmıştır. Dünyanın en büyük projelerinden olan GAP'ın yapım emrini Atatürk vermiş, elli yedi yıllık ömründe az zamanda çok işler başarmıştır. Konunun önemini ortaya koymak amacı ile Atatürk'ün, 1931 de söylediği şu sözleri tekrar ediyoruz. Bu fikirler Kürt Sorunu'na ışık tutmaktadır: "İstanbul'da ne medeniyet varsa, Ankara'da ne medeniyet getirmeye çalışıyorsak, İzmir'i nasıl mamur kılıyorsa yurdumuzun her tarafını aynı medeniyete kavuşturalım istiyorum. Ve bunu çok ama çok yapmak istiyorum. Dedim ya insan ömrü çok büyük işleri başarabilecek kadar uzun değil. Mamur olmalı Türkiye'nin her tarafı, müreffeh olmalı. Devletin yapamadığını, millet; milletin yapmadığını devlet yapmalı. Her şeyi yalnız devletten ya da her şeyi yalnız millettten beklemek doğru olmaz. Devlet ve millet ülke sorunlarını göğüslemede daima el ele olmalıdır. Ben yapabildiğim kadarını yapayım, sonra ne olursa olsun demek benim kitabımda yok. Geleceği, geleceğin Türkiye'si'ni, düşünmek görevim. Bir iş aldık üzerimize bir savaşın üstesinden geldik, şimdi ekonomik alanda savaş veriyoruz, daha da vereceğiz ... Bu heyecanı yaşatmak, bu heyecanın ürünlerini görmek lazım."¹⁷⁹

178 Kemal Kadri Kop, age. s.112

179 Sabiha Gökçen, age., 121

Atatürk'ün Kürt sorununa ışık tutan görüşlerini dört madde hâlinde özetledik:

1. Eğitimde Kalkınma
2. Kalıcı Yatırım
3. Adaletili Paylaşım
4. Halka Sevgi ve Şefkat ile Yaklaşarak, Halkla Bütünleşmek.

Tespit ettiğimiz maddelerin sıralamasını şu şekilde ifade edebiliriz:

- Uygun altyapı ortamı oluşturduktan sonra bölgede ekonomik kalkınma hamlesi başlatarak yerli ve yabancı şirketleri bölgeye çekerek yatırım yapmaya teşvik edilmelidir.

- İstanbul, İzmir, Adana, Mersin ve Antalya'daki Doğu ve Güneydoğulu iş adamlarını kendi memleketlerine yatırım yapmaları için valiliklerin, üniversitelerin, sanayi ve ticaret odaları girişimlerde bulunmalıdır.

- Eğitime büyük önem verilmelidir. İstanbul- Şişli'deki bir öğrencinin sahip olduğu teknik donanım, Şırnak'taki, Hakkâri'deki, Adıyaman-Gerger'deki, Şanlıurfa-Suruç'taki, Kars-Digor'daki Şemdinli'deki öğrenci de aynı imkânlarla sahip olmalıdır. Okuma yazma seferberliği ilân edilerek, özellikle bölge kadınlarının okuma yazma oranını yükseltmek gerekir.

- Bölgede 'Okul Yaptır Adını Yaşat' projesi hayata geçirilmelidir. Maddi durumu elverişli olanlar kendi köylerinde, ilçelerinde, illerinde okul yaptırarak eğitime katkıda bulunmalıdırlar.

- Bölge üniversiteleri, halkla, sivil toplum kuruluşları ile bütünleşip kalkınmaya yönelik projelerle yol gösterici olmalıdır.

- Yapılan her türlü projelerde halk sıkça bilgilendirilmeli, ilgili konularda halkın görüş ve önerilerine yer verilmelidir. Halktan kopan, halka yabancılaştan kurum ve kuruluşların başarılı olmaları mümkün değildir.

- Vasıflı ya da vasıfsız eleman ihtiyacı yöreden karşılanmalıdır.

- Gençlere iş alanları oluşturmali, meslek kursları açılmalı, büyük spor tesisleri, kültür merkezleri yapılarak, gençlere sahip çıkılmalıdır.

- Bölgeden yetişerek ünü dünyaya ulaşmış olan sanatçıların, akademisyenlerin, işadamlarının siyasetçilerin, bölgelerinin sorunlarını her platformda dile getirerek yatırım imkânları oluşturmalarıdır.

- Uluslararası GAP Şenlikleri, GAP Festivalleri yapılarak, dünyaya tanıtımımızı yapmalıyız. Efes'e, Bergama'ya, Ürgüp ve Göreme'ye gelen yerli ve yabancı turistler, bölgemize gelmeleri için yeterli tanıtım ve çalışması yapılmalıdır.

- Sivil toplum kuruluşları bölge milletvekillerinin yaptığı icraatları takip etmek amacı ile 'Milletvekillerini İzleme Komitesi Kurumalıdır.' Böylece vekillerin çalışması kamuoyu ile paylaşılarak eksiklikler vaktinde tamamlanmalıdır.

- Bölgede her yaz mevsiminde bir milyona yakın mevsimlik işçi başka illere giderek zor şartlarda yaşam mücadelesi vermektedir. Bazıları yollarda trafik kazasında yaşamını yitirmekte bazıları da sağlıksız şartlardan dolayı hasta olmaktadır. Yeni üretim alanları açılarak mevsimlik işçiler kendi illerinde istihdam edilmelidir. Bunun için de ziraat müdürlükleri istihdama yönelik projeler üretmelidirler.

- Binlerce yıllık tarihe sahip olan bölge birçok medeniyetlerin merkezi olmuştur. Yöredeki kültürel değerlerini gelecek nesillere aktarmak gerekmektedir. Bunun için de Bölgede Kültürel Alt Yapı Projesi (KAP) oluşturulmalıdır. Böylece halkın gelenekleri, görenekleri, edebiyatı, gün yüzüne çıkmış olacaktır.

- Şayet GAP yoğun bir göç alırsa önceliği Karadeniz Bölgesi'ne tanımak gerekir. Karadeniz insanı hem girişimcidir hem de bölgesinde toprak sıkıntısı çekmektedir. Böylece toprak sıkıntısı çeken Karadeniz halkı yeni iş imkânına kavuşmuş olacaktır.

EKLER:

CELAL BAYAR'IN GİZLİ KÜRT RAPORU

**İKTİSAT (MALİYE) BAKANİ CELÂL BAYAR'IN
GİZLİ KÜRT RAPORU**

(Sadeleştirilmiş Şekliyle)

10. 12. 1936

Yüksek Başvekâlete

I- Kürt Raporu

Atatürk, Kürtlere önem verdiğiinden dolayı 1936 yılında İktisat Vekil Celâl Bayar'ı bölgeye göndererek rapor hazırlamasını istemiştir. Celâl Bayar ise uzun süren Doğu incelemelerinde bulunur. Köylüyü, esnafı, memurları, kaymakam ve valilerin durumunu bir bir değerlendirir. Bölgenin sosyal, kültürel, ekonomik, ticaret alanlarını inceler. Raporunda Kürtlere geniş yer verir.

Celal Bayar, Kürt vatandaşlarımıza sahip çıkmanın gerekli olduğunu dile getirir. Kürt vatandaşların eğitimine önem verilmesi konusu üzerinde durur. Bölgede görev yapan idari amirlerin vatandaşla bütünleşmesini ister. Yani vatandaş ile halk arasında-

ki kopukluğun kalkmasını özellikle vurgular. Bayar, Ankara'nın bölgeye karşı olan sorumluluğunu eksik yaptığını raporunda vurgular. Celâl Bayar Gizli Şark Raporunu 10 Aralık 1936 tarihinde Atatürk'e Çankaya'da takdim eder. 10 Kasım 1937 tarihinde Meclis'te hükûmet programı görüşülüp bitmişti. Atatürk bir konuşma yapmak üzere kürsüye çıkmıştı. Atatürk kürsüde Celal Bayar'ı övmüş ve "Şark Raporu'ndan" bölümler okumuştur.

Anadolu Ajansı ertesi gün şu haberi yaptı: Atatürk hükûmet programını övdü. "Yepyeni bir program milletle beraber takip edeceğiz."

Şark Raporu'nda özetle şu başlıklar yer almaktaydı: Serbestlik- Ticaret Hakkı- Sınır Kapılarının Açılması- Komşu Ülkelerle ticaret işbirliği- Bölge Halkına Potansiyel suçlu olarak bakılmaması- Yer altı ve yerüstü madenlerinin devlet eliyle işletilmesi- Devlet işletmelerine halkın ortak edilmesi konuları yer almaktaydı.

II- Çankaya'daki Kürt Raporu Kavgası

Başbakan İsmet İnönü, Doğu ve Güneydoğu başta olmak üzere birçok vilayeti dolaşarak 1935 yılında Kürt Raporu hazırlar. Hazırladığı raporu Atatürk'e takdim eder. Raporda Kürt halkının sosyal, kültürel, ekonomik ve güvenlikle ilgili sorunları geniş bir şekilde işlenmiştir. Raporda sorunlar ve çözümler ortaya konulmuştur. Atatürk Doğu Bölgesi'ne önem verdiğinden dolayı 1936 yılında İktisat Vekil Celâl Bayar'ı bölgeye göndererek rapor hazırlamasını istemiştir. Celâl Bayar ise uzun süren Doğu incelemelerinde bulunur. Köylüyü, esnafı, memurları, kaymakam ve valilerin durumunu bir bir değerlendirir. Bölgenin sosyal, kültürel, ekonomik, ticaret alanlarını inceler. Raporunda Kürtlere geniş yer verir. Kürt vatandaşlarımıza sahip çıkmanın gerekli olduğunu dile getirir. Kürt vatandaşların eğitime önem verilmesi konusu üzerinde durur. Bölgede görev yapan idari amirlerin vatandaşla bütünleşmesini ister. Yani vatandaş ile halk arasındaki kopukluğun

kalkmasını özellikle vurgular. Bayar Ankara'nın bölgeye karşı olan sorumluluğunu eksik yaptığını raporunda vurgular.

Celâl Bayar Gizli Şark Raporunu 10 Aralık 1936 tarihinde Atatürk'e Çankaya'da takdim eder. Raporun bir nüshasını de Başbakan İsmet İnönü'ye verir. İsmet İnönü, Celal Bayar'ın başarılı çalışmalarını çekemez. Gizli Şark Raporu'nu okuyan İsmet İnönü, raporda yazılanlara tepki göstererek : “Bunlar, uygulanması hâlinde devleti zaafa düşürecek tedbirlerdir. “- Ne yapıyor bu Celâl Bey?” diyordu İnönü. Atatürk Çankaya'da raporu okuyunca heyecanlanmış ve hemen İktisat Vekilini tebrik etmişti. Rapor yepyeni Türkiye mesajı sunuyordu. Atatürk Bayar'ı övüyordu. İsmet İnönü ise: “- Bu rapor devleti böler diyordu. 10 Kasım 1937 tarihinde Meclis'te hükûmet programı görüşülüp bitmişti. Atatürk bir konuşma yapmak üzere kürsüye çıkmıştı. Atatürk kürsüde Celal Bayar'ı övmüş ve “Şark Raporu'ndan” bölümler okumuştur. Atatürk'ün Şark Raporu ile ilgili övücü sözleri Başbakan İsmet İnönü'nün canını sıkıyordu. Fakat yapılacak bir şey yoktu. Rapor hükûmet programı olarak benimsenmişti bile.

Anadolu Ajansı ertesi gün şu haberi yaptı: Atatürk hükûmet programını övdü. “Yepyeni bir program milletle beraber takip edeceğiz.”

Şark Raporu'nda özetle şu başlıklar yer almaktaydı: Serbestlik- Ticaret Hakkı- Sınır Kapılarının Açılması- Komşu Ülkelerle ticaret işbirliği- Bölge Halkına Potansiyel suçlu olarak bakılması- Yer altı ve yerüstü madenlerinin devlet eliyle işletilmesi- Devlet işletmelerine halkın ortak edilmesi konuları yer almaktaydı. 1950 seçimlerinde CHP aldığı 59 milletvekilinin ellisini Doğu ve Güneydoğu'da kazanır. Ancak CHP daha sonraki yıllarda Doğu'da umduğunu bulamaz. Kürtler, 1954'te CHP'den ayrılırlar. Bu ayrılışın geniş sosyal, tarihsel, siyasal ve kültürel yönleri bulunmaktadır. CHP, giderek bölgede varlığını kaybetmeye başlar.

1976'den sonra Başbakan Ecevit döneminde ise Meclis'te

35 Kürt milletvekili bulunmaktaydı. Ecevit, Kürt sorununu gelişimini hem yurt içinde hem de yurt dışında titizlikle izler. Ecevit'in Kürt sorunu ile ilgili hassasiyeti ABD'nin dikkatini fazlası ile çeker. Bu dönemde de gelişmeler akışına bırakılır.(Ensar Yılmaz, Çankaya Savaşları, Ankara, 1997)

III-Tespit: Gizli Kürt Raporunda Kürtler Hakkında Resmi Politikalar Ortaya Konulur

Celal Bayar, Atatürk'e sunduğu Gizli Şark raporunda Kürtlerin varlığı tanınır ve Kürtler hakkında resmî politikalar ortaya konulur.

Kürtçe konuşan vatandaşlarımızın hayatında da canlılık vardır. Faaliyet vardır. Bu durum kendilerinde ve çocuklarında nazarı dikkatleri üzerlerine çekmektedirler. Esasen söz konusu etmek istediğim hayatiyetin en kesin bir delili de buldukları boş ve bereketli yerlere derhal hiçbir taraftan destek görmeden yerleşmiş ve işe başlamış olmalarıdır.

Dışarıdan sokulmaya çalışılan politikanın zararlı cereyanlarını kırmak ve yurttaşları ana vatana bağlamak için devamlı çalışmak ister. Kendilerine yabancı bir unsur oldukları resmî ağızlardan da ifade edildiği takdirde, bizim için elde edilecek sonuç, istenilenin tam tersi olabilir. Bugün Kürt diye bilinen bir kısım vatandaşlar hakkında ne gibi bir sistem takip edileceği idare memurlarınca açık olarak bilinmiyor. Bunu bir sisteme bağlayarak, kendilerine açık talimat verilmesini çok yerinde ve faydalı bir tedbir olarak telakki etmekteyim. Hiç olmazsa bu suretle tereddütlerin ve kişisel görüşlere dayanan keyfiliğin önüne geçilmiş olur. (Celal Bayar'ın Gizli Kürt Raporu, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 1990)

Giriş

Doğu illeri bizim rejimimize gelinceye kadar kesin bir şekilde hâkimiyetimiz altına girmemiştir. Geçmiş hükûmetler, halk üzerindeki hâkimiyetlerini ağalar ve şeyhler aracılığıyla yürütmek istemişlerdir. Ağalar ve şeyhler soyduklarının bir kısmını hükûmetin ileri gelenlerine vererek durumu ortak bir biçimde idare ederek yaşamışlardır.

Doğu'da bugün için dahi tamamen yerleştiğimizi iddia etmek mümkün değildir. Güveneceğimiz ve dayanacağımız en önemeli kuvvet ordumuzdur. Bu önemli gücün disiplinli ve modern düşüncesi karşısında iftihar etmemek mümkün değildir. Geçen yıl, Başvekilimiz İsmet İnönü'nün seyahatinden sonra idari ve malî sahalarda da yapılmaya başlanılan yenilikler göze çarpmaktadır. İşe yeni başlamış aydın kaymakamlar, eğitim görmüş yeni mal müdürleri karşımıza çıkmışlardır.

Hükûmet teşkilatının temelleri kurulmaya başlanmış demektir. Malî sistem de ilerlemiş tedbirler görülmüştür.

Askere alma işlemlerinin düzenli bir tarihte yürütüldüğü bir kısım vatandaşlar arasında, müstesna vatan hizmetlerinin genelleştiği ilgililerce ifade edilmiştir. Devlet işlerinin düzenli bir şekilde

de yürümesi için gerekli elemanların hazırlanmasına doğru çaba gösterilmektedir.

Hükûmet binaları bilhassa kazadakiler pek perişandır. Bu binalar içinde uzun süre oturup çalışanların enerji ve düşünce yeteneklerini kaybedeceklerinden korkulur. Yeni eleman yeni bir düşünceyle yerleşmeye çalıştığımız bu yerlerde düzenli hükûmet dairelerinin; memur ailelerinin ikametgâhlarının yapılması önemli bir mesele hâlinindedir. Devlet otoritesinin oluşturulması için bu da bir ihtiyaçtır.

Farklı Muamele

Doğu illerinde hâkimiyet ve idare bakımından göze çarpan açık bir gerçek vardır: Şeyh Said ve Ağrı isyanlarından sonra Türklük ve Kürtlük duyguları karşılıklı şahlanmıştır. İsyan edenleri cezalandırmak için şiddetin manası anlaşılır ve yerindedir. İsyanından sonra, fark gözetmeksizin idare etmek de bundan ayrı ve uygun bir sistemdir.

Gözlemlerime göre, Kürtçe konuşan vatandaşlarımızın hayatında da canlılık vardır. Faaliyet vardır. Bu durum kendilerinde ve çocuklarında nazarı dikkatleri üzerlerine çekmektedirler. Esasen söz konusu etmek istediğim hayatîyetin en kesin bir delili de buldukları boş ve bereketli yerlere derhâl hiçbir taraftan destek görmeden yerleşmiş ve işe başlamış olmalarıdır.

Dışardan sokulmaya çalışılan politikanın zararlı cereyanlarını kırmak ve yurttaşları ana vatana bağlamak için devamlı çalışmak ister. Kendilerine yabancı bir unsur oldukları resmî ağızlardan da ifade edildiği takdirde, bizim için elde edilecek sonuç, istenilenin tam tersi olabilir. Bugün Kürt diye bilinen bir kısım vatandaşlar hakkında ne gibi bir sistem takip edileceği idare memurlarınca açık olarak bilinmiyor. Bunu bir sisteme bağlayarak, kendilerine açık talimat verilmesini çok yerinde ve faydalı bir tedbir olarak telakki etmekteyim. Hiç olmazsa bu suretle tereddütlerin ve kişisel görüşlere dayanan keyfiliğin önüne geçilmiş olur.

Toprak Dağıtımı

Doğu illerinde toprak dağıtmanın ve halkı toprak sahibi yapmanın önemi açıkça ortadadır. Amacımız sadece bunları toprak sahibi yapmakla yetinmek de değildir. Mümkün olduğu kadar kredi vasıtalarını, üretim imkânları da aynı zamanda verilmelidir. Ürünlerinin satışlarını da temin etmek gerekir. Bu suretle hükûmet ağalarının yerini alır ve bu hareket şekli halkla hükûmeti birbirine bağlar. Üretim vasıtası konusunda mümkün olduğu kadar kaydını koydum, bu başarının esası olmakla beraber, sadece toprak isteyen, üst tarafını kendilerinin halledeceğini söyleyen köylülere de rastladım.

Zamanında yapılmış olan arazi dağıtımında bazı yolsuzluklar olduğu iddia ediliyor. Diyarbakır'a gelirken bir köy halkı ile görüştüm. Bir kısmına 150 dönüm arazi verilmiş bir kısım halk da bundan mahrum bırakılmıştır. Farklı muamele yapıldığı anlaşıyor.

Kaçaklardan birinin arazisinin bir sene sonra dağıtımını beklediklerini söylediler. Ve farklı muamele yapılmamasını dilediler.

Köylüyü toprak sahibi yapmak köylüyü hükûmete bağlayacak çok etkili bir tedbirdir. Bu tedbirin tam sonuç vermesi için de ikinci bir şart vardır. O da çevredeki etkili zorbaları aileleri ile birlikte iç vatana gönderilmesi esastır. Devlet nüfus ve kuvvetini göstermekle beraber, halkın zorbalıktan fiilen kurtulmasına yardım etmektedir. Bu itibarla çevrede memnuniyet oluşmaktadır. Zamanında bazı ağır yanlışlıklar yapılmıştır. Mesela Artvin'den Yozgat'a nakledilen bütün bir halk kitlesi Türkçe konuştukları ve halis Türk oldukları anlaşıldıktan ve mühim vaziyet verdikten sonra tekrar eski yerlerine iade edilmişlerdir. Bu gibi hataların tekrar edeceğine ihtimal vermiyorum. Sonuç olarak zorbaların aileleri ile beraber yerlerini değiştirmek esaslı ve iyi bir politikadır.

General Abdullah Alpdoğan

Geçen defaki Doğu seyahatimde Dersim meselesi devrelerinden birini yaşıyordu. Bu defaki seyahatimde Dördüncü Umumi Müfettiş General Abdullah Alpdoğan'ın açıklamasını dinledim. General, kan dökülmeden bu meselenin çözülmesi ve Dersim halkının diğer vatandaşlardan farklı olmayarak birer vatandaş hâline gelebildikleri hakkındaki ümidi başlı başına bir olaydır.

Mıntıkasındaki işlerle çok yakın bir alaka ve ciddiyetle uğraşan ve esaslı bilgiye sahip bulunan general buna muvaffak olduğu takdirde yalnız bundan dolayı vazifesini güzel bir şekilde yapmış sayılır ve takdir olunur.

Bürokratik Zihniyet ve Ekonomi

İdare memurlarımızın çoğunda, ta Karadeniz'den itibaren gördüğüm bir zihniyet eksikliği arz etmeyi vazife sayarım. İdare amirlerimiz ve memurlarımız ekonominin devlet ve millet hayatında birinci derecede rolü olduğunu ve milletin iktisadi bünyesi kuvvetlendiği takdirde diğer işlerin kolaylaşacağını takdir etmemiş görünüyorlar. Ve hatta daha illeri giderek diyeceğim ki bazıları millî iktisat ile uğraşmanın lüzumunu bile henüz anlamamış görünüyorlar.

Bir valiye tesadüf ettim: Vilayeti hakkında bana bilgi veren askerî kumandanın fikir ve değerlendirmeleri karşısında yabancı kalıyordu. Çünkü vilayetinın ekonomisi hakkında bir fikir sahibi değildi.

Diğer bir valiye rastladım: İdare ettiği mıntıkada Seylan Çayı'nın kalitesine yakın bir tipte çay yetiştirilmesinin mümkün olduğu fennen anlaşılmıştır. Esasen mıntikasından 45 km ileride iklim şartları içinde, bir yabancı devletin ülkesinde çay yetiştirilmektedir. Halk arasında çay yetiştirmenin yayılması için ne kadar zamana ihtiyaç olduğunu sorduğum vakit bana, 15 senenin 15 ayın bile ne kadar uzun bir zaman olduğunun farkında değildi.

Memleketimizin bir yılda tükettiği çayın kıymeti vasatı 500.000 lira değerindedir. Bu parayı yalnız bu havalide halkın geçimine, çıkarına tahsis etmek imkânı bulunduğu takdirde halk varlık içinde bir hayata sahip olabilir. Esasen bu mıntıka halkı fakir ve gurbetçidir.

İdare amir ve memurlarımızın görev yaptıkları mıntıkalarda fiili ve istismarcı tekeller yerleşmesine kayıtsız kalmamaları, merkezi aydınlatmaları gerekir. Denilebilir ki yankesicilerin fenalıklarını önlemek için gece gündüz çalışan idare memurlarımız bütün bir mıntıkayı karaborsa ve spekülasyon yüzünden kavuran kötülere karşı hassas değildirlir.

İdare amir ve memurlarımızın “huzursuzluğu önleme kanunu” ile buna bağlı hususların uygulamasında büyük ve etkili bir ilgi göstermesi dikkate değerdir.

İl Özel İdare ve Ekonomik İşler

İller, özel idarelerinin yapılması lazım gelen işlere göre malî bakımdan ne kadar küçük bir durumda olduklarını yakından bilmekteyim. Buna rağmen halkın iyiliği için Devlet'in temsilen bu idareler tarafından kurulacak ve örnek teşkil edecek ekonomik işler vardır. Bunların yapılabilmesi için Özel İdarelerin genel devlet programlarında olduğu gibi belirli ve sistematik bir programla ve yerel karakteriyle Devletçiliği sokmak zamanı gelmiştir.

Özel İdarelerin bugünkü organik kanunları liberal sistemin ürünüdür. Yöneticilerimizin bir kısmı da kırık bir liberal zihniyetle bunlara sarılmışlardır. Raporumun iktisadi bölümleri okunurken ricalarımız arasında bunlara ait neler bulunduğu ayrıca görülecektir.

İran Transit Yolu

İran transit yolunun inşaatının gördüğüm şekli istenen hız

ve emniyetle ilerleyeceği kanaatini vermemektedir. Müteahhit işçi bulamadığı için hükûmet vasıtası ile “görevli işçiler” sevk edilmektedir. Biz bu yoldan giden ve gelirken işçiler önümüze çıkarak tarlada mahsulleri olduğundan bahisle serbest bırakılmaları için ısrarla yalvarmışlardır. Bu hâle sebep olarak müteahhidin ihale esasında eksiltmeyi yüzde 30- 35 nispetinde tenzilatla beraber, son zamanlarda amele fiyatı da yükseldiği için müteahhidin bu işin altından kalkabileceği çok şüphelidir.

Seyahatimizde gördüklerimi aynen arz ediyorum. Bunlar içinde Vekaletim işlerinin hâricinde olanları da temas etmiş bulunuyorum. Bu yazılarımda görüş, hatası olabilir. Kanaat ve değerlendirme hatası bulunabilir. Fakat maksadım kimseyi rencide etmek değildir. İlerdeki iyilik namına Başvekil’ime gözlemlerimi samimiyetle, olduğu gibi arz etmekten ibarettir.

DOĞU İLLERİNDEKİ İKTİSADİ GÖZLEMLERİMİZ VE TEKLİFLERİMİZ

Doğu illerimize iktisadi teşhisi koymak, umumi bir kalkınma planına göre Şark’ın iktisadi organlarını tespit ederek bunları bir an evvel harekete getirmek düşünce ve vazifesi son seyahatimizdeki mesaiye hâkim olmuştur. Muhtelif ziraat şubeleri, endüstri ve maden işletmeleri iç ve dış pazarlardaki değişimin tanzimi ve bütün bu faaliyet ve üretim branşlarını verimlendirecek nakliye vasıtalarının ve teşkilatının hazırlanması gibi ana konular üzerinde durduk.

Yurdun alım kabiliyeti nispeten yüksek olan mühim tüketim pazarları ile ulaşımı henüz temin olunmamış bulunan bu geniş bölgeye ait yapacağımız olumlu teklifleri de iki kısma ayırdık:

Birinci bölüme derhâl kurulması imkân dâhilinde bulunan iktisadi organlar dâhildir.

İkinci bölüm: Demir yolunun hiç olmazsa Erzurum’a kadar ulaşmasını gerekli kılan endüstri şubelerini ihtiva etmelidir.

Derhal Başarılması Mümkün Olan Girişimler

Yüksek tasvibinize arz ettiğim bu program da diğer devlet programları gibi Doğu illerindeki halkın bu günkü şartlar ve vasıf-talar dâhilinde yaşayış ve refah seviyesini yükseltmek prensibine istinat etmektedir.

Burada henüz pazarlaşmamış, zaruri ve şahsi ihtiyaçlardan fazla herhangi bir üretim tasavvur bile etmemiş tamamen iptidai bir ekonomi bünyesi karşısındayız.

Hayvancılık

Doğu'nun halk ekonomisinde bugün için en mühim özlü kazanç kaynağını hayvancılık, canlı hayvan ve hayvan maddeleri ticareti teşkil etmektedir.

Geniş meralar ve çayırılarda taze ot, hayvanı beslemeye, yağlandırmağa yeterli gelmektedir. Bu itibarla hayvancılık en fazla safi gelir temin eder, en ziyade verimli bir ziraat şubesi hâlinedir. Bu müsait şartlar hayvancılığın her şubesini de kapsar. At, sığır, koyun yetiştirmek için memleketimizde bundan daha müsait tabii şartlar bulmak güçtür.

Bilhassa Ardahan ve Kars, iklim şartları bunlara bağlı zirai durum yurdun hayvan deposu olmaya elverişli bir bölgedir.

Sovyetlerle Münasebet

Doğu'nun bu günkü zor şartları içinde biricik esaslı varlık mevzuunda komşumuz Sovyetler'in istismarcı ve daima tek taraflı düşünen dış ticaret tekeli ve onun kullandığı dâhili unsurlarla karşılaşmış bulunuyoruz. Bu mıntıkamız hayvan alıcısı Rusya ile hemhuduttur. Bu itibarla hayvan ihracatımızda Sovyetler tabii müşterimizdir. Ve onların da zirai sahadaki "Ortaklık"tan sonra hayvan mevcutları mühim nispetlerde azalmış bulunduğundan bizim yetiştirdiğimiz hayvanlara ihtiyaçları bugün için vardır.

Kars, Ardahan ve hinterlandının (iç bölge) hayvan durumu gösteriyor ki memleketimizin diğer kısımlarına nazaran nispeten ıslah edilmiş olan hayvan mevcudumuz emsaline nazaran daha ucuz bir bedelle elden çıkarılmaktadır. Bugünkü fiili durumu şöylece özetleyebilirim.

Ruslarla, Sovyetlerle İktisadi Durum

Tiflis'te akdedilen bir mukavele ile bizzat Rusların teşkil ettikleri bir "Limited Şirketi" bütün Şark mıntıkasının iktisadi mukadderatına hâkim olmuştur.

Ruslarla aramızdaki değişime –aynı değişme- esasına dayandığından şirketin fiili tekeli altına yalnız ihracat ticareti değil fakat gerekli ihtiyaç maddelerini içeren ithalat ticareti de girmiş bulunuyor.

Bu iktisadi güç doğal olarak tahakküm tabiatıyla halk üzerinde üstün gelmeye neden olmuştur. Uygulamada, Rus ticaret temsilciliğinin memurları mahiyetinde bulunan Limited Şirketi azalarının bu suretle elde ettikleri nüfuzun ehemmiyet ve kapsamı kolayca tasavvur olunabilir.

Sovyetlerle Doğu'daki ticari münasebetlerimizin karakteri, şekli ve şartları iki memleket arasındaki siyasi dostluğu teşkil edecek mahiyette değildir. Aramızda: "hakiki ve iki taraf için de aynı derecede etkili" bir "Reciprocite" (karşılık) yoktur.

Sovyetlerle Doğu'daki ticarî münasebetleri daima umumi siyaset politikaları ile sıkı sıkıya bağlı ve onunla ahenkli bir tarzda yürümüştür.

Siyasi münasebetler kuvvetlendikçe ticaret de inkişaf etmiş ve aksi takdirde daralmıştır. Hâlbuki bizimle olan ticari münasebetleri, dostluğa müstenit sekiz milyon dolarlık kredi muamelesi istisna edilmek şartı ile umumi ve tabii seyrinde bilakis inkişaf etmemiştir. Hatta azalmıştır. Ve bugün de şahidi olduğum zihni-

yete göre inkişaf ümidi çok zayıftır. Doğu yöresi için hiç olmazsa Sovyetler'in kontrolüne ve istismar çığırına girmemesini temenni etmek en doğal hakkımdır.

Halk "Limitet Şirketi'nin" faaliyetine mâni olmamamızın sebep ve anlamını aramakta ve hükûmete karşı şüpheli bir gözle bakmaktadır.

Limitet Şirketi'nin teşekkülünden evvel ve sonra, Ruslar dedikleri fiyatı hem ihracat mallarımız hem de zaruri ihtiyaç maddelerini benimsetmişlerdir.

Vatandaşlarımızın doğrudan doğruya kapılarda satış teklifleri reddolunarak şirkete müracaat lazım geleceği ifade olunmakta bulunmuştur.

Bu sene, hayvan fiyatlarını fazla kıramamalarının sebebini Suriye fiyatlarının bu yıl müsait oluşunda aranmalıdır. Buna göre benimsetmek istedikleri fiyatla bu sene hakiki satın alma fiyatları arasındaki farkı manifaturaya zam yapmak suretiyle yine doğu illerimiz halkına ödetmişlerdir.

Ruslar hayvan satışında İstanbul fiyatını "ölçü" olarak aldıklarını ve aradaki masrafları indirdikten sonra geriye kalan miktarı teklif ettiklerini iddia etmektedirler.

Hâlbuki manifatura ve diğer eşya satışlarında aynı sistemi tatbik etmemektedirler.

Kapılar

Doğu'daki iktisadi mıntıklarımızın doğal ihtiyaçları düşünülerek değişim yolu olmak üzere anlaşmaya konulan kapılar, bizce bilinmeyen sebeplerle birer birer kapatılmıştır. Artvin, halkı satış yapabilmek için Kars sınır kapısına veya Iğdır'a kadar üç gün yürümek zorundadır.

Kapılarda yapılan teslim ve teslim alma şekilleri de bazen normal haddini geçmektedir. Mesela hayvanlarımızı veteriner

heyetleri kabul ettiği hâlde kasap heyetleri reddetmektedir. Aradaki anlaşmazlığın çözümü için Tiflis'teki mahkemelere müracaat edilmesi usul kabul edildiğinden bilirkişiye gidilmesi imkânı fiilen kalmamış bulunmaktadır.

Dost memleketin, rejimine ve bu rejimin iktisadi ve hukuki sistemlerine ne büyük bir hassasiyetle bağlı bulunduğunu biliyorum. Dış ticaret tekeli, Sovyetler elinde çok etkili bir iktisadi mücadele silahı ve hatta Sovyet rejiminin temel direklerinden biridir.

“En çok müsaadeye sahip millet” ve millî muamele (traitement national) gibi uluslararası kaidelere dayanan bugünkü anlaşmadan ancak Ruslar istifade edebilirler. Bu anlaşma ile Sovyetler dış ticaret tekel sistemlerini diğer memleketlere olduğu gibi bizi de anlaşma ile kabul ettirmişler, ticaret temsilciliklerinin statüsüne ahdi bir şekil ve mahiyet vermişlerdir. Ve bunlara ilaveten en ziyade müsaadeye mazhar millet ve millî muamele gibi ihmal edilmeyecek derece mühim olan iktisadi faydalar temin etmişlerdir.

Doğu'da Halka Açık Bir Şirket

Bu yetkiye dayanarak Doğu'da kamu hizmeti amacına dayanan bir oluşum meydana getirmeyi teklif ediyoruz. Şimdiye kadar ihracat ticareti yapmış olan vatandaşların elinden geçim vasıtalarını alıyor gibi bir vaziyete girmeden bu meseleyi halletmeyi düşünüyoruz. Söz konusu teşekkürün kanuni mevzuatımıza göre bir sermaye şirketi olmasına rağmen, hakikatte statüsü “halka açık şirket” amacına göre düzenlenecektir. Teşkilat idare ve yönetici tayin edeceğimiz genel müdür vasıtası ile fiilen devletin elinde bulunacaktır.

Konulacak sermaye bir büyüme kabul edilecektir. O muntaka ihracatçıları istisnasız şirkete girebileceklerdir. Şirketin esas gayesi bütün Doğu ve Batı memleketleriyle “Rusya, İran, Irak, Suriye” ve hatta Mersin Limanı'ndan yapılacak hayvan ve hayvan maddeleri ticaretlerinde düzenleyici bir görevi yerine getirmektedir.

Geçtiğim bütün mıntikalarda ilgili tüccarlara genel görüşmeler yaptım. İlgililerin büyük bir çoğunluğu, hayvan ticaretini kurtarmak için, düşüncemizin tek çare olduğunu ifade etmişlerdir. Yedinci maddenin hükümlerine göre, alakadar tüccarın şirketin teşkilat ve idare hakkındaki görüşlerin alınması için genel müfettişliğe gereken emir verilmiştir.

Hükûmetimizin bu mesele hakkındaki kararını rica etmekteyim.

Kurulacak millî müesseseyi Sovyet dostlarımız bir devlet organı telakki etmelidirler. Bu mahiyette bir teşekkür ile Kartal veya Trust kategorilerinden birinin içinde sınıflara ayırmaya kalkmak doğru değildir.

Bu gibi kuruluşların muvaffakiyeti için finansman işinin önemi bilinmektedir.

Nitekim Sovyetler'de dış ticaretlerinin finansman işini kredi bünye ve teşkilatının en belli başlı vazifesi olarak görmektedir.

Finansman

Bu itibarladır ki millî bankalarımızın (Ziraat ve İş) bu millî teşebbüse iştirakleri ve mali destekleri zaruridir. Millî bankalarımızın iştirakinde idari bakımından da menfaatler tasavvur ediyorum.

“Ayrım” iddiası ihtimaline gelince; bu mahiyette bir organın kuruluş ve faaliyetinde Rusya'ya karşı bir hususi maksat ve hareket hukuken söz konusu olabilir mi?

Yukarıda arz ettiğim gibi bu teşekkülün faaliyet konusu yalnız Rusya ile olan hayvan ve maddeleri ticaretine müdahale etmemektedir. İran, Irak, Suriye hudutlarından ve Mersin limanından yapılan bütün hayvan ve hayvan maddeleri ihracatı teşekkülün iştigal sahasına değildir.

Suriye ile hayvan alışverişimiz ehemmiyetli denebilecek bir

miktardadır. Ve bir taraflı olarak Suriyeli simsarların elindedir. Suriye ticaretinin de tanzim ve ıslaha muhtaç olduğunu kayıt ile iktifa ediyorum.

Yukarıdan beri arz edilen şartlar içinde Rusya'ya karşı bir "Ayrım" iddiası ciddi telakki olunamaz. Bilakis belirli işlerde her iki tarafın karşı karşıya gelerek planla hareket etmesinde karşılıklı menfaat vardır.

Biz devlet otorite ve prestijini ihlal eden ve bütün mıntıka-yı soyan istismarcı ve inhisarcı bir grubun gücünü yıkacağız. Ve böylece bir harekete neden veya aracı olabilecek yöntemleri ortadan kaldıracacağız. Bu hareketimizde Ruslara karşı hiçbir hususi amaç yoktur.

Teklif ettiğimiz sistem, millî menfaatlerimizi koruyacak kadar Sovyetlerle dostluğumuzun ticari sahadaki sarsıntılarla zedelenmesine mani olacak en sağlıklı yoldur.

1928'den beri yapılan ticaret anlaşmaların uygulanması ispat etmiştir ki karşı tarafın teşkilat ve teşhizatına göre teşkilatlanmamış ve cihazlanmamış olmak yüzünden daima zarar etmiş bulunuyoruz. Ve anlaşma hükümleri yalnız bir tarafa yarıyor. Bununla beraber imza ettiğimiz anlaşmalar, hekimlerin de isteyeceğimiz tadilat vardır. Konu olgun bir hâle gelmiştir. Buna ait Dışişleri Bakanlığı'na sorduğumuz 25. 11. 1936 tarih ve 17959 numaralı tezkerenin bir suretini ve Moskova Büyükelçiliği'mizde anlaşma hazırlığına ve yukarıda arz ettiğimiz meselelere dair cevaben aldığımız raporun suretini bağlıyoruz.

Sanayi

İkinci beş yıllık sanayi planının et sanayine denk gelen 16. faslında (sayfa 190-204) açıklanan tedbirlerin uygulanması ve Doğu'daki hayvan istihsal merkezleriyle memleket içinde ve dışındaki pazarları arasında hayvan maddelerini değerlendirebilecek bir kombinenin tesisi, Doğu illerimizin kalkınma programının başında gelmektedir.

Ayrıca nakliye masrafları, İstanbul mezbahasının durumu görüşülmektedir. Sahilde veya demir yolu güzergâhı üzerinde et sanayinin kurulmasındaki faydalardan biri de frigorifik vagon veya vapurlarla kesilmiş et nakliyatının teminidir. Hayvanların anlı olarak nakledildikleri zaman kayıp ettikleri kiloları kazanmak ve frigorifik vagon veya vagonlarla güzergâhtaki şehirlere gündelik et ihtiyaçlarını temin etmek elde edilmesi lazım gelen faydalardandır.

Böyle bir kombinanın tesisini önemle müdafaa ettirecek nedenlerin en önemlilerinden bir de “deri” meselesidir.

Doğu illerimizde ağır sığırlarla birlikte ağır derilerimizi de dışarıya göndermekte ve diğer taraftan bizden mal alamayan memleketlerden serbest dövizle, ağır deri ithâline mecbur kalmaktayız. Asri bir mezbaha bunu da önleyecektir.

Derilerin zedelenmemesi için dahildeki illerimizde de tedbir almak lazımdır. Ve umumiyetle Doğu derileri fenni araştırmaya tabi tutarak deri ihtiyacını ne suretle temin edebileceğimizi bağımsız bir konu olarak tetkik etmeliyiz.

Kalite itibarıyla imkân görülürse millî müdafaa ihtiyaçlarımızın bir kısmını olsun bu suretle karşılayabiliriz. Ruslar, vakitle aldıkları ciddi ve devamlı tedbirler sayesinde bu havaliyle iyi cins hayvan sokmaya muvaffak olmuşlardır. Bilhassa ordu ihtiyacını karşılamaya müsait ağır ve kuvvetli hayvanlar yetiştirilmiştir. Bu işle uğraşan iki köy halkı Ziraat Bankası'ndan ucuz faizle kredi istiyorlar.

Hayvan Islahında Yapılacak İşler

“Kars ve hinterlandının hayvan durumunun ehemmiyetine rağmen burada hayvan ıslahına fazla faaliyet verilmesini icap ettirmektedir. Ziraat Vekâleti'nin elinde bulunan Göleşref köyü mezra, yayla ve çayırları ile merkezin diğer nahiyesinde bulunan Akpınar, İsa Çayırı ve Nalbant Yaylaları ve Cılavuz Çayır ve

Yaylası hayvan ıslahı ve teksirine Türkiye'nin en müsait yerleri nazarı ile bakılabilir. At ıslahı için en çok Malakan hayvanlarına önem vermek gerektir. Şimdiki hâlde bu cins hayvanlar büyük cüsseli olmaları itibariyle bir taraftan kendi aygırları, bir taraftan büyük Nonyüs ve Ardenlerle tesalüp ettirilmekte ise de bunların doğrudan doğruya Rusya'dan alınacak Orlof aygırlarıyla ıslahları daha doğru düşünülmektedir. Bu hususta ayrıca fenni inceleme yapılacaktır.

Büyük cüsseli bu hayvanların süratle teksiri (çoğaltmak) için yukarıda arz edilen ıslah yerlerinde hara tesisi, tay depolarının vücuda getirilmesi faydalı olur. Buna Millî Müdafaa'nın büyük alaka göstererek bu ıslah işine iştirak etmesi hususiyle köylünün elinde yetişip de isteğe uygun olanlarını iyi bir fiyatla satın alınması köylüyü teşvik etmek için en birinci şarttır.

İl Özel İdaresi'nin bu ıslah işinde büyük bir rol oynaması da şarttır. İlin ekonomisi hayvan iktisadiyatına bağlı olmasına rağmen özel idarenin bu teşkilata yardımı gereklidir.

Sığır Gönleri Hakkında Düşüncelerimiz

Hariçten memleketimize sokulan gönlerin kalite itibarıya Türkiye'nin sığır gönlerinden daha yüksek olması meselesi incelenince bu farkın Anadolu sığır cinsleri için söz konusu olduğu görülür. Doğu vilayetlerinde bulunan kırmızı ırkın, cüsse ve bakım itibariyle Avrupa derileri ayarında deri vereceği kuvvetle zam olunur. Bu sığır derilerinin büyükleri yaşı 30 kilo ve kuru su tuzlu olmak şartıyla 15 kilo gelmektedir. Bu büyük derilerinin büyük bir kısmı, canlı hayvanla beraber ihraç edildiğinden, piyasada mevcudu çok azdır.

Hayvan adedinin çoğalması ve dahi memlekette fiyatın ve et sarfiyatının artması şeklidir ki ayrı ancak deri ihtiyacımızı parça parça temin etmesini sağlar. Bu ırk sığırın derisinin Avrupa'dakinden daha dayanıklı olduğu esnaf tarafından ifade edilmekte-

dir. Bu cins derilerin Beykoz fabrikasında işlenmesi ve tecrübe kapsamında Avrupa derileriyle mukayese edilmesi düşünülmeye değerdir.

Hayvancılık ile ilgili, ikinci derecede endüstri şubelerini de mesaimiz arasına koymaya mecburuz. Tereyağcılık, yağcılık, peynircilik...

Bu meyanda özel idarenin ekonomik programları münasebetiyle bu konuya daha esaslı olarak temas edeceğim.

Doğu yağ ve peynirlerinin kalite ve şöhretini korumak ve istihlak pazarlarında sürümünü arttırmak maksadıyla yağ ve peynir nizamnamelerin hazırlanması için çalışılmaktadır.

Pamukçuluk

Doğu'da hayvancılıktan sonra zirai üretim şubeleri arasında ehemmiyet sırasıyla pamukçuluk gelmektedir. Bu havalide pamuk üretimini arttırmak ve değerlendirmek için tabii ve iktisadi imkânlara sahip bulunuyoruz.

Iğdır Ovası

Iğdır Ovası'nda Serdarabat Barajı'nda istifade edebilmek hususundaki hakkımızı kullanarak ve lazım gelen tesisatı yaparak Iğdır Ovası'nda istihsalini kolaylıkla arttırabiliriz. Ova hem geniş hem de verimlidir. Burada yetişen pamuğun evsafı yüksektir. Baraj meselesinin bir an evvel intacı (sona erdirmeye) için lazım gelen malî fedakârlıktan çekinmemeliyiz. Verimi arttırabilecek yeterli nüfus vardır. Bugün yaklaşık olarak pamuk ziraatı ile uğraşan dört bin üretici bulunmaktadır.

DÖNEMİN GAZETELERİNDEN HABERLER

KAYNAKLAR

- ADALI, Sacid, *Doğuda Hizmet Gören Mülkü İdare Amirleri*, Ankara, 1978
- Adıyaman İli 2003 Yılı, *Ekonomik ve Ticari Raporu*, Adıyaman, 2004
- AKÇAY, Adnan, AKŞİT, Bahattin, 'GAP Nedir?', 75 Yılda Köylerden Şehirlere Türkiye, Ankara, 1999, s. 190-191
- AKÇORA, Ergünöz, 'Atatürk İlkeleri ve Çağdaş Türkiye', Atatürk Konferansları; 1998-, Ankara, 2000
- AKDAĞ, Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, 1980
- AKKAYAN, Taylan, *Göç ve Değişim*, İstanbul, 1979
- AKSU, Levent, 'Atatürk'ün Devletçilik İlkesi Politikası', Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı:158, 2005, s. 78-79
- ALTINER, Avni, *Her Yönüyle Atatürk*, İstanbul, 1981
- ARAR, İsmail, *Hükümet Programları*, İstanbul, 1968
- ARIKAN, Osman, *Doğu Bölgesi'nin Sanayileşmesi*, Ankara, 1973
- ATANUR, İbrahim Ethem, *Reis-i Cumhuriyun Doğu İncelemeleri*, Erzurum, 2006
- ATATÜRK, *Ansiklopedisi*, İstanbul, 1973
- ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt: I, (1919-1938), Ankara, 1945
- ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt: II, (1906-1938), İstanbul, 1952
- ATATÜRK'ün Millî Eğitimimizle İlgili Düşünce ve Buyrukları, Ankara, 1979
- ATEŞ, Sami, *Atatürk Anadolu'ya Geçince*, İstanbul, 1985
- AVCI, İlhan, 'GAP'ın Doğuşu', Bilim Teknik Dergisi, Mart 1992, Cilt:

25- 23-24

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, Cilt: I, II, III, İstanbul, 1996

AYSAN, Mustafa, *Atatürk'ün Ekonomi Politikası*, 2000, İstanbul

AYTUL, Turhal, *Türkiye'yi Titreten Yıllar*, Milliyet Gazetesi,

24.06.1979

BARKAN, Ömer Lütfi, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul, 1980

BAYAR, Celal, *Şark Raporu*, Ankara, 1936

BEYSANOĞLU, Şevket, *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, İstanbul, 1963

ÇAĞLAR, Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye*, (1923- 1929),

Ankara, 1979

ÇAKIR, Sabri, 'GAP'ın Sosyo Kültürel ve Psikolojik Etkileri, ' Kültür Dergisi, Ocak- Şubat 1993.

ÇAVDAR, Tevfik, *Cumhuriyet Döneminde Türk İktisadi*

Düşüncesi, Cilt:VII, s. 1760, Sayı: 97, s.50-53

ÇAVDAR, Tevfik, *Millî Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye*, İstanbul, 1972

CEM, İsmail, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul, 1989

ÇETİNER, Selahattin, *Sorunlarıyla Doğu ve Anadolu Gerçeği*, Ankara, 1993

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul, 1983, Cilt:IV

DİE, *Rakamlarla 1927 Sanayisi*

DİNLER, Zeynel, *Bölgesel İktisat*, Bursa, 1978

DOĞANAY, Filiz, *Sosyal ve Kültürel Dönüşüm Sürecinde Harran Ovası ve GAP*, Uygulaması, Ankara, 1994

DPT, 'Sınır Aşan Sular, Fırat ve Dicle Havzası ve Güneydoğu Anadolu Projesi, 1997, s: 17-24

ERDALEN, Kamil, *Millî Mücadelede Vilâyetler*, Ankara, 1971

ERDENTUĞ, Nermin, *Sosyal Âdelet ve Gelenekler*, Ankara, 1978

ERENDİL, Muzaffer, *İlginç Olaylar ve Anektotlarla Atatürk*, Ankara, 1988

ERKAL, Mustafa, *Bölgelerarası Dengesizlik ve Doğu Kalkınması*,

İstanbul, 1978

ERKİN, Vedat, *Atatürk Döneminde Tarım Politikası*, 'Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C: XIV, Sayı: 42, Kasım, 1998

EROĞLU, Hamza, *Atatürk ve Devletçilik*, Ankara, 1981

ERSAL, Yavi, *Doğu Anadolu ve Erzincan*, 1994

FIRAT, Şerif, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Ankara, 1981

FEYZİOĞLU, Turhan, *Atatürk ve Milliyetçilik*, Ankara, 1988

FEYZİOĞLU, Turhan, *Millet Yolunda*, İstanbul, 1975

GAP, *Ortadoğu ve Su Meselesi*, Açık Oturumlar Dizisi, İstanbul, 1996

GAP, *Dergisi*, Sayı:I, 1995,

GAP İdaresi, *Gap Master Plan Çalışması*, C: I, II, III, IV, Ankara, 1989

GAP İdaresi Başkanlığı, *Bilgi Serisi*, 1 Temmuz 1997

GenelKurmay Başkanlığı, *Atatürkçülük*, Cilt:I, İstanbul, 1988

GENTİZEN, Paul, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, Çeviren: Fethi Ülkü, Ankara, 1983

GERGER, Mehmet Emin, TOPDEMİR, Ramazan, *Adıyaman İl ve İlçeleri Atlası*, İstanbul, 2004

GÖKÇEN, Ahmet, *Kalkınmada Öncelikli Yörelere Uygulanan Gelişme Politikaları*, Kamu İş Hukuku ve İktisat Dergisi, Cilt: I, 1987, s. 14-15

Bilim ve Teknik Dergisi, Nisan 2001, Sayı:48, s.29-30

GÖKÇEN, Sabiha, *Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti*, Hazırlayan, Oktay Verel, İstanbul, 1982

Habitat II Kent Zirvesi, Cilt: I-II, İstanbul, 1996

HÜSREV, İsmail, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, Ankara, 1934

IRMAK, Sadi, *Atatürk Bir Çağın Açılışı*, İstanbul, 1984

İNAN, Afet, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyet'inin Birinci Sanayi Planı*, Ankara, 1933

İNAN, Afet, *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal'in El Yazıları*, Ankara, 1939

İNAN, Kamuran, *'Bereketin Yeni Adı GAP'*, İSO Dergisi, Sayı: 305,

Temmuz 1991

İZGİ, Recep, *Bölgesel Dengesizlik ve Sanayinin Yaygınlaştırılması*, Ankara, 1979

KAPLAN ve Diğerleri, *Atatürk Devri Fikir Hayatı*, Cilt:I, Ankara, 1981

KAŞGARLI, Mehlika, *Doğu ve Güneydoğu Uygarlığı*, Ankara, 1983

KARAL, Enver Ziya, *Atatürk'ten Düşünceler*, Ankara, 1956

KEMALİ, Ali, *Erzincan*, İstanbul, 1932 ,

KESER, İlhan, *Türkiye'de Siyaset ve Devletçilik*, Ankara, 1979

KEYDER, Çağlar, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye*, Ankara, 1982

KOCATÜRK, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi*, 1918-1938, Ankara, 1983

KOP, Kadri Kemal, *Atatürk Diyarbakır'da*, İstanbul, 1983

Komisyon, *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar*, Ankara, 2001

Komisyon, *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, İstanbul, 2002

KORALTÜRK, Murat, ' Cumhuriyet Dönemi İktisadi Kronolojisi (1923-2002), *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: XV, s.565-568

KUTAY, Cemal, *Ardında Kalanlar*, İstanbul, 1988

ORTAK, Şaban, ' 1924 Erzurum Depremi ve Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal'in Erzurum Gezisi, *Atatürk Dergisi*, Sayı: II, 2002, s. 202

ÖKÇÜN, Gündüz, *Türkiye İktisat Kongresi*, İzmir, 1923

ÖKÇÜN, Gündüz, *Türkiye'nin Taraf Olduğu Milletlerarası Antlaşmalar*, Ankara, 1962

ÖNDER, Mehmet, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Ankara, 1975

ÖNDER, Mehmet, *Atatürk Bildirileri*, Ankara, 2002

ÖNDER, Mehmet, *Atatürk Evleri ve Atatürk Müzeleri*, Ankara, 1988

ÖZDEN, Bilen, *Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye*, İstanbul, 1999

ÖZER, Ahmet, *Modernleşme ve Güneydoğu*, Ankara, 1988

ÖZERDİN, Sami, *Açıklamalı Söylev Sözlüğü*, Ankara, 1986

ÖZEL, Şahingiray, *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri*, (1921-1938), Ankara, 1955

ÖZER, Ozankaya, *Cumhuriyet Çınarı*, Ankara, 1997

ÖZGÜVEN, Ali, *İktisadî Büyüme İktisadî Kalkınma Sosyal Kalkınma Planlama ve Japon Kalkınması*, İstanbul, 1988

ÖZİŞ, Ünal, *Anadolu'da Su Kaynaklarının Dünü Bugünü*, İstanbul, 1991

ÖZTÜRK, Kâzım, *Atatürk'ün TBMM'deki Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları*, Ankara, 1990

ÖZTÜRK, Kâzım, *Cumhurbaşkanlarının TBMM.'yi Açış Nutukları*, İstanbul, 1968

ÖZTÜRK, Kâzım, *Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetleri ve Programları*, İstanbul, 1968

PEHLİVANLI, Hamit, *Cumhuriyet'in İlk Yıllarından Günümüze Doğu ve Güneydoğu Meseleleri, Örnek Raporlar Işığında Karşılaştırmalı Bir İnceleme'*, Yeni Türkiye, Sayı: 23-24, s. 432-437

SOYAK, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, İstanbul, 1973

ŞİMŞİR, Bilal, *Atatürk'ün Büyük Söylevi Üzerine Belgeler*, , Ankara, 1991

TARHAN, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri*, İstanbul, 1959

TAŞKIN, Hasan, *İsrail'in Gap Senaryosu*, İstanbul, 2005

TBMM, *IV. Dönem, 1931-1935*, Cilt: I, Ankara, 1996

TEKİN, İsmail Hüsrev, *Türkiye Ekonomisi'nin Başlıca Meseleleri*, Ankara, 1944

TOBB, *Gap ve Özel Sektör*, Ankara, 1990

TOBB, *Doğu Sorunu: Teşhisler ve Tespitler*, Ankara, 1995

TURHAN, Seyfettin, *Atatürk'te Konular Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995

Türk Dili Dergisi, *Söylev Özel Sayısı*, Kasım, 1977

TÜRKDOĞAN, Orhan, *Doğu ve Güneydoğu*, İstanbul, 2005

TÜRKDOĞAN, Orhan, *Doğu Anadolu'nun Yapısı*, Ankara, 1985

TÜRKDOĞAN, Orhan, *Güneydoğu Kimliği*, Bolu, 1995

Türkiye Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, *Kalkınmada Öncelikli Yörelere ve Bölgesel Gelişmeler İçin Bir Model*, Ankara, 1989

ULUATAN, Özhan, *Damlaya Damlaya Ortadoğu'nun Su Sorunu*, An-

kara, 1998

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, Gazi M. Kemal Atatürk, *Söylev-Nutuk*, Cilt: I-II, Ankara, 2004

YALMAN, M. Emin, *Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi*, Ankara, 1998

YILMAZÇELİK, İbrahim, 'Cumhuriyet Sonrası Elazığ'da Tarım- Ticaret ve Sanayi', Fırat Üniversitesi Dergisi, C:III, s.234-262, 1989

YİNANÇ, Refet, *Osmanlı Tahrir Defterlerine Göre Güneydoğu Anadolu'nun Nüfus ve Etnik Yapısı*, Ankara, 1995

YÜCEBAŞ, Hilmi, *Atatürk'ün Nükteleleri- Fıkraları Hatıraları*, İstanbul, 1963

ZEHİR, Cemal, *Türkiye - Ortadoğu ve Su Meselesi*, İstanbul, 1998

İL YILLIKLARI

Bingöl İl Yıllığı, 1973

Bitlis İl Yıllığı, 1973

Diyarbakır İl Yıllığı, 1973

Elazığ İl Yıllığı, 1973

Erzincan İl Yıllığı, 1973

Erzurum İl Yıllığı, 1973

Gaziantep İl Yıllığı, 1973

Kars İl Yıllığı, 1973

Malatya İl Yıllığı, 1973

Tunceli İl Yıllığı, 1973

GAZETELER

Akşam, 13 Ocak 1931

Akşam, 18 Haziran 1934

Akşam 15 Kasım 1937

Cumhuriyet 13 Şubat 1931

Cumhuriyet, 27 Aralık 1933

Cumhuriyet 14 Kasım 1937

Hakimiyeti Milliye, 14 Şubat 1934

Ulus 16 Kasım 1936

Son Posta 16 Kasım 1937

Varlık 2 Ekim 1924

DERGİLER

Bayındırlık Dergisi, 1934 (Tüm Sayıları)

Bayındırlık Dergisi, 1935

Bayındırlık Dergisi, 1936

Atatürk'ten Erdoğan'a

KÜRT POLİTİKASI

Ramazan Topdemir

parola
yayınları